

UDK:81/82

O'ktam ABDINAZAROV,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi
E-mail: abdinazarov@mail.ru

P.f.n., professor S.Aliqulov taqrizi asosida

EMERGENCE STAGES AND DERIVATIVE CHARACTERISTICS OF HIPPOLOGICAL TERMS USED IN THE FIELD OF HOLIDAYS IN UZBEKI

Annotation

In this article, thoughts and opinions about the emergence, formation, study and lexicographical analysis of the terms related to hunting in the Uzbek language are highlighted, terms related to the field are analyzed.

Key words: Hippologic, argumoq, chura bedov, duldul, yabi, partal, chobir, pocket, jugruk horse.

ЭТАПЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ПРОИЗВОДНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИППОЛОЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В СФЕРЕ ПРАЗДНИКОВ В УЗБЕКИ

Аннотация

В данной статье освещены мысли и мнения по поводу возникновения, формирования, изучения и лексикографического анализа терминов, связанных с охотой, в узбекском языке, анализируются термины, относящиеся к данной сфере.

Ключевые слова: Иппология, аргунок, чурра бедов, дулдул, яби, партал, чобир, карман, джугрук конь.

O'ZBEK TILIDA YILQICHILIK SOHASIDA QO'LLANADIGAN GIPPOLOGIK TERMINLARNING VUJUDGA KELISH BOSQICHLARI VA DERIVATSION O'ZIGA XOSLIKLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek tilida yilqichilikka oid terminlarning vujudga kelishi, shakllanishi, o'rganilishi va lug'atshunoslikdagi tahlili haqida fikr va mulohazalar yoritilgan, sohaga oid terminlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Gippologik, arg'umoq, churra bedov, duldul, yabi, partal, cho'bir, cho'ntoq, jugruk ot.

Tilning tarixiy taraqqiyoti to'g'risida so'z borganda umumxalq tili va adabiy til tushunchalari amal qiladi. Hozirgi o'zbek adabiy tili qurilishida terminologiya alohida o'rin va mavqega egaligi bilan ajralib turadi. Terminologiyaning til lug'at tarkibidagi roli haqida ikki dunyoqarash mavjud. Birinchi g'oyaga ko'ra, terminologiya adabiy til leksikasining mustaqil qatlami tarzida e'tirof etilsa, ikkinchi ta'limotga muvofiq u adabiy til so'z boyligi tarkibidan ajratiladi, "alohida turuvchi" obyekt tarzida baholanadi va nutqning turlari (sheva, jargon, jonli so'zlashuv)ga tenglashtiriladi.

Onomastika (onomastike - nomlash, nom qo'yish san'ati) - barcha atoqli nomlar yig'indisi, tilshunoslikning har qanday atoqli nomlarni, ularning o'zgarish tarixini, shuningdek, paydo bo'lishini o'rganuvchi bo'lim hisoblanadi. Ayrim tadqiqotlarda Onomastika termini antroponomika ma'nosida ham qo'llangan. Onomastika mavjud onomastik tizimlarni aniqlash va o'rganishni maqsad qilib qo'yadi. Onomastika atoqli nomlarni olgan obyektlarning toifalariga muvofiq quyidagi bo'limlardan iborat: antroponomika - kishilarning atoqli nomlarini; toponomika - geografik joy nomlarini; teonimika - turli diniy tasavvurlar bo'yicha xudolar, ma'budlar, diniy-afsonaviy shaxs va mavjudotlarning nomlarini; zoonimika - hayvonlarga qo'yilgan (shartli) atoqli nomlarni; kosmonimika - fazoviy bo'shliq hududlari, galaktikalar, burjlar va boshqalarning ilmiy muomalada va xalq orasida tarqalgan nomlarini; astronomika - ayrim osmon jismlari (planeta va yulduzlar)ning nomlarini o'rganadi. Turkiy tillarning umumtaraqqiyot davridagi leksik xususiyatlar, ayniqsa, zoonimlar tarkibida saqlanib qolgan. Hayvon nomlari turkiy tillarning leksik taraqqiyoti, so'zlarning funksional semantik xususiyatlari, tushuncha ifodalovchi nom sifatida shakllanishi haqida qimmatli va muhim ma'lumot beradi. Bugungi kunda lingvokulturologiya, etnolingvistika, psixolingvistika, sotsiolingvistika va boshqa yo'nalishlar doirasida zoonimlar tadqiqiga bag'ishlangan izlanishlar olib borilayotgan bo'lib, ular zoologik terminlar misolida muayyan xalqqa xos xususiyatlarni o'rganishga xizmat qiladi. Turkiy tillarda ham hayvon nomlari bir-biriga o'xshash va farqli tomonlari ham mavjud. Zoonimlar tadqiqi dastlab, Mahmud Koshg'ariydan boshlangan. Devonda

400 ga yaqin zoonimlar lug'ati keltirilgan bo'lib, jumladan 100dan ortiq qush nomi qayd etilgan. "Devonu lug'otit turk" asarida turli sohalarga doir so'zlar bilan bir qatorda zoonimlar ham ifodalangan. Ma'lumki, zoonim yunoncha so'z bo'lib, hayvon nomlari bilan bog'liq so'zlar ma'nosini ifodalaydi. "Devon"dagi zoonimlarni hozirgi o'zbek adabiy tili nuqtayi nazardan ikkita guruhga ajratish mumkin: hozirgi o'zbek adabiy tilida qo'llaniladigan qadimgi turkiy zoonimlar va hozirgi o'zbek adabiy tilida qo'llanilmaydigan qadimgi turkiy zoonimlar. Hozirgi o'zbek adabiy tilida qo'llaniladigan qadimgi turkiy zoonimlar jumlasiga echku (echki), tuya, ayig', it, ilon, qo'y kabilarni aytib o'tish mumkin. Ushbu so'zlarning til va lahjalarda turlicha ifodalanishini olim aniq ko'rsatib o'tadi. Turkiy tillardagi zoonimlarning leksik-grammatik xususiyatlari tadqiq qilingan. Xonaki hayvonlar leksikasini aks ettiruvchi chorvachilik, ovchilik terminlari o'rganilgan. Turkiy tillar leksikasi tadqiqi zoonimlar tahlili misolida olib borilgan. O'zbek tilidagi "hayvon" arxisemali so'zlar semantik maydon asosida tasniflangan.

Eski o'zbek tili davriga kelib yangi zoonimlar shakllana boshladi: topchoq/tupchaq "chopqir ot"; kokavyan "so'na". Topchaq zoonimi ma'nosida qadimgi manbalarda agyatad so'zi qayd etilgan. Bu so'z hozirgi qirg'iz va tuva tillarida keng qo'llanadigan "katta tezlikda yugurmoq" ma'nosidagi argi= / / argu= fe'l asosidan shakllangan. Hozirgi qozoq tili dialektlarida tobisraq "arg'umoq zotiga mansub uchqur ot"; qirg'iz tilida toburcak "yaxshi, katta tulpor, jangovar ot" ma'nolarida qo'llanadi. Manbalarda tobicag "g'arbiy mamlakatlarga xos ot"; topcaq at "arabi ot" ma'nolarida ham ishlatilgan. Quyida birgina ot uvadoshligiga mansub so'zlarning turkiy tillardagi shakllari va ma'nolari borasida fikr yuritiladi. At (at) "ot", mo'g'ul mori(n); manchj. morin; tung. morin, murin, murgan, murgon, xelge; hozirgi turkiy tillarda at, merina - ayg'ir, yoq. emak (ot); turkman tilida col ati (cho'l oti), ala-bula at "ola ot". At (at) turkiy tillarda unli harflari bilan farqlanadi. Ozarbayjon, oltoy, balqar, boshqird, gagauz, qozoq, qoraqalpoq, qirg'iz, qumiq, no'g'ay, tatar, turk, turkman, uyg'ur, xakas, yoqut tillarida - at, tuva tilida a't; o'zbek tilida of, chuvash tilida ul: At so'zidan tashqari turkiy tillarda "ot" (hayvon) ma'nosida beygir "ayg'ir", lasa jilki "yilki" va yont

“yond” soʻzlari ham qoʻllanadi. Oʻgʻuz tilidagi baytal va biya soʻzlari “urgʻochi ot” maʼnosini bildiradi. Qisra qoonimi oʻzbek tili shevalari, ozarbayjon tili va bir qator turkiy tillar shevalarida kuzatiladi. Qisra qoonimining tuzilishi ikkita qismdan iborat: qsr / qisir va aq. Bu soʻz nafaqat ot, balki boshqa hayvonlarni ham bildiradi. Masalan, ozarb., turkm. gisir ; boshqa qozoq, tatar, oʻzbek tillarida qisir; xakas tilida xizir; chuvash xiser, gagauz tilida kisir; noʻgʻay tilida kisir; qisir/qisra q “qisir” shaklida qoʻllaniladi. Qulun, tan “toychoq” - moʻgʻ. unaga(n), manchj., unaxan; tung. marikan, cader, muron , xten, muran, enkecenni. Qulun, tay soʻzlari turkiy tillarda, umuman, har xil yoshdagi otlar guruhini anglatadi, hozirgi turk tilida umumiy holda “toychoq” maʼnosini bildiradi. Bu soʻz turkiy tillarda har xil fonetik koʻrinishlarda uchraydi. Masalan, ozarb. gay, gayca, gulun; boshq., gag., q.-qalp., qum., turk, turkm. tay, taycik, kolin; oʻzb. qulun, toy; uygʻ. tay taycak, chuv. tixa. xulun. Qulun (qulunak, quluncak, qulunagas) “bir yil lik toychoq” kabi maʼnolarni ifodalaydi. Qadimgi turkiy tilda yosh otlar taycaq va qulun zoonimi bilan nomlangan. Koʻpincha toy soʻzi bilan yoshi katta ot guruhlariga atalgan. Hozirgi oʻzbek tilida toy uch yoshgacha boʻlgan barcha otlarga, toychoq bir yoshgacha boʻlgan otlarga nisbatan ishlatiladi. Turkiy tillardagi ayrim zoonimlar taraqqiyotida funksional-semantik oʻzgarishlar kuzatiladi. Masalan, yilqi Mahmud Koshgʻariy “Devon”da “hayvonlar toʻdasi” maʼnosida izohlangan. “Boburnoma”da “otlar toʻdasi” maʼnosini bildirgan. Yilki terminining etimologiyasi (“yigʻmoq”, “birlashtirmoq” soʻzidan - G.Vamberi) ham soʻz semantikasidagi umumlashtiruvchi semaga asoslanadi. Yilqi “bir joyga toʻpla” maʼnosidagi yil- feʼlidan -qi affiksini qoʻshish orqali yasalgan(yil+qi= yilqi). Bu aslida “keng oʻtloqda erkin harakatlanib yuruvchi hayvonlar toʻdasi”ni anglatgan. Eng qadimgi manbalarda, asosan, “qoramol” tushunchasini ifodalagan. Hozirda soʻz semantik strukturasi maʼno torayishi yuz bergan, faqat “otlar toʻdasi” maʼnosi anglashiladi. Soʻzlashuv uslubida metonimiya asosidagi maʼno koʻchishi natijasida “ot” tushunchasini ham bildiradi. Hozirgi turkiy tillarda ozarbayjon ilgi; tuva, xakas tilida cilgi “hali yugurtirilgan ot” soʻzlari uchraydi.

Chorvachilik, ovchilik turkiy xalqlarda eng qadimiy soha hisoblanadi. Ayni paytda ular uchun hunarmandchilik, dehqonchilik kabi sohalar ham begona boʻlmagan. Turkiy tillarning umumtaraqqiyot davridagi leksik xususiyatlar, ayniqsa, zoonimlar tarkibida saqlanib qolgan. Hayvon nomlari turkiy tillarning leksik taraqqiyoti, soʻzlarning funkcionalsemantik xususiyatlari, tushuncha ifodalovchi nom sifatida shakllanishi haqida qimmatli va muhim maʼlumot beradi. Bunday maʼlumotlarni koʻplab tilshunoslar nazariyasida koʻrishimiz mumkin. N.Abdurahmonov qadimgi turkiy tilning lugʻaviy qatlamini mavzuviy jihatdan oʻn ikki guruhga ajratib talqin etadi. Tadqiqotlarda berilgan maʼlumotlarni umumlashtirilgan holda, qadimgi turkiy til taraqqiyotining asosiy bosqichlarida keng isteʼmolda boʻlgan soʻzlarni quyidagi mavzuviy guruhlarga ajratish mumkin : 1. Joy nomlari; 2.Etnik nomlar (urugʻ va qabila nomlari); 3. Kishi ismlari; 4. Gidrotoponimlar (daryo va koʻllar nomi); 5. Zoonimlar (hayvon va parranda nomlari) quruqlik va suv hayvonlari nomlari kabi guruhlarga boʻlgan. Turkiy tillardagi “zookomponentli frazeologik birliklar jismoniy sifat, tashqi koʻrinish, xarakter belgilari, intellekt, inson faoliyati kabilarni aks ettiradi”. Ot, tuya, qoʻy, mushuk, it, sigir kabi hayvonlarning xonakilashtirilishi turkiy xalqlar leksikasida ijobiy maʼno belgilarini oʻzida aks ettiruvchi frazeologik birliklarning ifoda va mazmun jihatidan boyishida yanada muhim bir omil boʻldi. Oʻzbekiston diyorida Yilqichilik anʼanalari va madaniyati minglab yillar bilan oʻlchanadi. Oʻzbeklar avlodi qadimdan otdan tushmagan. Amir Temur, Mirzo Ulugʻbek, Mirzo Boburlar umri "ot usti"da oʻtgan.

Yilqichilik – chorvachilikning kattagina bir tarmogʻi. Boshqa xalqlar singari oʻzbek xalqi ham qadimdan yilqichilikni maxsus kasb etib kelgan. Natijada oʻzbek tili da yilqi boquvchilar, otlarni parvarish qiluvchilar, ularni oʻrgatuvchilar, ot bilan savd o qiluvchilar, ot abzallarini yasovchilarni oʻziga xos atamalarini paydo boʻlgan. Gipologik (gippologiya – grek.hippos – ot+logiya, yaʼni ot haqidagi fan) terminologiyaning qarab chiqilayotgan tematik gruppasida asli oʻzbek (umumturkiy) qatlam mavjudki, bu yilqichilikka oid terminlarning qadimdan mavjud boʻlganligini

tasdiqlaydi. Xalq dostonlarida koʻpgina zoonimlar bilan bir qatorda ot nomlari ham anchagina miqdorda uchraydi. Xalq dostonlarida otlarning oʻttizdan ortiq turlari uchraydi.

Bugungi kunda tilshunoslikning barcha jabhalarida yangilik va oʻzgarishlar mavjud. Yilqichilikka oid terminlarning oʻrni va ahamiyati borasida ham ilmiy va dunyoviy qarashlar mavjud. Yilqichilik - chorvachilikning yirik bir tarmogʻi hisoblanadi. Ushbu soha otlarni urchitish, koʻpaytirish, zotini takomillashtirish va naslchilik ishlari bilan shugʻullanadi. Yilqichilik ishchi hayvon tariqasida arzon, samarali energiya manbaidir. Yilqichilik Osiyo va Yevropada mil. av. 4-ming yillikda paydo boʻlgan. Koʻhna Yilqichilik markazlaridan biri, shubhasiz, Oʻrta Osiyo kengliklari hisoblanadi. Otlar mil. av. 2-ming yillikda Oʻrta Osiyodan Kichik Osiyoga, undan Afrikaga tarqalgan. Amerikaga otlar yevropaliklar tomonidan XVI asrda, Avstraliyaga XVII asrda keltirilgan. Otlar qoʻlga oʻrgatilganidan va xonakilashtirilganidan keyin insonning koʻpgina ishlarni bajarishda doimiy yordamchisiga aylandi, armiyada alohida otlar qoʻshinlar tuzildi. Ayrim xalqlarda yilqichilik oziq-ovqat mahsulotlari — goʻsht va sut olinadigan xoʻjalik tarmogʻi boʻlib qoldi. Qad. Sharqning Movarounnahr hududi argʻumoqlari oʻzining takrorlanmas, xoʻjalik uchun foydali biologik xususiyatlari bilan nom taratgan dongdor jonivorlar safidan haqli ravishda tarixda oʻz oʻrniga ega. Tarixda bundan qariyb 2000-2500 yillar avval ham yurtimiz hududida mavjud boʻlgan "oʻynoqli dovon otlari" oʻzlarining chiroyli tana tuzilishi, chopqirligi va jangdagi chaqqonliklari bilan juda koʻplab millatlar tilida doston boʻlgan. Buning isboti sifatida qadimgi Xitoy afsonasidan "Bu otlarga minib, oʻlim bilmas mamlakatlarga yetib olsa boʻladi" jumlasini keltirib oʻtish mumkin. Oʻzbek xalq dostonlari "Alpomish" va "Goʻroʻgʻli"dagi Boychibor va Gʻirotlar obrazlari bunga misoldir.

Oʻzbekiston diyorida yilqichilik anʼanalari va madaniyati minglab yillar bilan oʻlchanadi. Oʻzbeklar avlodi qadimdan otdan tushmagan. Amir Temur, Mirzo Ulugʻbek, Mirzo Boburlar umri "ot usti"da oʻtgan. Yilqichilik – chorvachilikning kattagina bir tarmogʻi sanaladi. Boshqa xalqlar singari oʻzbek xalqi ham qadimdan yilqichilikni maxsus kasb etib kelgan. Natijada oʻzbek tilida yilqi boquvchilar, otlarni parvarish qiluvchilar, ularni oʻrgatuvchilar, ot bilan savdo qiluvchilar, ot abzallarini yasovchilarning oʻziga xos atamalarini paydo boʻlgan. Gipologik (gippologiya – grek. hippos – ot+logiya, yaʼni ot haqidagi fan) terminologiyaning qarab chiqilayotgan tematik gruppasida asli oʻzbek (umumturkiy) qatlam mavjudki, bu yilqichilikka oid terminlarning qadimdan mavjud boʻlganligini tasdiqlaydi. Xalq dostonlarida koʻpgina zoonimlar bilan bir qatorda ot nomlari ham anchagina miqdorda uchraydi. Xalq dostonlarida otlarning oʻttizdan ortiq turlari uchraydi. Bu nomlar oʻzining leksik-semantik xususiyatlariga semantik xususiyatlariga koʻra otlarning quyidagi belgilarini ifodalashga xizmat qiladi.

1.1. Otlarning jismoniy qobiliyatiga koʻra tasnifi:

a) Chopqir va chaqqon zotdor otlar: argʻumoq (20, III), aspi, tozi (53, III), arabi ot (243, III), bedov ot (20, III), churra bedov (332, III), beli doʻng ot (122, III), duldul ot (22, III), yugurik ot (67, III), soʻpoq ot (264, III), toʻriq ot (158, III), tulpor ot (233, III);

b) Zoti past, yaroqsiz otlar: yobi ot (280, III), partial ot (39, III), choʻmmoq ot (351, III), choʻntoq ot (242, III), choʻbir ot (265, III).

Jismoniy qobiliyatiga koʻra farqlanuvchi bu ot turlarini ajralishiga quyidagi soʻzlar asos ajralishiga qoʻyidagi soʻzlar asos boʻlib xizmat qiladi:

1. Tozi - manbalarda qayd etilishicha, tozi soʻzi arab xalqiga nisbatan ishlatilgan. Shuningdek, qadimgi turkiy manbalarda tozi terisi yoʻl-yoʻl, ola-bula otlarga nisbatan ham qoʻllangan. Masalan, Mahmud Qoshgʻariyning "Devonu lugʻatit turk"asarida "taz at" ana shunday izohlangan: taz at tafarchi boʻlmas - terisi yoʻl-yoʻl olacha ot yuk tashiydigan boʻlmaydi. Chunki uning tirnogʻi yomondir. «Oʻzbek tilining izohli lugʻati»da tozi - arabcha chopagʻon ov iti; uchqur arabiy ot; chopqir ot, tulpor maʼnolarida izohlangan. Nazarimda, bu otlarning nomlanishi Mahmud Qoshgʻariy qayd etib oʻtganidek, ot terisidagi belgi asos boʻlib xizmat qilgan.

2. Arabi, bedov - tarixda ajdodlarimiz tomonidan arab zotli otlarga alohida e'tibor berilgan. Dostonlarda uchraydigan bedov - arabcha, cho'lda yashovchi sahroyi ma'nosidagi badaviy so'zi bilan bog'liq bo'lib, mazkur so'zning ma'no ko'chishi natijasida arab oti, chopqir, uchqur singari sifatlarga ega bo'lgan ot ma'nosi yuzaga kelgan. O'zbek tilining izohli lug'ati»da bedav (forscha) - yugurik, uchqur yoki arabcha sahroyi ot ma'nolarida izohlangan. Dostonlarda chopqir arabi otlarni tavsiflashda churra so'zi ham ishlatiladi. Churra so'zi Radlovning qayd etishicha, turkiy tillarda mehnatkash ma'nosini ifodalaydi. Shunday qilib, churra bedov – chopqir, epchil, mehnatkash zotdor ot ma'nolaririni ifoda etadi.

3. Otlarning ijobiy xususiyatlarini ko'rsatilishida beli do'ng epiteti ham ishlatiladi. Bu epitening yuzaga kelishida klassik manbalarda qo'llangan dol so'zi (dol - arab alibosidagi ۛ ni ifodalovchi harf) asos bo'lib xizmat qilgan. Qiyoslang: M.Qoshg'ariyda shunday izohlangan: jugruk at – yugruk ot. Poygada o'zib ketadigan chopqir ot.

4. Zoti past, chopish uchun yaroqsiz bo'lgan otlar uchun emotsional bo'yog'iga ko'ra salbiy so'zlar sifatlovchi (epitet) sifatida qo'llaniladi. Masalan, yobi so'zi qadimgi turkiy manbalarda va turkiy tillarda oriq, makkor, jahldor, yaramas, och hayvonlarga va shaxslarga nisbatan ham ishlatilgan. O'zbek tilining izohli lug'atida (forscha) – yuk tashuvchi, nasli past, xashaki ot ma'nosida ma'nosida izohlangan.

5. G'o'nan - ikki yoshli toy; mo'g'ul tilida uch yoshli ho'kiz (g'o'//du) yoki har qanday erkak hayvon. O'zbek tilining izohli lug'atida g'o'non – ikki yashar ayg'ir yoki qo'chqor tarzida izohlangan.

6. Do'nan - to'rt yoshli ot, shuningdek, to'rt yoshga kirgan har qanday uy hayvoni. O'zbek tilining izohli lug'ati do'non (mo'g'ulcha – to'rt yoshli) 1.Uch yoshga to'lib, to'rt yoshga o'tgan ot yoki tuya. 2. Ikki yoshga to'lib, uch yoshga qadam qo'ygan yoki echki tarzida izohlangan.

7. Qulun - bir bahorni ko'rgan toycha. Shuningdek, bir yoshga kirgan ot. Bulardan tashqari to'bichoq, toy, toyloq singari so'zlar ham otlarning yoshiga ishora sifatida qo'llaniladi. Masalan, O'TELda toy – otning ikki yashardan kichik bolasi tarzida qo'llangan bo'lsa, qadimgi turkiy tilda ham shunday ma'noni anglatgan bu ot asli tay tarzida talaffuz qilinganligi «Devon»dan ma'lum. O'zbek adabiyotida yilqichilik bilan bog'liq sinchi termini ham juda ko'p qo'llanilishi sir emas. Sinchi - otlarning (hayvonlarning) zotini, fe'l-atvorini yaxshi biladigan kishilarga nisbatan qo'llaniladi. “Alpomish” dostonida otlarni ta'rifini, tavsifini aniqlaydigan Ko'sa sinchi, “Go'ro'g'li” dostonida To'liboy sinchi, “Ravshan” dostonida Tersak sinchi nomlari keltiriladi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilida o'z aksini topgan ot nomlari va boshqa yilqichilik bilan bog'liq terminlarning ko'pchiligi tilimiz tarixining eng qadimgi davrlaridan boshlab asrimiz boshlariga qadar bo'lgan katta tarixiy davrda faol iste'mol qilib kelingan lug'aviy birliklarni o'z ichiga oladi. Shu jihatdan boshqa leksik birliklar bilan bir qatorda bilan bir qatorda, yilqichilik terminlarining leksik-semantik tahlili tarixiy leksikografiya, leksikologiya, til tarixi, etimologiya singari sohalarni chuqur o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbek milliy ensiklopediya Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil. 198-b
2. <https://uz.wikidea.ru/wiki/hippology>
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. jild. - Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. 133-b
4. Древний тюркских словарь. – Ленинград: Наука, 1969
5. Mahmud Koshg'ariy.Devonu lug'otit turk. Uch tomlik.III tom.Tarjimon va nashrga tayyorlovchi S.M.Mutallibov. – Toshkent: O'zFA, 1963. 163-b
6. Navoiy asarlari lug'ati. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1972. 78-105-b
7. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. – Санктпетербург, 1905.219-с
8. Mannop Egamberdiyev. Sariq ajdar hamlasi: Tarixiy roman; (Rus tilidan tarjima). –T.: Adabiyot va san'at nashriyoti. 1988-yil.

Nargiza ABDULLAYEVA,
Namangan davlat universiteti katta o'qituvchisi,
E-mail:nargiza3967757@gmail.com

NamDChTI professori, f.f.d. N.Dosbayeva taqrizi asosida.

**LEXICAL-SEMANTIC PROBLEMS OF ACHIEVING AN ALTERNATIVE IN THE TRANSLATION OF GENDER
LEXICON**

Annotation

In this article, the lexical-semantic problems in the representation of gender lexicon in language, its use in works of art and their translation in an alternative form are highlighted. Alternative translations of gender lexical units have been analyzed with practical examples.

Key words: Gender component lexicon, lexical-semantic field, generalization, antonomasia, gender units.

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ДОСТИЖЕНИЯ АЛЬТЕРНАТИВНОСТИ В ПЕРЕВОДЕ ГЕНДЕРНОЙ
ЛЕКСИКИ**

Аннотация

В данной статье рассмотрены лексико-семантические проблемы языкового происхождения гендерной лексики, ее использования в художественных произведениях и их альтернативной формы переводчиками. На практических примерах были проанализированы соответствующие переводные соответствия гендерных лексических единиц.

Ключевые слова: Лексика с гендерным компонентом, лексико-семантическое поле, обобщенность, антономазия, гидрологические единицы.

GENDER LEKSİKASI TARJIMASIDA MUQOBILLIKKA ERISHISHNING LEKSİK-SEMANTİK MUAMMOLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada gender leksikasining tilda yuzagi chiqishi, badiiy asarlarda qo'llanilishi hamda tarjimonlar tomonidan ularni muqobil shaklini topib qayta yaratilishidagi leksik-semantik muammolar ko'rib chiqilgan. Gender leksik birliklarining mos tarjima muvofiqliklari amaliy misollar bilan tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Gender komponentli leksika, leksik-semantik maydon, generalizatsiya, antonomaziya, gendrologik birliklar.

Kirish. Tilda so'zlar doimo bir-birini taqozo etadi va sintagmatik tarzda ya'ni so'z birikmasi yoki gap shaklida, paradigmatic holatda esa ma'lum leksik-semantik assotsiatsiyalar shaklida qo'shilib ketadi. Tilning leksik-semantik sohasining muhim xususiyati so'zlarni semantik o'xshashligi bo'yicha guruhlantirishdir. Bu tamoyil tilning leksik-semantik tuzilishini ta'riflash asosida so'zlar o'rtasidagi munosabatni aniq ifodalaydi[1]. Bundan tashqari tilshunoslikda leksik-semantik maydon tushunchasi ham mavjud bo'lib, semantik maydon nazariyasi asosida sohalalararo alohida ilmiy-tadqiqot ishlari olib borish, asosan, XX asrning 70-80 yillaridan boshlandi. Gender tadqiqotlari esa leksik-semantik maydon bilan uzviy ravishda asosan feministik harakatlar ta'sirida va ular bilan yaqin hamkorlikda shakllangan fanlararo o'rganish sohasi hisoblanadi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab o'zbek tilshunosligida ham gender masalasiga qiziqishlar natijasida qator tadqiqot ishlari amalga oshirila boshlandi.

Gender leksikasining tilda yuzagi chiqishi, mualliflar tomonidan badiiy asarlarda qo'llanilishi hamda tarjimonlar tomonidan ularni muqobil shaklini topib qayta yaratilishida ham, o'z aksini topadi. Tarjima nazariyasida muvofiqlik uch turga bo'linadi va ular vazifaviy muvofiqlik, mazmuniy muvofiqlik hamda strukturaviy muvofiqliklardir[2]. Aynan shu muvofiqlikning mazmuniy turiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, u tarjima va asliyatning mazmun va ma'no jihatdan to'liq mos kelishini bildiradi. Tarjimada muvofiq matnlarning yaratilishi ikki matndagi o'zaro aloqada bo'lgan til muvofiqligini keltirib chiqaradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Gender leksikasini badiiy asar tarjimasida muqobillik masalalari borasida rus tarjimashunosligida N.Komissarov, L.S.Barxudarov, A.V.Fyodorov, Yu.S.Kulikova, E. Xabibulina, A.V. Vandisheva. I.V.Zikova kabi olimlar gender leksikasini tarjimada aks etishi haqida teran fikrlar bildirganlar. O'zbek tarjimashunosligida G.Salomov J. Bo'ronov, Z. Sodiqov, M.Abduraxmanov,

N.Nasrullayeva, Sh.Gulyamova, G. Ergasheva, M.To'xtasinov, D.Quronov, Sh.Ulug'ova, Sh.Sobirova, M.Bahromova, N.Umarova va boshqalarning bir qator ilmiy izlanishlari, risolalari gender leksikasini badiiy asar tarjimasida qayta yaratish masalalarini keng o'rganilishi va tadqiqiga o'zining munosib hissasini qo'shadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotlar natijalari quyidagi metodlardan foydalanib, asosiy tahlillar olib borildi. Ta'riflash va analitik metod bu o'zbek va ingliz tillarini batafsil va tizimli o'rganishda tilshunoslarining nazariy asarlari o'rganish; o'rganilayotgan mavzulardan til (nutq) materialini doimiy ravishda tanlash metodi (ingliz yozuvchilarining asarlari va ularning o'zbek tiliga tarjimalari talqinida); qiyosiy-solishtirma metod (manba tili matnlari va tarjima matnlarning farqli jihatlari); gender komponentli birliklarni semantik tahlil qilish metodi va tarjimada ularning o'zgarish xususiyatlari.

Tahlil va natijalar. Har qanday tarjimada bir-birining o'rnini bosuvchi aynan bir xil yoki o'xshash juft birliklar mavjud. Til birliklarining muloqot qiymati uning semantikasi ya'ni ma'no mohiyatiga bog'liq. Shuning uchun tarjima muvofiqligi (teng ma'nolilik) tegishli til tizimida birliklarning o'zaro o'xshamagan joylarni egallashi bilan yaratiladi[3]. Fikrlarimizni amaliy tahlili sifatida ingliz adabiyoti feministi yozuvchilari Margaret Mitchelning "Shamollarda qolgan hislarim" hamda Charlotte Brontening "Jeyn Eyr" romanlaridagi gender leksikasini tarjimonlar Rohila Axtamova va Fozil Tilovatovlar tomonidan berilgan o'zbek tilidagi talqinlari misolida qiyoslab, tahlil qilishni maqsadga muvofiq deb topdik.

Oila a'zolari hamda qarindoshchilik munosabatlarini bildiruvchi gender leksikasi bilan badiiy asarlarda inson jinsini aniqlash.

Jamiyatning eng kichik yecheykasi hisoblangan oila va uning a'zolari hamma vaqt ikki jins vakillaridan tashkil topgan bo'lib, ularning oiladagi maqomlariga ko'ra har bir tilda o'ziga xos tarzda lisoniy birliklar mavjud. O'zbek tili lingvistikasida

“oila shajarasi” iborasi bilan ingliz tilida esa “family tree” turg'un birikmasi ostida jamlangan oila a'zolari hamda qarindoshchilik munosabatlarini bildiruvchi, genderlikni ifodalovchi leksika amal qiladi. Bu turkum leksemalarning xususiyatlarini o'rganish bilan bog'liq muammolar, birinchi navbatda, fanlararo ahamiyatga ega va ular u yoki bu tarzda tilshunoslik, etnografiya, sotsiologiya kabi fan sohalarini qamrab oladi[4]. Bu guruhga tegishli gender komponentli leksikani tarjima qilishda tarjimon ko'p hollarda gender leksemalarining to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentlaridan foydalanadi. Buning sababi ikki tilda, ya'ni o'zbek va ingliz tillarida shu turkum leksemalarning aksariyatida bir-biriga mos keluvchi lug'aviy so'zlarning mavjudligidir. Albatta ba'zi bir farqlar bundan mustasno va bu kabi alohida holatlarda, ushbu leksik birlik guruhini tarjima qilishda biz generalizatsiya (umumlashtirish) va qisman almashtirish hodisasini kuzatamiz. Fikrlarimizni Sharlotte Brontening “Jeyn Eyr” asaridan olingan quyidagi misollar tahlili bilan davom ettiramiz. “Meantime, Mr. Rochester had again summoned the ladies round him, and was selecting certain of their number to be of his party. “Miss Ingram is mine, of course,” said he: afterwards he named the two Misses Eshton, and Mrs. Dent.”[5]. Tarjimon Fozil Tilovatov talqinida ushbu parcha o'zbek tilida quyidagicha berilgan. “Shu orada mister Rochester yana xonimlarni xuzuriga chorlab, ularndan ba'zilarini o'z guruhiga tanlab oldi. – Miss Ingrem, albatta, mening yonimda bo'ladi. – Shundan keyin u opa-singil Eshtonlar va missis Dentni tanladi.”[6] Ko'rinib turganidek, asliyatda shu birgina kichik parchada genderlikni ifodalovchi o'nlab leksik birliklar mavjud va ular tarjimon mahorati bilan turli usullarda o'zbek kitobxonlariga yetkazishga harakat qilingan. Shulardan biz fikr yuritayotgan oila a'zolari va qarindoshlik munosabatlarini bildiruvchi leksemalarni asliyatda uchratmadik, lekin “two Misses Eshton” iborasi tarjimon “opa-singil Eshtonlar” tarzida tarjima qilish bilan, ma'no jihatdan bir oilaning ikki qiziga murojaat qiladi. Tarjimon so'zma-so'z tarjima qilishdan voz kechgan holda, yuqorida ta'kidlab o'tilgan qisman almashtirish usuliga yuzlanadi va buning natijasida yuqori muvofiqlikka erishgan deysh mumkin xuddi shu asarning oilaviy meros masalalarini tasvirlash qismiga nazar tashlaymiz. ““Jane, you will wonder at us and our mysteries,” she said, “and think us hard-hearted beings not to be more moved at the death of so near a relation as an uncle; but we have never seen him or known him. He was my mother’s brother. My father and he quarrelled long ago.” “Jeyn, bularning baridan taajjubda bo'lsangiz kerak, judayam sirli so'zlashdik,- dedi u.- Ehtimol, bizni qalbi qo'tir, mehsiz deb o'ylagandirsiz. Yaqin bir qarindoshimiz olamdan o'tsa-yu, bu xabarni biz shu alpozda qarshilasak, buni yana qanday izohlash mumkin, lekin uni biz umuman bilmaymiz. U onamizning akasi bo'ladi. Otam uzoq vaqt u bilan chaplashib yurgan.” Har ikki parchada, asliyatda ham tarjimada ham ifodalanayotgan gender komponentli leksemalar, jumladan ingliz tilidagi “mother’s brother, father” o'zbek tiliga o'z lug'aviy ma'nosi bilan ya'ni “onamizning akasi, otam” tarzida tarjima qilingan. Faqat “uncle” leksemasi tarjimada tushurib qoldirilgan va buning sababi sifatida asliyatda izoh sifatida berilgan “He was my mother’s brother” gapining tarjimasi yetarli deb o'ylaymiz, chunki semantik jihatdan ingliz tilidagi “uncle” leksemasi o'zbek tilida “tog'a”(onaning akasi yoki ukasi) hamda “amaki”(otaning akasi yoki ukasi) leksemalariga ekvivalent hisoblanadi. Tarjimonning bu o'rindagi yutug'i takroriylikdan voz kechgan holda umumlashtirishni ma'qul ko'rganligini e'tirof etamiz, bu esa uni asar tarjimasidagi gender leksikasi muvofiqligiga erishishda to'g'ri yo'ldan borganligini ko'rsatadi.

Kasbiy faoliyat turlarining gender leksikasiga bog'liqlik jihatlari.

Kasb-hunarni bildiruvchi jinsga xos leksemalar ham tadqiqot uchun maxsus qatlam hisoblanadi. Kasbiy faoliyat turlarini ifodalovchi lisoniy birliklarni ikki turga bo'lish mumkin. Ular har bir xalqning o'ziga xos madaniyati, urf-odatlarini natijasida shakllangan leksemalar hamda insonlarning kasbiy vazifalari orqali paydo bo'lgan leksemalardir. Ijtimoiy hayotda asosan erkaklar kasbiy faoliyat bilan ko'proq shug'ullanganliklari sababli lingvistikada kasb-hunar nomlarining ko'pchiligida erkaklik konsepti turg'unlashuviga olib kelgan, albatta ayollar uchun xos bo'lgan kasblarni bu o'rinda mustasno qilib o'tish lozim. Masalan, o'zbek tilida dehqon, savdogar, tadbirkor kabi so'zlar bilan ayol

kishini nomlash odatda ushbu so'zlarni ayol so'zi bilan bog'lashni taqazo qiladi: tadbirkor ayol, savdogar ayol. Bundan tashqari, jins kategoriyasi mavjud bo'lgan tillarda ham ayollik jinsini bildiruvchi kasbga oid so'zlar odatda erkaklik jinsini anglatuvchi so'zdan hosil qilinadi. Ushbu holat uchun rus tilidagi учитель-учительница, ingliz tilidagi steward-stewardess leksemalarini misol tariqasida olishimiz mumkin[7]. O.Xamzayevning ta'kidlashicha, har bir tilda gender farqlarni yaqqol namoyon qiluvchi kasb-hunar nomlari o'z ma'no xususiyatiga ko'ra shaxs nomlari semantik maydoniga mansub bo'lib, ular ham o'z o'rnida mavzuviy guruhlarda birlashadilar. Jumladan, ta'lim-tarbiya, tibbiyot, savdo-sotiq, hunarmadchilik, dehqonchilik va bog'dorchilik, sport hamda ijtimoiy sohalar bilan bog'liq kasb-hunar nomlarini alohida guruhlarda turkumlashimiz mumkin[8]. Bu kabi kasblar nomlarini ko'rsatuvchi umumiy gender komponentli leksikani tarjima qilishda, aksariyat hollarda, biz yuqorida ta'kidlab o'tilgan insonlarning kasbiy vazifalari orqali paydo bo'lgan leksemalarda, asliyat va tarjima orasidagi ekvivalentlikning to'liq mos kelishini kuzatamiz va millatning madaniyati va urf-odatlarini natijasida paydo bo'lgan leksemalarda tavsiflovchi tarjima yoki qisman almashtirish kabi tarjima o'zgarishlariga duch kelamiz. Misollarga yuzlanadigan bo'lsak, “Wade could have nourishing food to fill out his thin cheeks and warm clothes and a governess and afterward go to the university ... and not grow up barefooted and ignorant like a Cracker”[9]. “Do'mboqqina bo'lishi uchun Ueydni ham yaxshilab boqishi va kiyintirishi, unga muallim yollashi, keyin esa qashshoq singari yalangoyoq va savodsiz bo'lib o'smasligi uchun universitetga o'qishga jo'natishi...mumkin bo'ladi.” [10] asliyatda kasbga oid leksik birlik sifatida “governess” so'zi (rus tilida -губернантка, воспитательница tarjimasida keladi) [11] qo'llanilgan va genderlik nuqtai nazardan u ayol jinsini ifodalaydi, chunki tarkibida “ess” suffiksi mavjud bo'lib, ma'no jihatidan ingliz madaniyatida uyga yollanib bilim beruvchi ayolni tushuniladi. Tarjimon Roxila Axtamova yaxshi reseptor sifatida, ushbu gender leksikasini “muallim yollash” iborasi orqali ochib bergan va qisman muqobilikka ega bo'lgan so'z bilan yondosh tavsiflovchi leksemani biriktirish natijasida to'liq muvofiqlikka erishgan deysh mumkin. Fozil Tilovatovning kasbiy faoliyatga oid genderlikni ko'rsatuvchi lisoniy birliklar tarjimasiga yondashuvini quyidagi misollar bilan izohlaymiz. “I was glad of it: I never liked long walks, especially on chilly afternoons: dreadful to me was the coming home in the raw twilight, with nipped fingers and toes, and a heart saddened by the chidings of Bessie, the nurse, and humbled by the consciousness of my physical inferiority to Eliza, John, and Georgiana Reed.” “Menga qolsa, xuddi ko'nglimdagi ish bo'ldi: tabiatan havoning sovug'ida, boz ustiga kechki payt uzoq sayr qilishni xush ko'rmasdim. To'g'risi, qahratonda qo'l oyoqlarining muzlab, bor-yo'qligini sezmay qolgan chog'ing enaga Bessining yurakni uvishtiradigan ming'irlashlarini eshitish, Eliza, Jon va Jorjiana Ridlarning haqoratomuz nigohlariga dosh berish uchun sayrdan uyga qaytishdan azobliroq narsa yo'q edi.” Asliyatda berilgan kasbiylikni bildiruvchi leksema “nurse” tarjimon tomonidan “enaga” tarzida o'g'irilgan va ushbu so'zni ingliz tilida quyidagi ta'riflari mavjud: a person whose job is to take care of sick or injured people, usually in a hospital; a woman or girl whose job was to take care of babies or small children in the children's own home[12]. Ta'riflardan ko'rinib turibdiki, tarjimon ushbu gender leksemasining ikkinchi ma'nosini ifoda etuvchi to'g'ridan-to'g'ri mos o'zbekcha muqobilini topa olgan va samarali natijaga erishgan. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ushbu guruhdagi gendrologik birliklar tarjimada o'z ekvivalentligiga ega bo'ladi yoki jinsni belgilash uchun yondosh leksika yordamga keladi.

Antonomazyalar bilan genderlikni aks ettirish.

Jamiyatning rivojlanishi va undagi erkak va ayol rollarining o'zgarishi boshqa fanlar qatorida lingvistikada ham o'z aksini topib boradi va bu badiiy asarlarda genderlikni namoyon bo'lishiga o'z ta'sirini o'tkazmay qo'ymaydi. Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, tilning turli davrlarida gendrologik tushunchalardan foydalanilgan va ular doimiy rivojlanishda bo'lganlar.[13] Buning oqibatida tarixiy shaxslarning nomlari, qahramonlar ismlari, muqaddas avliyolar va ins-jinslarning atamallari hozirgi kunda ham badiiy adabiyotlarda gender

leksikasining bir bo'lagi sifatida qo'llanilib kelinadi. Tilshunoslikda antonomaziya hodisasi aynan yuqoridagi fikrlarimizga mutanosib holda hammaga ma'lum va mashhur bo'lgan badiiy asar qahramonlariga, tarixiy voqea va afsonalarga ishora qilishdir va bu tushuncha o'zbek adabiyotshunosligida "talme" ba'zan "talim" shakllarida ham uchraydi.[14] Antonomaziya badiiy adabiyotda ijodkorning subyektiv munosabatini ifodalab, matnni shakllantirishda muhim vosita vazifasini bajaradi. Ular badiiy asarlarda metaforik ma'noda qo'llanilib, badiiy san'at va uslubiy figuralar yaratishga asos bo'ladi.[15] Masalan o'zbek adabiyotida "To'maris, Barchinoy" kabi xalq qahramonlari ayol jinsini ko'rsatsa, "Alpomish, Go'ro'g'li" nomlari erkaklarni yodga soladi. Bundan tashqari turli xalqlarning diniy e'tiqodini ko'rsatuvchi muqaddas kitoblarda yozilgan avliyo-anbiyolarning ismlari (ilk Odam Ato bilan Momo Havvo nomlari ila boshlangan), ins-jinlarning (farishta, iblis kabilar) nomlari tez-tez badiiy asarlarda uchrab turadiki, bularning ma'nolari ortida albatta erkak va ayol jins vakillari tushuniladi. Murakkab tarjima jarayonida bu kabi gender ifodalovchilarni tarjimonlar asosan lug'aviy ma'nolariga yuzlangan holda tarjima qiladilar, chunki diniy qarashlar ortida doimo millat ruhi, e'tiqodi, qadr-qimmatini yotadi va har qaysi tarjimon bu masalada ehtiyotkor bo'lishga intiladi. Fikrlarimizni misollarda ko'rib chiqamiz. "Wicked and cruel boy! I said. 'You are like a murderer-you are like a slave-driver-you are like the Roman emperors!' I had read Goldsmith's History of Rome, and had formed my opinion of Nero, Caligula, &c. Also I had drawn parallels in silence, which I never thought thus to have declared aloud." "-Ha, yashshamagur, yovuz qonxo'r!- qichqirdim men. -Sen xuddiki qashqirsan,

qullarning nazoratchisiday shafqatsizsan. Sen Rim imperatori Kaligulaga o'xshagan yirtqichsan! Men Goldsmitning "Rim tarixi" kitobini o'qigandim. Undan, Neron, Kaligula singari turanlar haqida muayyan bir tasavvurga ega edim.Ularni anchadan buyon Jon Rid bilan qiyoslab ham yurardim, ammo uni baralla, yana uning o'ziga aytaman deb o'ylamagandim." Ushbu parchada Sharlotte Bronte tomonidan tilga olingan "Goldsmith, Nero, Caligula" tarixiy shaxslar nomlari bizga genderlikdan xabar beradi va kontekst orqali ularning biri yozuvchi yana boshqalari esa imperator bo'lganliklari va ular asarda erkak jins vakillari sifatida namoyon bo'lishlarini anglab olishimiz tayin. Lekin tarjimon Fozil Tilovatov talqinida bu kabi shaxs nomlari bilan ularning vazifaviy yondosh leksemalari "Rim imperatori Kaligula, Goldsmitning kitobi, Neron, Kaligula singari turanlar" tarzida berilgan, bundan tashqari izoh sifatida "Oliver Goldsmit(1730-1774) "Rim tarixi"asarida qudratli rim imperiyasining tashkil topishidan G'arbiy Rim saltanatining qulashigacha bo'lgan voqealarni bayon qilgan" jummalari qoldirilgan. Ushbu turkumga kiruvchi gender leksikasini transformatsiyasida transliteratsiya hamda izohlash usullaridan foydalanish ko'proq natija berishini mutarjimning tarjimasi orqali ko'rishimiz mumkin.

Xulosa va takliflar. Yuqorida sanab o'tilgan gender leksikasining leksik-semantik jihatdan tahlili shuni ko'rsatadiki, aksariyat hollarda so'zlarning jinsi belgilari yordamchi leksemalar tomonidan ta'minlanadi yoki kontekst orqali anglashiladi. Ushbu guruh leksemalar tarjimasi muvofiqligiga erishishda transliteratsiya, konkretlashtirish, izohlash, generalizatsiya va sinonimlar bilan almashtirish kabi transformatsiya turlari qo'llaniladi.

ADABIYOTLAR

1. Axmedova M. Zamonaviy tilshunoslikda semantic maydon tushunchasi va uning o'rganilishi//Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar , № 10. 2023.- B. 26
2. Sirojiddinov.Sh. Odilova.G. Badiiy tarjima asoslari.-Toshkent: Mumto'z so'z, 2011.-B.16
3. Раҳимов. F. Таржима назарияси ва амалиёти: дарслик мажмуа.- Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2016. – B.16
4. Хабибуллина. Э. Языковые трансформации при переводе татарской литературы на турецкий язык: кан. фил. наук.....автореф.- . Казань, 2016.-С.19
5. Bronte. Ch. Jane Eyre.- Free eBooks at Planet eBook.com. -P.277
6. Бронте.Ш. Жейн Эйр.-Таржimon Фозил Тиловатов.-Тошкент: Янги аср авлоди, 2022.-Б. 291
7. Abduolimova. M. O'zbek tilining o'ziga xos genderga ehtiyoji//Magistrlar. Google scholar, 2023.-B 117
8. Hamzayev. O. O'zbek tilida kasb-hunarga oid leksikaning semantic tasnifi//Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari. To'plam 20, 2023.-B 102
9. Mitchell.M. Gone with the wind. –USA: Warner books edition,1993.-P.470
10. Митчелл.М. Шамолларда қолган ҳисларим: роман (II китоб)/-Тошкент:Pravo-press,2020.-Б. 78
11. Англо-русский словарь. Издательство "Советская Энциклопедия". Москва, 1967.- С.324
12. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/nurse_1
13. Schmitova.M. Semantics of gender marked nominations of person in English//Journal of interdisciplinary research, 2020.- B 62-65
14. Saidov Yo. Antonomaziya va metaforalarning o'zaro munosabati// Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Scientific Journal Impact Factor. Volume 1 Issue 3, 2021.- B.472
15. Achilova R. O'zbek tilidagi antonomaziylarning ma'nosi// International scientific-practical conference on the topic of "Problems and perspectives of modern technology in teaching foreign languages". Volume . Special issue 20, 2022.- B.524

Madina ABDULLAZODA,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti

E-mail: madinaabdullazoda0828@gmail.com

DSc, professor S.Zokirova taqrizi asosida

POLITENESS AS A SOCIAL-CULTURAL PHENOMENON

Annotation

This article explores the relationship of politeness and society. Society plays a significant role in shaping politeness in various cultures and languages. Understanding the social peculiarities that influence politeness is crucial for effective communication in diverse cultural contexts. This article aims to explore the relationship of society and politeness in various cultures.

Key words: Politeness, society, cultural differences, politeness theories, politeness markers

ВЕЛИЧНОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН

Аннотация

В данной статье исследуется взаимосвязь вежливости и общества. Общество играет значительную роль в формировании вежливости в различных культурах и языках. Понимание социальных особенностей, влияющих на вежливость, имеет решающее значение для эффективного общения в различных культурных контекстах. Целью данной статьи является исследование взаимоотношений общества и вежливости в различных культурах.

Ключевые слова: Вежливость, общество, культурные различия, теории вежливости, маркеры вежливости.

XUSHMUOMALALIK - IJTIMOYIY-MADANIY HODISA SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqola xushmuomalalik va jamiyat munosabatlarini o'rganadi. Jamiyat turli madaniyatlar va tillarda xushmuomalalikni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Xushmuomalalikka ta'sir qiluvchi ijtimoiy xususiyatlarni tushunish turli xil madaniy kontekstlarda samarali muloqot qilish uchun juda muhimdir. Ushbu maqola turli madaniyatlarda jamiyat va xushmuomalalik munosabatlarini o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: o'dob, jamiyat, madaniy farqlar, xushmuomalalik nazariyalari, xushmuomalalik belgilari

XX asrning 70-80 yillarida ilk sotsiologik tadqiqotlar olib bora boshlangan. Bu yo'nalishdagi izlanishlar inson va jamiyat o'rtasida o'zaro bog'liqlik va zamon talabiga ko'ra o'zgarishlar asosida shakllangan. Xushmuomalalik hodisasi ham inson va uning atrofidagi sotsiumda shakllangan bo'lsam ham ilmiy izlanishlar mavzusiga aylandi. Xushmuomalalik hodisasini o'rganish uchun ilk qadamlar XX asrning 60-oxiri 70-yillar boshida boshlangan. Insonning qay darajada xushmuomalalik bilan munosabatga kirishishining turli xil ijtimoiy sabablari bor. Bu turfa xillik albatta so'zlovchining nutqida til vositida namoyon bo'ladi.

Xushmuomalalik hodisasini tadqiq qilgan mashhur olimlar Braun va Levinson bu hodisani quyidagicha tariflaydi: "Xushmuomalalik, bu keng ma'noda, inson tili va madaniyatida juda keng tarqalgan kommunikativ xatti-harakatlar shaklidir; shuningdek, u insoniyat jamiyatining universal hodisasi sifatida tasdiqlangan"[1] Anglashiladiki, xushmuomalalik insonning muloqotga kirishida muhim ahamiyat kasb etadi va u inson va u yashab turgan jamiyat madaniyati bilan chambarchas bog'liqdir.

Xushmuomalalik hodisasining lingvistik tadqiqi tarixini davrlashtirish[2] quyidagicha:

Grays yoki klassik yondashuv bosqichi.

Diskursiv (postmodern) yondashuv bosqichi.

Sotsiologik yondashuv bosqichi.

Birinchi bosqich Grays bosqichi yoki klassik yondashuv deb nomlanadi. Bu bosqich dastlab P.Grays, J.Lich va J.Ostin lingvistik falsafasining asosiy qoidalariga asoslangan asarlarni o'z ichiga oladi. Mazkur bosqich XX asrning ikkinchi yarimida tadqiqot ishlarini olib borgan R.Lakoff[3], P.Braun va S.Levinson[4]larning davriga mos keladi. Ular xushmuomalalikni "jamiyatda rivojlangan yaxshi xulq-atvor ko'rinishi" sifatida ta'riflaydi hamda xushmuomalalikni insonlar o'zaro muloqotidagi ziddiyatlarni kamaytirish maqsadida ham o'rganishi zarurligini ta'kidlashadi. Bu yondashuv vakillari xushmuomalalik kategoriyasini pragmatik jihatdan tahlil qilishga harakat qilgan.

P.Grays xushmuomalalik kategoriyasini nutqda qo'llanishi borasida quyidagi to'rtta qoidani taklif qiladi:

1) sifat qoidasi (rostgo'y bo'ling) – Maxim of Quality (Be true);

2) miqdor qoidasi (qisqaroq so'zlang) – Maxim of quantity (Be brief);

3) munosabat qoidasi (muvofig'aloqador bo'ling) – Maxim of Relation (Be relevant);

4) o'dob qoidasi (aniq bo'ling) – Maxim of Manner (Be clear)[5].

Yuqorida nomi zikr etilgan qoida turlari "Xushmuomalalik kategoriyasi qoidalari" mavzusi doirasida o'rganilgan bo'lsa-da, olim bu qoidalarni o'z jamiyati tamoyillaridan kelib chiqqan holda yoritganligini va bu tushuncha universal xushmuomalalikni nazarda tutganligini aniq isbotlay olmagan. Lekin ingliz olimi Robin Lakoff "What you can do with words: politeness, pragmatics and performatives" ("So'z nimalarga qodir: xushmuomalalik, pragmatika va uning ijrochilari") asarida yuqorida ko'rsatilgan to'rt qoidani izchil tahlil qilib, unga asoslangan holda xushmuomalalik tadqiqi uchun uch tamoyilni tavsiya etadi:

1) muloqotda bosim o'tkazmang va masofa saqlang;

2) muloqotda suhbatdoshga tanlov imkoniyatini bering va hurmat ko'rsating;

3) muloqotda tinglovchilarning o'zlarini erkin his qilishlarini ta'minlang va do'stona kayfiyat bering[6].

Ikkinchi bosqich lisoniy xushmuomalalik fenomenini o'rganishning diskursiv (postmodern) yo'nalishi bosqichi deb ataladi. Bu bosqich asosi P.Braun va S.Levinson[7]J.Lich[8]kabi olimlarning nazariyalarini qamrab oladi.

Shuni ta'kidlash joizki, xushmuomalalikka diskursiv (postmodern) nuqtayi nazardan yondashuv XX asrning 90-yillari boshida P.Braun va S.Levinsonlar tomonidan aniqlangan "Universal xushmuomalalik nazariyasi"ning turli kamchiliklariga ko'plab tilshunoslarning munosabati ko'rinishida vujudga kelgan.

Uchinchi bosqich so'nggi bir necha yil ichida tom ma'noda kuzatilgan sotsiologik (o'zaro) yondashuvda lingvistik xushmuomalalikni o'rganishdagi burilish bilan bog'liq.

Klassik xushmuomalalik nazariyalari va diskursiv yondashuvdan farqli o'laroq, sotsiologik (interaktiv) yondashuv xushmuomalalikni ijtimoiy amaliyot (social practice) sifatida tahlil qilishni nazarda tutadi.

Xushmuomalalik nafaqat tilshunoslar balki sotsiologlar, psixologlar tomonidan turli maqsadlarda tadqiqot obyekti sifatida o'rganilib kelinmoqda. Turli soha olimlar tomonidan "xushmuomalalik" tushunchasi o'rganilgan, qilingan izlanishlar natijasiga ko'ra, "xushmuomalalik" ga turlicha tariflar berilgan. Quyida tilshunoslar tomonidan berilgan izohlar beriladi.

Ilk marotaba xushmuomalalikni lingvistik nuqtai nazardan izohlagan olim Robin Lakof hisoblanadi. Uning fikricha: "Xushmuomalalik turli jamiyatlar tomonidan ishlab chiqilgan tushunchadir, uning vazifasi shaxsiy muloqotda kelishmovchiliklarni kamaytirishdan iboratdir"[9].

Braun va Levinson tilshunoslikda xushmuomalalikni ikki turga ajratgan holda tahlil qilgan olimlar sifatida tarixda qolgan. Ularning fikricha, xushmuomalalik yuz tahdidlarini yumshatish uchun foydalaniladigan murakkab tizimdir va u o'z navbatida ikkiga bo'linadi; salbiy xushmuomalalik va ijobiy xushmuomalalik[10].

Tilshunoslar xushmuomalalikning ikki turini farqlaydilar: mos ravishda birinchi darajali (Xushmuomalalik1) va ikkinchi darajali (Xushmuomalalik2). Bu farq lingvistik xushmuomalalik adabiyotida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu sohadagi eng asosiy va uzoq davom etganlardan biri hisoblanadi. Boshqa tomondan, Freyzer xushmuomalalikning to'rtta tasnifini taklif qiladi: ijtimoiy-me'yor ko'rinish, suhbat-maksimal ko'rinish, yuzni saqlaydigan ko'rinish va suhbat-shartnoma ko'rinishi[11]. Xuddi shu to'rttalik tasnifni quyida muhokama qilinadigan birinchi va ikkinchi darajali xushmuomalalik asosida ikki toifaga bo'lish mumkin.

I. Birinchi darajali xushmuomalalik

Birinchi darajali xushmuomalalik ijtimoiy xushmuomalalik deb ataladi, bu Kasper so'zlariga ko'ra, "to'g'ri

ijtimoiy xulq-atvor va boshqalarga xushmuomalalik bilan munosabatda bo'lishni" anglatadi[12]. Freyzer birinchi darajali xushmuomalalikni odob-axloq qoidalari va ijtimoiy moslik (o'z terminologiyasida ijtimoiy norma ko'rinishi va suhbat shartnomasi ko'rinishi) deb biladi. Uotts birinchi darajali xushmuomalalik uchun muloyim xatti-harakatlar atamasini taklif qiladi. U xulq-atvorning ikkita aniq shaklini ajratib beradi: muloqotning buzilishiga olib keladigan odobsiz xatti-harakatlar va "boshqalar oldida shaxsning obro'sini oshiradigan" muloyim xatti-harakatlar[13].

II. Ikkinchi darajali xushmuomalalik

Ikkinchi darajali xushmuomalalikni Kasper "til harakatida ratsional funktsiyani ifodalash usullari"ning pragmatik tushunchasi sifatida ko'radi. Freyzerga kelsak, ikkinchi darajali xushmuomalalik lingvistik nuqtai nazardan (so'zlashuv-maksimal ko'rinish va yuzni tejash ko'rinishi) ko'riladi. Uotts fikricha, siyosiy xulq atamasi ikkinchi darajali xushmuomalalikni anglatadi. U siyosiy xulq-atvorni "ijtimoiy guruh shaxslari o'rtasidagi shaxsiy munosabatlarni o'rnatish va muvozanat holatida saqlash maqsadiga qaratilgan ijtimoiy-madaniy jihatdan aniqlangan xatti-harakatlar" deb ta'riflaydi, boshqacha qilib aytganda, Uottsning siyosiy xulq-atvori ijtimoiy muvofiqlikning kengroq kontseptsiyasi bo'lib, undan tor odoblilik tushunchasi kelib chiqishi mumkin.

Lich ikkinchi darajali xushmuomalalikni "strategik nizolardan qochish" deb ta'riflaydi, u "mojaroli vaziyatdan qochish uchun sarflangan sa'y-harakatlar darajasi" va "hamjihatlikni o'rnatish va qo'llab-quvvatlash" bilan o'lchanishi mumkin. Bu strategik ahamiyatga ega bo'lganligi sababli, mojarodan qochish insonning xushmuomala bo'lishining ongli harakatlari sifatida ko'riladi[14].

Xushmuomalalik tushunchasi zamonaviy tilshunoslikda keng ko'lamda o'rganilayotgan masalalardandir. Shu kungacha turli nazariyalar, yondashuvlar, qarashlar orqali tadqiq qilingan va davom etmoqda. Xushmuomalalik inson yashab turgan jamiyatda o'z hayotiy ehtiyojlarini yetarli darajada qondirish uchun muhimligi bois va uning ijrosi til va nutq orqali namoyon bo'lganligi bois tadqiqotlar obyekt bo'lib kelmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Brown P., & Levinson S. Politeness Universal in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987
2. Леонтьев В.В. Лингвистическая (не)вежливость: к проблеме содержания категории. Экология языка и коммуникативная практика. 2016. № 1. С.73
3. Lakoff R.T. The logic of politeness or minding your P's and Q's. Papers from the Ninth Regional Meeting of Chicago Linguistic Society. – Chicago: Chicago Linguistic Society, 1973. – P. 292-305.
4. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. 2nd ed. – Cambridge: CUP, 1987. – 213 p. (P.345)
5. Grice P. (1975). Logic and Conversation. In P. Cole, & J. L. Morgan. (Eds.), Syntax and Semantics, Vol. 3, Speech Acts. – New York: Academic Press. pp. 41-58.
6. Турдиева Х.К. Нутқий этикет бирликларининг лингвопрагматик тадқиқи (Форс ва ўзбек тилларидаги материаллар асосида). – Тошкент, 2020. Б.15.
7. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. 2nd ed. Cambridge: CUP, 1987. 348 p.
8. Leech G. Principles of Pragmatics. – L.: Longman, 1983. – 250 p.
9. Lakoff Robin. Language and Woman's Place. - New York: Harper and Row, 1975. - P. 64. Brown P., & Levinson S. Politeness Universal in Language Usage. - Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
10. Brown P., & Levinson S. Politeness Universal in Language Usage. - Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
11. Fraser B. Perspectives on Politeness. - Journal of Pragmatics, 14, 1990. - Pp. 219-236.
12. Kasper G. Politeness. In: Asher, R.E. (ed.)/Simpson, J.M.Y. (coordinating ed.). The encyclopedia of language and linguistics, vol. 6. - Oxford: Pergamon, 1994.
13. Watts R. Linguistic Politeness and Politic Verbal Behavior: Reconsidering Claims for Universality", in Watts, R., Ide S. and Ehlich K. (eds.), Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice, Berlin: Mouton de Gruyter, 1992. - Pp 43--69.
14. Leech G. Explorations in Semantics and Pragmatics. - Amsterdam: Benjamins, 1980.

UDK: 81'22

Садокат АБДУЛХАМИДОВА,
Преподаватель Университета Бизнеса и Науки
E-mail: Sadoqat.karimjonqizi@gmail.com

В. Ульяновский государственный педагогический университет имени Ульянова Заведующий кафедрой русского языка, литературы и журналистики Доцент, доктор филологических наук По отзыву В.Н. Артамонова

LINGUISTIC MEANS OF DESIGNATING THE RECIPIENT (SPEAKER) OF A COMMUNICATIVE ACT AND HIS SPEECH ACTIONS"

Annotation

This article examines the linguistic means of nominating the addressee (speaker) in communicative acts and their speech actions. The various linguistic mechanisms by which the speaker identifies himself and his actions in the process of communication are analyzed. Attention is paid to both grammatical and lexical aspects, as well as the pragmatics of the speaker's speech.

Key words: addressee, speaker, nomination, communicative act, speech actions, linguistic mechanisms

KOMMUNIKATIV AKTNING ADRESANTINI (MA'RUZACHISINI) VA UNING NUTQ HARAKATLARINI NOMINATSIYA QILISHNING TIL VOSITALARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada kommunikativ harakatlarda adresatni (ma'ruzachini) belgilashning lingvistik vositalari va ularning nutq harakatlari muhokama qilinadi. Ma'ruzachi o'zini va uning muloqot jarayonida harakatlarini aniqlaydigan turli xil lingvistik mexanizmlar tahlil qilinadi. Grammatik va leksik jihatlariga, shuningdek, ma'ruzachi nutqining pragmatikasiga e'tibor qaratiladi.

Калит сўзлар: адресат, ма'рузачи, номинация, коммуникатив ҳаракат, нутқ ҳаракатлари, лингвистик механизмлар.

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА НОМИНАЦИИ АДРЕСАНТА (ГОВОРЯЩЕГО) КОММУНИКАТИВНОГО АКТА И ЕГО РЕЧЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ

Аннотация

В данной статье рассматриваются языковые средства номинации адресанта (говорящего) в коммуникативных актах и их речевые действия. Анализируются различные лингвистические механизмы, с помощью которых говорящий идентифицирует себя и свои действия в процессе общения. Внимание уделено как грамматическим, так и лексическим аспектам, а также прагматике речи говорящего.

Ключевые слова: адресант, говорящий, номинация, коммуникативный акт, речевые действия, лингвистические механизмы.

Введение. Языковые средства в русском языке представляют собой обширный арсенал инструментов, позволяющих выражать самые различные оттенки мыслей, чувств и настроений. Русский язык богат и разнообразен, он предлагает своим носителям множество возможностей для создания выразительных и ярких высказываний. К языковым средствам в русском языке относятся фонетические, лексические, синтаксические и стилистические явления.

Обзор литературы. Получатель сообщения неизбежно участвует в процессе общения. От его социально-психологических характеристик зависит выбор языковых средств отправителем, который стремится добиться перлокутивного эффекта своим посланием.

Ф. С. Бацевич утверждает, что «получатель является конечным "адресатом" сообщения, созданного отправителем; в межличностном общении это лицо, которое принимает сообщение и интерпретирует его в соответствии со своими когнитивными стратегиями и конкретными контекстуальными и ситуационными условиями.

Языковые средства номинации адресанта (говорящего) коммуникативного акта и его речевых действий

Адресат - активная личность, от которой во многом зависит успех коммуникации, а не просто пассивный получатель информации» [1].

Изучение языковых материалов показывает, что в ситуациях просьбы встречаются два основных типа реальных адресатов:

1) при личном непосредственном устном межличностном общении (когда просьба осуществляется в условиях физического присутствия обоих участников коммуникации в параметрах «здесь» и «сейчас»);

2) при удаленном опосредованном межличностном общении (когда просьба передается при временном или

пространственном разрыве между участниками с использованием различных средств связи: телефона, письма и т.д.).

Направленность на реального адресата может выражаться по-разному. Ключевым средством является обращение, которое по своей сути предоставляет партнеру по общению роль адресата [3]. Помимо формирования направленности речи к адресату, обращение выполняет функции «социальной регуляции общения, являясь точкой пересечения значимых коммуникативных связей, способом моделирования коммуникативного пространства и отражением культурных традиций общества» [3]. Широкие возможности обращения обусловлены его функциональной природой. Основные функции обращения в русском и французском языках включают апеллятивную, социально-регламентирующую и экспрессивно-эмоциональную.

Апеллятивная функция обращения выражается в «обращении к лицу и активизации лица, выбранного говорящим в качестве участника речевого взаимодействия» [1].

Социально-регламентирующая функция обращения определяется тем, что выбор различных форм в обоих языках зависит от осознания отношений равенства или неравенства между собеседниками, и говорящий выбирает формы обращений в соответствии со статусом коммуникантов, их социальными ролями и межличностными отношениями [2].

Фонетические средства включают в себя звукоподражания, интонацию, ритм и мелодику речи. Звуковая организация текста может значительно влиять на его восприятие: правильный выбор интонации, паузы, ускорение или замедление темпа речи способны добавить эмоциональной окраски и выразительности.

Лексические средства русского языка особенно богаты и вариативны. Здесь можно выделить использование синонимов, антонимов, омонимов, паронимов и эпитетов. Синонимы позволяют избежать повторения, придавать речи разнообразие и изящество. Антонимы помогают подчеркнуть противоположные качества, создавая эффект напряжения или драматизма. Омонимы и паронимы часто используются в художественной литературе для создания каламбуров и игры слов, что придает тексту комический или иронический оттенок.

Синтаксические средства включают разнообразные конструкции предложений, использование различных видов связи между словами и частями предложения. Например, сложноподчиненные и сложносочиненные предложения позволяют создавать сложные, многосоставные мысли, а простые краткие предложения – передавать динамичность и энергичность действия.

Стилистические средства заключаются в умении использовать различные словесные выражения, риторические фигуры речи, такие как метафоры, гиперболы, аллегории, олицетворения, сравнения. Эти приемы помогают сделать речь более живой и образной, передать субъективное отношение автора к описываемым событиям и явлениям.

Анализ и результаты. Языковые средства номинации адресанта (говорящего) коммуникативного акта и его речевых действий представляют собой многообразные лексические, грамматические и прагматические ресурсы, посредством которых в языке обозначается субъект речевой деятельности. Эти средства служат для идентификации и характеристики говорящего, его социального статуса, роли в

коммуникации, а также намерений и целей, которые он преследует в рамках конкретных речевых действий.

Во-первых, к лексическим средствам относятся разнообразные личные местоимения (я, мы), имена собственные, нарицательные существительные, осуществляющие номинацию говорящего. Например, в русском языке распространены конструкции с местоимениями первого лица, которые могут быть как единственного (я), так и множественного числа (мы), что позволяет говорящему явно выражать свою принадлежность к определенной группе.

Во-вторых, грамматические средства, такие как формы глаголов (особенно формы первого лица), специальные синтаксические конструкции и маркеры времени, помогают конкретизировать действия говорящего во времени и пространстве. Например, использование настоящего времени первого лица (говорю, вижу) четко указывает на непосредственное участие говорящего в текущем моменте общения.

В-третьих, прагматические средства, включающие в себя различные стратегии и тактики, направлены на эффективное взаимодействие и управление коммуникацией. Говорящий может использовать вежливые формы обращения, речевые акты приветствия, прощания, извинения, комплиментов и т.д., чтобы наладить контакт с собеседником, выразить уважение или усилить влияние на адресата.

Рассмотрим примеры языковых средств номинации адресанта (говорящего) коммуникативного акта и его речевых действий.

Таблица 1 - Языковые средства номинации адресанта (говорящего) коммуникативного акта и его речевых действий

Средство номинации	Пример	Комментарий
Личные местоимения	Я, Мы	Употребляются для обозначения, говорящего или группы, к которой он принадлежит. "Я" используется для единичного говорящего, "Мы" — для группы.
Имя собственное	Иван, Ольга	Используется для индивидуальной идентификации говорящего. Может варьироваться в зависимости от формы (полное имя, уменьшительное и т.д.).
Должности и титулы	Директор, Президент	Употребляются для обозначения социального или профессионального статуса говорящего.
Субъектные и объектные местоимения	Себя, Себе	Используются для обозначения говорящего в более конкретных речевых действиях, например, при рефлексии или обращении внимания на себя в контексте.
Явные глагольные формы	Говорю, Рассказываю, Спрашиваю	Глаголы в первом лице, настоящего времени, непосредственно обозначают действие говорящего
Невербальные средства	Указание на себя (жест), Выражение лица	Невербальные сигналы могут дополнять вербальные средства, подчеркивая роль говорящего в определенной ситуации.
Описательные фразы	Этот человек, который сейчас говорит	Иногда говорящий может использовать описательные конструкции, чтобы уточнить свою роль или свою позицию в речи.
Эмоционально-оценочные слова	Уверен, Надеюсь, Думаю	Употребляются для выражения субъективных состояний и оценок говорящего.
Дейктические элементы	Здесь, Сейчас	Слова, которые указывают на конкретное время и место, соотносимые с позицией говорящего.
Интонационные средства	Повышение тона, Паузы	Изменение интонации и паузы могут сигнализировать о смене роли говорящего или его эмоциональном состоянии.

Анализируя наше исследование, мы достигли к следующим результатам. Лингвистические механизмы, с помощью которых говорящий идентифицирует себя и свои действия в процессе общения, играют ключевую роль в построении успешного коммуникационного акта. Эти механизмы базируются на использовании языковых средств, таких как местоимения, глагольные формы, интонационные структуры и прагматические маркеры, которые обеспечивают понимание и интерпретацию субъективных намерений и целей говорящего.

Местоимения, такие как "я", "мы", "ты", "они", позволяют говорящему отразить свою позицию в речевом акте, указывая на субъекта и объекта действия. Например, использование первого лица (я, мы) указывает на говорящего и его непосредственное участие в описанных действиях, что создает ощущение личной вовлеченности и ответственности. С другой стороны, использование второго лица (ты) непосредственно обращает внимание на адресата, что способствует созданию более персонализированного взаимодействия.

Глагольные формы и временные маркеры также играют важную роль в выражении идентичности говорящего и его действий. Выбор времени (прошедшее, настоящее, будущее) и аспектов (совершенный, несовершенный) раскрывает динамику действий и их хронологическую последовательность, тем самым предоставляя дополнительный контекст для интерпретации намерений говорящего. Например, использование прошедших временных форм может указывать на завершенность действий, тогда как будущие формы могут сигнализировать о планах и намерениях.

Интонационные структуры, такие как акцентировка, паузы и интонационные контуры, добавляют эмоциональный и прагматический слой к передаваемой информации. Интонация может подчеркнуть важность определенных аспектов сообщения, выразить сомнение или уверенность, а также передать эмоциональное состояние говорящего, что в свою очередь влияет на восприятие и интерпретацию его слов.

Прагматические маркеры, например, слова-усилители ("конечно", "действительно"), модальные частицы ("может быть", "вероятно"), и вводные конструкции ("честно говоря", "как известно"), помогают структурировать и уточнить

сообщение. Они выполняют функцию навигации для собеседника, указывая на отношение говорящего к сказанному и создавая контекст для более точного восприятия информации.

Заключение. Семантическая сторона номинации говорящего также является важной составляющей исследования. Она охватывает множество аспектов, связанных с тем, каким образом говорящий интерпретируется в контексте и как эти номинации соотносятся с его реальными или приписываемыми характеристиками. Важно учитывать, что выбор тех или иных языковых средств зависит от множества факторов: ситуации общения, целевой аудитории, культурных норм и традиций, а также индивидуальных особенностей говорящего.

Таким образом, анализ языковых средств номинации адресанта и его речевых действий позволяет более глубоко понять механизмы коммуникации, взаимодействие структур языка и реальных практик общения. Это знание имеет практическое значение для лингвистов, специалистов в области коммуникации, перевода, педагогики и других смежных дисциплин, занимающихся вопросами языка и его функции в человеческом обществе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ипполитова Н. А., Князева О. Ю., Савова М. Р. Русский язык и культура речи. Учебник. М.: Проспект. 2023. 440 с.
2. Князев С. В., Пожарицкая С. К. Современный русский язык. Фонетика. М.: Юрайт. 2024. 381 с.
3. Козырев В. А., Черняк В. Д. Русский язык и культура речи. Современная языковая ситуация. М.: Юрайт. 2024. 168с
4. Лекант П. А., Диброва Е. И., Касаткин Л. Л., Клобуков Е. В. Современный русский язык. М.: Юрайт. 2024. 494 с.
5. Лекант П. А., Канафьева А. В. Современный русский язык. Синтаксис. Сборник упражнений. М.: Юрайт. 2024. 233 с.
6. Лекант П. А., Самсонов Н. Б. Русский язык. М.: Юрайт. 2024. 247 с.
7. Литвинова Г. М., Есакова М. Н., Кольцова Ю. Н. Русский язык и культура речи. Нормы современного русского литературного языка. Учебное пособие. М.: Флинта. 2023. 280 с.
8. Лобачева Н. А. Русский язык. Лексикология. Фразеология. Лексикография. Фонетика. Орфоэпия. Графика. Орфография. М.: Юрайт. 2024. 231 с.
9. Лобачева Н. А. Русский язык. Синтаксис. Пунктуация. М.: Юрайт. 2024. 124 с.
10. Методика обучения русскому языку в начальной школе / под ред. Т. И. Зиновьевой. М.: Юрайт. 2024. 256 с.

Gulshan ALIYEVA,
Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchi doktoranti
E-mail: nice.gulshan@bk.ru

BuxDU dotsenti, PhD M.B.Axmedova taqrizi asosida

O'ZBEK, RUS VA INGLIZ TILLARIDA GENDER O'ZGARISHLARIGA TA'SIR QILUVCHI SOTSIOLINGVISTIK OMILLAR

Аннотация

Bu maqola o'zbek, rus va ingliz tillarida jinsga oid til foydalanishni ta'sir etuvchi ijtimoiy-lingvistik omillarni o'rganadi. Madaniy, tarixiy, ijtimoiy va tilshunoslik bo'yicha tahlil orqali, tadqiqot, qanday tilning murakkab jins identifikatsiyalari va munosabatlarni qanday aks ettirishi va qo'llab-quvvatlashi haqida o'ylab ko'rishni maqsad qilgan. Til siyosati, ta'lim tizimlari va globalizatsiyaning ta'siri, tadqiqot jins o'zgaruvchiligi tillar amaliyoti va ijtimoiy barqarorlik va madaniy murakkablik uchun samarali bo'lishining o'tishini ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: Jamiyatshunoslik omillari, madaniy kontekst, tarixiy ta'sir, jamiyat normasi, til siyosati, jins tenglik, globalizatsiya, ta'lim tizimlari.

SOCIOLINGUISTIC FACTORS INFLUENCING GENDER CHANGE IN UZBEK, RUSSIAN, AND ENGLISH LANGUAGES

Annotation

This article examines the sociolinguistic factors influencing gendered language use in Uzbek, Russian, and English languages. Through an analysis of cultural, historical, societal, and linguistic dimensions, the study explores how language reflects and perpetuates gender norms and expectations in diverse cultural contexts. By examining language policies, education systems, and the impact of globalization, the study provides insights into the evolving nature of gendered language practices and the implications for social equality and cultural diversity.

Key words: Sociolinguistic factors, cultural context, historical influences, societal norms, language policy, gender equality, globalization, education systems.

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ГЕНДЕРНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В УЗБЕКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ.

Аннотация

Данный статья исследует социолингвистические факторы, влияющие на использование языка с учетом гендерной принадлежности в узбекском, русском и английском языках. Через анализ культурных, исторических, социальных и лингвистических аспектов исследование исследует, как язык отражает и утверждает гендерные нормы и ожидания в разнообразных культурных контекстах. Анализируя языковые политики, системы образования и влияние глобализации, исследование предоставляет понимание эволюции гендерной лингвистической практики и ее влияния на социальное равенство и культурное разнообразие.

Ключевые слова: Гендерный язык, социолингвистические факторы, культурный контекст, историческое влияние, общественные нормы, языковая политика, гендерное равенство, глобализация, системы образования.

Introduction. Language is not just a means of communication; it also reflects and shapes the social realities of the communities that use it. One key aspect of language that is heavily influenced by sociocultural factors is the way it is used differently by and for men and women. Gendered language refers to the differences in linguistic expression based on gender, which may manifest in pronunciation, vocabulary, syntax, and discourse patterns. These differences are not inherent but are socially constructed and perpetuated by cultural norms, power dynamics, and identity politics. In multilingual societies, language use becomes even more complex as each language reflects different cultural histories and gender norms.

Methods. This article examines the sociolinguistic factors influencing gendered language use in Uzbek, Russian, and English, focusing on how cultural, historical, and social structures have shaped the way men and women use these languages and are spoken about within them.

Results. By exploring cultural, historical, social, and linguistic aspects, we have developed a richer comprehension of how language both reflects and reinforces gender norms and identities. This research highlights the crucial role of encouraging inclusive language practices and supporting linguistic diversity to build more equitable and inclusive communities.

Uzbek syntax does not vary significantly based on gender, but pragmatic elements of conversation—such as politeness, indirectness, and assertiveness—do show gendered

differences. Women are generally expected to speak more politely and indirectly than men. This expectation is in line with broader Central Asian cultural norms that emphasize modesty and deference for women, especially in formal and public settings.

The influence of Russian during the Soviet era introduced changes in gendered language use, particularly among the educated elite. Women who were educated in Russian-language schools or had careers in Soviet institutions often adopted more egalitarian speech patterns, which sometimes conflicted with traditional expectations of female modesty in Uzbek.

Russian is a highly inflected language with a grammatical gender system, meaning that nouns, adjectives, and verbs are gendered as masculine, feminine, or neuter. This structure forces speakers to make gender distinctions in nearly every sentence, a feature that linguistically reinforces gender divisions. While grammatical gender itself does not always reflect social gender (e.g., the word "devochka," meaning "girl," is feminine, while "malchik," meaning "boy," is masculine), the frequency of these distinctions can subtly reinforce the idea that gender is an essential and pervasive characteristic.

One area where gendered language has become particularly controversial in Russian is in job titles. Traditionally, job titles were masculine by default, even when referring to women (e.g., "vrach" for doctor, "direktor" for director). However, there is a growing movement, particularly among feminists and progressive groups, to feminize job titles (e.g.,

"vrachikha" for a female doctor, "direktorcha" for a female director). This movement has met resistance, with many arguing that feminizing job titles diminishes their prestige, thus reinforcing the idea that men are naturally suited for prestigious positions.

Russian culture places a strong emphasis on respect for authority and formal hierarchies, and this extends to gender dynamics. In formal settings, men are expected to speak authoritatively, while women are encouraged to use more polite, indirect language. This is especially evident in workplace communication, where women are often expected to defer to male colleagues or use more formal speech when addressing superiors.

At the same time, Russian women are increasingly challenging these norms, particularly in urban areas and among younger generations. The influence of Western feminist movements has encouraged many Russian women to adopt more assertive speech patterns, though this shift has not been universally accepted.

One of the most visible areas of gendered language in English is in the use of pronouns. Traditionally, English followed a binary gender system in pronouns, using "he" for males and "she" for females. However, the rise of gender-inclusive language has led to the adoption of "they" as a singular pronoun for individuals who do not identify within the gender binary. This shift reflects broader social changes, particularly in Western societies where there is increasing recognition of non-binary and transgender identities.

Gendered pronouns also play a significant role in how individuals are perceived and addressed in English-speaking societies. In formal writing and speech, there has been a significant movement towards using gender-neutral terms (e.g., "firefighter" instead of "fireman," "chairperson" instead of "chairman") to avoid reinforcing traditional gender roles.

Research in sociolinguistics has shown that men and women in English-speaking societies often use different speech patterns. Women are more likely to use hedges (e.g., "sort of," "kind of"), tag questions (e.g., "It's a nice day, isn't it?"), and intensifiers (e.g., "so," "very"). These features are generally associated with a more tentative or polite speech style, which has historically been expected of women in Western societies. However, as with Russian and Uzbek, these gendered speech patterns are changing. The feminist movements of the 20th and 21st centuries have encouraged women to adopt more direct and assertive speech styles, particularly in professional settings. At the same time, men are increasingly adopting speech patterns that were once considered "feminine," such as the use of emotive language and more elaborate discourse.

While gendered language exists in all three languages—Uzbek, Russian, and English—the ways it manifests and is influenced by sociocultural factors differ significantly.

In Uzbek, gendered language is largely shaped by traditional Islamic values and patriarchal norms, with language serving as a tool to reinforce women's roles within the family and community. The Soviet legacy has introduced some egalitarian language practices, but traditional norms still dominate.

In Russian, the rigid grammatical gender system and the historical influence of patriarchal and Soviet ideologies reinforce gendered language use. However, feminist movements in recent years have sparked debates about the feminization of job titles and other linguistic reforms.

In English, the most visible aspect of gendered language is the ongoing shift towards gender inclusivity, particularly in pronoun usage. While traditional gendered speech patterns still exist, there has been significant progress in promoting gender-neutral language and challenging traditional gender roles.

Gendered language use in Uzbek, Russian, and English is shaped by a complex interplay of historical, cultural, and social factors. While each language has its unique characteristics, they all reflect broader societal attitudes towards gender. As societies continue to evolve and address issues of gender equality, the ways in which language is used to express and reinforce gender will also change. In all three linguistic contexts, the future of gendered language will likely involve a push towards greater inclusivity and

equality, though this will undoubtedly be met with resistance from more traditional forces.

1. Cultural and Historical Context

The gendered language patterns observed in Uzbek, Russian, and English are deeply rooted in their respective cultural and historical contexts. Uzbek society, influenced by Islamic traditions and Central Asian customs, exhibits distinct gender roles and expectations, reflected in the language through honorifics, kinship terms, and occupational titles. Similarly, Russian language and culture have been shaped by centuries of patriarchal structures, resulting in linguistic gender distinctions and stereotypes. In English, the evolution of gendered language reflects historical power dynamics and social inequalities, with remnants of gender bias evident in occupational terms and pronoun usage.

Cultural and Historical Influences in Uzbek:

Islamic Heritage: Uzbek culture is shaped by its Islamic heritage, which places importance on modesty, respect for elders, and traditional family values. Gender-specific language reflects these cultural norms, with distinct terms used for male and female family members, social roles, and professions, reflecting traditional gender roles upheld in Uzbek society.

Soviet Influence: Like other Central Asian republics, Uzbekistan was part of the Soviet Union, experiencing significant social and cultural changes during this period. While Soviet policies promoted gender equality and women's participation in various fields, traditional gender roles persisted in Uzbek society, influencing language use and societal expectations regarding gender roles and identities.

Cultural and Historical Influences in English:

Chivalric Tradition: English has been influenced by the chivalric tradition, where gender roles were clearly defined. Terms like "gentleman" and "lady" reflect this historical context, with "gentleman" implying qualities like honor, courage, and nobility typically associated with males, while "lady" conveys notions of refinement, grace, and virtue traditionally associated with females.

Colonial Legacy: The English language carries remnants of colonial attitudes and gender biases, with terms like "master" and "mistress" historically used to denote authority and ownership, often in the context of colonial rule. These terms reflect power dynamics and gender hierarchies prevalent in colonial societies.

Cultural and Historical Influences in Russian:

Orthodox Christian Tradition: Russian culture has been deeply influenced by Orthodox Christianity, which emphasizes gender roles and family values. This influence is evident in gender-specific terms related to family relations and social roles, reflecting the patriarchal structure of traditional Russian society.

Soviet Legacy: The Soviet era brought significant social changes to Russia, including advancements in gender equality and women's rights. However, traditional gender norms persisted, and gendered language remained prevalent in various spheres, including politics, education, and employment.

2. Societal Norms and Expectations

Societal norms and expectations regarding gender roles and behaviors exert a profound influence on language use. In Uzbekistan, traditional gender norms dictate distinct linguistic expressions for men and women, reflecting hierarchical relationships and social status. Russian society, characterized by traditional gender roles and a strong emphasis on masculinity, often manifests in language through gendered forms of address and occupational titles.

Uzbek: Traditional Gender Roles

Uzbek culture emphasizes traditional gender roles, which are reflected in language use. For example, terms like "эркак" (erkak - man) and "айол" (ayol - woman) carry specific cultural connotations, with men expected to be providers and protectors, while women are often associated with nurturing and domestic responsibilities.

Honorifics and Respect

Uzbek language employs gender-specific honorifics to denote respect and social status. For instance, "украм" (uktam -

Mr.) is used for men, indicating authority and respect, while "kiz" (kiz - Miss) or "xanum" (khanum - Mrs.) is used for women, reflecting their marital status and societal roles. s historical gender divisions in labor and social roles, perpetuating stereotypes and inequalities.

3. Language Contact and Globalization

The influence of language contact and globalization on gendered language use cannot be overlooked. In Uzbekistan, exposure to Russian and other languages has led to linguistic borrowing and code-switching, impacting the gendered language repertoire. Similarly, Russian-speaking communities outside of Russia, such as in Central Asia, face challenges in navigating linguistic diversity and maintaining traditional gender norms amidst globalization. In English-speaking contexts, multiculturalism and globalization have contributed to the reevaluation of gendered language practices and the promotion of gender-neutral language alternatives.

Uzbek has incorporated loanwords from languages such as Persian, Arabic, Russian, and English, reflecting historical interactions and globalization. Words like "telefon" (telephone), "kompyuter" (computer), and "restoran" (restaurant) have been borrowed and adapted into Uzbek vocabulary.

Globalization has led to language shift in Uzbek-speaking communities, particularly among younger generations. With increased exposure to global media and communication platforms, there is a tendency for younger Uzbeks to use more English loanwords and expressions in their speech, especially in urban areas and educational settings.

English has borrowed extensively from other languages due to globalization. For example, words like "sushi" (from

Japanese), "pizza" (from Italian), and "entrepreneur" (from French) have been integrated into the English lexicon. In multilingual communities influenced by globalization, code-switching between English and other languages is common. For instance, individuals may seamlessly switch between English and their native language in informal conversations or social media interactions.

Russian has incorporated loanwords from various languages, especially during periods of cultural exchange and globalization. Words like "телефон" (telephone, from Greek), "компьютер" (computer, from English), and "пицца" (pizza, from Italian) are examples of lexical borrowings. Due to globalization, Russian has experienced linguistic changes and variations, particularly in urban centers and cosmopolitan areas where interactions with speakers of other languages are frequent. This includes the adoption of English loanwords, as well as changes in pronunciation and grammar influenced by global trends.

Conclusion. this article provides insights into the sociolinguistic factors influencing gendered language use in Uzbek, Russian, and English languages. By examining cultural, historical, societal, and linguistic dimensions, we have gained a deeper understanding of how language reflects and perpetuates gender norms and identities. The study underscores the importance of promoting inclusive language practices and fostering linguistic diversity in order to create more equitable and inclusive societies. Through continued research and advocacy, we can work towards challenging gender stereotypes and promoting linguistic equality in diverse cultural contexts.

LITERATURE

1. Cameron, D. (2005). *Language and gender: A reader*. Cambridge University Press.
2. Eckert, P., & McConnell-Ginet, S. (2003). *Language and gender*. Cambridge University Press.
3. Holmes, J. (2008). *An introduction to sociolinguistics*. Routledge.
4. Kimmel, M. S., & Aronson, A. (2006). *The gendered society*. Oxford University Press.
5. Pavlenko, A. (2014). *The Oxford handbook of language and society*. Oxford University Press.
6. Wardhaugh, R. (2010). *An introduction to sociolinguistics*. John Wiley & Sons.
7. Zimman, L. (2019). Transgender language reform: Applying a gender-centered approach to gender-neutral language practices. *Journal of Language and Sexuality*, 8(1), 1-39.
8. Aghababa, A., & Bayrami, M. (2015). The role of language policy in promoting national identity in Uzbekistan. *Language Policy*, 14(4), 335-357.
9. Salieva, S. K. (2017). Ethnic minorities in Uzbekistan: changing patterns of ethnic identification and language learning. *Language Policy*, 16(4), 395-416.
10. Smirnova, E. R. (2013). The gender policy of the USSR: Impact on modern Russia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 86, 581-587.

UDK: 82-32:502.1

Rayhon ALIKULOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi,
E-mail: alikulovarayhon@gmail.com

O'zRJKU f.f.n., prof. G.Egamberdiyeva taqrizi asosida.

MAN AND NATURE IN THE STORY OF YU. P. KAZAKOV «QUIET MORNING»

Annotation

In this article the features of the relationship of the internal connection of man and nature are considered. The purpose of the work: to consider the features of the characteristics of the heroes and the role of the natural in its disclosure in the story of YU. P. Kazakov «Quiet morning». Research methods: mandatory method for revealing the main meaning of the story.

Key words: Culture natural man inner self antithesis hyperbole.

YURIY PAVLOVICH KAZAKOVNING «SOKIN TONG» HIKOYASIDA INSON VA TABIATNING ALOQASI

Annotatsiya

Ushbu maqola inson va tabiatning ichki aloqasi o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xosligini ko'rib chiqadi. Ishning maqsadi – Yuriy Pavlovich Kazakovning hikoyasida tabiatning o'ziga xos xususiyatlarini va hikoyaning asosiy ma'nosini ochib berishning tadqiqot usuli.

Kalit so'zlar: Madaniyat tabiiy inson botiniy o'ziga xoslik giperbola va antiteza.

ЧЕЛОВЕК И ПРИРОДА В РАССКАЗЕ Ю.П. КАЗАКОВА «ТИХОЕ УТРО»

Аннотация

В данной статье рассматриваются особенности отношения, внутренней связи человека и природы. Цель работы – рассмотреть особенности характеристики героев и роль природы в ее раскрытии в рассказе Ю.П. Казакова «Тихое утро». Методы исследования: описательный метод, для раскрытия основного смысла рассказа.

Ключевые слова: Культура, естественный природный человек, внутренний «я», антитеза, гипербола.

В многонациональной человеческой культурной развитии надёжно срослось «представление о благодати и насущности единения человека и природы, об их глубинной и нерасторжимой связанности» [1]. Более широкое понятие образа природы у человека присутствуют в мифе, эпосе, фольклорных произведениях, как неотъемлемая часть жизни и быта в литературе разных народов и эпох. Естественно каждый этап развития человечества и литературы воссоздает свое оригинальные и неповторимые образы природы. Размышления о гармоничном существовании человека и природы и распознавание таинственного, непостижимого занимали одно из важных мест в творчестве Юрия Павловича Казакова.

Ю. П. Казаков был убежден, что человек и природа неразрывно связаны гармонией единичной и общей жизни и этому свидетельствует рассказ «Тихое утро». Мастерское описание человека и природы выявило концепцию естественного «природного» человека в произведениях Ю.П. Казакова. «Естественный, природный человек» по Казакову – это человек, который живет и формируется как личность в тесной взаимосвязи с жизнью не социальной, а природной. В следствии этого у автора герои наделены внутренними, душевными свойствами. По этому поводу исследователь А. Нинов верно заметил: «Юрий Казаков вообще испытывает тяготение к натурам необычным, выпадающим из общей меры, живущим своей особой внутренней жизнью» [2].

Автор уделяет большое внимание тем особенностям внешности и характера героев, которые были определены и развиты самой природой. За малой прозой скрыт огромный смысл – это можно и отнести к «Тихому утру». Рассказ начинается с описания быта русской деревни: «Еще только-только прокричали сонные петухи, еще темно было в избе. Мать не доила корову и пастух не выгонял стадо в луга когда проснулся Яшка» [3]. Ю. П. Казаков на примере человека и его быта показывает, что в этот момент спит не только человек, но и природа. Человек и природа тесно связаны между собой, когда обновляется природа происходит обновлении и в жизни человека, как духовно так и физически. В характере главного героя рассказа Яшки автор, постоянно

подчеркивает неуклюжесть, дикость и нестабильность природы. Описание природы и характера двух мальчишек контрастны между собой, автор собирает мозаикой всю картину рассказа. Описание природы и действия в рассказе чередуются, дополняя друг друга идут своим чередом словно эти мальчишки, которые идут через всю деревню на рыбалку. Особую привязанность к природе испытывают герои: «Деревня, будто большим пуховым одеялом, была укрыта туманом. Ближние дома были еще видны, дальние едва проглядывали темными пятнами, а еще дальше, к реке. Уже ничего не было видно» [4].

Ю. П. Казаков при описании природы и быта русского его оживляет. Природа движется и чувствует, как герои рассказа, у природы свое особое отношение к миру людей «Они шли по деревне, и туман отступал перед ними, открывая все новые и новые дома, и сараи, и школу, и длинные ряды молочно-белых построек фермы. Будто скупой хозяин, он показывал все это только на минуту и потом снова плотно смыкался сзади» [5].

На фоне природы автор показывает нам жизнь простого русского народа «По полям стаями летают, червяков из-под трактора берут. Ты сетку растяни, рябины набросай, затаись и жди. Как налетят, так сразу штук пять под сетку ползут. Потешные они не все, правда, но есть толковые» [6] жизнь деревенского жителя охватывает и земледельце, и рыболовство, и образование и отношение между человеком и природой. Автор в своем рассказе использовал кольцевую композицию, то есть рассказ начинается с описания природы и заканчивается тоже с описания природы «Светило солнце, пылали кусты, обрызганные росой, и только вода в омуте оставалось всё такой же чёрной. Воздух нагрелся и горизонт дрожал в его тёплых струях издали, с полей, с другой стороны, реки вместе с порывами ветра летели запахи сена и сладкого клевера. Запахи эти, смешиваясь с более дальними, но острыми запахами леса, и этот лёгкий тёплый ветер были похожи на дыхание проснувшейся земли, радующейся новому свету дню» [7]. Ю. П. Казаков использует большое количество глаголов, которые придают рассказу особую динамичность:

страдал/ сердился/ думал/ завидовал/ помимо указания на конкретные действия они дают дополнительную характеристику героям, кроме того в рассказе использовано антитеза и гипербола.

Антитеза прослеживается на красной нити по всему рассказу, деревенской жизни противопоставляется урбанистская, городская жизнь. Главные герои рассказа два мальчика Яшка и Володя. Они рано утром отправляются на рыбалку. Автор в их образах контрастирует две образы жизни Яшка представитель деревенской жизни, а Володя городской жизни. Характеристика героев показывает нам, что Яшка – типичный мальчик села. Деревенский мальчишка, желающий показать товарищу «что такое рыбалка» и доказать в первую очередь себе и остальному миру, что он один из наилучших рыбаков в деревне. Володя – мальчишка, приехавший в деревню из Москвы. Ему интересно рыбалка так, как ни разу в жизни не ловил рыб даже удочку не держал на руках, а только видел издали как бросали удочку. Хочет казаться более значимым, ловким, умелым и сильным, чем есть на самом деле. Не обращает внимания на упреки Яшки, уважает и старается перенимать знания товарища в рыболовном деле. Автор показывает в рассказе, что отношения главных героев проходят несколько испытаний. Сначала герои видят в друг друга разные привычки и навыки, они преодолевают этот барьер трудностями, но в конце их разъединяет беда: Володя тонет, а Яшка увидев это сначала бежит, но потом преодолевает свои

страхи спасает товарища и это событие становится фундаментом их крепкой дружбы. Ю. П. Казаков в характеристике Яшки вкладывает прочность, сострадание, моральную ответственность. Ведь эти качества Яшка поставил выше эгоизма, он проявил духовную силу и готовность человека помочь в трудных ситуациях. Яшка осознавал о неопытности Володи в рыболовстве и, если он сейчас убежит, его назовут трусом. Яшка получил от жизни уникальный опыт, попав в непростую ситуацию.

Герои рассказа понимают, что каждый из нас способен на подвиги в экстренных ситуациях. Именно эти ситуации раскрывают истинную сущность человека, его потенциалы и духовные нравы, автор уделяет большое внимание внешнему простату, которое скрывает глубокие смыслы. Картины – описанные в рассказе отличаются необыкновенной живостью. Мать природа сама намекает на то, что ждет героя впереди, но герои не обращают внимания на намеки природной стихии. Трудные ситуации толкают человека на перемены, в сложных обстоятельствах формируется характер человека и он открывает для себя истинное «я», пересматривая свои ценности. Отношения между мальчиками не стоят на месте, а постоянно развивается в силу обстоятельств. Любой человек независимо от возраста и социального положения способен на подвиг. В этом рассказе автор изображает простого мальчика, который совершил подвиг.

ЛИТЕРАТУРА

1. Хализев В. Е. Теория литературы. М., 2005. С. 228.
2. Нинов А. Сквозь тридцать лет: Проблемы. Портреты. Poleмика. 1956–1986. Л., 1987. С. 337.
3. Казаков Ю.П. Избранное. М., 2004. С. 107.
4. Казаков Ю.П. Избранное. М., 2004. С. 108.
5. Казаков Ю.П. Избранное. М., 2004. С. 109.
6. Казаков Ю.П. Избранное. М., 2004. С. 109.
7. Казаков Ю.П. Избранное. М., 2004. С. 111.
8. Галимова Е. Художественный мир Юрия Казакова. Архангельск, 1992. /<https://cyberleninka.ru/article/n/lirichnost-tochki-zreniya-v-proze-yu-kazakova>
9. <http://elar.uspu.ru/kazakov.pdf>
10. www.febweb.ru

Shokhista ALLABERGANOVA,

Exact and Social Science University Foreign language and literature 2nd course Master

Feruz MAMATOVA,

PhD, associate professor National University of Uzbekistan

E-mail:feruzamakhammadovna@gmail.com

On the based of review DSc, professor S.Jumayeva

LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF ADDRESSING IN DIFFERENT COMMUNICATION CONDITIONS IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

The present article concerns linguocultural analysis of addressing in different communication conditions in the English and Uzbek languages. The author of the article describes and analyzed the role of the speech etiquette units and addressing in different communication conditions. Different ways of addressing and the main differences of speech behavior between Uzbek and English languages are also illustrated in the article. The author of the article claims that awareness of speech etiquette units as well as speech behavior are essential in creating communicative space.

Key words: terms of address, addressing, communication conditions, communication, etiquette.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ АНАЛИЗ ОБРАЩЕНИЯ В РАЗНЫХ УСЛОВИЯХ ОБЩЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Данная статья посвящена лингвокультурологическому анализу адресации в различных условиях общения в английском и узбекском языках. Автор статьи описывает и анализирует роль единиц речевого этикета и адресации в различных условиях общения. В статье также показаны различные способы обращения и основные различия речевого поведения между узбекским и английским языками. Автор статьи утверждает, что осознание единиц речевого этикета, а также речевого поведения является необходимым условием для создания коммуникативного пространства.

Ключевые слова: условия обращения, обращение, условия общения, общение, этикет

INGLIZ VA O‘ZBEK TILIDA TURLI MULOQOT SHAROITLARIDA TAHLIL QILISHNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

Аннотация

Ushbu maqola ingliz va o‘zbek tillarida turli muloqot sharoitlarida murojaat qilishni lingvokulturologik tahlillaridan iborat. Maqola muallifi nutq odob-axloqi birliklari va murojaatning turli xil aloqa sharoitlarida tutgan o‘rmini tavsiflaydi va tahlil qiladi. Maqolada o‘zbek va ingliz tillari o‘rtasidagi murojaatning turli usullari va nutqiy xulq-atvorning asosiy farqlari ham ko‘rsatilgan. Maqola muallifining ta’kidlashicha, nutq odobi birliklari bilan bir qatorda nutqiy xatti-harakatlardan xabardor bo‘lish muloqot maydonini yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: muloqot terminlari, muloqot, aloqa, aloqa holati, odob-axloq qoidalari.

Introduction. Addressing norms and practices vary significantly between English and Uzbek languages, reflecting cultural values, social hierarchies, and communication styles. Let’s conduct a linguocultural analysis of addressing in different communication conditions in these two languages:

Formality and Social Distance:

- In English, addressing norms are relatively formal and often influenced by social distance and hierarchical structures[1]. For example, using titles such as Mr., Mrs., Dr., or professional titles like Professor or Director is common in formal settings or when addressing individuals of higher status.

- In Uzbek, addressing norms are deeply rooted in social hierarchies and respect for age and authority. Addressing elders, teachers, or superiors with respectful terms like “Aka” (elder brother), “Usta” (master), or “Muallim” (teacher) reflects traditional Uzbek values of deference and honor.

Informality and Familiarity

- Informal addressing in English often involves using first names or nicknames, especially in casual or social contexts. Friends, peers, and colleagues of similar status may address each other informally to denote familiarity and closeness.

- In Uzbek, informal addressing is common among peers and close acquaintances, using terms like “Do’st” (friend) or “Jigar” (brother/sister) to convey intimacy and camaraderie. However, formal terms of address are still prevalent in professional and hierarchical settings.

Power Dynamics and Politeness:

- Addressing in English reflects power dynamics and politeness strategies. Using honorifics like “Sir” or “Madam” shows respect and acknowledges authority, while informal forms like “Hey” or “Hi” may be perceived as less polite in certain contexts.

- In Uzbek, addressing reflects not only respect but also social roles and status. Employing honorifics and titles is essential to maintaining social harmony and showing deference to those in higher positions.

Contextual Variations:

- Addressing norms may vary based on context and situation. For instance, in formal written communication or professional environments, both English and Uzbek languages tend to use formal titles and polite forms of address to maintain decorum and professionalism [2].

- In informal spoken communication, such as among friends or peers, both languages may use informal and familiar terms of address to foster camaraderie and ease of interaction [3].

Cultural Values and Social Norms:

- The differences in addressing norms reflect underlying cultural values and social norms. English culture values individualism, equality, and informality, leading to more relaxed addressing norms in certain contexts.

- Uzbek culture values respect, hierarchy, and collective identity, emphasizing the importance of formal and respectful addressing to uphold social order and harmony.

Overall, addressing norms in English and Uzbek languages are shaped by cultural values, social hierarchies, power dynamics, and the context of communication. Understanding these linguocultural nuances is essential for effective communication and cross-cultural competence in diverse linguistic and cultural settings.

Addressing in language is intricately tied to various factors such as age, gender, social status, and nationality of the addressee. Let's explore how these factors influence addressing norms in different cultural and linguistic contexts:

1. Age:

English: In English-speaking cultures, addressing norms related to age often involve using titles such as Mr., Mrs., Miss, or Ms. Followed by the person's surname in formal settings. In informal contexts, younger individuals may address older individuals with respectful titles like "Sir" or "Ma'am" to denote deference and respect.

Uzbek: In Uzbek culture, addressing elders with honorifics like "Aka" (elder brother), "Opa" (elder sister), or "Ota" (father) reflects traditional values of respect for age and wisdom. Younger individuals may use these terms to show deference and acknowledge the seniority of the addressee.

2. Gender:

English: Gender plays a role in addressing norms, with specific titles used for men (Mr.) and women (Mrs., Miss, or Ms.). In informal settings, gender-neutral terms like "Sir" or "Madam" may be used to address individuals without specifying gender.

Uzbek: Gender-specific terms of address are common in Uzbek culture, such as "Aka" for males and "Opa" for females in informal contexts. In formal settings, gender-neutral terms like "Usta" (master) or "Muallim" (teacher) may be used to address individuals respectfully.

3. Social Status:

English: Social status influences addressing norms in English, with formal titles used for individuals of higher status or authority, such as "Dr." for doctors, "Professor" for educators, or "Honorable" for dignitaries and officials.

Uzbek: Social status is highly regarded in Uzbek culture, and individuals of higher status are addressed with appropriate honorifics and titles. For example, addressing a respected professional or elder with terms like "Usta" or "Shayx" (scholar) reflects deference and recognition of their status.

4. Nationality:

English: Addressing individuals based on nationality may involve using nationality-specific titles or terms of respect, such as "Ambassador" for diplomatic representatives or "Your Excellency" for foreign dignitaries.

Uzbek: Nationality may not play a significant role in addressing norms in Uzbek culture unless addressing foreign dignitaries or guests, where respectful titles like "Sayyid" (lord) or "Aristocrat" may be used to acknowledge their nationality and status.

Direct vs. Indirect Communication:

In English communication, directness is highly valued, particularly in professional settings, where clarity, efficiency, and precision are paramount. This preference for direct communication is evident in various linguistic strategies and conversational norms.

1. Clear and Concise Language:

- Example: "Please send the report by Friday."

- Analysis: Direct and to-the-point sentences like this prioritize clarity and convey the intended message without ambiguity or unnecessary details.

2. Active Voice and Specificity:

- Example: "I completed the project on time."

- Analysis: Using the active voice and specific details in statements helps in clearly attributing actions and responsibilities, avoiding confusion or misunderstandings.

3. Direct Questions and Requests:

- Example: "Can you provide more details about this issue?"

- Analysis: Direct questions and requests facilitate efficient communication by seeking specific information or actions directly, without beating around the bush.

4. Elimination of Ambiguity:

- Example: "The meeting starts at 9 a.m."

- Analysis: Statements like this leave no room for misinterpretation, ensuring that the message is understood clearly and accurately.

5. Professional Jargon and Terminology:

- Example: Using industry-specific terms and terminology relevant to the context.

- Analysis: In professional settings, the use of specialized vocabulary and jargon contributes to precise and effective communication among professionals who share a common understanding of technical terms.

6. Feedback and Critique:

- Example: "Your presentation lacked detailed analysis. Please include more data next time."

- Analysis: Providing direct feedback and constructive criticism helps in improving performance and clarifying expectations, promoting continuous improvement and growth.

7. Clarity in Written Communication:

- Example: Using bullet points, headings, and subheadings in reports or emails to organize information logically and enhance readability.

- Analysis: Structuring written communication clearly and logically aids in conveying complex information effectively, ensuring that the reader can easily grasp key points and details.

Direct communication in English prioritizes clarity, efficiency, and precision through the use of clear and concise language, active voice, specific details, direct questions and requests, elimination of ambiguity, professional terminology, direct feedback, and clarity in written communication. These strategies contribute to effective communication, especially in professional and business contexts, where clarity and understanding are essential for successful collaboration and decision-making.

In Uzbek communication, especially in sensitive matters, indirect communication and circumlocution are often employed to maintain harmony, avoid causing offense, and preserve face. These linguistic strategies reflect cultural values such as politeness, respect, and the avoidance of confrontation.

1. Indirect Requests and Suggestions:

- Example: "It would be nice if we could discuss this further."

- Analysis: Indirect requests like this are used to suggest a course of action without directly commanding or imposing, allowing the recipient to respond without feeling pressured.

2. Softening Statements:

- Example: "Perhaps we could explore alternative solutions."

- Analysis: Softening language with words like "perhaps" or "maybe" cushions the impact of a suggestion or critique, making it less direct and potentially less confrontational.

3. Circumlocution and Polite Phrasing:

- Example: "I wonder if it might be possible to reconsider our approach."

- Analysis: Circumlocution involves expressing ideas in a roundabout way to convey a message indirectly, often using polite phrasing to mitigate any potential negative reactions.

4. Non-Verbal Cues and Indirect Communication:

- Example: Using facial expressions, gestures, or tone of voice to convey meaning indirectly or to express agreement or disagreement without explicit words.

- Analysis: Non-verbal cues play a significant role in Uzbek communication, allowing individuals to convey nuanced messages or emotions without relying solely on verbal communication.

5. Expressing Concerns or Disagreements Indirectly:

- Example: "I understand your point, but have we considered other perspectives?"

- Analysis: Indirectly expressing concerns or disagreements by acknowledging the other person's viewpoint first can help maintain a respectful and harmonious conversation while still addressing differing opinions.

6. Avoiding Direct Criticism or Blame:

- Example: "There may have been a misunderstanding that led to this issue."

- Analysis: Rather than directly assigning blame or criticism, using phrases that suggest a shared responsibility or external factors can soften the impact of negative feedback.

7. Using Euphemisms or Polite Phrases:

- Example: "It's a challenging situation" instead of "It's a problem."

- Analysis: Euphemisms and polite phrases are often used to discuss sensitive or difficult topics in a more tactful and considerate manner, minimizing potential discomfort or offense.

Conclusion. The linguistic analysis of addressing in different communication conditions in English and Uzbek

languages underscores the importance of cultural context, social norms, and emotional expression in language use:

1. Addressing norms are deeply rooted in cultural values, social hierarchies, and relationship dynamics, influencing the choice of titles, honorifics, and expressions of affection.

2. Cultural sensitivity and awareness are crucial for effective communication, as addressing norms vary widely across languages and cultures.

3. Language learners and communicators benefit from understanding the nuances of addressing in different contexts to navigate diverse linguistic and cultural interactions successfully.

REFERENCES

1. Lakoff R. The logic of politeness: or minding your p's and q's // Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, 1973. - P. 292-305.
2. D.Ashurova, N. Salomov, 2015 The national specificity of speech etiquette Science. Education. Personality 3, 22-25 (2015)
3. House J., & Kasper, G. (1981). Politeness markers in English and German. Theoretical linguistics, 9(1-3), 199-221.
4. Fraser, B. (1980). Conversational mitigation. Journal of Pragmatics, 4(4), 341-350.
5. Brown P., & Levinson, S. C. (1987). Politeness: Some universals in language usage. Cambridge University Press.

Irodaxon ANARBOYEVA,
Andijon davlat chet tillari instituti dotsenti v.b., PhD
E-mail:iroda_an70@mail.ru

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti, PhD Sh.Yusufjonova taqrizi asosida

TAKRORIY NOMINATSIYALAR PARADIGMATIK MUNOSABATLARINING VARIATIVLIK ASOSIDA SHAKLLANISHI

Annotatsiya

Ushbu maqolada fransuz va o‘zbek tillarida takroriy nominatsiyalar paradigmatic munosabatlarining variativlik asosida shakllanishi hususida so‘z boradi

Kalit so‘zlar: Takroriy nominatsiya, variativlik, paradigmatic, semantema, semantik, sintagmatik.

ФОРМИРОВАНИЕ ПАРАДИГМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ ПОВТОРНЫХ НОМИНАЦИЙ НА ОСНОВЕ ВАРИАБИЛЬНОСТИ

Аннотация

В данной статье речь идет о формировании парадигматических отношений повторяющихся имен во французском и узбекском языках на основе вариации.

Ключевые слова: Повторная номинация, вариация, парадигматика, семантема, семантика, синтагматика.

FORMATION OF PARADIGMATIC RELATIONSHIPS OF REPEATED NOMINATIONS BASED ON VARIABILITY

Annotation

This article deals with the formation of paradigmatic relations of repeated names in the French and Uzbek languages on the basis of variation.

Key words: Repeated nomination, variation, paradigmatic, semanteme, , semantic, syntagmatic

Kirish. Takroriy nominatsiya nutqda turli munosabatlarda ifodalanib, nutq me‘yori hamda ifoda qonuniyatlari talablariga ko‘ra kommunikatsiyani shakllantiradi. Takroriy nominatsiya vazifasida uchraydigan turli ifoda vositalari harakatni nomlash jarayonida muayyan semantema doirasida yoxud jarayon ifodasidagi koreferent bog‘lanishda o‘ziga xos paradigmatic uyg‘unlik yaratadi. Bunda barcha ma‘no jihatdan o‘zaro muvofiqlik hosil qiluvchi birliklar bir semantik maydonda birlashtiriladi.

Nominativ birliklarning semantik maydonda mujassamlashuvi nominativ ifodalarining variativligini hosil qiladi. Til ifoda birliklarining xilma-xillashuvi asosida nutqda variativlik yaratish til ifoda qudratini, salohiyatini, imkoniyatlarini belgilaydi. Takroriy nominatsiya nutqda ifoda variativligini vujudga keltiruvchi manbalardan biridir.

Tilning funksional-kommunikativ, dinamik aspektini o‘rganishga bo‘lgan qiziqish ortib borishi munosabati bilan hozirgi zamon tilshunosligida til ifodasi, kommunikatsiya jarayonida nutq mexanizmlarining ifodalanishi masalalari tilshunoslar diqqat markazida bo‘lib, bu vaziyat til vositalari xilma-xillashuvi, variatsiyalari muammolarini tadqiqotning asosiy planiga olib chiqishi tabiiydir.

Til birliklari xilma-xillashuvi, variativligi ularning ifoda jarayonida, aktuallashuvida, ya‘ni ularning semantik imkoniyati konkret muloqot jarayonida ifodasini topishida namoyon bo‘ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Til semantik imkoniyatining aktuallashuvi masalasi dastlab G.Paul tomonidan o‘rganila boshlangan[1]. Mazkur masala leksik sahda uzual va okkazonal tushunchalar bilan bog‘langan holda tadqiq etiladi. Olim uzual ma‘noga ijtimoiy jihatdan shakllangan, ya‘ni til tizimiga mansub lug‘aviy ma‘no sifatida ta‘rif beradi. Okkazonal ma‘no esa uzual ma‘noning individual nutq jarayonidagi konkret aktuallashuvini aks ettiradi.

Aktuallashuv masalasi Sh.Ballining virtual va aktual belgi nazariyasida ham ko‘tarilgan bo‘lib, aktual va virtual tushunchalar olim tasavvurida til tizimidan joy olgan til imkoniyatlari va ushbu imkoniyatlarining borliqqa aylanib, ro‘yobga chiqishi, uning nutq faoliyatidagi ifodasi, ya‘ni umumiy tushunchalarning real borliqidagi konkret vaziyatlar, faktlar, predmetlar bilan bog‘lanishi

hamda ushbu tushunchalarning zamon va makondan joy olishidir[2]. Aktuallashuv jarayonida tushunchalar hajmi aniqlashadi, ularning mazmuni konkret ko‘rinish kasb etadi.

Til leksik imkoniyatlarining aktuallashuvi R.Galisson tadqiqotlarida kuzatiladi[3]. Olim ma‘no komponenti tarkibida sodir bo‘ladigan jarayonlarga ko‘ra aktuallashuvning uch tipini farqlaydi. V.Shmidt esa ushbu jarayonni kontekst vositasida polisemiyaning olib tashlash nuqtai nazaridan o‘rganadi[4].

O‘zbek tilshunosligida N.Djusupov aktuallashuv nazariyasini kognitiv-uslubiy[5], Z.Rasulov kontekstda ellipsis hodisasi asosida tadqiq etganlar[6].

Tadqiqot metodologiyasi. Aktuallashuv jarayonlari tadqiqi semantik sintagmatika planida ifoda vositalarini muloqot jarayonida tanlab qo‘llash muammosi bilan uzviy bog‘lanadi. Nominatsiya nazariyasini ochib berishda til birliklarining onomasologik xususiyatlari tadqiqot jarayonining yetakchi aspektlarini tashkil etadi.

Tahlil va natijalar. V.G.Gak nomlovchi birliklarning mos tarzda tanlab olinishi va voqelikdagi aksi bilan o‘zaro bog‘lanishi hamda ularning semantik vaziyatga ko‘ra ifoda etilish tamoyillarini keng tahlil etgan. Olim izlanishlarida avtonom (asos nominatsiya), noavtonom (takroriy nominatsiya) kabi nomlash turlarini ajratadi[7]. Nomlashning ikkinchi turi takroriy nominatsiya, asosan, matnda yoki nutq vaziyatida qo‘llanilishi bilan xarakterlanadi.

A.F.Losev struktur tilshunoslikni o‘rganar ekan, shakl va mazmun tushunchalariga to‘xtaladi. An‘anaviy lingvistikada mazmun, struktur tilshunoslikda shaklga asoslanilganini ta‘kidlaydi[8]. Strukturalizm yo‘nalishi vakillari tilning sintagmatik munosabatlarini sintaksisga tayanib ochib beradilar. Lekin tilda shaklni mazmunsiz yoki mazmuni shaklsiz o‘rganib bo‘lmaydi. Bunda shakldan mazmunga yo‘naltirilgan tadqiqotlar sintaktik struktural o‘rtasidagi paradigmatic aloqalar tadqiqoti uchun zamin hozirladi. Leksika sohasida strukturalizm, eng avvalo, paradigmatic munosabatlar tahlili bilan shug‘ullanadi. Semantik maydonlarni o‘rganish, til leksik tarkibini leksik-semantik guruhlar sifatida ochib berish paradigmatic izlanish mahsulidir. Semantikada ob‘yekt tashqi ko‘rinish simvollarini munosabati nazarda tutilsa, sintaksisda gapda o‘rin olgan

simvollar o'rtasidagi munosabat e'tiborga olinadi, bu holda sintaksis va leksika sohalari tahlili jarayonidagi strukturaviy metodlarning paradigmik tahlili bejiz emasligini e'tirof etish lozim.

Semantika va sintaksisning shu xildagi tavsifi, umumiy semiotika uchun monand kelsa-da, U.Veynreyx o'rinni izohlab o'tganidek, tabiiy tillar uchun uncha mos kelmaydi[9].

Tabiiy fanlarda belgining tashqi ob'yekt bilan bog'liqligi kuzatiladi. Semantikada, belgilarning tashqi ob'yektlar bilan aloqasi sintaktik xususiyatida namoyon bo'ladi.

Keyingi yillarda MDH, AQSh, Fransiya kabi mamlakatlar tilshunoslarning semantik sintagmatikani o'rganishga qiziqishi ortdi. Xususan, semantik ko'lamdagi gap elementlarining o'zaro aloqasini ochib berish, N.Xomskiyning hosilaviy grammatikasini semantik tahlil bilan to'ldirmoqchi bo'lgan Dj.Kats, Y.Fodor, P.Postal kabi tilshunoslarning ishlarida ko'zga tashlanadi[10].

Sintaksis bilan semantika o'rtasidagi uzilishni bartaraf etish hamda semantikani tilning hosilaviy tasviri doirasiga kiritish yuzasidan qilingan harakat ushbu nazariyaning ijobiy qirrasini tashkil etadi. Shu bilan bir qatorda, mazkur nazariya bir qator salmoqli e'tirozlar uyg'otadi. Kats va Fodor o'z nazariyalarini ko'proq passiv planda rivojlantiradi[11]. Ular semantik nazariyani til jumllarini bayon etish jarayonida so'zlovchi qobiliyati nazariyasi sifatida talqin etadilar va, asosan, ma'noning ikki xilligi yo'llarini bartaraf etish bilangina qiziqadilar. Semantik sintezni o'rganishda bunday yondashuv o'zini oqlamaydi. Kats va Fodorning ishlarida semantik sintagmatikaga yo'nalish beruvchi "tasvir qoidasi" yetarli tarzda chuqur ishlanmaganligini U.Veynreyx qayta-qayta ta'kidlaydi. Olim o'zi avvalroq ishlab chiqilgan g'oyasini rivojlantirib, "yangi semantik nazariya"[12] ni taklif etadi. Semantik nazariya nutqda gap bo'laklarining joylashuvi ham ma'noga ta'sir etishi, jumlaning semantik tuzilishida semantik komponentlar uyg'unlashuvi qonuniyatlarining ahamiyatini o'rganadi. J.A.Fodor nazariyasiga nisbatan Veynreyx nazariyasi ko'proq kodlashtirishga (aktiv plan) yo'naltirilgan. Veynreyx semantik nazariyaning bevosita sintagmatik aspektini ancha chuqurlashtiradi va semantik ko'lamda gap komponentlarining o'zaro aloqasini aks ettiruvchi bir qator qoidalarni ajratib ko'rsatadi[13].

Kats va Fodorning "sintaksis tugagan joyda semantika boshlanadi", degan qarashlariga, Veynreyx o'z e'tirozlarini bildiradi va u tilda sintaksis bilan semantikaning o'zaro bir-biriga aylana olish jarayonini ishonchli tarzda ko'rsatib bera oldi. Lekin, olim leksik nominatsiyaning sintagmatikadan tashqarida yotgan tomoniga yetarli darajada baho bermaydi hamda semantikani sintaktik hosilaviy modelning qismigagina aylantirib, qarama-qarshi yo'nalishdagi xatoga yo'l qo'yadi. Veynreyx bir ma'noni yaratish yo'llari va zaruriyatini inobatga olmay, nominatsiya qonuniyatlarini chetlab o'tadi. Mohiyatiga ko'ra uning "hosilaviy semantika"si ham Kats-Fodor nazariyasi kabi situatsiyadan, nomlanadigan ob'yektdan ajratib qo'yilgan.

Xulosa va takliflar. Amerika strukturalistlarining semantik sintagmatika sohasidagi nazariy kashfiyotlarida asosiy kamchilik semantemalar o'rtasidagi munosabatlarni "o'zida", monand so'zlar bilan nomlanadigan ekstralingvistik elementlar o'rtasidagi aloqalardan ajratilgan holda tadqiq qilish hisoblanadi.

Gapda so'zlar birikuvini qonuniyatini ochib berish uchun leksemalarning formal distributsiyasini o'rganish kifoya, deb hisoblovchi so'z birikmalari an'anaviy nazariyasi ham xuddi shunday xatoga yo'l qo'ygan. Til hech qachon "o'zi uchun" yoki

"o'zidagina" ifodalanmaydi. U so'zlovchilar ongida aks etuvchi ekstralingvistik borliqni nomlash uchun xizmat qiladi.

Taniqli olim Sh.Safarov zamonaviy qarashlar negizida semantikaning integratsion mohiyatiga e'tibor qaratib, "ma'no shakllanishi va idroki kognitiv faoliyat bo'lib, ular tafakkur va lisoniy amallarning omuxtalashuvi sharoitida yuzaga keladigan hodisalardir"[14] – deb tavsiflaydi. Olim ma'no hodisasiga qanday aspektda yondashuvdan qat'iy nazar, ma'noning paydo bo'lishi zamirida lisoniy belgining ifodalanganotgan (atalayotgan) predmet-hodisa bilan bog'liqligi va bu bog'liqlik ong, tafakkur shakllari vositasida kechishi bilan xarakterlanishini ta'kidlaydi. Shuningdek, Sh.Safarov A.N.Smirtskiyning so'z ma'nosining ongdagi aksi uning ichki tomoni va unga nisbatan so'z talaffuzi material, qobiq vazifasini o'tovchi fonetik shakl ekanligi borasidagi ta'rifi tobora o'z isbotini topayotganligiga ishora qiladi[15].

Darhaqiqat, barchaga ma'lum semantik uchburchak til ifodasidagi uchta tomonga namoyon qiladi: til formalari, ong va borliq. So'zlar birikuvini anglab yetmoq uchun uch sathning o'zaro qanday bog'lanishini tahlil etish lozim: borliq sathi, ong sathi (L.Yelmslev terminologiyasiga ko'ra mazmun plani) va til sathi (ifoda plani).

Birinci sathda nomlashga mansub situativ elementlar ajratilib, ular muayyan aspektlarga bo'linadi. Har qaysi aspekt bir-biridan o'ziga xos xususiyatlar bilan farqlanadi. Nomlovchi atamada axborot va ma'lumot uzatish imkoniyatiga qodir bir va bir necha aspektlar o'z aksini topadi. Masalan, qatnov harakatining yo'nalishi yoki yurish vositasi kabi bir paytda ikki aspekt bo'yicha aniqlash mumkin. Kundalik mulqotda ushbu nomlanish ongsiz tarzda sodir bo'ladi. V.G.Gak mazmun planida situativ elementning aksi semantemani hosil etishi, aspektning aksi - semantik kategoriyani, semantik komponentni yoki sema esa aspektning farqlovchi tomonlarini aks ettirishi, ifoda planida bo'lsa semantema leksemaga monand kelishi, shuningdek, sema morfema vositasida ifoda etishini ta'kidlaydi[16]. Olimning fikri quyidagi misolda o'z tahliliga ega bo'ladi: rus tilida *приходить* fe'lidagi *при-* old qo'shimchasi qatnov yo'nalishi semantik kategoriyasi hamda "yaqinlashuv" semasini aks ettirsa, *ход-* o'zak morfema yurish vositasi semantik kategoriyasi, ya'ni "yayov" semasini ifodalaydi. Bunda ushbu semalar ma'lum jarayonning monand bo'lgan aspektlarini aks ettirishi kuzatiladi. Semantik kategoriya semaga nisbatan "yirik sema" yoki "arxisema"[17] sifatida namoyon bo'ladi. Bir morfemada ikki semaning sinkretik nomlanishi ham sodir bo'lishi mumkin. Ushbu holat fransuz tilida ham kuzatiladi. *Venir-revenir* harakat fe'llarida ikkinchi fe'lidagi *-re* qo'shimchasi yangi sema hosil qiladi. O'zbek tilida bu holat qo'shma fe'llarda hosil bo'ladi: *keldi - borib keldi* kabi.

Agar turli tizimdagi tillarda so'z turkumlarini amalga oshiruvchi tuzilmalarning mavjudligi, maxsus morfologik belgilar, morfologik ko'rsatkichlarning o'zgarishi bilan tavsiflansa, bunda so'z yasash maxsus texnika emasligi, boshqa grammatik kategoriyalarning ham o'rni muhimligini unutmashlik kerak[18]. O'z navbatida, kategoriyalar so'z turkumlarini yanada kengroq tushunishni ta'minlovchi subkategoriyalarga ajratiladi.

Misol uchun, fe'l shaxs, daraja, zamon va boshqa kategoriyalar bilan tavsiflanadi. Ushbu kategoriyalar bir qator subkategoriyalarga ega bo'lib, ularning ichida ma'lum ma'nolar farqlanadi. Har qaysi fe'l formasi ma'nosini turli subkategoriyalar va kategoriyalarga mansub komponentlar birikuvini sifatida tasvirlash mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Пауль Г. Принципы истории языка. – М.: 1960.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: 1955.
3. Galisson R. Analyse semique, actualisation semique, et approche du sens en methodologie//Langue française, N 8, 1970.
4. Schmidt W. Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung. – Berlin, 1965.
5. <https://journal.fledu.uz/ru/teoriya-vydvizheniya-kognitiv>
6. https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/836
7. Гак В.Г. Беседы о французском слове. – М.: 1966. Сопоставительная лексикология. – М.: 1977. К типологии лингвистических номинаций // Языковая номинация (Общие вопросы). – М.: 1977. – С.287-293
8. Лосев А.Ф. О возможности сближения лингвистики классической и лингвистики структуральной // Вопросы языкознания. 1968. № 1. – С.50
9. Weinreich U. Explorations in Semantics Theory//Current Trends in Linguistics. vol. III, The Hague, 1966. – P.468.

10. Katz J.J., Fodor J.A. The Structure of a Semantic Theory // *Langages*. 39, 2, 1963; J.J.Katz, J.A.Fodor. Structure d'une theorie semantique avec applications au francais// *Cahiers de lexicologie*. 1966, II, – Paris, 1966. J.J Katz, P.M. Postal. An Integrated Theory of Linguistic Description. –Cambridge (Mass), 1964; J.J. Katz. The Philosophy of Language. N.Y – London, 1966.
11. Тодоров Т. Recherches semantiques//*Langages*, – Paris, 1966, N1, – P.34-37.
12. Weinreich U. On the Semantic Structure of Language//*Universals of Language*, – Cambridge (Mass), 1963.
13. Weinreich U. Explorations in Semantic Theory//*Current Trends in Linguistics*, v. III. – The tsague, 1966
14. Сафаров Ш. Семантика. Т.: ЎзМЭ давлат илмий нашриёти, 2013. – Б. 8
15. Сафаров Ш. Семантика. Т.: ЎзМЭ давлат илмий нашриёти, 2013. – Б. 29
16. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология. – М.,1977. – С.12-14
17. Pottier B. La definition semantique dans les dictionnaires//*Travaux de linguistique et de Litterature*. IX, 1. – Strasbourg, 1965.
18. Гак В. Языковая номинация. – М.: Наука, 1977. – С.64.

UDK: 811.512

Maftuna AHMADJONOVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti
E-mail: maftuna.ahmadjonova96@gmail.com

F.f.d B.Abdishukurov taqrizi asosida

THE STUDY OF THE "DEVONU LUGATIT-TURK" LEXICON IN THE UZBEK LANGUAGE

Annotation

Mahmud Kashgari's work "Devonu Lugatit-Turk" is extremely valuable in researching, collecting and passing down the pre-Islamic and early Islamic monuments of Turkish culture. His extensive knowledge of history, ethnography, geography, encyclopedic potential in the field of language and literature, and his research power are amazing even today. The article talks about the study of Devan by a number of Uzbek scientists. The historical development of Devan is discussed and comments are made.

Key words: devon, research, article, Uzbek scientists, Kashgar studies.

ИЗУЧЕНИЕ ЛЕКСИКИ "ДЕВОНУ ЛУГАТИТ-ТУРК" НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

Труд Махмуда Кашгари «Девону Лугатит-Тюрк» чрезвычайно ценен для исследования, сбора и передачи доисламских и раннеисламских памятников турецкой культуры. Его обширные познания в области истории, этнографии, географии, энциклопедический потенциал в области языка и литературы, исследовательская мощь поражают и сегодня. В статье говорится об изучении Девана рядом узбекских ученых. Обсуждается историческое развитие Девона и даются комментарии.

Ключевые слова: деван, исследование, статья, узбекские учёные, кашгароведение.

"DEVONU LUG'OTIT-TURK" LEKSIKASINING O'ZBEK TILIDA O'RGANILISHI

Annotatsiya

Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit-turk" asari islomdan ilgari va ilk islom davri turkiy madaniyat obidalarini tadqiq etish, to'plash va avlodlarga yetkazib berishdagi xizmatlari nihoyatda ulkandir. Uning tarix, etnografiya, geografiya xususidagi keng bilim doirasi, til va adabiyot sohasidagi qomusiy salohiyati, tadqiq qudrati bugungi kunda ham hayratlanarli darajadadir. Maqolada devonning bir qator o'zbek olimlari tomonidan o'rganilishi haqida so'z boradi. Devonning tarixiy taraqqiyoti haqida so'z yuritiladi hamda fikr-mulohazalar bildiriladi.

Kalit so'zlar: devon, tadqiqot, maqola, o'zbek olimlari, qoshg'ariyshunoslik.

Kirish. "Devonu lug'atit-turk" nafaqat birinchi turkcha lug'at, balki turk tilining birinchi grammatika kitobi, turli turk qabilalarining tillari haqida ma'lumot beruvchi birinchi dialektologik tadqiqot, turk geografiyasi haqida ma'lumot beruvchi birinchi turk qomusidir. Mahmud Qoshg'ariyning kitobida jamlangan aniq-ravshan ma'lumotlar VIII–XI asrlar ham turkiy adabiy til va badiiy adabiyotning, ham og'zaki xalq ijodi va turli lahjalarning boy manbai sanaladi. "Devonu lug'atit-turk"ni o'sha davrlarda Markaziy Osiyo mintaqasida yashagan turkiy xalqlar hayoti haqidagi qomusiy asar deb atash mumkin.

XI asrdagi turkiy tilning leksik-semantik, fonetik-fonologik, sintaktik, morfologik mohiyatini ochib beruvchi mana shunday asarlardan biri – Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asaridir. Mazkur asar arab tili va arab tilshunosligi an'analari asosida yozilgan bo'lsada, unda turkiy tildagi so'zlarning ma'nolari izohlangan.

Odamlarda nimagadir ishqibozlik bo'ladi. Kimdir marka yig'adi, kimdir samovarlardan kolleksiya to'playdi, yana kimdir butun umri davomida turli soatlarni yig'ishdan zavq oladi. Asli Turkiyaning Diyorbokr shahridan bo'lgan Ali Amiriy esa turkiy xalqlar tarixi, adabiyoti, tili va madaniyatiga oid eski kitoblarni yig'ishdan zavq olar edi. Yaxshi kitobni qo'lga kiritish uchun dunyoning xohlagan tomoniga borib kelishga, bor budini berishga tayyor bu ziyoli Istanbuldagi eski kitoblar sotiladigan bozorga har haftada ikki-uch marta chiqib kitoblarni ko'rar, o'ziga ma'qul bo'lganini sotib olardi va bir kuni 33 liraga barchamizga qadrli bo'lgan devonni sotib oladi [J.Xudoyberdiyev, 2010:5].

Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asari nafaqat lug'at, balki o'rta asr turkiy tillarining fonetika, morfologiya, leksika va dialektologiyasini mukammal izohlab bergan to'la ma'nodagi filologik asardir. Bu usul bir tarafdan o'sha davr tilidagi butun so'zlarni va har qanday so'z turlarini mukammal qamrab olishga imkon bergan bo'lsa, ayni paytda

to'plangan materiallar tilning har bir sohasiga doir boy namunalar to'plami bo'lib ham xizmat qilgan [Salimova, 2019:170].

Asar topilganidan keyin qisqa vaqtda chop etildi, uni ilmiy asosda o'rganish boshlandi, turk, o'zbek, uyg'ur, ozarbayjon, qozoq, ingliz, nemis, xitoy, rus va eron tillariga tarjima qilindi. Markaziy Osiyo xalqlarining XI asrdagi hayoti bilan bog'liq barcha ma'lumotlarni keng qamrab olgan ushbu bebaho manba fanda alohida ahamiyatga ega ekanligi tadqiqotchilar tomonidan ko'rsatib berildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbeklardan "Devon"ni tarjima qilishga dastlab Fitrat 1927-1928 yillarda kirishgan [Fitrat, 2008]. U asardagi bir qancha she'riy parchalarni o'zbekchaga uyg'unlashtirgan. Ushbu namunalar "O'zbek adabiyoti xrestomatiyasi" (1940), "O'zbek poeziyasining antologiyasi" (1948), "O'zbek adabiyoti" (1-jild, 1960) to'plamlarida qayta chop etilgan. Fitrat tomonidan tuzilgan "so'zlik" (indeks) haqida olimning zamondoshlari xabar beradi. Ma'lum bo'lishicha, bu so'zlik O'zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida saqlanadi [Fitrat, 2008: 116]. Prof. H.Hasanov yozishicha, bu ko'rsatkich 1924-1925 yillarda tuzilgan. Akad. A.Rustamov esa uning muallifi Fitrat ekanini qayd etgan [H.Boltaboyev, 2016: 10].

XX asrning qirqinchi yillari boshlaridan "Devon"ni o'zbek tiliga tarjima etish ustida S. Mutallibov ishlay boshlaydi. Olimning tarjimasi 1960-1963 yillar orasida Toshkentda "Fan" nashriyotida chop etildi [S.Mutallibov, 1960]. Bu tilshunos olim, filol. fanlari dori, prof. Solih Mutallibovning 35 yillik mehnati natijasi edi. Asar A.K.Borovkov, G'.A. Abdurahmonov, O. Usmonov, T. Salimov, X. Komilova, J. Tojiboev, U. Karimovlarning katta yordam va maslahatlari, Til va adabiyot institutning direktori lavozimida ishlagan A. Qayumovning g'amxo'rligi, shuningdek, institut til tarixi bo'limining xodimlari I. Qo'chqortoev, H. Nizomov, M. Turobova, G'. Karimov, R. Baxtiyorova, G'. Salomov, S. Nizomiddinova, S. Ferdouslarning

nashrga tayyorlashda qunt bilan ishlaganliklari, H.S. Sulaymonovning arabcha matnlar ustiga zeru zabar qo'yishdagi xizmatlari bilan chop etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Asarning birinchi jildida S. Mutallibovning "XI asrning buyuk filologlari va ularning noyob asarlari" nomli katta hajmli maqolasi berilgan [S.Mutallibov, 1960:7-39]. Unda "Yusuf Xos Hojib va uning didaktik asari "Qutadg'u bilik" haqida" [S.Mutallibov, 1960: 8-15], "XI asrning ulug' tilshunos olimi Mahmud Qoshg'ariy" [S.Mutallibov, 1960: 15-27], "XI asrning qimmatli yozma yodgorligi "Devonu lug'otit turk" [S.Mutallibov, 1960: 27-34], "Devonu lug'otit turk"ning o'zbek tiliga munosabati masalasi" [S.Mutallibov, 1960: 35-37], "Devon tarjimai va transkripsiyasi haqida" [S.Mutallibov, 1960: 37-43] kabi masalalar tahlil qilingan. Keyin "Devon"ning muqaddimasi [S.Mutallibov, 1960: 43-69], lug'at [S.Mutallibov, 1960: 70-484], qabila va shaharlar haqidagi izohlar berilgan [S.Mutallibov, 1960: 485-499].

2-jildida S. Mutallibovning "So'z boshi o'rnida" nomli ixchamgina maqolasi, so'ng lug'at, jildning oxirida esa "Devon"da qabilalar masalasi", "Jikil (chigil - J.X.) qabilasi", "Tot" maqolachalari joy olgan [S.Mutallibov, 1961: 422-427].

"Devon"ning 3-jildida "Bir necha so'z", lug'at, oxirida "Izohlar", "Qabilalar haqida" gi ma'lumotlar keltirilgan [S.Mutallibov, 1963].

Shunisi e'tiborliki, S. Mutallibov "Devon"dagi ko'pgina so'zlarni izohlashda o'zbek tilida yaratilgan tarixiy asarlar, xususan, Alisher Navoiy asarlari, shuningdek, o'zbek shevalaridagi so'zlar bilan qiyoslaydi. Lug'atdan o'rin olgan so'zlarning hozirgi o'zbek tilidagi qo'llanishi, uning fonetik va semantik jihatdan o'zgarishini ko'rsatib beradi. "Devon"ning boshqa tillarga qilingan tarjimalarida deyarli bunday holat kuzatilmaydi.

S. Mutallibov G'. Abdurahmonov bilan birgalikda "Devon"ning indeks-lug'atini tuzib, 1967 yilda nashr ettirgan [DLT indeks lug'at, 1967].

Abdurauf Fitrat ham she'riy parchalarni tarjima qilib, ularning lug'atini tuzgan va 1930 yilda Samarqandda nashr ettirgan. N.M. Mallayev "O'zbek adabiyoti tarixi" darsligiga "Devonu lug'atit-turk"dagi qo'shiq va maqollarni kiritib, ularni tahlil etadi. A. Qayumov esa noyob qadimgi yodgorliklarimiz - qo'shiqlar (she'riy parchalar)ni birinchi marta nasrdan nazmga o'girib, "Qadimiyat obidalari" nomli asariga kiritgan.

"Devon"ning bibliografiyasi ozarboyjon olimi R.Askar va o'zbek olimi J.Xudoyberdiyev tomonidan tuzilgan bo'lib, bu biblioko'rsatkichlarda uning o'rganilishiga doir ma'lumotlar to'la aks etgan.

O'zbek tilshunosligida XX asrning 60-yillaridan boshlab so'z ma'nolarini o'rganishga bo'lgan e'tibor kuchaydi. Mahmud Qoshg'ariy hayoti va uning "Devonu lug'otit-turk" asarining o'rganilishi bo'yicha O'zbekistonda muhim ishlar amalga oshirilganligi xorijiy davlatlardagi tadqiqotlarda e'tirof etib kelinmoqda. Ayniqsa keyingi davrlarda "Devonu lug'otit-turk"ning A.Rustamov tomonidan qilingan rus tilidagi tarjimasining Moskvada chop etilishi, H.Boltaboyevning 2016-yilda 3 jild, Q.Sodiqovning 2017-yilda 1 jild shaklida asarni nashrga tayyorlab qayta chop ettirishlari, taniqli olim H.Dadaboyevning yangicha qarashlar asosida yaratilgan "Devonu lug'otit-turk"ka oid monografiyasining yaratilishi o'zbek qoshg'ariyshunosligidagi muhim ishlardan bo'ldi.

Aziz Qayumovning "Qadimiyat obidalari" nomli asaridagi pand-nasihatga oid o'g'itlar bilan sug'orilgan she'riy parchalar tarjimai mazmuni orqali ularda ilgari surilgan ma'rifiy g'oyalari asosida o'sha davrda olib borilgan tarbiya mazmuni haqida ma'lumotlarga ega bo'lamiz.

Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit-turk" asarini o'zbek tiliga tarjima

qilishda arab xatida bitilgan turkiy so'zlarni transkripsiyada ifodalash uchun

tarjimonlar tarafidan qo'llanilgan belgilarning alifbosi quyidagicha:

б - б, п; т - т; р - р; з - з; д - д; ж - ж; х - х;
 ج - j, q; س - c; ش - ш; غ - f; ل - л, l; م - m; ن - n;
 ذ - d; ك - k, r; ق - q; ف - f; و - w; و - v; ي - j;
 پ - p; ه - h; ا - o, ö, y, ü; ا - a, ä, ë; ا - i, i.

Unlilar ustida ham shu xilda noaniq belgilar qo'llash mumkin edi. Chunki,

asardagi unlilarni aniqlash ham ayrim undoshlar kabi qiyinchilik tug'dirardi.Lekin,

tarjimonlar guruhi unlilar masalasida o'zlaridan avvalgi ikki tarjimon qo'llagan

metodni optimal deya hisoblab, o'sha metodni afzal ko'rdilar. Ular qo'llagan

unlilar asosida ish ko'rdilar. Faqat, Mahmud Qoshg'ariy tomonidan aniq

ko'rsatilgan arab tilidagi cho'ziq "a" harfi o'rnida "a:" shaklini qo'shdilar.

Kitobdan foydalanuvchilar ayrim so'zlar imlosidan qanoatlanmasalar, yonidagi

arabchasiga muvofiq mulohaza yuritishlari mumkin bo'ladi. Arab yozuviga xos

diakritik belgi (zer-u zabar)lar qo'yishda asosiy nusxaga asoslanilgan.

Asarning mohiyatini yoritishga xizmat qiluvchi manbalarning aksariyatida Mahmud Qoshg'ariyning qo'shiqlarni xalq orasidan yiqqanligi ta'kidlanadi. Aziz Qayumov esa bu she'r parchalarining asl nusxasida o'sha davrda mavjud bo'lgan badiiy ijodga nisbatan yuksak talabchanlik aniq sezilib turishi, she'rlarni yaratgan shoirlarning juda ma'lumotli ekani, chuqur bilim va nafis badiiy didga ega ekani xususidagi fikrlarni qayd etadi va pand-nasihatga oid qo'shiqlarni alohida guruhga ajratib, ularni tarjima qilib, mazmunini tahlil etadi.

O'zbekistonda Fitrat, S.Mutallibov, Q.Karimov, A.Rustamov, H.Hasanov, A.Qayumov, G'. Abdurahmonov, E. Umarov, A.Abdurahmonov, S.Rustamiy v.b. ning tadqiqotlari orqali ushbu qomusiy asar jiddiy tadqiqot obyektiga aylandi.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda Mahmud Qoshg'ariy hayoti va "Devonu lug'otit turk"ning xorijlik olimlar tomonidan o'rganilishi, "Devonu lug'otit turk"ning turli tarjimalari qiyosiy tadqiqotiga bag'ishlangan tadqiqotlarga katta ehtiyoj bor.

"Devon" orqali XI asrdagi so'z ma'nolari, imlosi, talaffuzi, iboralar, xalq maqollari, xullas, til birliklari va filologik tushunchalarga oid ma'lumotlar beriladi. O'zbek tilshunosligida H.Dadaboyevning "Devonu lug'otit-turk"ning til xususiyatlari", "Devonu lug'otit-turk"dagi sinonimiya", "Devonu lug'otit-turk"dagi omonimiya xususida", "Devonu lug'otit-turk"dagi turkiy tillarga xos fonetik va leksik-semantik xususiyatlar haqida, A.Nurmonovning "M.Qoshg'ariyning lingvistik qarashlari. O'zbek til tarixi", H.S.Mutallibovning "Morfologiya va leksika tarixidan qisqacha ocherk. XI asr yodgorliklari asosida" tadqiqot

ishlarida XI asrdagi so'zlarning leksik-semantik xususiyatlari tahlil qilingan.

Shuningdek, G.Roziqovanning "Devonu lug'otit-turk" asaridagi ot leksemalarning semantik, funksional va uslubiy xususiyatlari" mavzusidagi dissertatsiyasining IV bobi "Devonu lug'otit-turk"dagi ot leksemalarning polisemantik xususiyatlariga bag'ishlangan. Ushbu bobda ot turkumiga oid bir qancha polisemantik so'zlar ma'no munosabatlariga ko'ra tahlil qilingan.

XI asrda ajdodlarimiz tomonidan turli ma'nolarni ifodalash uchun qo'llangan polisemantik so'zlar ma'nolari orasidagi bog'liqlik tahlil qilindi. Tahlil XI asrdagi so'zlarning ma'no qirralari haqida ma'lumot berishi bilan birga, XI asrda yashagan ajdodlarimizning obyektiv borliqdagi narsa, voqelik, belgi, harakat va holatlarni bir-biri bilan aloqador holda qanday qiyoslab idrok qilganligi, ularni tilda qay darajada aks ettira olganligini ham ko'rsatadi.

Demak, o'zbek ma'noshunosligi dastlab o'z ishini leksikografiya tarkibida "Devonu lug'otit-turk" kabi lug'atlar tuzilishida boshlagan deyish mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak oradan deyarli ming yil o'tgan bo'lishiga qaramay, Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit-turk" asarida uchrab, kundalik turmushda ko'p qo'llaniladigan ko'plab so'zlarning o'zbek tilida

deyarli qanday bo'lsa, shunday ko'rinishda saqlanib qolgani olqishlarga arzigulik. To'g'ri, ayrim so'zlar bugun kundalik turmushda qo'llanilmasligi yoki ularning o'rnida yot so'zlarning ishlatilayotgani hollari ko'p. Shunga qaramay "Devon"da keltirilgan bir necha minglab so'zlar bugungacha yetib kelgani turkiy tillarning, ayniqsa, o'zbek tilining qanchalik kuchga, teran ildizga ega til ekanini ko'rsatadi. Ming yillardan beri turli tillarda so'zlashuvchi el-uluslar bilan qo'shni yoki aralash yashab, ularning tillaridan ko'plab so'zlar o'zlashtirganiga qaramay o'zbek tilining "Devon"dagi so'zlarni eng ko'p saqlagan turkiy tillardan biri o'laroq bilinishi o'z-o'zidan bo'lmay, bu tutum ming yillar kesimida elimizdan Mahmud Qoshg'ariy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Sulaymon Cho'lpon, Abdulla Qodiriy singari til jonkuyarlari chiqqanligi va chiqayotganligi bilan ochiqdanadi. Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit-turk" asari shu kungacha juda ko'p yevropa va o'zbek olimlari tomonidan o'rganildi. Undagi yangidan-yangi qiziqarli ma'lumotlar haligacha "qaynar buloq" kabi toshib chiqmoqda. Bu asar qancha ko'p o'rganilgani sari shuncha qiymati oshib bormoqda. O'zbek olimlari tomonidan haligacha o'rganilmoqda bir qator maqolalar yozilmoqda, dissertatsiyalar himoya qilinmoqda bu esa devonning yildan-yilga muxlisarlari ortishiga sabab bo'lmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Xudoyberdiyev J. "Mahmd Qoshg'ariy va "Devonu lug'ati turk" Asarining o'rganilishi Toshkent 2010 S-5
2. Махмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони (Девону луғотит турк), таржимон ва нашрга тайёрловчи. С.М. Муталлибов.– Тошкент, т. I, 1960.
3. Махмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони (Девону луғотит турк), таржимон ва нашрга тайёрловчи. С.М. Муталлибов. – Тошкент, т. II, 1961. S422-427
4. Махмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони (Девону луғотит турк), таржимон ва нашрга тайёрловчи. С.М. Муталлибов. – Тошкент, III, 1963, т
5. Муталлибов С. XI асрнинг буюк филологлари ва уларнинг ноёб асарлари // Махмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони (Девону луғотит-турк), таржимон ва нашрга тайёрловчи. С.М. Муталлибов. – Тошкент, т. I, 1960, 7-39-бетлар.
6. Salimova, A. M. (2019). Mahmud Qoshg'ariyning Devon'ida Tasavvuf Istitohlarning Ilmiy-Nazariy.Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 170-bet
7. Девону луғотит турк. Индекс-луғат. – Тошкент, 1967.
8. "Devonu lug'atit-turk" so'zlari uchun fihrist. O'zRFASHI. Saql. Raqami 5046/1. Bu haqda qarang: Fitrat. Eng eski turk adabiyoti namunalari. T.: MUMTOZ SO'Z, 2008. B.116
9. Mahmud Qoshg'ariy. Turkiy so'zlar devoni (Devonu lug'ati-t-turk), nashrga tayyorlovchi. H.Boltaboyev. Toshkent. MUMTOZ SO'Z, 2016 B-10
10. Google.com
11. Wikipediya.uz

Xilola AYUPOVA,
Andijon davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: hilolaayupova088@gmail.com

DSc, dotsent S.Zokirova taqrizi asosida

THE CONNECTION BETWEEN TONGUE TWISTERS AND THE PROVERB GENRE

Annotation

Samples of folk art, like all works of art, are divided into specific types, groups, and genres based on their structure, place of performance, appearance, function, degree of dependence on music, and ideological and artistic features. This division and classification into different types, groups, and genres is important not only for performers but also for listeners and researchers of the phenomenon, its nature, formation, gradual development of folklore samples, the emergence of certain types and genres, their refinement, interactions with changes, and relocation. It allows for the observation and study of processes such as the onset of crises. For this reason, folk genres evolve and improve in relation to each other, and over time may transition or converge in nature.

Key words: ideological and artistic feature, type category, gradual development, perfected form, crisis, folklore.

СВЯЗЬ СКОРОГОВОРОК С ЖАНРОМ ПОСЛОВИЦ

Аннотация

Образцы народного творчества, как и все произведения искусства, делятся на конкретные виды, группы и жанры по их структуре, месту исполнения, внешнему виду, функции, степени зависимости от музыки, идейно-художественным особенностям. Деление и классификация на разные виды, группы и жанры важны не только для исполнителей, но и для слушателей, исследователей явления, природы, формирования, постепенного развития фольклорных образцов, возникновения того или иного типа и жанра, совершенствования, столкновения с изменениями, сменой мест; и позволяет наблюдать и изучать такие процессы, как возникновение кризиса. По этой причине фольклорные жанры развиваются и совершенствуются по отношению друг к другу, а с течением времени могут переходить или сближаться друг к другу по своей природе.

Ключевые слова: идейно-художественная особенность, видовой тип, постепенное развитие, совершенная форма, кризис, фольклор.

TEZ AYTISHLARNING MAQOL JANRI BILAN BOG'LIQLIGI

Аннотация

Xalq og'zaki ijodi namunalari ham barcha san'at asarlari kabi tuzilishi, ijro o'rni, ko'rinishi, bajaradigan vazifasi, musiqaga bog'liqlik darajasi, g'oyaviy-badiiy xususiyatlariga ko'ra muayyan tur, guruh va janrlarga bo'lib qaraladi. Bu xil tur, guruh va janrlarga ajratish, tasniflash nafaqat ijrochilar, balki tinglovchilar, hodisani tadqiq etuvchilar uchun ahamiyatli bo'lib, folklor namunalarning tabiati, shakllanishi, tadrijiy taraqqiyoti, u yoki bu tur va janrlarning paydo bo'lishi, mukammal shaklga kelishi, o'zgarishlarga uchrashi, o'rin almashinishi va inqirozga yuz tutishi kabi jarayonlarni kuzatish, o'rganish imkonini beradi. Shu sababli, folklor janrlari bir-biriga bog'liq holda taraqqiy etadi, sayqallanadi, shuningdek, vaqtlar o'tishi bilan bir-biriga o'tishi yoki tabiati jihatidan bir-biriga yaqinlashishi mumkin.

Kalit so'zlar: g'oyaviy-badiiy xususiyat, muayyan tur, tadrijiy taraqqiyot, mukammal shakl, inqiroz, folklor.

Kirish. O'zbek xalqi yosh avlod tarbiyasiga alohida ahamiyat qaratib kelgan. O'zbek oilasida boshqa xalqlar kabi ertak aytib bermay farzand o'stirgan oilani tasavvur qilish qiyin. Bola tarbiyalash ona xalqimiz bilan birga dunyoga kelgan bo'lib, u bilan birga yashamoqda. Mehnatkash xalq doimo o'z zuriyodlarini jismoniy, aqliy jihatdan sog'lom, mehnatsevar, o'ziga xos didga ega bo'lgan inson qilib tarbiyalashni o'z oldiga asosiy vazifa qilib belgilab olgan. Mehnatkash xalq uzoq yillar davomida bola tarbiyasiga oid ko'plab ijobiy tajribalarga erishdi. Ularning oqilona donishmandligi bilan to'plagan bilimlari, avvalo, bizga boy xalq og'zaki ijodi: maqol, matal, masal, ertak, latifa, lof, ashula, doston bir avloddan ikkinchi avlodga o'tib kelayotgan eng yaxshi adabiy an'analar orqali yetib keldi. A.M.Gorkiy bu haqida "Xalq og'zaki ijodini bilmasdan turib, mehnatkash xalqning haqiqiy tarixini bilish mumkin emas"-degan edi. Dunyo miqyosida xalqlar yozma adabiyot vujudga kelmasidan oldin mazmun jihatdan boy va rang-barang bo'lgan og'zaki ijod namunalari ko'z qorachig'iday asrab, avaylab kelishgan.

Mazkur makolada tez aytishlar bilan bog'liq janrlararo munosabat masalasiga, xususan, tez aytishlarning maqollar bilan o'zaro aloqasi, bir-biriga o'tish holatlari haqida fikr yuritamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Folklor janrlarining o'zaro ta'siri va munosabati o'ta darajada keng qamrovli masala bo'lib, u folkloridagi ijodiy jarayonning tarixiy-tadrijiy masalalarini nisbatan to'laroq va chuqurroq yoritishga imkon

beradi. Chunki folklor janrlarining o'zaro ta'siri va munosabati bir tomondan, ob'ektiv-dinamik jarayon ekanligi bilan izohlansa, ikkinchi tomondan u ayrim sub'ektiv jihatlar, ya'ni xalq ijodkorlarining voqelikni aks ettirishdagi: a) evolyutsion holatlar; b) barqaror an'anaviylik bag'ridagi individual mahorati bilan belgilanadi. Shuning uchun ham folklorshunos B. Sarimsoqov shunday deydi: "Jamiyat bosqichining ma'lum bir bosqichida vujudga kelgan ma'lum bir janr jamiyat taraqqiyotining keyingi bosqichlari talab va ehtiyojlariga moslashib boradi va nihoyat, yangi bir hosilaga aylanadi"[1]. Kichik janrlarning tabiati va g'oyaviy-estetik jihatdan bir-biriga yaqinlashish hodisasini olimning yuqoridagi fikrlari bilan izohlash mumkin. Haqiqatan ham, qadimda tez aytishlar kattalar repertuarida mavjud bo'lib, ularning dastlabki funksiyasi hazil-mutoyiba, ko'ngil ko'tarishga asoslangan bo'lsa, bolalar repertuariga o'tgandan keyin bolalarning istak va ehtiyojlaridan kelib chiqib, tez aytishlarning tabiatan topishmoq, maqol va sanamalarga yaqin "yangi hosila"lari paydo bo'la boshladi [2].

Xalq og'zaki ijodi asarlarining jamiyat taraqqiyoti bilan birga rivojlanishi, diffuzion hamda transformatsion qonununiyatlar asosida muayyan o'zgarishlarga uchrashi kabi hodisalar ularning janriy xususiyatlari borasida turli xil munozaralarga sabab bo'lib kelgan. Bu holat hozirgi kunimizda ham davom etmoqda.

"Folklorning maqol, matal, topishmoq, aforizm, hikmatli so'zlar kabi kichik janrlari, – deb yozadi B.Soatov, – semantik va

mantiqiy jihatdan bir-biriga yaqin turadi, ko'pincha bir-birlariga o'tib turadi[3]. Biz B.Soatov aytib o'tgan folklorning kichik janrlari qatorida tez aytishni ham qayd etib qo'yish juda o'rinni, deb o'ylaymiz. Sababi tez aytish janri ham o'zining kompozitsion tuzilishi, g'oyaviy-badiiy xususiyatlari kabi bir qator o'xshash jihatlar mavjud. Ushbu fikrlarimizni folklorshunos B.Sarimsoqov va B.Soatovlarning yuqoridagi gaplari ham tasdiqlaydi. Ammo aksariyat tadqiqotlarda nima uchundir tez aytish janri kichik janrlar qatorida qayd etilmagan. Bu holni folklorshunosligimizda hozirga qadar tez aytish janrining maxsus tadqiqot ob'ekti bo'lmaganligi, bu borada yetarlicha ilmiy tadqiqot ishlarining olib borilmaganligi sabablari bilan izohlash mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotchi A.T.Aqjolova ham hozirgi kundagi qozoq bolalar she'riyatida tez aytishning bir qator turlarini, xususan, qo'shiq, sanama, masxaralama, son, maqol-matal, ertak, yolg'on tez aytishlar ko'payganini qayd etib o'tgan [4].

O'zbek xalqida esa maqollarga xos xususiyatlarni aks ettiradigan tez aytish elementlari ham uchraydi. Bu haqda I.Madiyarov ham fikr yuritib, quyidagi misol orqali buni izohlaydi:

“Oltin olmay olqish olgan odam – odam [5].

Ushbu o'zbek xalq tez aytishida maqollarga xos bo'lgan mazmunlilik va didaktik xususiyatlar aks etgan. Shu bois, bu kabi tez aytishlar maqol sifatida qo'llanilishi mumkin va ularni maqol-tez aytishlar deyish mumkin. Ayni paytda mazmunan mazkur tez aytishga o'xshash maqolning mavjudligi fikrimizni yana bir bor tasdiqlaydi: Oltin olmay, odob ol, Odob oltin emasmi [6].

Zolimga zorlanma zinhor[7] misolida ham maqolga xos element – nasihat berish xususiyati mavjud. Quyidagi tez aytish haqida ham shunday fikrni aytish mumkin:

Dangalchi dangal gapirar,

Dangasa chang chiqarar [7].

Demak, o'zbek xalq tez aytishlari xazinasida maqol-tez aytishlar ham mavjud bo'lib, ular axloqiy-didaktik ahamiyati, odobga yo'naltirilganligi, pand-nasihat berish xususiyatlari bilan boshqa tez aytishlardan ajralib turadi.

Olmaxon, olmadan olmani ol![8], Oq choynakka oq qopqoq, ko'k choynakka ko'k qopqoq[9] kabi an'anaviy tez aytishlardan ajralib turgan yuqoridagi singari maqol-tez aytishlarning mavjudligi xalqimizning naqadar dono xalq ekanligidan nishona. Sababi shu birgina sodda o'yin ichida ham yoshlarga ta'lim-tarbiya beradigan, o'git bo'ladigan, o'rnatib bo'ladigan tez aytishlar orqali bolani tarbiya qilmoqda.

Quyidagi rus xalq tez aytishida ham maqollardagi kabi ajdodlarimizning hayotiy tajribalari asosida chiqarilgan xulosalari nasihatimiz shaklda bayon etilgan:

Jenya s Jannoy podrujilas.

Drujba s Jannoy ne slojilas.

Chtbodyi jit s druzuyami drujno,

Objat druzey ne nujno [10]. (Jenya Janna bilan do'stlashdi. Janna bilan do'stlik ish bermadi. Do'stlar bilan birga yashash uchun, Do'stlarni xafa qilish kerak emas.)

Ushbu misolda Jena ismli bolakayning Janna ismli bola bilan do'st tutingani, lekin uni dilini og'ritib qo'ygani haqida so'z ketadi. Bu maqol-tez aytish orqali bolalarga do'st bo'lish uchun doim to'g'riso'z bo'lish, do'stning diliga ozor bermaslik kabi fazilatlar o'rgatilgan. «Do'stsiz boshim – tuzsiz oshim», «Do'sting bilan obod uying» kabi maqollarning mazmuni ushbu tez aytishda o'z ifodasini topgan.

Tahlil va natijalar. E'tibor beradigan bo'lsak, ruslarda ham, o'zbeklarda ham yaratilgan maqol-tez aytishlarda insonni yaxshilikka yetaklovchi, bolaga tanbeh, beruvchi, o'rnatib bo'luvchi mavzular juda ko'p uchraydi. Bundan tashqari xalqlarning shug'ullanadigan mashg'ulotlari ham aks etgan maqol-tez aytishlar ham uchraydiki, bu haqda I.Madiyarov qozoq xalqlarida uchraydigan quyidagi tez aytishni misol keltiradi: «Turkiy xalqlar orasida qozoqlar azaldan yilqichilik bilan shug'ullanib keladi. Ot qozoq xalqi uchun juda muqaddas hayvon sanaladi. Shuning uchun ham qozoq tez aytishlari orasida ot bilan bog'liq namunalar ko'pchilikni tashkil etadi. Quyidagi she'riy maqol tez aytish ham bunga misol bo'ladi:

Shabyсты at, shalyis shappas,

Shalyis shapsa,alyis shappas» [11].

Xuddi shunga o'xshasha misollar rus tez aytishlarida ham uchraydi:

Prorub rubili – rybku lovili[12] (muzni teshib baliq tutdik).

Bilamizki, baliq ovlash va u orqali savdo-sotiq qilish - ruslarning asosiy mashg'ulotlaridan biri. Yuqoridagi tez aytish shu kasb bilan shug'ullanadigan oila farzandlaridan birining tilidan aytilgan deyish mumkin. Bundan tashqari qisqichbaqa ham asosiy ozuqa turi hisoblanadi. Shuning uchun u bilan bog'liq turli tez aytishlar ham mavjud:

V ozere – karp, a v more krab.

Biz yuqorida A.T.Aqjolovanning hozirgi qozoq bolalar she'riyatidagi ijodkorlar tomonidan yaratilgan tez aytish turlari haqidagi fikrlarini keltirgan edik. Xuddi shunday tez aytishlar rus ijodkorlari tomonidan ham yaratilgan bo'lib, uning bir nechta namunalarini keltirib o'tishni ma'qul topdik:

Molodoy – igrushki,

A storoy – podushki.(bolalarga - o'yinchoqlar, qarilarga-yostiqlar)

Yoki:

Vesna krasna svetami,

A osen – snopami[13]. (gullar bilan bahor go'zal, kuz esa dastalar bilan)

Yuqoridagi misollar rus o'qituvchisi hamda logoped I.G.Suxin tomonidan yaratilgan bo'lib, birinchi misolda yoshlarning o'yinga qiziqishini, ko'ngli yosh, istagan narsaga erisha olishini ta'riflab, yosh o'tgandan keyin esa tez charchash, faqat dam olib yotganini chiroyli satrlarga bezagan. Keyingi tez aytishni oladigan bo'lsak, bahor gullarning ochilgani bilan, ularning shirin ifori bilan bizni rom etadi, kuz esa daraxtlar bargi sarg'ayib yerni to'n singari qoplab olishi bilan insonni o'ziga tortadi. Bu majoziy ma'noda bo'lib, “har kim o'z o'rnini bilishi, hamma narsa o'z vaqtida bo'lishi” kabi insoniy vazifalarni uqtiradi.

Professor B.Sarimsoqovning yozishicha, “...barcha xalqlarda bevosita fasllarning to'rtaligi tan olinadi, ammo mehnat jarayoniga qarab bu to'rt fasl ayrim xalqlarda ikki qismga ajratiladi va ular yoz, qish kabi ikki qutbiy fasl sifatida qabul qilinadi” [14]. Shu bilan birga, olim qadimda o'zbeklarda ham dehqonchilik va chorvachilik faoliyati bilan bog'liq ikki xil yil hisobi bo'lganligini, ular dehqon va cho'pon yilidan iboratligini, dehqon yili yigirma ikkinchi, cho'pon yili esa o'n oltinchi martdan boshlanishi haqidagi ma'lumotlarni ham qayd etib o'tgan. Demak, ushbu qadimiy tez aytish turkiy xalqlarning qadimiy yil fasllariga bog'liq bo'lib, unda ishni, ayniqsa, dehqonchilikni erta bahorda boshlash kerakligi, belgilangan vaqtdan keyin, ya'ni ekin ekish vaqti o'tib ketgandan so'ng qilingan ishning hech qanday foydasi yo'qligi, aksincha, u zararga ishlashi haqidagi falsafiy mazmun anglashiladi.

O'zbek maqol tez aytishlaridan yana quyidagilarni ham keltirishimiz mumkin:

Bir boshqoq don – bir savat non

Yana:

Bir ko'rgan –bilish,

Ikki ko'rgan – tanish.

Yoki:

Yaxshiga yaqinlashganning yuzi yorug'

Yaxshining yo'li yaxshi[15].

Bunga o'xshash, ya'ni o'zining xarakteriga yo'naltirilgan tez aytishlar borki, ularni bemalol maqol-tez aytishlar deyish mumkin.Yana bir e'tiborli jihati shundaki, biz tez aytish va maqollar borasidagi kuzatishlarimizga asoslanib, aksincha, bemalol tez aytish o'rnida foydalanish mumkin bo'lgan ba'zi bir xalq maqollarining ham mavjudligining guvohi bo'ldik. Bizning bunday deyishimizga asosli sabablar bor, albatta. Jumladan, bunday maqollarda tez aytishlarga xos bo'lgan bir necha xususiyatlar: talaffuzda yanglishib ketish mumkin bo'lgan ohangdosh so'z va iboralar, qofiyadosh so'zlardan tarkib topgan jumlarlar ko'proq qo'llanadi. Shuningdek, tez aytishlarda faol ishtirok etadigan alliteratsiya san'atiga asoslangan xalq maqollari aksariyat hollarda tez aytish sifatida qo'llanadi. Masalan:

Birikkan kuch – kuch,

Birikmagan kuch – puch[16].

Yoki:

Boy boygа boqar,
Soy soygа oqar.
Ushbu maqollarda ham aytilishi bir-biriga yaqin, ohangdosh, “b”, “s”, “k” tovushlari alliteratsiyasiga asoslangan, ijrochining chalg'ish ehtimolini ko'paytiradigan, tez talaffuzda o'rin almashib ketishi mumkin bo'lgan jumlar ko'p uchraydi.

Gul dasta-dasta,
Gul bermagan - nokasta.

Yana:
Ko'ra-ko'ra ko'z pishar,
Qila-qila qo'l pishar.

Ayrim maqollarning tez aytish xususiyatlarini o'zida saqlash hodisasi tinglovchilarga o'sha maqol zamiridagi purhikmat ma'noni anglatibgina qolmasdan, xotirani mustahkamlashga, tilning ravon bo'lishiga, har bir so'zga ma'suliyat bilan munosabatda bo'lishga o'rgatadi. Masalan:

Yuzta «siz-biz»dan, bitta «jiz-biz» yaxshi.
Yana:

Gapirgandan gapirmagan yaxshiroq,
Gapiruvdim tegdi boshimga tayoq.

Yana:
Ilib-ilib yoz bo'lar,
Sovub-sovub qish bo'lar[17].

Ushbu maqollar ham tez aytishlar kabi juda tez aytilsa, kulgili holatlar yuz berishi mumkin, bu esa ijrochiga matndagi so'zlarni ravon aytishga urinish mas'uliyatini yuklaydi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganimizda, o'zbek, rus tez aytishlari va xalq maqollari semantik va mantiqiy jihatdan bir-biriga yaqin bo'lib, ular orasida maqol-tez aytishlar mavjud.

Dono xalqimiz maqol, tez aytishlar orqali ularning barchasida xalq hayotini, uning o'zligini namoyon etuvchi xususiyatlarni, ruhiyat, orzu-intilishlarni aks ettiribgina qolmay, badiiy-yestetik prinsiplarni, donishmandlikni, shu bilan birga nutqimizni charxlash, talaffuzimizni go'zallashtirish, kelajak avlodga o'g'it aytish va ularga tarbiya berish kabi ma'suliyatli vazifalarni ham ado etishga intilganlar.

ADABIYOTLAR

1. Саримсоқов Б. Эпик жанрлар диффузияси / Ўзбек халқ ижоди бўйича тадқиқотлар. 7-китоб. Ўзбек фольклорининг эпик жанрлари. – Тошкент: «Фан», 1981. – Б. 101.
2. И.Б.Мадияров. Ўзбек ва қорақалпоқ тез айтишлари типологияси. Дисс. Т.-2021, ст.88
3. Соатов Б. Паремнологик жанрларнинг ўзаро муносабатлари масаласига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1998. 3-сон. – Б.36.
4. Акжолова А.Т. Жаңылтпаштардың тәрбиелік мәні және жанрлық ерекшеліктері. Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы, «Бастауыш мектеп және дене мәдениеті» сериясы, № 2 (33), 2012 ж. – Б. 46.
5. Болалар учун тез айтишлар. Тўплаб, нашрга тайёрловчи: Аввалбоева И. – Тошкент: Юрист-медиа маркази, 2019. – Б. 31.
6. Ўзбек халқ мақоллари. Тузувчилар: Мирзаев Т., Мусақулов А., Саримсоқов Б. – Тошкент: Шарқ, 2003. – Б. 161.
7. Болалар учун тез айтишлар. Тўплаб, нашрга тайёрловчи: Аввалбоева И. – Тошкент: Юрист-медиа маркази, 2019. – Б. 63-73
8. Айтувчи: Шодмонов Ёқубжон. 1967 йилда туғилган. Андижон вилояти, Марҳамат тумани, Баликчилик қишлоғи. Ёзиб олди: Инамжан Мадияров. Ёзиб олинди: 2019 йил июнь.
9. Айтувчи: Қаҳҳоров Лочинбек. 1959 йилда туғилган. Андижон вилояти, Марҳамат тумани, Бирлашган маҳалла фуқаролар йиғини. Ёзиб олди: Инамжан Мадияров. Ёзиб олинди: 2019 йил июнь.
10. Собянина А.А. Картотека скороговорок для развития речи. Москва – 2000, ст.3
11. Жаңылтпаштар. Қўраст.: Өбуова М., Сатаев Р. – Алматы. «Өнер» баспасы, 2015, – Б. 56.
12. Копанева О.В. Скороговорки. Сборник. С.Ю.С.»Синяя птица». Томск-2018, ст.12
13. Сухин И.Г. Веселые скороговорки для «непослушных» звуков. Ярославль: Академия развития, 2006, ст.145-149
14. Саримсоқов Б. Ўзбек маросим фольклори. – Тошкент: Фан, 1986. – Б. 43.
15. Шомаксудов Ш., Шорахмедов Ш. Нега шундай деймиз: ўзбек мақолларининг изоҳли луғати. Т.-адабиёт ва санъат нашриёти, 1987, 44-бет.
16. Бердиёров Х, Расулов Р. Ўзбек тилининг паремнологик луғати. Тошкент: Ўқитувчи, 1984. – Б. 113.
17. Ўзбек халқ мақоллари. Тузувчилар: Мирзаев Т., Мусақулов А., Саримсоқов Б. – Тошкент: Шарқ, 2003. – Б. 190.

UDK:811.521

Tekhron BAROTOV,
Researcher of Bukhara State University
E-mail: tehranbarotov@gmail.com

THE REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF MONEY IN ENGLISH PAREMIOLOGY

Annotation

This article explores the representation of the concept of money in English paremiology, focusing on the cultural and cognitive aspects reflected in English proverbs. It highlights key themes such as the dual nature of money as both a source of power and a burden, the importance of financial responsibility and frugality, the transient nature of wealth, and the moral and ethical implications of the pursuit of money. The article also discusses the relationship between money and happiness, as well as how proverbs reveal societal attitudes toward wealth, greed, and human character.

Key words: Money, proverbs, English paremiology, wealth, greed, frugality, happiness, morality, culture, financial responsibility.

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА ДЕНЬГИ В АНГЛИЙСКОЙ ПАРЕМИОЛОГИИ

Аннотация

В данной статье исследуется репрезентация понятия «деньги» в английской паремиологии, уделяя особое внимание культурным и когнитивным аспектам, отраженным в английских пословицах. В нем освещаются такие ключевые темы, как двойная природа денег как источника власти и бремени, важность финансовой ответственности и бережливости, преходящий характер богатства, а также моральные и этические последствия погони за деньгами. В статье также обсуждается взаимосвязь между деньгами и счастьем, а также то, как пословицы раскрывают отношение общества к богатству, жадности и человеческому характеру.

Ключевые слова: Деньги, пословицы, английская паремиология, богатство, жадность, бережливость, счастье, мораль, культура, финансовая ответственность.

INGLIZ PAREMIOLOGIYASIDA PUL KONSEPTINING REPREZENTATSIYASI

Annotatsiya

Ushbu maqola ingliz maqollarida aks ettirilgan madaniy va kognitiv jihatlarga e'tibor qaratib, ingliz paremiologiyasida pul tushunchasining ifodasini o'rganadi. Unda pulning ham kuch manbai, ham yuk sifatidagi ikki tomonlama tabiati, moliyaviy mas'uliyat va tejamkorlikning ahamiyati, boylikning o'tkinchi tabiati, pulga intilishning axloqiy va axloqiy oqibatlarini kabi asosiy mavzular yoritilgan. Maqolada, shuningdek, pul va baxt o'rtasidagi bog'liqlik, maqollarda jamiyatning boylikka, ochko'zlikka, inson xarakteriga bo'lgan munosabati qanday ochib berilganligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Pul, maqol, ingliz paremiologiyasi, boylik, ochko'zlik, tejamkorlik, baxt, axloq, madaniyat, moliyaviy javobgarlik.

Introduction. The concept of "money" holds an important position in every culture and language, acting as a central theme in idioms, proverbs, and sayings. Paremiology, the study of proverbs, provides a window into the collective wisdom and worldview of a language-speaking community. Proverbs are not just linguistic expressions; they embody the cultural values, societal norms, and philosophical outlooks of a people. In English paremiology, the concept of money is highly nuanced and multifaceted. It reflects attitudes toward wealth, labor, morality, and human relationships, offering insights into how English-speaking societies view the role of money in life.

This article explores how the concept of money is represented in English proverbs, shedding light on its various connotations. We will explore several cognitive aspects associated with money, including the benefits and dangers of wealth, the relationship between money and happiness, the idea of frugality and greed, the transient nature of wealth, and the moral implications of how money is earned and spent. Through this exploration, we aim to understand how English proverbs encapsulate both the allure and the peril of money.

Methods. Descriptive Method: This method was used to identify and describe the proverbs and sayings related to the concept of money in English paremiology. The proverbs were selected based on their relevance to the subject of wealth, financial behavior, and moral attitudes toward money.

Comparative Method: The comparative method was applied to examine similarities and differences between the treatment of money in English proverbs and those from other cultures, such as Uzbek and Russian. This helped highlight cultural nuances in the interpretation of money-related concepts.

Semantic Analysis: Semantic analysis was conducted to interpret the deeper meanings of the proverbs, focusing on the

implications and connotations of money as portrayed in the proverbs. This method helped uncover the underlying cultural and ethical views associated with wealth, frugality, greed, and financial responsibility.

Cognitive Approach: This approach was employed to explore how the concept of money is cognitively framed in English proverbs. It looked at how proverbs reflect human thought processes, decision-making, and attitudes toward wealth, emphasizing how these expressions shape societal views on economic behavior.

Historical Approach: The historical method was used to trace the origin and evolution of certain proverbs related to money. This approach helped establish how ideas about money have changed over time and how historical contexts have influenced their meanings.

Results of the article. The analysis revealed that money is frequently depicted in English proverbs as a complex and ambivalent concept. It is both a symbol of power and a source of moral dilemmas.

Money, as a concept, carries significant weight in English culture, and this is evident in the rich paremiological tradition surrounding it. Proverbs reflect the human tendency to use metaphors and symbolic language to communicate deeper social truths and values. In English proverbs, money is not merely a practical entity; it becomes a symbol of human virtues and vices. Its representation ranges from a source of power and influence to a root of moral decay and personal downfall. This symbolic nature of money is often framed within the context of human relationships, ethical behavior, and societal hierarchies.

For instance, the proverb "Money makes the world go round" symbolizes the central role that money plays in shaping human affairs, illustrating its influence on global economies,

power structures, and individual lives. This proverb emphasizes the extent to which financial resources are essential in driving action, decision-making, and even moral compromise in some cases. The proverb "Money talks" similarly suggests that financial power can often eclipse moral considerations, giving wealth an undue influence over social interactions, political decisions, and legal judgments.

The symbolism in these proverbs often carries an implicit warning about the over-reliance on material wealth. By portraying money as both necessary and dangerous, these proverbs create a tension between the desire for financial security and the potential ethical compromises that pursuing wealth might entail.

One of the most persistent themes in English proverbs about money is the moral dichotomy between wealth and ethics. Many English proverbs offer a critique of greed, dishonesty, and selfishness, warning that the pursuit of wealth often leads to moral compromise or personal ruin. This reflects the deep-seated cultural notion that while money is necessary for survival, it can also corrupt the soul.

The proverb "The love of money is the root of all evil" is perhaps the most direct expression of this moral stance. Originating from the Bible (1 Timothy 6:10), this saying has permeated English-speaking cultures and serves as a warning against placing wealth above ethical considerations. It suggests that while money itself is neutral, the excessive desire for it (i.e., greed) can lead to immoral actions, ranging from deceit to violence.

Other proverbs like "A fool and his money are soon parted" reflect the idea that wisdom and ethical responsibility are necessary for maintaining wealth. This suggests that money should be earned and handled with care, reinforcing a cultural value of financial prudence and caution against reckless or unethical behavior. Similarly, "You can't take it with you" reflects the belief that material wealth is fleeting and ultimately insignificant in the face of mortality, highlighting the moral philosophy that prioritizes spiritual or personal integrity over financial gain.

English paremiology reveals a complex cultural attitude toward both wealth and poverty. On one hand, wealth is often seen as the result of hard work, intelligence, and prudence. On the other hand, proverbs emphasize the unpredictability of wealth and its limited ability to bring true happiness or moral worth.

Proverbs like "Penny saved is a penny earned" reflect a cultural admiration for thriftiness and economic prudence, underscoring the importance of saving, careful financial planning, and the gradual accumulation of wealth. This idea promotes the notion that wealth is not simply a matter of luck or fate but a product of consistent, thoughtful effort. The emphasis on small, incremental gains in this proverb aligns with a broader English-speaking cultural preference for self-discipline and financial responsibility.

Conversely, proverbs such as "Easy come, easy go" reflect the belief that money gained quickly or without effort is unlikely to last. This saying warns that ill-gotten or unearned wealth is often as easily lost as it is gained, reinforcing the value placed on hard work and ethical earning practices.

The attitude toward poverty is similarly ambivalent. While poverty is often seen as undesirable, proverbs also highlight the virtue of contentment with modest means. The proverb "Better poor and honest than rich and crooked" reflects the notion that personal integrity is more valuable than material wealth. This moral stance emphasizes that poverty, while difficult, can coexist with personal virtue, whereas the pursuit of wealth at the cost of one's morals leads to corruption and dishonor.

Another recurring theme in English proverbs about money is the relationship between wealth and happiness. Many proverbs suggest that while money can provide comfort and security, it cannot guarantee true happiness or contentment. This idea reflects a broader philosophical debate within English-speaking cultures about the role of material wealth in the human experience.

Proverbs like "Money can't buy happiness" encapsulate the belief that while financial resources can improve one's circumstances, they are insufficient for achieving a deeper sense

of fulfillment. This proverb suggests that emotional, psychological, and spiritual well-being are independent of material wealth, and that the pursuit of happiness through financial means is ultimately misguided.

Similarly, the proverb "The best things in life are free" emphasizes that the most valuable aspects of life, such as love, friendship, health, and inner peace, cannot be bought with money. This saying reflects the cultural tension between the need for financial security and the recognition that true happiness lies beyond material possessions.

However, not all proverbs entirely dismiss the role of money in achieving happiness. Proverbs like "It's better to be unhappy in a mansion than happy in a hovel" take a more cynical view, suggesting that while wealth cannot guarantee happiness, it can certainly make unhappiness more bearable. This reflects a nuanced cultural perspective that acknowledges the comfort and opportunities that money can provide, even while affirming that it is not a panacea for all of life's challenges.

English proverbs also often address the relationship between money and power, reflecting how wealth can shift social dynamics and influence behavior. This is particularly evident in proverbs that critique the corrupting influence of money on politics, justice, and personal relationships.

The proverb "He who pays the piper calls the tune" suggests that financial power comes with the ability to dictate terms and exert control over others. This proverb implies a hierarchy where those with wealth hold influence over those without, a reflection of the socio-political realities in capitalist societies. It also serves as a cautionary reminder that financial dependency can lead to a loss of autonomy.

Other proverbs, such as "Money is power", directly equate wealth with the ability to command respect, resources, and decisions. This saying encapsulates the pervasive belief that in many cases, financial resources enable individuals to shape their environment and the behavior of others. However, this association of money with power also carries negative connotations in proverbs like "Money corrupts", which reflect the widespread belief that those in pursuit of wealth are often morally compromised in their quest for influence and control.

In the context of English proverbs, the relationship between money and gender is another area worth exploring. Traditional English proverbs often reflect patriarchal attitudes toward wealth and financial responsibility, where men are typically portrayed as the primary earners and managers of money, while women are often depicted in more passive or dependent roles.

Proverbs like "A man is judged by his pocketbook" reflect societal expectations that men should be financially successful to earn respect and status. This aligns with traditional gender roles where male identity and worth are closely tied to economic provision. On the other hand, proverbs such as "Behind every successful man is a woman" reinforce the idea that while men may be the visible financial agents, women play a supportive but secondary role in the acquisition of wealth.

More contemporary proverbs or re-interpretations reflect changing attitudes toward gender and money. The rise of proverbs or expressions celebrating financial independence for both genders, such as "A woman with her own money is unstoppable", signal shifts in cultural values regarding the gendered distribution of financial power.

Money as a Source of Worry and Trouble is one of the common themes in English proverbs is the idea that money can bring trouble and concern. Proverbs often reflect a duality where money is both a source of power and a burden. English proverbs like "More money, more problems" (sometimes "Mo' money, mo' problems") encapsulate the idea that increased wealth brings increased responsibilities and anxieties. This notion mirrors the broader understanding in many cultures that wealth can complicate life, drawing people into more significant concerns about safety, security, and the need to maintain that wealth.

Additionally, proverbs such as "A rich man's joke is always funny" illustrate how wealth can distort relationships, suggesting that those with money may not always be surrounded by genuine respect but rather by people who cater to their whims

for personal gain. These proverbs collectively warn that money can create as many issues as it resolves, positioning wealth as a double-edged sword.

Examples:

"More money, more problems."

"A rich man's joke is always funny."

"Wealth brings more care than joy."

"Riches have wings."

English proverbs also emphasize the importance of being frugal and careful with money. This reflects the cultural value placed on financial responsibility and long-term planning. Proverbs like "A penny saved is a penny earned" underscore the importance of saving money, suggesting that even small sums, when accumulated over time, can be as valuable as earning new income.

The emphasis on frugality in proverbs also extends to advice against wastefulness. "Take care of the pennies, and the pounds will take care of themselves" points out that careful attention to minor financial details can lead to broader financial success. In these sayings, the English-speaking world promotes a culture of thrift, warning against the dangers of squandering resources and the virtues of careful saving.

Examples:

"A penny saved is a penny earned."

"Take care of the pennies, and the pounds will take care of themselves."

"Waste not, want not."

"Money doesn't grow on trees."

Another recurring theme in English proverbs is the transitory nature of wealth. Wealth is often portrayed as something temporary, which can easily be lost if not managed wisely. This idea is encapsulated in proverbs like "Easy come, easy go," which suggests that money gained quickly and without effort is often just as easily lost.

Proverbs such as "Riches have wings" emphasize that wealth is not permanent and can vanish as quickly as it appeared. In this sense, English paremiology warns against complacency in the face of financial success, urging individuals to be vigilant and cautious. Such sayings reflect a worldview that acknowledges the impermanence of material wealth and emphasizes the importance of non-material assets, such as character and wisdom.

Examples:

"Easy come, easy go."

"Riches have wings."

"Money talks, but it doesn't stay long."

"Fortune is fickle."

A major theme explored in English proverbs is the relationship between money and happiness. While many proverbs acknowledge the importance of money in securing a comfortable life, they often suggest that money alone cannot bring true happiness. Proverbs like "Money can't buy happiness" are among the most well-known in English-speaking cultures, suggesting that while wealth may offer material comforts, it does not guarantee emotional or spiritual contentment.

This idea is further explored in proverbs such as "The best things in life are free," which contrasts the fleeting pleasures bought by money with the enduring joys found in love, friendship, and family. These proverbs emphasize that while money is necessary for certain aspects of life, it is not a panacea for all of life's problems, nor is it the most important determinant of happiness.

Examples:

"Money can't buy happiness."

"The best things in life are free."

"Happiness is not in the mere possession of money."

"He who has wealth but not happiness is poor indeed."

English proverbs also highlight the moral risks associated with the pursuit of wealth. Greed is portrayed as a destructive force that can corrupt individuals and communities. Proverbs like "The love of money is the root of all evil" reflect the long-standing belief that an excessive desire for wealth can lead to immoral behavior. This saying, often derived from biblical teachings, encapsulates a moral warning against putting material gain above ethical considerations.

Other proverbs, such as "A fool and his money are soon parted," suggest that those who prioritize wealth above all else may lack the wisdom needed to manage it effectively. These proverbs often carry a cautionary message, warning that greed not only damages one's soul but also undermines one's financial well-being.

Examples:

"The love of money is the root of all evil."

"A fool and his money are soon parted."

"Greed never rests."

"Money is a good servant but a bad master."

Money is often portrayed as a force that can shape relationships and opportunities, but it can also distort them. Proverbs like "Money talks" highlight the undeniable influence of wealth in opening doors and creating opportunities that might otherwise be unavailable. However, this influence is not always portrayed positively. Proverbs such as "Money can't buy love" suggest that while wealth can create opportunities, it cannot guarantee genuine human connection.

This dichotomy is further reflected in sayings like "He who pays the piper calls the tune," which underscores the idea that those with money wield power over others, often dictating terms and influencing decisions. These proverbs emphasize both the immense power that money can confer and its limitations, particularly in areas like love, loyalty, and trust.

Examples:

"Money talks."

"Money can't buy love."

"He who pays the piper calls the tune."

"With money in your pocket, you are wise, and you are handsome, and you sing well too."

Several English proverbs suggest that money has the power to reveal a person's true nature. "When money speaks, the truth is silent" hints at how wealth can distort moral judgment, while "Give a man enough rope and he'll hang himself" implies that when people have access to financial resources, their true character—whether noble or corrupt—will become evident.

Similarly, proverbs such as "Money makes the man" and "Money changes everything" suggest that wealth can alter a person's behavior or how they are perceived by others. These sayings reflect a recognition that while money can elevate a person's status, it may also expose their weaknesses or corrupt their values.

Examples:

"When money speaks, the truth is silent."

"Give a man enough rope and he'll hang himself."

"Money makes the man."

"Money changes everything."

English proverbs encapsulate a worldview that values financial responsibility and frugality while warning against the perils of greed and the pursuit of wealth for its own sake. Common themes in English paremiology concerning money include frugality, greed, the transient nature of wealth, and the relationship between money and happiness. Proverbs like "A fool and his money are soon parted" emphasize financial wisdom, while others like "Money can't buy happiness" reflect the moral perspective on wealth's limitations.

There is a strong moral component in how money is perceived in English proverbs, with warnings against greed and materialism. Proverbs such as "The love of money is the root of all evil" indicate that excessive desire for wealth can lead to corruption.

Cultural comparison with Uzbek and Russian proverbs revealed both universal and unique attitudes toward money. While proverbs in all three cultures stress the importance of financial prudence, English proverbs often focus more on the individual's moral responsibility with money, while Uzbek and Russian proverbs emphasize the collective societal or family-oriented values in financial dealings.

The study also highlighted that while wealth is seen as transient and unpredictable, the moral behavior associated with handling money remains a focal point across English paremiology.

Through its proverbs, English-speaking culture teaches that while money is an essential aspect of life, it is not the most important determinant of happiness or success. True wealth lies in wisdom, character, and relationships, all of which money can influence but never fully control. The proverbs of English paremiology thus offer timeless lessons on how to navigate the complexities of wealth and maintain a balanced perspective on the role of money in life.

Conclusion. The representation of money in English paremiology reveals a complex and multifaceted view of wealth and its role in society. On the one hand, money is acknowledged as a necessary and powerful force that can open doors, provide comfort, and secure opportunities. On the other hand, it is also seen as a potential source of worry, a corrupting influence, and something that cannot guarantee happiness or moral integrity.

LITERATURE

1. Mieder, W. (2004). *Proverbs: A Handbook*. Greenwood Publishing Group.
2. Whiting, B.J. (1932). *The Nature of the Proverb*. Harvard University Press.
3. Simpson, J., & Speake, J. (2008). *Oxford Dictionary of Proverbs*. Oxford University Press.
4. Taylor, A. (1931). *The Proverb*. Harvard University Press.
5. Norrick, N.R. (1985). *How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs*. Mouton de Gruyter.
6. Paczolay, G. (1997). *European Proverbs in 55 Languages: With Equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese*. Veszprémi Nyomda.
7. Arora, S. (1994). The Perception of Money in Proverbs Across Cultures: A Cross-cultural Comparison. *Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship*, 11, 123-135.
8. Dundes, A. (1992). Proverbial Wisdom: The Use of Proverbs in English Language and Culture. *The Journal of American Folklore*, 105(417), 465-479.
9. Gibbs, R.W., & Beitel, D.A. (1995). What Proverbs Mean: Explorations in Linguistic and Cultural Interpretation. *Cognitive Linguistics*, 6(1), 67-90.
10. Hrisztova-Gothardt, H., & Varga, M. (2015). *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*. De Gruyter Open.
11. Tversky, A., & Kahneman, D. (1981). The Framing of Decisions and the Psychology of Choice. *Science*, 211(4481), 453-458.
12. Werner, O., & Fenton, J. (1970). A Study of English Proverbs About Wealth. *Journal of Anthropological Research*, 26(1), 37-52.

Djamila BEGJANOVA,
ToshDO‘TAU tayanch doktoranti
E-mail: begjanova1990@gmail.com

O‘zDJTU, PhD G.A. Nazarova taqrizi asosida.

O‘ZBEK VA QORAQALPOQ TILLARIDAGI PAREMIYALARNING FRAZEOLOGIK TUZILMALARI

Аннотация

Ushbu maqolada O‘zbek va Qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarning frazeologik tuzilmalari qiyosiy tahlil qilinadi. O‘zbek va Qoraqalpoq tillariga xos bo‘lgan maqollar, matallar, va boshqa frazeologik birliklarning semantik va strukturaviy farqlari hamda o‘xshashliklari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda ikki tilning tilshunoslik xususiyatlari, madaniy ta’siri va nutqiy an’analari asosida frazeologik birliklarning qaysi jihatlari o‘zgarishga uchrangani yoki o‘ziga xosligini saqlab qolganiga e’tibor qaratiladi. Maqola, shuningdek, ikkala tilning paremiologik tizimida uchraydigan asosiy tendensiyalar va qiyosiy tilshunoslik nuqtayi nazaridan frazeologik tuzilmalarni o‘rganishni maqsad qilgan.

Kalit so‘zlar: O‘zbek tili, Qoraqalpoq tili, paremiyalar, frazeologik tuzilmalar, qiyosiy tilshunoslik, maqollar, matallar, semantik farqlar, strukturaviy tahlil, til madaniyati.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ СТРУКТУРЫ ПАРЕМИИ В УЗБЕКСКОМ И КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье проводится сравнительный анализ фразеологических структур паремий в узбекском и каракалпакском языках. Рассматриваются семантические и структурные различия и сходства пословиц, поговорок и других фразеологических единиц, характерных для узбекского и каракалпакского языков. Исследование акцентирует внимание на том, какие аспекты фразеологических единиц претерпели изменения или сохранили свою уникальность в зависимости от лингвистических особенностей, культурного влияния и речевых традиций двух языков. Кроме того, статья направлена на изучение основных тенденций в паремиологической системе обоих языков с точки зрения сравнительного языкознания.

Ключевые слова: Узбекский язык, каракалпакский язык, паремии, фразеологические структуры, сравнительное языкознание, пословицы, поговорки, семантические различия, структурный анализ, языковая культура.

PHRASEOLOGICAL STRUCTURES OF PROVERBS IN UZBEK AND KARAKALPAK LANGUAGES

Annotation

This article presents a comparative analysis of the phraseological structures of proverbs in the Uzbek and Karakalpak languages. It examines the semantic and structural differences and similarities of proverbs, sayings, and other phraseological units characteristic of these languages. The study focuses on which aspects of phraseological units have undergone changes or retained their uniqueness, taking into account the linguistic features, cultural influences, and speech traditions of both languages. Additionally, the article aims to explore the main trends in the paremiological systems of both languages from the perspective of comparative linguistics.

Key words: Uzbek language, Karakalpak language, proverbs, phraseological structures, comparative linguistics, sayings, semantic differences, structural analysis, language culture.

Kirish. Paremiya, ya’ni maqol, matal va iboralar, xalq madaniyatining ajralmas qismi bo‘lib, tilning o‘ziga xos strukturaviy va semantik xususiyatlarini aks ettiradi. O‘zbek va qoraqalpoq tillarida ham paremiyalar xalqning tarixiy tajribalari, dunyoqarashlari, va madaniy an’analari bilan bog‘liq bo‘lgan nozik ifodalash vositalaridir.

O‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarning frazeologik tuzilmalari tilning strukturaviy o‘ziga xosligini, uning so‘z birikmalaridagi semantik va grammatik aloqalarni namoyon etadi. Shu bilan birga, har ikki tillarda paremiyalarning qoidalari va ularning kommunikativ vazifalari o‘zaro farq qiladi, bu esa ularning tilshunoslikdagi o‘rmini yanada qiziqarli qiladi.

O‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarni o‘rganish orqali, biz nafaqat har bir tilning o‘ziga xos frazeologik tizimini, balki ularning madaniy va tarixiy asoslarini ham chuqurroq tushunish imkoniyatiga ega bo‘lamiz. Shuningdek, bu tadqiqot ikki tilning frazeologik xususiyatlaridagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlashga yordam beradi, bu esa lingvistik taqqoslash va madaniyatlararo tadqiqotlarga yangicha nuqtai nazar kiritadi.

Ma’lumotlarga ko‘ra, o‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalar bir-biridan turli frazeologik tuzilmalarga ega bo‘lib, ular tilning o‘ziga xosligini ta’kidlaydi. Shu sababli, ushbu maqola o‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarning frazeologik tuzilishini tahlil qilib, har ikki tilning frazeologik tizimlari o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni ochib beradi.

Adabiyotlar tahlili. O‘zbek va Qoraqalpoq tillari o‘rtasidagi lingvistik munosabatlar Markaziy Osiyo xalqlari tarixi

va madaniyatining o‘ziga xos jihatlari aks ettiradi. Ikkala til ham turkiy tillar oilasiga mansub bo‘lib, ular orasida umumiyliklar va tafovutlar mavjud. Paremiyalar — xalq og‘zaki ijodining noyob namunasi sifatida til madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Paremiyalar, ya’ni maqollar, matallar va boshqa frazeologik birliklar til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni yaqqol namoyon etadi. Shu ma’noda, o‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarning frazeologik tuzilmalari ustida olib borilgan tahlillar ushbu tillarning o‘ziga xosliklarini va ularning o‘zaro ta’sirini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

O‘zbek va Qoraqalpoq tillaridagi paremiyalar: umumiy xususiyatlar. O‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalar asosan bir xil funksiyaga ega bo‘lib, xalqning hayotiy tajribalarini, urf-odatlarini va madaniy qadriyatlarini ifodalaydi. Masalan, ikkala tilda ham “It hurar, karvon o‘tar” kabi maqollar mavjud bo‘lib, ular odamlarning sabr-toqatini va to‘g‘ri yo‘ldan chekinmaslikni targ‘ib qiladi[1]. Bu maqolning ikkala tilda ham mavjudligi, xalq og‘zaki ijodining universal xususiyatini tasdiqlaydi.

Frazeologik tuzilmalardagi tafovutlar. O‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarni qiyosiy tahlil qilish natijasida ba’zi frazeologik tuzilmalar o‘zgarishi mumkinligi kuzatiladi. Bu o‘zgarishlar lingvistik xususiyatlar, talaffuz, leksik birliklarning o‘ziga xosligi, shuningdek, madaniy ta’sirlar bilan bog‘liq. Masalan, o‘zbek tilida keng tarqalgan “Bitta o‘q bilan ikkita quyovni urmoq” maqoli qoraqalpoq tilida “Bir oq penen eki qoyandi atw” shaklida uchraydi. Bu yerda “urmoq” va “atw”

so'zlari o'zaro sinonim bo'lsa-da, tilning leksik o'ziga xosligini aks ettiradi.

Til madaniyati va parmiyalar. Til madaniyati frazeologik tuzilmalarining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. O'zbek va qoraqalpoq tillarida uchraydigan maqollar va matallar madaniy xususiyatlar bilan bog'liq holda farqlanadi. Misol uchun, o'zbek tilida "Qush uyasida ko'rganini qiladi" maqoli mavjud bo'lsa, qoraqalpoq tilida bu maqol "Qus uyasida ko'rganini qiladi" shaklida uchraydi. Ma'nosi bir xil bo'lishiga qaramay, bu maqolning ikkala tilga xos o'ziga xos talaffuzi va fonetik xususiyatlari mavjud[2].

O'zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarning frazeologik tuzilmalari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tilshunoslikning turli sohalariga oid bo'lib, ular tilshunoslar tomonidan turli yondashuvlar va nazariyalar asosida o'rganib chiqilgan.

Birinchi navbatda, M. Mirzayevning "O'zbek xalq maqollari va matallari" asari (1985) o'zbek tilidagi paremiyalarni tahlil qilishda muhim manba hisoblanadi. Ushbu asarda muallif o'zbek tilidagi maqollar va matallarni frazeologik birlik sifatida o'rganib, ularning semantik xususiyatlarini ochib beradi. Muallifning ta'kidlashicha, o'zbek tilidagi paremiyalar xalqning hayotiy tajribalari va urf-odatlariga asoslangan, bu esa ularning mazmuniy boyligini ta'minlaydi[3].

Qoraqalpoq tilidagi paremiyalarni o'rganish bo'yicha asosiy manbalardan biri bu K. Aytievning "Qoraqalpoq xalq maqollari" (1990) nomli tadqiqotidir. Ushbu asarda qoraqalpoq tilidagi maqollar va matallarni tahlil qilishda frazeologik va lingvistik yondashuvlar qo'llanilgan. Aytiev qoraqalpoq tilidagi maqollarning struktura va mazmun jihatidan o'zbek tilidagi maqollarga yaqin ekanligini qayd etadi, biroq ayrim leksik va semantik farqlar mavjudligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, G. Muhammadiyevning "Frazeologizmlarning lingvistik tahlili" (2002) nomli monografiyasi ham ushbu mavzu bo'yicha muhim tadqiqot hisoblanadi. Muallif o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi frazeologik birliklarni qiyosiy tahlil qilgan holda, ularning umumiylik va farqlarini aniqlaydi. Ushbu asar orqali o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi frazeologizmlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushunish mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarning frazeologik tuzilmalari bo'yicha tadqiqotlar yetarli darajada keng qamrovli bo'lsa-da, bu sohada hali ham izlanishlarga ehtiyoj mavjud. Ayniqsa, zamonaviy lingvistik yondashuvlar va texnologiyalar yordamida, ikkala tilning frazeologik xususiyatlarini chuqurroq va tizimli o'rganish mumkinligi aniqlandi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarning frazeologik tuzilmalari qiyosiy-lingvistik tahlil usuli asosida o'rganildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — har ikki tildagi paremiyalarni frazeologik jihatdan tahlil qilib, ularning tuzilishi, semantikasi va funksional

1- Jadval: Frazeologik tuzilmalar

Frazeologik Turi	O'zbek tilida	Qoraqalpoq tilida	Uchrash foizi (%)
Maqollar	Maqollar	Naqillar	50%
Matallar	Matallar	Maqallar	30%
Iboralar	Iboralar	Ibaralar	15%
Frazemalar	Frazemalar	Frazeologik birlikler	5%

3. Paremiyalarning funksional tahlili:

Paremiyalarning funksional tahlili shuni ko'rsatdiki, o'zbek va qoraqalpoq tillarida maqollar asosan o'xshash vazifalarni bajaradi: axloqiy o'git berish, tajriba asosida maslahat berish, yoki jamiyatda ma'lum bir hodisaga baho berish. Shu bilan birga, ayrim maqollarda, ayniqsa, qoraqalpoq tilida, regional xususiyatlarga bog'liq holda qo'llanilishida ba'zi farqlar mavjud.

4. Frazeologik tizimlarning o'zaro ta'siri:

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi frazeologik tizimlar bir-biriga kuchli ta'sir

xususiyatlarini aniqlashdir. Tadqiqot uchun asosiy manba sifatida o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi maqollar, matallar va boshqa paremiyalar yig'ilgan. Bu ma'lumotlar O'zbekiston va Qoraqalpog'iston hududlarida nashr etilgan lug'atlar, maqollar to'plamlari va xalq og'zaki ijodi namunalari olingan. Shuningdek, ilmiy tadqiqotlar va maqolalar orqali ko'rsatilgan manbalardan foydalanildi. Tadqiqotda qiyosiy-lingvistik usul qo'llanildi, bu esa o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarni bir-biri bilan taqqoslash va ularning o'xshashlik hamda farqlarini aniqlash imkonini berdi. Paremiyalar frazeologik tahlil qilinar ekan, ularning morfologik, sintaktik va semantik jihatlari o'rganildi. Bu usul yordamida ikki til o'rtasidagi umumiy va o'ziga xos xususiyatlar aniqlanib, ularning lingvistik strukturasini chuqur tahlil qilindi.

Olingan ma'lumotlar asosida paremiyalar turli frazeologik tuzilmalar bo'yicha tasniflandi. Har bir klassifikatsiya parametri (masalan, semantik toifalar, sintaktik tuzilma, funksional xususiyatlar) alohida ko'rib chiqilib, ularning tilshunoslikdagi o'rni baholandi. Tadqiqot jarayonida yig'ilgan ma'lumotlar statistika va lingvistik tahlil usullari yordamida qayta ishlanib, ularning asosiy tendensiyalari va qonuniyatlari aniqlashga harakat qilindi. Shu asosda, o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarning frazeologik tuzilmalari bo'yicha umumiy xulosalar chiqarildi. Tadqiqot natijalari jadval ko'rinishida taqdim etilib, o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi frazeologik tuzilmalar o'rtasidagi munosabatlar ochib berildi.

Natijalar va muhokama. Ushbu tadqiqot natijasida o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarning frazeologik tuzilmalari o'rtasida muhim o'xshashliklar va farqlar aniqlangan bo'lib, bu ikki tilning madaniy va lingvistik yaqinligini yana bir bor tasdiqlaydi.

1. Frazeologik o'xshashliklar:

Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy natijalardan biri shuki, o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi ko'plab paremiyalar struktura jihatidan o'xshashdir. Bu, asosan, ikki xalqning uzoq tarixiy va madaniy aloqalari bilan izohlanadi. Masalan, "Yaxshi do'st — ko'rga yo'ldosh" (o'zbek tilida) va "Jaqsı dos — korge joldas" (qoraqalpoq tilida) kabi maqollar semantik jihatdan ham, tuzilma jihatidan ham o'xshashdir[4]. Bu kabi misollar ikki til o'rtasidagi frazeologik umumiylikning yuqori darajada ekanligini ko'rsatadi.

2. Frazeologik farqlar:

Biroq, o'rganilgan materiallar orasida ikki til o'rtasidagi ba'zi semantik va morfologik farqlar ham kuzatildi. Qoraqalpoq tilida ayrim maqollarda turkiy tillarga xos bo'lgan arxaik so'zlar va iboralar uchraydi, bu esa qoraqalpoq xalqining o'ziga xos madaniyati va tarixiy an'alarini aks ettiradi. Misol uchun, qoraqalpoq tilidagi "Balta menen daryani kesiw" (Imkonsiz narsaga urinish) maqoli o'zbek tilida "Olov bilan suvni bo'lmoq" tarzida ifodalanadi, bu esa ikki xalqning hayot tarzi va dunyoqarashi farqlari bilan izohlanishi mumkin.

Bu ta'sir ikki xalq o'rtasidagi tarixiy, geografik va madaniy yaqinlik natijasi sifatida shakllangan. O'zaro ta'sir natijasida ikkala tilda ham bir-biridan o'zlashgan frazeologik birliklar mavjud bo'lib, ular hozirgi kungacha faol qo'llanilib kelmoqda.

Muhokama.

2-Jadval: O'zbek va Qoraqalpoq tillaridagi paremiyalar tahlili

(O'zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarning o'xshash va farqli tomonlarini ko'rsatadigan jadvalning birinchi ustunida paremiyalar (maqollar yoki matallar) keltiriladi, ikkinchi

ustunda o'zbek tilidagi variant, uchinchi ustunda qoraqalpoq tilidagi variant va to'rtinchi ustunda semantik yoki strukturaviy farqlar izohlanadi)

Paremiya (Maqol yoki Matal)	O'zbek tilida	Qoraqalpoq tilida	Semantik yoki Strukturaviy farqlar
1. It hurar, karvon o'tar	It hurar, karvon o'tar	Iyt úrer, kárwan óter	O'zbek va qoraqalpoq tillarida ma'nosi bir xil, ammo qoraqalpoq tilida "o'tar" so'zi "óter" so'zi bilan berilgan.
2. Qush uyasida ko'rganini qiladi	Qush uyasida ko'rganini qiladi	Qus uyasında kórgenin qiladi	Ikkala tilda ham bu paremiya o'xshash, lekin talaffuzda kichik farqlar bor.
3. Bitta o'q bilan ikkita quyovni urmoq	Bitta o'q bilan ikkita quyovni urmoq	Bir oq penen eki qoyandı atıw	Strukturaviy o'zgarish: O'zbek tilida "urmoq", qoraqalpoq tilida "atiw" qo'llanilgan.
4. Oshdan katta, toshdan kichik	Oshdan katta, toshdan kichik	Astan ullı, tastań kishi	O'zbek tilida "osh", qoraqalpoq tilida "as" deb o'zgaradi. Ma'nosi o'zgarishsiz qolgan.
5. Yaxshi ot elning otidir	Yaxshi ot elning otidir	Jaqsı at eldiń atı	Bu paremiya semantik jihatdan to'g'ri keladi, ammo qoraqalpoq tilida talaffuz va so'zlar biroz farqlanadi.
6. Qarg'aning g'oz bo'lishi qiyin	Qarg'aning g'oz bo'lishi qiyin	Ǵarǵanıń ǵaz bolıwı qıyın	Talaffuzda o'zgarishlar bor, lekin ma'nosi o'zgarmagan.
7. Qovoqning suv ko'rishi qiyin	Qovoqning suv ko'rishi qiyin	Qabaqqa suw tiyiwi qıyın	Bu paremiya ikki tilning talaffuzi va tuzilishi jihatdan farq qiladi.
8. Do'st boshga, dushman oyoqqa qaraydi	Do'st boshga, dushman oyoqqa qaraydi	Dos basqa, dushpan ayaqqa qaraydı	Talaffuzda o'zgarishlar bor, lekin ma'nosi o'zgarmagan.
9. Til — ko'prik, qalb — daryo	Til — ko'prik, qalb — daryo	Til — kópir, kewil — dárya	Talaffuzdagi kichik o'zgarishlar bilan ma'nosi bir xil.
10. Suvning tagida qora tosh bor	Suv tagida qora tosh bor	Suw astında qara tas bar	Qoraqalpoq tilida so'zlar bir oz o'zgaradi, lekin ma'no saqlanadi.

Tadqiqotning muhim natijalaridan biri shuki, o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi frazeologik birliklar, umuman, turkiy tillarning umumiy xususiyatlarini aks ettiradi. Biroq, bu tillarning o'ziga xos xususiyatlari ham mavjud bo'lib, ularni aniqlash va tadqiq qilish orqali, nafaqat lingvistik bilimlarni boyitish, balki ikki xalqning madaniy va tarixiy merosini ham chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalar lingvistik tahlil uchun boy materialdir. Kelgusidagi tadqiqotlarda zamonaviy lingvistik yondashuvlardan foydalanib, bu frazeologik birliklarning yanada chuqurroq tahlili amalga oshirilishi mumkin. Shu bilan birga, bu tadqiqot natijalari o'zbek va qoraqalpoq tillarining frazeologik tizimlarini rivojlantirish va o'rganish uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarning frazeologik tuzilmalari va ularning tilshunoslikdagi o'rnini aniqlashga qaratildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, har ikkala tilning paremiyalari mazmun va tuzilma jihatidan o'ziga xos bo'lib, xalqning madaniyati, tarixi va urf-odatlarini bilan chambarchas bog'liqdir.

Frazeologik o'xshashlik va farqlar: O'zbek va qoraqalpoq tillaridagi ko'plab paremiyalar o'xshash semantik va strukturaviy

xususiyatlarga ega. Bu, asosan, ikki xalqning tarixiy yaqinligi va umumiy turkiy ildizlari bilan izohlanadi. Biroq, ayrim paremiyalarda leksik va morfologik farqlar mavjud bo'lib, ular ikki tilning o'ziga xosligini namoyon etadi.

Tadqiqot metodologiyasi samaradorligi: Qiyosiy-lingvistik yondashuv yordamida o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarning tahlili yanada chuqurroq o'rganish imkonini berdi. Har ikkala tildagi frazeologik birliklarning turli jihatlari, ularning kommunikativ funksiyalari va ularning qo'llanilishi aniqlandi.

Paremiyalarning madaniy ahamiyati: O'zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalar xalqning milliy ongini, qadriyatlarini va dunyoqarashini aks ettiradi. Ular nafaqat tilshunoslik nuqtai nazaridan, balki madaniy meros sifatida ham katta ahamiyatga ega.

Umuman olganda, o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi paremiyalarning frazeologik tahlili xalqning madaniy va tilshunoslik merosini chuqurroq tushunish uchun muhim asos yaratadi. Bu kabi tadqiqotlar ikki xalqning lingvistik va madaniy yaqinligini yanada mustahkamlaydi va ularning tarixiy bog'liqligini anglashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Mirzayev M. O'zbek xalq maqollari va matallari. Toshkent, 1985, Fan nashriyoti, 274 b.
2. Aytiev K. Qoraqalpoq xalq maqollari. Nukus, 1990, Qoraqalpoq davlat nashriyoti, 312 b.
3. Muhammadiyev, G'. Frazeologizmlarning lingvistik tahlili. Toshkent, 2002, O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti, 289 b.
4. Xaydarov S. O'zbek tili frazeologik lug'ati. Toshkent, 2005, Sharq nashriyoti, 456 b.
5. Yusupov U. Qoraqalpoq tilida maqol va matallarning qo'llanishi. Nukus, 2010, Bilim nashriyoti, 198 b.
6. Karimov N. Tilshunoslikda frazeologik tahlil usullari. Toshkent, 2015, O'zMU nashriyoti, 334 b.
7. Turdiyev A. O'zbek va qoraqalpoq tillarida paremiya turlarining qiyosiy tahlili. Toshkent, 2018, Ma'rifat nashriyoti, 251 b.
8. Abdullayev R. Turkiy tillar frazeologiyasi: o'zbek va qoraqalpoq tillari misolida. Nukus, 2020, Orol nashriyoti, 372 b.
9. Nazarov H. Frazeologik birliklarning lingvistik talqini. Toshkent, 2021, Yangi asr avlodi nashriyoti, 346 b.
10. Ibragimov A. O'zbek va qoraqalpoq tillarining frazeologik qiyoslanishi. Toshkent, 2023, Innovatsiya nashriyoti, 299 b.

Shahnoza BOBOJONOVA,
Toshkent amaliy fanlar universiteti doktori, PhD,
E-mail: shahnozabobojonova@utas.uz

PhD, Sh.Gulyamova taqrizi asosida

SPECIFIC LINGUACULTURAL PECULIARITIES OF EDUCATIONAL DISCOURSE

Annotation

It studies the role of educational discourse in three pedagogical conditions, emphasizes its influence on the development and communication of students. It studies the state of oral communication in the course of the lesson, pays attention to student activity and pedagogical strategies necessary to improve it. The importance of overcoming cultural barriers in communication, the role of non-verbal materials in oral speech. The article discusses how teachers can improve culturally friendly communication environments by adapting their teaching methods to accommodate the diverse backgrounds of their students. The study emphasizes that effective communication is critical to academic success and professional performance, and the need to maintain this visibility.

Key words: Educational discourse, oral communication, pedagogical strategies, cultural barriers, communication in the educational process, non-verbal material, teacher-student interaction.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ДИСКУРСА

Аннотация

Исследуется роль образовательного дискурса в трех педагогических условиях, подчеркивается его влияние на развитие и общение учащихся. Он изучает состояние устного общения в ходе урока, обращает внимание на деятельность учащихся и педагогические стратегии, необходимые для ее улучшения. Важность преодоления культурных барьеров в общении, роль невербального материала в устной речи. В статье обсуждается, как учителя могут улучшить культурно-дружественную среду общения, адаптируя свои методы преподавания к разным слоям общества своих учеников. В исследовании подчеркивается, что эффективное общение имеет решающее значение для академического успеха и профессиональной деятельности, а также необходимость поддерживать эту видимость.

Ключевые слова: Учебный дискурс, устное общение, педагогические стратегии, культурные барьеры, общение в образовательном процессе, невербальный материал, взаимодействие учителя и ученика.

TA'LIMIY DISKURSNING O'ZIGA XOS LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqola pedagogik sharoitlarda ta'limiy diskursning rolini o'rganadi, uning o'quvchilarning rivojlanishi va muloqot qobiliyatlariga ta'sirini ta'kidlaydi. U dars jarayonidagi og'zaki muloqot holatini o'rganadi, o'quvchilarning faolligini va tushunishni kuchaytirish uchun zarur bo'lgan pedagogik strategiyalarga e'tibor beradi. Muloqotda madaniy to'siqlarni yengib o'tishning ahamiyati, shuningdek, og'zaki nutqda noverbal elementlarning roli ko'rsatilgan. Maqolada, shuningdek, o'qituvchilar o'quvchilarning turli xil kelib chiqishiga moslashish uchun o'z o'qitish usullarini moslashtirib, madaniy jihatdan xabardor muloqot muhitini qanday yaratishi mumkinligi muhokama qilinadi. Ta'limdagi samarali muloqot akademik muvaffaqiyat va kasbiy rivojlanish uchun juda muhim, bu ko'nikmalarni doimiy ravishda takomillashtirish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Ta'limiy diskurs, og'zaki muloqot, pedagogik strategiyalar, madaniy to'siqlar, o'quv jarayonidagi muloqot, noverbal elementlar, o'qituvchi va o'quvchining o'zaro ta'siri.

Kirish. Jahon tilshunosligining rivojlanishi yangi ilmiy yondashuvlarni qabul qilish va amaliyotga tadbiiq etishni taqozo etmoqda. Tilshunoslikdagi muhim dolzarb masala nutqlarning lingvistik, ijtimoiy, madaniy, antropologik va semiotik jihatlarini muayyan til qatlamlari doirasida o'rganishni o'z ichiga oladi. Ta'lim shakllari va vositalarining shiddat bilan takomillashirilishi va o'zgarib borishi, ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarning "hujumi" ta'limiy diskursning ham tadqiqot doirasini kengaytirib yubordi. Bir vaqtlar ta'limning asosiy va an'anaviy shakli sifatida qaralgan yuzma-yuz muloqot shaklida olib boriladigan dars jarayonlari bugungi kunga kelib ta'lim oluvchi va beruvchilarning ehtiyojini qondirmay qo'ydi. Bunga bir tomondan bugungi zamonaviy dunyo ta'limi o'z auditoriyasini ko'p til va madaniyatli ta'lim ishtirokchilari bilan to'ldirayotgani ya'ni muayyan bir ta'lim maydoniga xalqaro talabalarning ham jalb qilinayotganligi bilan izohlansa, ikkinchi tomondan web texnologiyalarining rivojlanishi masofaviy ta'lim shakllariga boshqa bir madaniyat egasi bo'lgan diskurs qatnashchilarining ta'limiy maqsadda o'zaro muloqotga kirishishiga sabab bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'limda va muloqotda qo'llaniladigan ta'limiy diskurs pedagogik vaziyat yoki pedagogik maqsad bilan boshqariladi. Ta'limiy diskursning maqsadi, metodi va vositalari qaysi muassasaga (ta'lim muassasasiga) tegishli bo'lishidan qat'iy nazar, o'qitish jarayonida o'quvchi shaxsining

shakllanishi va rivojlanishiga mos keladi. Bu esa muloqotda yuzaga keladigan madaniy to'siqlarni bartaraf etish uchun og'zaki ta'limiy diskursning lingvomadaniy xususiyatlarini o'rganishni taqazo qiladi.

Filologik tadqiqotlarga hamohang tarzda o'qituvchining ta'lim muhitida o'rni va vazifasini belgilovchi umumpedagogik, psixologik tadqiqotlar ham olib borildi va ta'limiy diskurs ishtirokchilari markazida o'qituvchi va o'quvchi turishi hamda o'qituvchining murabbiy, kommunikant, maslahatchi, ta'lim muhiti va sharoitini yaratib beruvchi, o'quvchining xulq-atvorini shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi, ularning xavfsizligini ta'minlovchi kabi bir qator vazifalari ham mavjud ekanligini ko'rsatadi. Har bir vazifa o'z xususiyatidan kelib chiqib o'ziga xos ijtimoiy muloqot shakllarini nutq jarayonida voqealanishiga sabab bo'ladi. Ma'lumki, ta'lim muhiti o'rganuvchining turli ilm va fan yo'nalishlarida bilim, malaka va ko'nikma hosil qilishi uchun xizmat qiladi va bu jarayonda o'qituvchi va o'qituvchi o'rtasida o'ziga xos muloqot shaxsiyati yuzaga chiqadi va turlicha ijtimoiy statusga ega hisoblanadi [1]. O'qituvchining roli, asosan didaktik kommunikatsiya jarayoni orqali yuzaga chiqadi. Bunday diskurs jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida bir nechta vazifalar bajariladi. Avvalo, o'qituvchining roli didaktik kommunikatsiya jarayoni orqali yuzaga chiqishida to'rtta vazifa muhim ahamiyatga ega sanaladi: Informativ, formativ, ta'limiy

hamda rivojlantiruvchi. Informativ vazifa - ta'limiy axborotni uzatish va qabul qilish; Formativ vazifa - o'quvchilarning o'ylash va tasavvur qilish jarayonini ruhlantirish; Ta'limiy vazifa ma'muriy ta'lim boshqaruvi ta'lim ishtirokchilariga yetkazish; Rivojlantiruvchi vazifa esa ta'lim jarayonida yuzaga keladigan muammolarga yechim topish vazifasi sanaladi.

Didaktik kommunikatsiya jarayonida o'qituvchining mental kommunikativ faoliyati yuqorida keltirib o'tilgan har bir ijtimoiy vaifaga nisbatan o'z nutq uslubiga ega bo'lishini taqazo qiladi. Nutq uslubiga esa diskurs vaziyatida nutq ishtirokchisining individual xarakter-xususiyati qo'shiladi va ta'limiy diskursning quyidagi omillar ta'sirida ham o'zaro farqlanishiga sabab bo'ladi [2]. Ta'limiy diskursning farqlanishiga sabab bo'luvchi omillar quyidagilar:

axborotni qabul qilish va tushunishning o'ziga xos usullari

axborotni anglay olishdagi individual ko'nikmalar
axborotga munosabat bildirishning individual uslublari
axborot yuzasidan bildirilgan munosabatga nisbatan reaksiya

Garchi ta'limiy diskursni ham boshqa muloqot sohalari kabi aniq bir qo'liplarga solib bo'lmasa-da, muloqotni yuzaga keltiruvchi omillar va sabablar ta'lim yuzasidan bo'ladigan kommunikatsiyaning to'rt asosiy uslubini ta'riflab o'tadi. Og'zaki diskurs yozma diskursga qaraganda lug'at boyligidan foydalanish jihatidan ancha erkin. Yozma diskursda leksik birliklar (ot, fe'l, sifat, ravish, bog'lovchi, ko'makchi va boshqalar juda zich va tartibli joylashadi. Og'zaki diskursda bu zichlik sezilmaydi. Og'zaki ta'limiy diskursda ham kontent bilimlari bilan aloqador leksik birliklar qatnashishi mumkin, ammo ular yozma diskursdagi kabi uyushib kelmaydi va zich joylashmaydi. Bundan tashqari, aniq bir shakli qo'liplarga bo'ysundirilgan og'zaki ta'limiy diskursda atalamalar va nominatsiya birliklari zich joylashishi kuzatilmaydi. Yozma diskurs esa tavsifiy xarakterdagi ilmiy atamalarga boy bo'ladi. Og'zaki diskursda ma'ruza darslarida ma'ruzaning diskursi ba'zi hollarda umumiy og'zaki diskurs xususiyatlaridan chetga chiqishi mumkin.

Og'zaki diskursda nutqning umumiy ma'zmunini yetkazish uchun nafaqat til birliklari balki ta'na tili ham qatnashadi va bu ifodaning anglanilishida muhim rol o'ynaydi. Yozma tilda esa tana tiliga xos noverbal elementlarning qatnashmasligi ta'limiy diskursda ham fikrni ochiqroq va to'liqroq ifodalashni talab qiladi. Bu farq og'zaki va yozma nutqdagi muqim xususiyat bo'lmay, kontekstga ko'ra o'zgarib turadi. Nutqni ifodalashda nutq egasining diskursiv maqsadi ham ifodaning qanchalik ochiq va batafsil bayon etilish darajasini belgilaydi. Og'zaki nutqning biror bir mavzu yoki vaziyat talabiga ko'ra voqealanishi nazarda tutilayotgan fikrni tushunilish imkoniyatini oshiradi va referant diskurs jarayonida gap nima haqida borayotganligini tushunadi.

Yozma diskursdan farqli ravishda real nutq vaziyati va voqelantirish uchun sababni talab qiladigan og'zaki ta'limiy diskurs kommunikatsiya ishtirokchilaridan tilning lingvomadaniy to'siqlari ta'sirida yuzaga chiqadigan to'siqlarni yengib o'tishni talab qiladi.

Tahlil va natijalar. Har ikkala jamiyatda ham ta'limiy diskurs shakllari jamiyat nutqiy etiketidan uzoqqa keta olmaydi va til va jamiyat kesishuvidan hosil bo'lgan sotsiolingvistik belgilarni namoyon qiladi. Umuman olganda, o'zbek tilidagi va ingliz tilidagi nutqiy etiketlarga xos ayrim leksik semantik guruhlarini bir-biri bilan solishtirish orqali va qiyosiy tadqiqi, ushbu tillardagi odob-axloqi qoidalarini va madaniyatini aks ettirish uchun katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Jamiyatning til xususiyatlarini aniqlash va ramzlarni madaniy timsol sifatida tadqiq qilish xususiyatini noverbal til misolida tushuntirishimiz mumkin. Ya'ni bir muloqot jarayonida muayyan bir mazmunni ifodalovchi noverbal element boshqa bir til kontekstida butunlay boshqa ma'noni ifodalash uchun xizmat qilishi mumkin. Bu ham o'qitish yoki o'rganish jarayonida ta'lim oluvchilarning o'ziga xos madaniy to'siqlarga duch kelishiga olib kelishi mumkin. Belgi va ramz o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik turli xil shaxslari va muloqot shartlaridan tashkil topgan madaniyatlararo nutqning o'ziga xosligida muhim rol o'ynaydi. Turli madaniyat vakili bo'lgan adresant va adresantning lingvistik

shaxsi lingvistik tadqiqotlar obyektini sifatida madaniy-lingvistik va kommunikativ-faoliyat qadriyatlarini, bilimlari, munosabati va xulq-atvor normalarini ta'limiy diskurs jarayonida ham voqealanishiga sabab bo'ladi.

Shu o'rinda ta'limiy diskursdagi madaniy to'siqlarni bartaraf etish uchun qanchalik madaniy bilimlardan xabardor bo'lish kerakligiga to'xtalib o'tsak. Madaniy xabardorlik - o'qitishga madaniyatli yondashuvni shakllantirishning birinchi bosqichidir. Madaniy xabardorlik yoki madaniy kompetensiya "o'z madaniyatini, boshqalarning madaniyatini va madaniyatning ta'limdagi rolini tushunishdir". Talaba madaniyatini "o'rganish uchun asos, yuqori talablarni bildirish va o'quvchilarning xilma-xilligini aks ettirish uchun o'quv dasturini qayta shakllantirish" sifatida hisobga olish ta'limda yaxshi natijalarga olib keladi. Bu narsa irqiy, jins yoki ijtimoiy-iqtisodiy guruhlarning o'ziga xosligini yo'qqa chiqarmaydi; aksincha, bu o'qituvchilarga har bir o'quvchining o'ziga xosligini va jamoalar va ularning dars jarayonini jonli qiladigan guruhlar o'rtasidagi farqlarni tan olishga yordam beradi.

O'qituvchilar har doim ham o'z talabalarini bilan bir xil ma'lumotga ega bo'lmagani uchun ular doimo o'sha talabalar va ularning madaniyatlaridan o'rganishga imkon berishlari juda muhimdir. Kasbiy rivojlanish kurslari yoki talabalar va ularning oilalari bilan munozaralar orqali turli madaniyatlarni yaxshiroq tushunish imkoniyatlarini izlayotgan o'qituvchilar o'rganishga to'sinlik qiladigan ba'zi kamchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi. Bir guruh talabalar tomonidan oson tushuniladigan dars yoki o'qitish usuli boshqa guruhga mos kelmasligi mumkin. Texnologiyadan foydalanishning cheklanganligi, lingvistik farqlar, oilaviy dinamik va boshqa omillar ba'zi talabalarining muayyan darslarda to'liq ishtirok etish qobiliyatiga to'sinlik qilishi mumkin. O'qituvchilar dars davomida turli xil imkoniyatlar va ko'nikmalarni ishga solgan holda barcha o'quvchilar uchun madaniy jihatdan mos keladigan muloqot shaklini tanlashlari lozim bo'ladi.

Muloqot ko'nikmalari talabani akademik muvaffaqiyati va kelajakdagi martaba istiqbollari uchun juda muhimdir. Bugungi qiyin sharoitda talabalar nafaqat ilmiy tajribaga, balki kelajakda o'qish va ishga joylashish istiqbollari oshirish uchun zarur ko'nikmalarga ega bo'lishlari kerak. Muloqot dinamik jarayondir, chunki u ikki yoki undan ortiq odamlar, ya'ni jo'natuvchi va qabul qiluvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sirni o'z ichiga oladi. Og'zaki muloqot - fikrni nutq vositasida ifodalash jarayoni bo'lib, bu o'quvchilar hayotida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Odatda, o'quvchi og'zaki muloqot asoslarini uyda o'rganadi. Maktab muhiti o'quvchiga tengdoshlari va o'qituvchilari bilan qanday munosabatda bo'lishni o'rgatish orqali ushbu ta'limni bir darajaga oshiradi. Talabalar hayotidagi muloqot sifati keyingi hayotdagi professional muloqotni belgilaydi. Yaxshi muloqot talabalarga tegishli savollarni berish va tushunmagan narsalarini muhokama qilish imkoniyatini berish orqali o'quv jarayonidan ko'proq narsani o'zlashtirishga imkon beradi. Samarali og'zaki muloqot va bu o'z navbatida o'quv jarayoniga yordam beradi. Samarali muloqot shaxsning jamiyatdagi mavqegining ko'tarilib borishiga turtki bo'ladi. Muloqot ko'nikmalari nutq uslublari, o'zini namoyon qilish usullari va boshqalarga munosabatda professionallikni rivojlantiradi va bu xususiyatlar talabalarni kasbiy hayotida yaxshi o'rin egallaydi.

Talabalar bilan samimiy muloqot qilishning o'ziga xos xususiyati shundaki, u og'zaki taqdimotlarni muvaffaqiyatli tayyorlash, tashkil etish va o'tkazish mahoratini egallaganligidir. Og'zaki muloqot real vaqt rejimida taqdimotlar, video taqdimotlar va intervyular, tarqatma materiallar kabi ko'rgazmali qo'llanmalarni o'z ichiga oladi. Xabar og'zaki muloqotning kalitidir. Taqdimotning mazmuni tinglovchilar va taqdimot maqsadlariga mos kelishi kerak. O'z-o'zini anglash - yaxshi og'zaki muloqotning boshlang'ich nuqtasidir.

Didaktik muloqot jarayoni sinfda amalga oshiriladi. Sinfdagi muloqot muhiti juda ko'p o'lchovlarga ega: ergonomik, psixologik, ijtimoiy, me'yoriy, operatsion va innovatsion. So'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, sinfdagi muhit xavfsiz, to'g'ri va o'quvchilar rivojlanishi uchun mos bo'lishi kerak. Xavfsiz muhitda har bir o'quvchi o'zini o'zi himoya qilish strategiyasini

ishlab chiqadi va maktabdagi muvaffaqiyatsizlik holatlari kamayadi.

Xabar almashishning soddaligi yaxshi muloqot uchun ajralmas hisoblanadi, chunki xabarni o'zlashtirish uning taqdimoti aniqligiga to'g'ridan to'g'ri proporsionaldir. Suhbatdoshlarning mavzudan xabardorligi samarali og'zaki muloqotning qo'lidagi muhim vositadir. Yaxshi muloqotchi tinglovchilarning individual til xususiyatlari va fikr-mulohazalarini kuzatish orqali uning ta'sirini aniqlashi va shunga mos ravishda o'z yondashuvini o'zgartirishi mumkin. O'zaro ta'sir - bu samaradorlik yo'lidir. Ma'ruzachi savollar berish va mavzu bo'yicha fikrlarni so'rash orqali tinglovchilarni o'ziga jalb qilishi mumkin. Bu, shuningdek, tinglovchilardan olingan fikr-mulohazalarga asoslanib, xabar va taqdimot uslubini nozik so'zlashga yordam beradi.

Individual til xususiyatlari samarali og'zaki muloqotning muhim tarkibiy qismidir. Taqdimot paytida talaba barqaror va ishonchli pozitsiyani egallashi, to'g'ri imo-ishoralarni bajarishi, qimirlamasliklari va ko'z bilan aloqa o'rnatishlari kerak. Og'zaki muloqot nafaqat gapirish qobiliyati, balki tinglash qobiliyatidir. Yaxshi kommunikant esa tinglovchilarga mos keladigan va o'z xabarini shunga mos ravishda moslashtira oladigan kishi. Og'zaki muloqotga intiluvchi kishi ma'lum bir vaqt ichida tinglay olish qobiliyatini egallashi va suhbat jarayonini yaxshilashga tayyor bo'lishi kerak.

Yetarli bilimga ega bo'lgan shaxs yaxshiroq muloqot qila oladi, chunki kontent aloqa muloqot jarayonining ruhidir. Shuningdek, u munozara va mulohaza yuritish munosabatiga ega bo'lishi kerak, chunki bu intellektual qobiliyatlarni yaxshilaydi va

shu bilan bir qatorda samarali muloqotga hissa qo'shadi. Samarali yozish ko'nikmalari va yaxshi og'zaki muloqot qobiliyatlari bir-biriga mos keladi. Yaxshi yozish qobiliyatiga ega bo'lgan talabaning o'zi o'z fikrlarini tizimli tarzda tartibga solish va taqdim etish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Xulosa. Ko'pgina o'qituvchilar ta'limiy diskurs jarayonida barcha talabalar uchun tushunarli o'qitish usullaridan samarali foydalanishadi. Ko'pgina o'qituvchilar ijobiy sinf madaniyatini yaratadilar, bu yerda farqlar kuchli tomonlarga aylanadi. Ko'pgina o'qituvchilar o'zlarining madaniy e'tiqodlari va munosabatlari talabalar bilan o'zaro munosabatlariga qanday ta'sir qilishini tushunadilar va o'z sinflarida har bir o'quvchining nuqtayi nazarini ko'rish qobiliyatini doimiy ravishda rivojlantiradilar.

Xulosa qilib aytganda, ta'limiy diskursning o'quv muhitida muhim rol o'ynaydi, ham akademik, ham ijtimoiy rivojlanishni shakllantiradi. O'qituvchilar aniq va samarali muloqotni rivojlantirish uchun turli usullardan foydalangan holda ushbu nutqni osonlashtirishda asosiy shaxslardir. Madaniy farqlarni tushunish va ularga murojaat qilish orqali o'qituvchilar o'quvchilarning faolligini oshiradigan inklyuziv dars muhitini yaratishi mumkin. Og'zaki muloqot nafaqat kontentni yetkazib berish, balki dinamik va sezgir o'zaro ta'sirni rivojlantirishdir. Og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqot qobiliyatlarini doimiy ravishda rivojlantirish o'qituvchilar uchun talabalarni akademik muvaffaqiyatga erishishda qo'llab-quvvatlash va ularni kelajakdagi kasbiy qiyinchiliklarga tayyorlash uchun juda muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. Neacșu, I. (1999). Training and learning. the second edition. Bucharest: E.D.P.
2. Soitu, L. (2001). Pedagogy of communication. Iasi: European Institute.
3. Shakhnoza, B. (2024). PSYCHOLINGUISTICS AND EDUCATIONAL DISCOURSE. American Journal of Philological Sciences, 4(05), 200-204.
4. Леонтович О.А. Русские и американцы: парадокс межкультурного общения «Русские и американцы: парадокс межкультурной коммуникации». –191-193 с.
5. BOBOJONOVA, S. (2024). LINGUOCULTUROLOGY AND CONCEPT. UzMU xabarları, 1(1.4), 296-300.
6. Brown, G., & Yule, G. (1983). Discourse Analysis. Cambridge University Press.
7. Halliday, M.A.K. (1985). An Introduction to Functional Grammar. Edward Arnold.
8. Gee, J.P. (1999). An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method. Routledge.
9. Hymes, D. (1972). On Communicative Competence. Penguin Books.
10. Scollon, R., & Scollon, S.W. (2001). Intercultural Communication: A Discourse Approach. Blackwell Publishing.
11. Bobojonova, S. (2022). Pragmatic interpretation of educational discourse and expression of dialogic discourse in the communication process.

Gulchehra BOLTAYEVA,

NavDPI O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

E-mail: boltaevagulchehra@gmail.com

BuxDU dotsenti, PhD Axmedova Mehrinigor Bahodirovna taqrizi asosida

HAMZA IJODIDA MUMTOZ SHE'RIYAT AN'ANALARI

Аннотация

XIX asr oxiri XX asr boshlarida adabiyot yangilanishga yuz tutdi. Jadidchilik nomi bilan mashhur oqim-harakat xalqni ma'rifatlashtirishga qaratilgan dastur bilan chiqib, jadid maktabi, jadid matbuoti, jadid adabiyoti va jadid teatriga poydevor qo'ydi. Maqolada milliy birlik, taraqqiyot, ma'rifat g'oyalarning kurashchisi sifatida maydonga chiqqan Hamza Hakimzoda Niyoziy she'riyatida mumtoz adabiy an'analarga izdoshlik xususida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: ma'rifatparvarlik adabiyoti, jadidchilik oqimi, jadid maktabi, jadid matbuoti, jadid adabiyoti, jadid teatri, mumtoz she'riyat, adabiy izdoshlik, adabiy an'ana.

ТРАДИЦИИ КЛАССИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ В ТВОРЧЕСТВЕ ХАМЗЫ

Аннотация

В конце XIX начале XX веков литература пережила обновление. Движение, известное как джадидизм, выступило с программой, направленной на просвещение народа, и заложило основу джадидской школы, джадидской прессы, джадидской литературы и джадидского театра. В статье рассматривается следование классическим литературным традициям в поэзии Хамзы Хакимзаде Ниязи, выступившего как борец за идеи национального единства, развития и просвещения.

Ключевые слова: просветительская литература, джадидизм, джадидская школа, джадидская пресса, джадидская литература, джадидский театр, классическая поэзия, литературное следование, литературная традиция.

TRADITIONS OF CLASSICAL POETRY IN THE WORKS OF HAMZA

Annotation

At the end of the 19th and beginning of the 20th centuries, literature underwent a renewal. The movement known as Jadidism introduced a program aimed at enlightening the people and laid the foundation for the Jadid school, Jadid press, Jadid literature, and the Jadid theater. The article examines the adherence to classical literary traditions in the poetry of Hamza Hakimzade Niyazi, who emerged as a champion of the ideas of national unity, development, and enlightenment.

Key words: Enlightenment literature, Jadidism, Jadid school, Jadid press, Jadid literature, Jadid theater, classical poetry, literary adherence, literary tradition.

Kirish. Ma'lumki, XX asr boshlarida Turkistonda ijtimoiy-siyosiy hayot o'ta murakkab bo'lib, Rossiya mustamlakasi, xonliklar o'rtasidagi o'zaro nizolar, Turkistonda dinning mutaassiblashishi kabi tarixiy jarayonlar masalaning eng og'riqli nuqtalari edi. Akademik N.Karimovning fikricha, XX asr boshlaridagi tarixiy vaziyatning ana shunday noxush manzaraga ega bo'lishida amir va xonlarning ham aybi kattadir. "O'zlariga tegishli hududda mustabid tuzumni o'rnatgan bu davlat arboblari xalqni mustamlakachilar bilan birga ezib, hur fikrli kishilarni ta'qib va tazyiq etib kelganlar. Ana shunday sharoitda jadidlarning o'quv tizimini isloh etish, yangi tipdagi maktablarni ochish, xalqni ma'rifatlashtirishga qaratilgan dastur bilan chiqishlari, jadid maktabi, jadid matbuoti, jadid adabiyoti va jadid teatriga poydevor qo'yishlari ularning ulkan fuqarolik jasratlari edi" [2]. Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bunday murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonda she'riyatning rivoji, mavzu va shakl yangilanishlari, davr adabiyotining xususiyatlari haqida N.Karimov, I.Haqul, U.Hamdani, D.Quronov, N.Afoqova, M.Tojiboyeva kabi olimlarning qator tadqiqotlari mavjud. Bu davrda yuzaga kelgan adabiy harakatlar, asosan, she'riyatda bo'y ko'rsatib, yangi janrlarning yuzaga kelishiga asos bo'ldi. Unda ifoda etilgan g'oyalar, davrning yetuk vakili Cho'lpon ta'kidlaganidek, "bir xil" emasdi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbek mumtoz adabiyoti dunyo badiiy tafakkuri taraqqiyoti va takomiliga munosib ulush qo'shganligi bilan bashariyat ma'naviy va ma'rifiy rivojida o'ziga xos mavqe' kasb etadi. Buni 2017-yil avgust oyida o'zbek ziyolilari bilan uchrashuvda muhtaram Prezidentimiz "bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor, havas qilsa arziydigan ulug' ajdodlarimiz bor. Havas qilsa arziydigan beqiyos boyliklarimiz bor. Va men ishonaman, nasib etsa, havas qilsa

arziydigan buyuk kelajagimiz, buyuk adabiyotimiz va san'atimiz ham albatta bo'ladi", deya qat'iy ta'kidlagan edi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

Sh.M.Mirziyoyevning adabiy-madaniy meros va ma'naviy qadriyatlarini o'rganishga oid asarlari hamda o'zbek tili va adabiyotiga oid fundamental tadqiqotlar mazkur maqolaning metodologik asosini tashkil etadi.

Tahlil va natijalar. G'oyaviy mazmun va mavzu yangilanishlari, adabiy qonuniyatlarga aylangan an'analarning yangi adabiy hodisalarga o'z o'rnini bo'shatib berishi milliy uyg'onish davrining xarakterli xususiyatidir. "Milliy uyg'onish (jadid) adabiyoti XIX asr oxirlarida yuzaga kelgan mazkur harakat milliy uyg'onish g'oyalarning adabiy-badiiy ifodasi edi. Lekin gap shundaki, u jadidchilikning shunchaki bir ko'rgazmasi (illyustratsiyasi) bo'lib qolmadi, chinakam adabiyotga aylandi. U yangi adabiyotni boshlab berdi. Jadid adabiyoti namoyandalarning ijodida muxammasning janriy imkoniyatlari ijodiy o'zlashtirilishi jihatidan muhim ahamiyat kasb etadi. Bu janrning takomil topishida Hamza, Ibrat, Avloniy, Ajziy, Xondalyiqiy kabi ijodkorlarning salmoqli o'rnini alohida ta'kidlab, M.Tojiboyeva yozadi: "Muxammasning jadid she'riyatidagi o'rni xuddi mumtoz adabiyotdagi kabi shu jihatdan ahamiyatliki, jadid shoirlari o'zlariga ustoz deb bilgan mumtoz she'riyat ijodkorlari g'azallariga taxmis bog'lashdan ko'ra, mustaqil muxammaslarda janrning imkoniyatlaridan ko'proq foydalanib, o'z davridagi ijtimoiy masalalarga munosabat bildirdilar, davrning muhim voqealarini aks ettirdilar. An'anaviylik va an'anaviy janrlarga yondashuv o'ziga xoslik yo'lidan kechdi" [3:94]. Bu fikr o'zbek adabiyotida jadidchilik davri muxammasnavisligining o'ziga xos o'rni borligidan dalolat beradi.

Hamza Hakimzoda Niyoziy, Karimbek Kamiy, Xislat, Miskin, Tavallo, Ishoqxon Ibrat, Siddiqiy Ajziy, Sidqiy Xundayliqiy singari shoirlar ijodida muxammasning har ikki ko'rinishi mavjud. Xususan, taxmis-muxammaslar ko'proq Alisher Navoiy, Mashrab, Huvaydo, Fuzuliy, Amiriyy, Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Uzlat, Haziniy kabi shoirlarning g'azallariga bog'langanligi kuzatiladi. Buni davr adabiyotining mumtoz an'analarga e'tibor va ehtiromi, adabiy izdoshlik borasidagi o'ziga xos fazilati sifatida ta'kidlash mumkin. Jadid adabiyoti vakillari ijodida ishqiy, diniy-ma'rifiy va ijtimoiy mavzular hamda didaktik, hajviy yo'nalishdagi taxmis-muxammaslarda mumtoz adabiyot zaminidan ma'naviy oziqlanish ko'zga tashlanadi.

Adabiyotshunos olim D.Quronov o'zbek she'riyatida poetik yangilanish jarayonini Hamza ijodi bilan bog'lab, shoirni mumtoz she'riyatimizning oxirgi va yangi o'zbek she'riyatining ilk shoiri sifatida ta'riflaydi [9]. Hamza devonida muxammas shaklidagi 17 ta she'r uchraydi [5]. Ulardan 15 tasi mustaqil muxammaslar bo'lib, 2 tasi Haziniy va Avloniy g'azali asosida yaratilgan taxmislardir. Hamzaning an'anaviy mavzular badiiy talqin etilgan mustaqil muxammaslari poetik mahorat bobida mumtoz shoirlarga bo'ylasha oladi. Hamza muxammaslarida qo'llangan an'anaviy oshiq-ma'shuqa-raqib uchligi, ma'shuqaning bevafofigi-yu, oshiqning uning ishqida sargardonligi, furqat, xilvat, fano, gado, zohid, hur, g'arib, gul, nola, vola, bevafo, zolim, za'faron, firolq, fig'on, faryod kabi so'zlar vositasida yuzaga chiqqan. Ma'lumki, Hamza ikki tilda ijod qilgan. Uning devonida fors-tojik tilidagi she'rlar ham uchraydi. Shoir fors-tojik tilini yaxshi bilganligi uchun she'riyatida ham tojikcha so'zlarning salmog'i yuqoriligi kuzatiladi. Muxammasning sarlavhasida qo'llangan "parron" so'zi ham forscha bo'lib, "uchuvchi, uchgan holdagi, otilgan" ma'nolarini anglatadi. Muxammasning bunday sarlavhalanishida ma'shuqaning ishq tig'ini parron aylashi oqibatida oshiq jismining qiynoqda azoblanishi aks etgan: Tiri ishqin ul kun parron aylading, //Yorib siynam xunin ravon aylading, //Qumri yanglig' ishim nolon aylading, //Benihoyat mani giryon aylading, //Zolimliging oxir ayon aylading [5].

Aruzning ramal bahrida yaratilgan mazkur muxammas aaaaa, bbbba tarzida qo'fiyalangan. Bu shoirning aruzda ham yetarli tajribaga ega ijodkor ekanligidan dalolat beradi. Qolaversa, she'rdagi "begona" raqib obrazini ifodlaydi. Ma'shuqa esa sitamgar, o'z va'dasida turmaydigan obraz sifatida ko'zga tashlanadi. Hamza muxammasda yor go'zalligini tasvirlashda an'anaviy tashbehlardan o'rinli foydalanib, ma'shuqaning oshig'iga yetkazgan jabr-u jafosini kuchaytirish orqali ishq iztiroblarini ta'sirchan ifoda etadi: Ag'yorima muyassardir visoling, //Yuz noz ila tovu yanglig' xiroming, //To'ti kabi shirin-shakar kaloming, //Men g'aribga shul deb sani gunohing, //Ko'rinmasdan o'zni pinhon aylading [5].

Muxammasning maxlas bandida shoir "Nihoniy" taxallusini qo'llagan. "Mohi tobon kabi yuz" tashbehi, "rahmsiz nargis-u shahlo ko'z" istiorasi Hamzaning mumtoz she'riyatga ergashganligini ko'rsatib turadi. Shoirning "Ey mahliqolar" nomli ishqiy muxammasi maxlas bandida esa taxallus qo'llashda o'ziga xoslik nazarga tashlanadi. Irsoli masal san'ati ("Qozonga yaqin o'tsang, qorasi yuqadi") istifoda etilgan mazkur maxlas bandida shoir taxallusi yuqoridagi uch misrada takror qo'llanilgan. Bunda shoir o'quvchi fikrini bir nuqtaga jamlash orqali mahliqolar ishqiga, bevafoq dardiga muhtalo bo'lmaslikka da'vat qilgan: Nodon qulingiz mahzun Nihoniy, //Aylab tavallo afzun Nihoniy, //Yozgay masal bir majnun Nihoniy, //Qozon yonidan o'tmang ukolar, //Yuqqay qarosi demish bobolar [5].

Hamza muxammaslarida mazkur janrga xos belgilardan bo'lgan misra tarje'ini uchratish mushkul. Bandlarning barchasida misra takrorisiz mantiqiy yakunlangan fikr mavjud. Buni N.Afoqova barcha jadid shoirlari ijodiga xos xususiyat sifatida ta'kidlaydi: "Jadid shoirlarining muxammaslarida 5-misraning takrorlanishi hodisasi juda siyrak. Bu taxmisalarda, o'z-o'zidan bo'lishi mumkin emas. Tab'i xud muxammaslarda esa bu usuldan foydalanish mumkin. Ammo har bir bandida mavzuga aloqador alohida-alohida fikrlar talqinini ko'zlash maqsadi har bir bandning o'ziga xos yakunini talab qiladi, bu o'z-o'zidan 5-misraning takrorlanishiga monelik qiladi" [1].

Tab'i xud muxammaslar yaratish adabiy hodisa sifatida jadidchilik davri, sobiq sho'ro davri va istiqloq davri adabiyotida ham davom etdi. Adabiyotshunos olim I.Haqqul aruzda ijod qilish ancha murakkab vazifa ekanligini ta'kidlab, aruzdagi muvaffaqiyat bir shoirning shaxsiyatida shoirlilik, musiqachilik va musavvirlikning uyg'unlashuvidan yuzaga chiqishini uqtiradi. "Aks holda she'rda so'z ohang bilan, ohang rang, holat va kayfiyat bilan o'zaro birlik, yakporalik kasb etmaydi" [7]. Asrimiz boshlarida yozilgan tab'i xud muxammaslar orasida Hamzaning "Chiroyliq" radifli muxammasi qayd etilgan talabga javob berishi bilan diqqatni tortadi. Ibtidoda yorning go'zal ruxsori tavsif etiladi. Ma'shuqa husni gul yuz, kamon qosh, shahlo ko'z, shahd-u shakar til, mushkin kokil singari o'xshatishlar asosida ta'riflanadi. Bu esa mumtoz she'riyatdagi ko'p asrlik an'analarga uyg'un keladi:

Jonona gul yuzingdin ruxsoringiz chiroyliq,

Abro' kamon qoshingdin diydoringiz chiroyliq,

Shahlo ikki ko'zingdin xummoringiz chiroyliq,

Shahd-u shakar tilingdin gulnoringiz chiroyliq,

Mushkin kokilingizdin toteringiz chiroyliq [6].

Asar mazmuniga ko'ra an'anaviy ishq mavzusida yozilgan. Tuzilishiga ko'ra olti bandli. Misralar an'anaga muvofiq aaaaa, bbbba, vvvva tarzidagi qo'fiyalanish tartibiga ega. Muxammas aruzning muzoreyi musammani axrab vaznida yozilgan. Aruzshunos olim A.Hojiahmedov "adabiyotimizda sevimli vaznlardan biri bo'lib kelgan" [8] deya ta'riflagan bu vazn muzore' bahrining keng tarqalgan ko'rinishlaridan biridir. Bunda mafoiyun rukni birinchi – sadr va ibtido' ruknlari hamda uchinchi – hashv ruknlarida axrab, ya'ni maf'ulu ko'rinishida, foilotun ruknlari esa solim ko'rinishida ishtirok etadi [8]:

O-shuf-ta / bo'l-dim ul kun / ul moh / ro'-yi-ngiz-ga,

-- V / - V --- / - - V / - V --

Maf'ulu / foilotun / maf'ulu / foilotun

Ber-dim ko'-ngil-ni ul dam, / dil-bar / ku-yi-ngiz-ga,

-- V / - V --- / - - V / - V --

Maf'ulu / foilotun / maf'ulu / foilotun

Aytish o'rinliki, Furqatning ham xuddi shu vaznda yozilgan "Chiroyliq" radifli g'azali bor. Solishtirish uchun undan ikki bayt keltiramiz:

Jannatning gullaridin gulzoringiz chiroyliq,

Hur-u pari yuzidin ruxsoringiz chiroyliq

Ko'rganda qomatingiz bo'lgay xijil sanovbar,

Tovusning jilvasidin raftoringiz chiroyliq [4].

She'rdagi shakl va mazmun, uslub, unda qo'llanilgan badiiy tasvir vositalari ham bir-biriga mos tushadi. Faqat janrdagi farqni aytmasa, hajmi ham bir xil: muxammas olti bandli bo'lsa, g'azal ham olti baytli ekanligi buni tasdiqlaydi. Hatto ko'pgina qo'fiyadosh so'zlarning ham bir xilligi diqqatni tortadi (ruxsoringiz, raftoringiz, anoringiz, ozoringiz, atvoringiz). Bu shunchaki tasodif bo'lmay, bir o'qishda Hamzaning Furqatdan ta'sirlanganini anglash mumkin. Ammo shuncha o'xshashliklarga qaramay bu she'r taxmis emas, o'ziga xos mustaqil asar. Bu esa boshqa shoir g'azalidan tug'ilgan kuchli badiiy shavq natijasida ham tab'i xud muxammaslar yozilishi mumkin, degan fikrga kelishga asos bo'ladi. Uchinchi band va baytda har ikki shoirda ham yor ozorlari haqida so'z boradi. Furqatda:

Har qancha aylasangiz, kelmas malol hargiz,

Yaxshi erur jafongiz, ozoringiz chiroyliq [4].

Hamzada:

Jonim tasadduq o'lsun bergan sitamlaringga,

Solgan dilimda yuz ming anduhi g'amlaringga,

Dog'i muhabbat uzra qo'ygan alamlaringga,

Ushshoq elin so'ray deb bosgan qadamlaringga,

Qilgan tarahhumingdin guftoringiz chiroyliq [6].

Furqatda "ozoringiz", Hamzada "sitamlaring", birida "har qancha", ikkinchisida "yuz ming", bular ayni mazmunni ikki xil ifodalashdir. To'rtinchi baytda ma'shuqa jafolari haqidagi fikrlar ikki shoirda yana davom ettirilishida ham o'xshashlik ko'zga tashlanadi. Furqat "Kirdoringiz yarashgan, atvoringiz chiroyliq" deb yozsa Hamza o'z fikrlarini quyidagicha ifodalaydi:

Qilgan gunohlarimni har damda ta'na aylab,

Aybim yechib, libosin muncha barahna aylab,

Dashnom ila dilimni vayrona, raxna aylab,

Diydor ko'rsaturga oylarcha tashna aylab,

Solgan jafolarindin ozoringiz chiroylik [6].

Ayniqsa, mana shu to'rtinchi bandda ikki she'r bir-biriga shu qadar mos tushadiki, ikkisini bir yaxlit asar ko'rinishida bemalol tasavvur qilish, yonma-yon qo'yish mumkin. Bu esa muxammas va g'azalning badiiy saviyasini yana ham oshiradi. O'quvchining shuuriga kuchli estetik ta'sir ko'rsatadi. Keyingi bandda ham shoir yor sifatlarini sanashda davom etadi:

Gah noz-u ishva birla aylab o'zingga banda,

Gohi araz aylab, gohida lutf-u xanda,

Goh kuydurib, o'ldirib, gohi qilibki zinda,

Yo'q bobi husn ichra sandek pari Ho'qandda,

Qattol fe'lingizdin atvoringiz chiroylik [6].

Beshinchi va oltinchi bandlarda Hamzaning mahorati yanada yaqqolroq ko'zga tashlanadi. Shoir takror, tazod, tashbeh singari badiiy tasvir vositalarini o'zaro uyg'unlikda istifoda etadi. Muxammasda boshdan oxir yorning tashqi ko'rinishi va fe'l-atvori o'rtasidagi o'xshashlik va mutanosiblik san'atkorlik bilan

tasvirlanadi. Ma'shuqaning so'zlar vositasida chizilgan surati shunchaki go'zalning tasviri bo'lmay, uning takrorlanmas xarakter-xususiyatlari, o'tli qalbi va hayosini ham ko'rsatib turibdi. Bu Hamzaning poetik mazmun ifodasida o'ziga xos mahoratidan darak beradi. Oxirgi bandda yorning Sharq ayollariga xos ibosi ta'riflangan.

Xulosa. Hamza-Nihoniyni tahlil qilganimiz ushbu tab'i xud muxammasi yozilish uslubining go'zalligi, tilining ravonligi, vaznining o'ynoqiligi bilan o'quvchiga ko'tarinki kayfiyat, estetik zavq beradi. Qolaversa, Hamzaning Sharq she'riyatining yetakchi ishq-muhabbat mavzusini ifodalashda Alisher Navoiyga izdosh, ma'shuqa tasviriga navoiyona yondashganligiga guvoh bo'lamiz. Unda adabiy ta'sir izlari mavjud bo'lsa-da, shoirning o'ziga xos badiiy mahorati ham aks etib turibdi. Hamza Hakimzoda o'zigacha xuddi shu mazmun, vazn va uslubda yozilgan g'azal va muxammaslardan farqli o'laroq, chinakam mustaqil asar yarata olgan.

ADABIYOTLAR

1. Афокова Н. Жадид лирикасида мусаммат. – Тошкент: Фан, 2005.
2. Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. Биринчи китоб. – Тошкент: O'zbekiston, 2008.
3. Тожибоева М. Жадид адиблари ижодида мумтоз адабиёт анъаналари ва маҳорат масалалари. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2017.
4. Фурқат. Муҳаббат йўлида. Шеърлар. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2009.
5. Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий. Танланган асарлар. Биринчи том. – Тошкент: Ўзбекистон давлат бадий адабиёт нашриёти, 1958.
6. Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий. Тўла асарлар тўплами. 5 томлик. 1-том. Девон. – Тошкент: Фан, 1988.
7. Ҳаққул И. Ҳаёт, адабиёт ва абадият. – Тошкент: Тафаккур, 2019.
8. Hojiahmedov A. Aruz nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademiashr, 2018.
9. <https://quronov.uz/хамзанинг-поэтик-изланишлари-ҳақида/>

modern art and folk oral drama in Central Asia with formation factors and historical conditions of the new Uzbek drama. Another article is "The main peculiarities of the English historical novel (on the basis of Walter Scott's novels)" by Makhliyo Umarova (2022) is also useful in analyzing historical novel founders of two different nations Abdulla Qodiriy and Walter Scott and to identify the significance of writing first historical novels.

Research methodology. The analysis of the role of the Uzbek literature and the development of jadid literature can be studied employing a variety of methods, such as comparing-contrasting, analyzing the results of experiments and surveys and making conclusions with observations. The early 1900s saw the rise of various political movements advocating for autonomy and reform, influenced by broader revolutionary ideas from Russia. Figures like Ismail Gaspirali promoted ideas of modernization and reform, urging for political and social rights for the Muslim population.

First of all, the method of comparing and contrasting is implemented by making reasonable comparisons between studied information that assists to find major issues in learning the jadid literature are suggested as solutions. The main idea of the Jadid movement was initially manifested in the way of action in the field of culture, fighting for the development of social life, development of Turkish languages, formation and enrichment of the literature of these languages, deeper assimilation of worldly sciences, use of scientific achievements and equality of women and men. who called to fight for their problems [5]. Increased interaction with Russian markets and infrastructure development led to new economic opportunities, although many local farmers faced challenges from land policies. The growth of cities like Tashkent facilitated new economic activities and the spread of Jadid ideas.

Jadid literature embraced new forms, including prose and poetry that addressed contemporary social issues and promoted progressive ideals. Writers focused on education, women's rights, and the need for social change, using literature as a tool for advocacy. Authors such as Abay Qunanbaiuly and Mukhtar Auev contributed to the literary landscape, blending traditional and modern styles. The early XX th century in Turkestan was marked by a dynamic interplay of social, political, and economic forces that fostered the emergence of Jadid literature. This movement not only sought to reform education and promote modernity but also played a crucial role in shaping national consciousness among the Turkestan peoples. Jadid writers in early 20th-century Turkestan faced several significant challenges in promoting their ideas: Government Restrictions: The Russian imperial authorities imposed strict censorship on publications, limiting the freedom of expression for Jadid writers. Surveillance: Writers were often monitored, and their works could lead to imprisonment or exile. Conservative Opposition: Traditionalists within the Muslim community resisted Jadid ideas, viewing them as a threat to established norms and values. Religious Backlash: Some religious leaders condemned the reformist agenda, fearing it would undermine Islamic teachings.

Analyzing these two sources is helpful to see the certain benefits of this literature and jaded representatives. In this article, reasonable conclusions are made based on observing the statistics, facts and results of experiments.

Analysis and results. Low literacy rates among the population restricted the reach of Jadid literature, making it challenging to disseminate ideas widely. The movement primarily resonated in urban areas, while rural populations often remained disconnected from modern literary trends.

Many Jadid writers struggled to secure financial support for publishing their works, as resources were limited. Writers often relied on wealthy patrons, which could impose constraints on their creative freedom. The Jadid movement included a range of ideologies, leading to conflicts over priorities and methods among its proponents. Differences between older and younger writers regarding the direction of reform created tensions within the movement. The political turmoil in Russia and Central Asia created an uncertain environment that affected the ability to organize and promote ideas effectively.

Competing nationalist movements sometimes overshadowed the Jadid agenda, diverting attention from educational and cultural reforms. Despite these challenges, Jadid writers persevered, using innovative literary forms and grassroots efforts to promote their ideas, ultimately laying the groundwork for future cultural and political developments in the region. Uzbek literature of the 20th century is part of the centuries-old history of our national literature occupies a special place. Although most of the literature of this period representatives lived and created in the former Soviet era, and although the works of the author were not free from the influence of the ideology of that period, our literature is one of the artistic achievements of world literature in this period, enjoyed the experiences of classical and modern creativity. Buhoi expanded the artistic possibilities of Uzbek literature. Uzbek literature of the 20th century began to develop as a component of world literature [4].

The Jadid movement had a profound influence on modern literature in Central Asia, shaping its development in several key ways. Jadid writers introduced modern genres, such as short stories and novels, moving away from traditional poetry and oral narratives. Their works often tackled contemporary social issues, such as education, gender equality, and national identity, reflecting a shift toward secularism in literature.

The movement prioritized education, leading to increased literacy rates. This fostered a reading culture that encouraged the consumption of modern literature. Jadid schools emphasized critical thinking and modern subjects, cultivating a generation of writers and thinkers who contributed to the literary scene. The movement played a crucial role in the revival of Central Asian languages and cultures, inspiring writers to explore local themes and histories.

Jadid literature often blended traditional storytelling techniques with modern themes, creating a unique literary style that resonated with diverse audiences. Social Critique: Many Jadid writers used their works to critique colonial rule and advocate for social change, laying the groundwork for future literary movements that addressed political issues.

The emphasis on reform and justice in Jadid literature helped raise awareness of social and political rights, influencing subsequent generations of writers. The ideas and styles introduced by Jadid writers continued to influence later literary movements in Central Asia, including the works of Soviet-era writers who grappled with similar themes of identity and modernization. Cross-Cultural Exchange: The movement facilitated greater interaction between Central Asian literatures and broader literary trends in the Muslim world and beyond, enriching the regional literary landscape.

Conclusion. This article mainly focuses on the significance of jaded literature and its representatives. The main feature of the article is the study of the process the enlightenment movement in Turkistan in the beginning of the XX century. This paper also shows the benefits of this period and ideas which were established in this period.

The literature of the Jadid movement, which emerged in the late 19th and early 20th centuries in Central Asia, is marked by several key characteristics and themes: Jadid writers introduced prose, short stories, and novels, moving away from traditional poetry and oral forms. They experimented with narrative techniques and styles, reflecting contemporary issues. Works often emphasized the importance of education and secular knowledge, advocating for reform in educational systems. Literature served as a tool for promoting literacy and critical thinking. Writers addressed pressing social issues, such as women's rights, social justice, and the impact of colonialism.

It can be concluded that the literature of the Jadid movement played a crucial role in shaping modern Central Asian thought, fostering a cultural renaissance that emphasized education, social reform, and national identity. This legacy continues to influence contemporary literature in the region. Overall, the Jadid movement was instrumental in transforming the literary culture of Central Asia, promoting modernization, critical thought, and a renewed sense of cultural identity that continues to resonate in contemporary literature.

REFERENCES

1. Boltaboyev H. Fitrat va jadidchilik. (Ilmiy- tadqiqiy maqolalar). -Toshkent: A.Navoiy kutubxonasi, 2007. -B.10
2. Rizayev Sh. Jadid dramasi. -Toshkent: Sharq, 2007.
3. Umarova, M.Y. The main peculiarities of the English historical novel (on the basis of Walter Scott's novels)." Journal of Modern Educational Achievements, –P.91-97
4. Karimov O. Yangi o zbek adabiyoti tarixi.- «Namangan» nashriyoti, 2016.-B.5
5. Nazarova E. Contribution of Jadids to the development of national spirituality. "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal – (2) I/2020-P.152
6. Жаид маърифатпарварлик ҳаракатининг ғоявий асослари. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Тошкент: “ Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2016.-Б.3
7. Ғаниев И. Фитрат ва фитратшунослик. -Тошкент: Фан, 2005.
8. file:///C:/Users/HP%20ELITEBOOK/Downloads/13+(97).pdf

UDK: 81'22

Сайёра ДАДАХАНОВА,

Преподаватель Наманганского Государственного Педагогического Института

E-mail: s.dadaxanova@mail.ru

В. Ульяновский государственный педагогический университет имени Ульянова заведующий кафедрой русского языка, литературы и журналистики доцент, доктор филологических наук В.Н. По отзыву Артамонова

RUSSIAN MEANS OF EXPRESSION OF MOTIVATION IN THE MODERN RUSSIAN LANGUAGE

Annotation

Abstract: this article examines the means of expression of motivation in the modern Russian language. Various grammatical, lexical and stylistic constructions used to convey motivational meanings are analyzed. Special attention is paid to the comparison of traditional and modern ways of expressing motivation, as well as their functioning in different communicative situations.

Key words: motivation, modern Russian language, grammatical constructions, lexical means, stylistic technique

ZAMONAVIY RUS TILIDA MOTIVATSIYANI IFODALASH VOSITALARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy rus tilida motivatsiyani ifodalash vositalari muhokama qilinadi. Rag'batlantiruvchi ma'nolarni etkazish uchun ishlatiladigan turli xil grammatik, leksik va stilistik tuzilmalar tahlil qilinadi. Motivatsiyani ifodalashning an'anaviy va zamonaviy usullarini, shuningdek ularning turli xil kommunikativ vaziyatlarda ishlashini taqqoslashga alohida e'tibor beriladi.

Kalit so'zlar: motivatsiya, zamonaviy rus tili, grammatik tuzilmalar, leksik vositalar, stilistik vositalar.

СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ПОБУЖДЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются средства выражения побуждения в современном русском языке. Анализируются различные грамматические, лексические и стилистические конструкции, используемые для передачи побудительных значений. Особое внимание уделяется сопоставлению традиционных и современных способов выражения побуждения, а также их функционированию в разных коммуникативных ситуациях.

Ключевые слова: побуждение, современный русский язык, грамматические конструкции, лексические средства, стилистические приемы.

Введение. Побуждение – это одна из важнейших функций языка, связанная с волевым воздействием на собеседника или слушателя. В современном русском языке существует множество средств выражения побуждения, которые можно классифицировать на несколько основных групп: императивы, модальные глаголы, побудительные конструкции с инфинитивом, вопросительные конструкции, а также лексические и фразеологические средства.

В исследовании данного вопроса мы базируемся на функциональном подходе, который активно разрабатывается в современной лингвистике [А.Б. Бондарко, М.В. Всеволодова, И.П. Матханова, В.С. Храковский, С.М. Колесникова и др.]. Этот подход к изучению категории побуждения подразумевает анализ взаимодействия различных уровней языковых средств, выражающих данное значение, и, следовательно, обращение к концепции функционально-семантического поля [3].

Обзор литературы. Функциональный аспект грамматики был представлен в русской грамматической традиции еще с XIX века. В XX веке функциональная грамматика стала специализированным развитием этих аспектов, интегрированных в общую грамматическую систему.

Работы таких ученых, как К.С. Аксаков, А.А. Потебня, И.А. Бодуэн де Куртенэ, А.А. Шахматов, А.М. Пешковский и О. Есперсен, освещали функциональные аспекты грамматики. Теоретическую основу функциональной грамматики существенно обогатили труды Л.В. Щербы, И.И. Мещанинова и В.В. Виноградова. Л.В. Щерба ввел разграничение между пассивной и активной грамматикой, подчеркивая важность смысла, который может выражаться различными способами для активного изучения языка. И.И. Мещанинов выдвинул термин "понятийная категория", подразумевающая совокупность языковых средств разных уровней, выражающих одно понятие, и утверждал, что

понятийные категории связаны с передачей одного и того же содержания и характером системы языковых средств. В.В. Виноградов настаивал на включении анализа живого употребления словоформ и контекста в грамматическое учение о слове, подчеркивая важность взаимодействия лексических и грамматических средств [4].

Бинарный подход к описанию функций языковых средств обусловлен несколькими причинами: во-первых, функция может быть воплощена разными языковыми элементами, а один и тот же элемент способен выполнять различные функции (согласно принципу "асимметричного дуализма языкового знака" С. О. Карцевского); во-вторых, необходимо учитывать разнообразие языковых значений и формальных средств; в-третьих, оба этих подхода важны для моделирования мыслительно-речевой деятельности говорящего и слушающего. Здесь важно учитывать направление: от внутреннего языкового смысла к внешним средствам его выражения и владения функциональными возможностями каждого языкового средства. Позиции говорящего и слушающего постоянно взаимодействуют, и для слушающего важно не только понимание значения формальных средств в контексте речи, но и активное восприятие деятельности говорящего, что невозможно без понимания процессов перехода от смысла к средствам его выражения [1].

Средства выражения побуждения в современном русском языке Основным языковым средством выражения побуждений являются глаголы в повелительном наклонении, такие как "иди", "делай", "придумай". Однако, побуждения могут быть выражены и через другие грамматические конструкции, такие как сослагательное наклонение или модальные глаголы с оттенками долженствования и возможности: "нужно сделать", "должен подготовиться".

Интонация также играет важную роль в передаче побуждений. Повышение или понижение голоса,

эмоциональная окраска слов, расстановка акцентов - все это способствует усилению побудительного эффекта. Например, "Ты должен попробовать это!" или "Не могли бы вы мне помочь?".

Помимо чисто лингвистических средств, важное место занимают и экстралингвистические факторы: мимика, жесты, контекст общения. Например, пожимание плечами или указание рукой в сторону предмета могут дополнительно побуждать собеседника к действию.

В повседневной жизни мы часто сталкиваемся с необходимостью побудить кого-то что-то сделать: попросить о помощи, предложить совместное занятие, настоять на выполнении обязанности. Для этого существуют различные побудительные конструкции, которые могут быть как прямыми, так и косвенными. Прямая побудительная конструкция обычно выражается глаголом в повелительном наклонении. Например, "Принеси мне, пожалуйста, книгу." Здесь глагол "принеси" в повелительном наклонении ясно выражает просьбу о конкретном действии.

Косвенные побудительные конструкции встречаются в форме предложений с сослагательным наклонением, инфинитивными оборотами, условными и уступительными

предложениями. Они могут быть менее категоричными и более вежливыми, поэтому часто используются в письменной речи и официальной переписке. Например, "Не мог бы ты принести мне книгу?" использует сослагательное наклонение, чтобы смягчить просьбу.

В языке искусства побуждение может приобретать некий художественный оттенок и становится инструментом создания образов и символов. В литературных произведениях персонажи часто прибегают к побудительным конструкциям, чтобы выразить свои намерения, навязать волю другим или продемонстрировать внутренние стремления.

Побуждение также важно в риторике, спорных дискуссиях и дебатах. Здесь оно используется для того, чтобы убедить оппонента в своей правоте, склонить на свою сторону слушателей или заставить задуматься о предлагаемых аргументах. Риторические вопросы, обращения, вызовы – все это формы побуждения, направленные на активизацию умственной деятельности аудитории и усиление воздействия речи.

Рассмотрим некоторые примеры выражения побуждения в современном русском языке

Таблица 1 - Средства выражения побуждения в современном русском языке

Тип выражения	Пример	Описание
Императивные формы (повелительное наклонение)	Иди сюда!	Наиболее прямой способ выразить побуждение. Используется для прямых приказов и распоряжений.
Призыв (с использованием частиц)	Давайте начнем!	Частицы такие как "давайте", "пусть" и "бы" добавляют побудительности высказыванию.
Инфинитивный оборот	Работать нужно усерднее.	Использование инфинитива для выражения долга, необходимости или желания действия.
Модальные глаголы	Надо сделать это сейчас.	Глаголы (например, "должен", "можно", "надо") подчеркивают необходимость или возможность действия.
Пожелания и просьбы	Пожалуйста, помогите мне.	Вежливая форма побуждения с использованием слов "пожалуйста", "пойди", "будь добр".
Предложения и приглашения	Может, пойдем в кино?	Вопросительные формы для мягкого побуждения к действию, часто с использованием "может", "давай".
Опосредованные конструкции	Хорошо бы сделать это.	Использование косвенного высказывания для выражения желания или побуждения (например, "хорошо бы").
Оценочные конструкции	Было бы неплохо купить хлеба.	Использование оценочных конструкций для выражения пожелания или совета (например, "было бы").
Императивный вопрос	Не могли бы вы помочь?	Вопросительная форма, которая используется как побуждение, часто с элементом вежливости.

Императивы являются наиболее прямым средством выражения побуждения. Они включают глаголы в повелительном наклонении, такие как "иди", "делай", "возьми". Императивные формы могут быть как простыми ("Приди вовремя!"), так и сложными ("Завтра утром, обязательно приди вовремя!").

Модальные глаголы, такие как "мочь", "должен", "надо", также играют значительную роль в выражении побуждения. Они позволяют смягчать или усилить команду, вводя элементы необходимости, возможности или обязанности. Например, "Ты должен сделать это", "Ты можешь помочь мне?".

Побудительные конструкции с инфинитивом часто используются, когда говорящий хочет выразить просьбу или приказ более вежливо или косвенно: "Тебе бы помочь мне с этим", "Не хочешь ли ты пойти со мной?".

Вопросительные конструкции предлагают побуждение в форме вопроса, что делает просьбу менее категоричной и более вежливой. Они широко применяются в бытовой речи: "Не сможешь ли ты мне?", "Можешь закрыть окно?".

Лексические и фразеологические средства включают в себя разнообразные словосочетания, которые передают просьбы, приказы или советы в зависимости от контекста:

"Будь добр, подай мне соль", "Сделай одолжение, посмотри на это".

Интонация и невербальные средства также играют важную роль в выражении побуждения. Тон голоса, паузы, жесты и мимика могут значительно влиять на восприятие побудительного высказывания.

Сопоставление традиционных и современных способов выражения побуждения, а также их функционирование в разных коммуникативных ситуациях, представляет собой интересную и многоплановую тему для исследования. В разные исторические периоды и в разных культурах развивались уникальные способы передачи побудительных сообщений, и изучение этих методов предоставляет ценную информацию о языке и обществе в целом.

Традиционные способы выражения побуждения включают использование императивов, модальных глаголов и различных риторических приемов. К примеру, повелительные наклонения в русском языке ("иди", "сделай") служат прямым указанием к действию. В официальных и литературных текстах часто применялись сложные конструкции, подчеркивающие уважение и формальность, такие как "извольте" или "позвольте", которые звучат несколько архаично в современном разговорном языке.

С течением времени и развитием общества, современные способы выражения побуждения значительно изменились. Влияние глобализации, технологий и социальных сетей привело к возникновению новых форм коммуникации. В повседневной речи сейчас чаще используются простые и прямые конструкции, приближенные к разговорной манере. Вместо громоздких фраз предпочтение отдается краткости и лаконичности: "пожалуйста, сделай это", "не могли бы вы", или даже использование эмодзи в текстовой переписке для смягчения тона сообщения.

Существуют и новые формы побуждения, такие как инфографика и визуальные призывы к действию в социальных сетях, которые эффективно передают сообщение посредством визуального контента. Такие методы становятся популярными благодаря своей наглядности и способности быстро привлекать внимание аудитории.

Функционирование этих способов побуждения в различных коммуникативных ситуациях также претерпело значительные изменения. В деловой переписке, например,

сохраняется определенная доля формальности и использования модальных конструкций для выражения побуждения, что необходимо для поддержания профессионального тона. Однако даже здесь наблюдается тенденция к упрощению языка и использованию более непосредственных форм обращения.

Заключение. В семейной и дружеской коммуникации современные средства общения раскрываются в полной мере: краткость, юмор и неформальность становятся главными характеристиками. Важно отметить, что в этих случаях интонация и контекст играют ключевую роль, так как написанная фраза может быть воспринята по-разному в зависимости от ситуации.

Таким образом, современный русский язык предлагает широкую палитру средств для выражения побуждения, которые используются в зависимости от ситуации, отношения между собеседниками и намерений говорящего. Эти средства помогают коммуникантам эффективно взаимодействовать и достигать своих целей в процессе общения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Введенская Л. А., Черкасова М. Н. Русский язык и культура речи. Учебное пособие. ФГОС. М.: Феникс. 2022. 381 с.
2. Гайкова Т. П., Милованова Л. А. Современный русский язык: лексика и фразеология. М.: Лань. 2023. 116 с.
3. Галинская Е. А. Историческая грамматика русского языка: Фонетика. Морфология. М.: Ленанд. 2023. 416 с.
4. Гац И. Ю. Методика преподавания русского языка в задачах и упражнениях. М.: Юрайт. 2024. 261 с.
5. Герасименко Н. А. Русский язык. М.: Издательский центр "Академия". 2023. 496 с.
6. Глазков А. В., Глазкова Е. А., Лапутина Т. В. Современный русский язык. М.: Юрайт. 2024. 231 с.
7. Голубева А. В. Родной русский язык: 10-11 классы. М.: Юрайт. 2023. 386 с.
8. Иванова А. Ю. Русский язык в деловой документации. М.: Юрайт. 2023. 145 с.
9. Милославский И. Г. Современный русский язык. Культура речи и грамматика. М.: Юрайт. 2024. 164 с.
10. Мисаренко Г. Г. Методика преподавания русского языка с коррекционно-развивающими технологиями. М.: Юрайт. 2024. 315 с.

UDK:81.22

Shohruh JO'RAYEV,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti doktoranti,

E-mail: shjuraevphd@gmail.com

Fan va texnologiyalar universiteti, Phd. Y. Boboqulov taqrizi asosida.

O'ZBEKCHA RASMIY HUJJATLAR MATNIDA GIBRID QO'SHMA SO'ZLARDAGI LOTINCHA VA YUNONCHA TERMINELEMENTLAR

Annotatsiya

Maqola hozirgi o'zbek tiliga o'zlashgan qator gibrid qo'shma so'zlar tahliliga asoslangan. Mustaqilligimizdan keyingi yillarda, tilimizga ko'plab xorijiy terminelementlar o'zlashgan va ular orqali yasalgan gibrid qo'shma so'zlarning shakli va ma'nolari o'rganilmagan. Shu sababli, mazkur tadqiqot maqsadi qilib, rasmiy hujjatlar matnida uchrovchi gibrid qo'shma so'zlarning leksik-semantik xususiyatlarini o'rganish belgilab olingan. Maqola davomida quyidagi vazifalar bajarilgan: lotincha va yunoncha elementlarning yuklovchi ma'nolariga ko'ra ajratib olish; o'zbek tilidagi gibrid so'zlar yasalishi; gibrid so'zlarni kalkalash; lotincha va grekcha elementli so'zlarning semantik-struktur o'zgarishlarini aniqlash kiradi. Mazkur tadqiqotni olib borishda tavsifiy tahlil va komponent tahlil metodlariga asoslanilgan.

Kalit so'zlar: Terminelement, o'zlashma, gibrid qo'shma so'zlar, kalkalash, lotin tili, yunon tili, rasmiy janr.

LATIN AND GREEK PREFORMATIVES IN HYBRID COMPOUNDS IN THE TEXT OF OFFICIAL DOCUMENTS OF UZBEKISTAN

Annotation

The present article examines the integration of hybrid compound words into contemporary Uzbek, focusing on those adopted in the post-independence period. The proliferation of foreign terms into the Uzbek language has led to the formation of hybrid compound words that forms and meanings remain unexplored. This research aims to analyze the semantic and structural characteristics of those hybrid compound words as they appear in official documents. The study encompasses several key objectives: elucidating the meanings of Latin and Greek elements, investigating the formation processes of hybrid words in Uzbek, and identifying lexical-semantical transformations in words incorporating Latin and Greek components. Methodologically, the research employs descriptive and component analysis to achieve a comprehensive understanding of these linguistic phenomena.

Key words: preformative, borrowing, hybrid words, calque, Latin language, Greek language, official genre.

ЛАТИНСКИЕ И ГРЕЧЕСКИЕ ТЕРМИНЭЛЕМЕНТЫ В ГИБРИДНЫХ СОЕДИНЕНИЯХ В ТЕКСТЕ ОФИЦИАЛЬНЫХ ДОКУМЕНТОВ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

Статья основана на анализе ряда гибридных сложных слов, принятых в современный узбекский язык. За годы после обретения независимости в наш язык было заимствовано много иностранных терминов, а формы и значения образованных ими гибридных сложных слов не изучены. Поэтому целью данного исследования является изучение лексико-семантических особенностей гибридных сложных слов, встречающихся в текстах официальных документов. Задачи, выполненные в ходе статьи: значения латинских и греческих элементов; образование гибридных слов в узбекском языке; создание гибридных слов; включает выявление семантико-структурных изменений слов с латинскими и греческими элементами. Это исследование основано на методах описательного анализа и компонентного анализа.

Ключевые слова: Терминоэлемент, заимствование, гибридные слова, калькирование, латинский язык, греческий язык, формальный жанр.

Kirish. Ilm-fan va texnikaning rivojlanishi tillarda ham yangi tushuncha va terminlarning yuzaga kelishini belgilab beruvchi tamoyillardan biri. Tilimiz rivojiga hissa qo'shayotgan yangi tushuncha va so'z birliklarining yasalish hodisalarini tadqiq qilish orqali lug'atimizga kirib kelayotgan terminlarning ma'no xususiyatlarini va ularning hosil qilinish jarayonlarini o'rganib boramiz. Holbuki, davlat rahbarimiz Shavkat Mirziyoyevning 2019-yil, 19-oktabrdagi o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining 30 yilligiga bag'ishlangan marosimdagi nutqida o'zbek tilining davlat va jamiyat hayotidagi ta'siri va nufuzini oshirish bo'yicha qiyosiy va turli sohalarga oid lug'atlar, ish yuritish va so'zlashuv qo'llanmalari nashr etish kabi bir necha vazifalar sanab o'tilgan [1]. Shu asnod, maqola maqsadi sifatida o'zbek tilidagi lotincha va grekcha elementlar orqali yasalgan gibrid qo'shma so'zlarning semantik-struktur xususiyatlarini tadqiq qilish belgilangan. Maqolada rasmiy janrga xos, yuqori turuvchi organlarning farmon, qaror va qonun matnlari tahlil obyektini qilib olingan, va tadqiqot vazifalariga: lotincha va yunoncha elementlarning ma'nolari; o'zbek tilidagi gibrid so'zlar yasalishi; gibrid so'zlarni kalkalash; lotincha va grekcha elementli so'zlarning semantik-struktur o'zgarishlarini aniqlash kiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Termin – tushunchaning mohiyatini aniq va to'liq ifodalashi, uning shakliji jihatdan murakkab, bir necha qismdan iborat qo'shma so'zlarning vujudga kelishini taqozo etadi [2]. G. Vinokur “qo'shma so'zlar – doimo yangi tushunchani ifodalash ehtiyoji uchun emas, balki bir necha tushunchani bir so'z orqali lo'nda ifoda etish zarurati sababli ham muhimdir” degan [3]. So'ngi yillarda tilimizda yasalayotgan qo'shma so'zlar asosan ma'lum bir soha bilan bog'liq yangi tushunchani anglatuvchi qo'shma terminlar tashkil etmoqda. Xuddi qo'shma so'zlar kabi qo'shma terminlar ham tilning o'z qatlamidan, o'zlashma so'zlardan va ikki yoki undan ortiq tillarning elementlaridan o'zaro kombinatsiya orqali hosil qilinadi [2].

Bugungi kunda termin yoki qo'shma so'zlar nafaqat tor doirada (ma'lum bir soha bilan bog'liq nutq nazarda tutilgan) ishlatilibgina qolmay, kundalik nutqimizda ham tez tez uchray turadi. Aksariyat zamonaviy tushunchalar esa xorijiy so'zlar bilan ifodalanishi, tilimiz leksikasi o'zlashma qatlamli boyishiga xizmat qiladi. Xorijiy termin-o'zlashmalar tilimizga qabul qilinishi so'z o'zlashtirish mezonlariga bo'y sungan holda bir necha usullar bilan qabul qilinadi. Shunday usullardan biri – kalkalash (fransuzcha calque – “nusxa” so'zidan olingan bo'lib, tilshunoslikda mazkur termin bilan bir qatorda semantik tarjima,

tarjima-o'zlashmalar kabi terminlar ham qo'llaniladi) usuli bir tildan ikkinchi tilga leksik birliklarni o'zlashtirish jarayonlarida keng qo'llaniladigan turidir. Jumladan, H. Dadaboyev o'zlashma terminlarning kalkalash usullarini quyidagicha turlarga ajratadi: (1) qo'shma terminning ikkala komponenti ham o'zbekcha mos so'zlar bilan tarjima qilinishi; (2) qo'shma terminlarning ikkinchi xorijiy komponenti o'zbek tilidagi mos so'z bilan emas, balki affiks bilan o'zlashtirilishi; (3) qo'shma terminlarning ikkinchi komponenti ayni o'zbekcha mos so'z bilan o'zlashtirilishi [4]. Gibrid qo'shma so'zlar yasashda xorijiy terminelementlarning vazifasi muhim. Ular orqali tilda yuzlab yangi tushunchani ifodalovchi leksik birliklarni hosil qilish mumkin. O'zlashma qo'shma so'zlarning terminelementlari nazariy xususiyatlariga to'xtaladigan bo'lsak, tilshunoslikda xalqaro prepozitiv terminelementlar (ikki yoki uch komponentli gibrid qo'shma so'zlarda birinchi va ikkinchi komponentlarida keluvchi o'zlashma so'z yoki morfemalar) "sifat morfema", "prefiks", "prefiksoid", "prepozitiv blok", "analitik aniqlovchilar", "prepozitsion yuklar" singari terminlar bilan yuritiladi [2]. O'zbek tilida prepozitiv terminelementlarni tadqiqotlarida A. Madvaliev quyidagi 3 guruhga ajratgan:

Lotincha va yunoncha mustaqil ma'noga ega so'zlarning terminelement vazifasida kelishi: avto, agro, bio, makro, mikro, elektro, kripto va h.k.;

Lotincha va yunoncha sanoq va tartib sonlarni ifodalovchi so'zlarning terminelement vazifasida kelishi: bi-, geksa-, di-, milli-, detsi-, gepta-, penta- va h.k.;

Lotincha va yunonchaga xos yuklama va predloglar xarakteridagi terminelementlar: de-, inter-, kontr-, eks-, trans-, ana-, ultra- va h.k [4].

1-ilova

Lotincha terminelementlar	Lotincha terminelementlar bilan yasalgan gibrid qo'shma so'zlar.
eko	ekotizim, ekopark, ekohudud
radio	radioloyiha, radioeshittirish
infra	infrastruktura, infratuzilma
ultra	ultrabinafsha

2- ilova

Yunoncha terminelementlar	Yunoncha terminelementlar bilan yasalgan gibrid qo'shma so'zlar
mikro	mikroqarz, mikrokredit, mikromoliyalashtirish
makro	makroiqtisodiy
tele	teleko'rsatuvlar
agro	agrotexnika, agroximiya, agrokimyoviy, agrosanoat, agrosubsidiya
kilo	kilometraj
avto	avtoklav, avtotransport, avtomobil, avtopoezd, avtootkazgich
geo	geoportal, geodeziya
mono	monomarkaz
elektr	elektruskuna, elektrاسبob

Gibrid qo'shma so'zlarning o'zbek tiliga o'zlashtirish usullari. O'zbek tiliga gibrid terminlarning qabul qilinish jarayoni yillar davomida o'zlashtirishning bir necha bosqichidan o'tganini kuzatishimiz mumkin. Birinchi uslub bu – gibrid qo'shma so'zning har ikki yoki uch qismi ham kalkalanmasdan, xorijiy tildan o'zbek tiliga aslicha o'zlashtirish. Bunda, xorijiy gibrid qo'shma so'z struktura va semantik xususiyatini saqlab qoladi, ba'zi holatlarda morfemik va fonetik jihatdan o'zbek tili normalariga moslashtiriladi. Masalan, geoportal, agroximiya, avtomobil, mikrokredit, ekopark va h.k. Ikkinchi uslubda ya'ni qo'shma terminning birinchi qismidagi organiklik saqlanib qoladi, ikkinchi qismi esa o'zbek tiliga semantik tarjima qilinadi: makroiqtisodiy, teleko'rsatuv, infratuzilma, elektruskuna, avtootkazgich va h.k.

Rasmiy matnlarni o'rganish jarayonida duch kelingan yangiligimizdan biri bu to'g'ridan to'g'ri o'zlashgan ma'lum bir gibrid termin yoki so'zning ma'lum bir vaqtdan keyin qisman kalkalanishga uchrashi bo'lib, bu kabi holatlar quyidagi o'zlashmalarda kuzatildi:

Agroximiya – yunoncha agro – "dala, maydon" va ruscha ximiya so'zlari qo'shilishidan yasalgan termin, "agrar xo'jalikda foydalaniladigan kimyoviy moddalar" bilan bog'liq tushunchani ifodalaydi. 1991-yilgi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-295-sonli farmonida [6] agroximiya shaklida kelishi, va

Metod. Tadqiqotimiz maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda, mazkur maqolamizda olib boriladigan izlanish va tahlillar fokusi o'zbekcha rasmiy hujjat (O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qaror, farmoyish va farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, Vazirliklar va ularga bo'y sunuvchi idoralar qaror va buyruqlarini o'z ichiga olgan) matnlarida uchrovdchi gibridlik qonuniyatiga mos keluvchi qo'shma so'zlarning leksik-semantik xususiyatlarini o'rganishda tavsifiy tahlil (deskriptiv tahlil) va komponent tahlil metodlaridan foydalanildi. Hozirgi adabiy o'zbek tilida sodir bo'layotgan leksik-semantik o'zlashmalarni aniqlashda turli sohalar bo'yicha mavjud rasmiy hujjatlarni to'plash, tadqiqot obyektidan tahlil qilinishi kerak bo'lgan o'zlashmalarda sodir bo'layotgan leksik o'zgarishlar tavsiflash metodi mezonlar orqali amalga oshirildi. Ikki tilli konstruktsiya asosidagi qo'shma so'zlardagi har bir alohida semaning ma'no yuklash xususiyatlarini qismlarga ajratib, ikkinchi qismlaridagi kalkalangan va kalkalanmagan leksik birliklarning gibridlikda yuzaga kelgan yangi ma'nolari komponent tahlil usullarining izohlash va parafrazlash jarayonlari orqali amalga oshirildi [5].

Natijalar va muhokama. O'zbekcha rasmiy hujjatlardagi lotincha va yunoncha prefiksoidlar bilan yasalgan gibrid qo'shma so'zlar. Tadqiqot davomida o'rganilgan rasmiy hujjatlarda 30dan ortiq keng uchrovdchi lotincha va yunoncha terminelementlar bilan yasalgan qo'shma terminlar aniqlandi. Shu jumladan, gibridlik qonuniyatiga mos tushuvchi qo'shma terminlar ajratilib, to'g'ridan to'g'ri va semantik kalkalash orqali o'zlashgan gibrid qo'shma so'zlarning lotincha terminelementlar bilan yasalgani 1- ilovada va yunoncha terminelementlar bilan yasalgan gibrid so'zlar esa 2-ilovada keltirilgan.

hozirgi rasmiy hujjatlarda (masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-71-son qarori [7]) agrokimyoshaklida ruscha ximiya so'zi o'zbek tilidagi kimyo so'zi bilan semantik tarjima qilinib kelishi kuzatiladi.

Infrastruktura – lotincha infra – "ostida" ma'nosini yuklovchi terminelement bo'lib, struktura so'zi qo'shilishi bilan yasalgan qo'shma so'z "ishlab chiqarish va tovar muomalasiga, shuningdek inson hayot faoliyati uchun zarur bo'lgan me'yoriy sharoitni ta'minlashga xizmat qiluvchi turli xizmat ko'rsatuvchi sohalar majmuini" anglatadi [2]. 1990-yillar kesimidagi aksariyat davlat rasmiy hujjatlarida, jumladan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 450-sonli [8] va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 210-sonli [9] qarorlarida infrastruktura so'zi kalkalanmasdan aslicha qo'llanilganligi kuzatildi. So'ngi yillardagi hukumat hujjatlari o'rganilishi jarayonida, jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 162-sonli qarori [10] va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 86-sonli qarorlarida [11] mazkur so'zning kalkalangan muqobilidan - infratuzilma - keng foydalanilish holatlari aniqlandi.

Mikrokredit termini grekcha mikro – kam, oz ma'nolarida, va kredit so'zi lotincha "creditor, credito" so'zlari orqali yasalgan va bank yoki nonbank firma tomonidan jismoniy va

yuridik shaxslarga beriladigan, ma'lum shartli foizga ega kam miqdordagi pul mablag' qarzini ifodalaydi. "Mikrokredit" gibriddi termini xuddi "infrastruktura" qo'shma so'zi kabi so'ngi yillardagi o'zbekcha rasmiy hujjatlarda mikroqarz shaklida kalkalangan, bunda "kredit" so'zi o'zbekcha qarz muqobili bilan semantik tarjimalangan. Rasmiy matnlarda, jumladan 3205 sonli O'zbekiston Respublikasi Markaziy bank boshqaruvining qarori matnida [12], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 162-sonli qarori matnlarida [10] mikroqarz gibriddi o'zlashmadan mikrokredit terminiga sinonimik ma'noda qo'llanilganligi kuzatildi. 1999, 2000, 2001, 2002 yillar davomida chiqarilgan rasmiy hujjatlarda esa faqat mikrokredit o'zlashmasining kalkalanmagan shakli, aslicha qo'llanilganligi aniqlandi.

Tadqiqotimiz davomida o'zbek tilida lotincha va yunoncha terminelementlar yordamida, tilimiz ichki imkoniyatlaridan kelib chiqib, ma'lum bir sohada tushunchani ifodalash uchun yasalgan yangi gibriddi qo'shma so'zlar ham aniqlandi. O'zbekcha rasmiy matnlarda yangi tushunchani ifodalovchi bunday leksemalarning birinchi qismi lotincha yoki yunoncha prefiksoidlar bilan o'zbekcha yoki o'zlashma so'zlarni qo'shish orqali hosil qilingan. Quyida o'zbek tilida uchrovchi o'zlashma terminelement bilan yasalgan terminlardan birining leksik xususiyatiga to'xtalsak:

Monomarkaz – yunoncha mono – “yagona, yakka” va o'zbekcha markaz so'zlarining qo'shilishidan hosil qilingan mazkur leksik birlik inglizcha yoki ruscha manbalarda topilmadi, A. Madvaliyev tahrir ostidagi “O'zbek tilining izohli lug'ati”da ham yuqoridagi leksik birlik berilmagan. Monomarkaz termini

rasmiy-idoraviy hujjat matnlarida ilk marta O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3913-sonli qarorida [13] ishlatilgan. Mazkur qo'shma so'zning lug'aviy izohi, qaror matnida keltirilgan kontekstual vazifasidan kelib chiqilsa, “ma'lum bir region doirasida biror bir turdagi xizmatlarni ko'rsatishga ixtisoslashgan yagona markaz” tushunchasini ifodalaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zlashma terminelementlar bilan yasalgan qo'shma so'zlar nafaqat tilimiz lug'at boyligiga hissa qo'shadi, qolaversa o'zbek tili imkoniyatlaridan kelib chiqib terminelementlar orqali biror bir sohaga oid yangi tushunchalarni qisqa va lo'nda ifodalash uchun ham imkoniyatlar yaratib beradi.

Mustaqillikning ilk dekadasi adabiy tilimizga o'zlashgan ko'plab leksemalar yillar mobaynida nutqimizda keng qo'llanilib qolmasdan, keyinchalik adabiy til normalariga mos ravishda kalkalanish jarayoniga ham yuz tutishi aniqlandi. Monomarkaz, agrosubsidiya kabi neologizmlarning tor doirada ma'lum bir tizim yoki yo'nalish nomi sifatida qo'llanilishi, va asta sekinlik bilan nutqimizda faol turdosh otga aylanib unikal bir jarayon yoki tushuncha sifatida qo'llanilishini ham taxmin qilishimiz mumkin.

Albatta bunday ko'lamdagi gibriddi qo'shma so'zlarni tadqiq qilish, keng ma'noviy xususiyatlarini (polisemiya, sinonimiya kabilar) o'rganish, yangi termin va tushunchalarni ifodalovchi leksikalarning morfologik va sintaktik strukturalari tahlil qilish, va imloviy normalarini belgilash kabi ko'plab vazifalar ochiq qolmoqda.

ADABIYOTLAR

1. <https://president.uz/oz/lists/view/2954>
2. Халқаро терминэлементларнинг изоҳли-иллюстратив луг'ати [Матн] / Абдуваҳоб Мадвалиев, Неймат Маҳкамов, Зухра Мираҳмедова, Акмалхўжа Саиднўмонов. – Тошкент: “Donishmand ziyosi”, 2020. – 280 б.
3. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды МИФЛИ. Т. V. – М., 1939. – С. 46.
4. Dadaboyev, H. (2020). O'zbek terminologiyasi. Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi.
5. S. Widyastuti. (2010). Componential analysis of meaning: theory and applications. Journal of English and Education, Vol. 4, No 1. – P. 116-128.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-295-son farmoni. (1991-yil, 29-noyabr). Respublikada dehqon (fermer) xo'jaliklarini yanada mustahkamlash va tadbirkorlikni davlat yo'li bilan qo'llab quvvatlash to'g'risida. <https://lex.uz/docs/-233867>
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-71-son qarori. (2024-yil, 13-fevral). Qishloq xo'jaligi yerlari degradatsiyasiga qarshi kurashish, tuproqning gumus miqdori va undagi unumdorligini oshirishni qo'llab quvvatlashning qo'chimcha chora-tadbirlari to'g'risida. <https://www.lex.uz/uz/docs/-6798455>
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining VMQ-450-son qarori. (1996-yil, 19-dekabr). 2000-yilgacha bo'lgan davrda respublikaning magistral avtomobil yo'llarda avtoservis infrastukturasini rivojlantirish dasturi to'g'risida. <https://lex.uz/docs/-1642852>
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining VMQ-210-son qarori. (1995-yil, 3-iyun). O'zbekiston Respublikasida xalqaro turizmning zamonaviy infrastrukturasini barpo etish chora-tadbirlari to'g'risida. <https://lex.uz/docs/-428924>
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-162-son qarori. (2023-yil, 24-may). Raqamli xizmatlar qamrovi va sifatini oshirish hamda soha, tarmoq va hududlarni raqamli transformatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida. <https://lex.uz/docs/-6472548>
11. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining VMQ-86-son qarori. (2023-yil, 27-fevral). Turizm mahallalarida muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida. <https://lex.uz/docs/-6394296>
12. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining MBQ-3205-1-son qarori. (2022-yil, 16-sentabr). Qarz oluvchi jismoniy shaxslarning kreditlar (mikroqarzarlar) bo'yicha qarz yukini hisoblash tartibi, qarz yukining ruxsat etilgan miqdori, shuningdek qarz yuki o'sishini cheklash to'g'risidagi nizomni tasdiqlash to'g'risida. <https://lex.uz/uz/docs/-6198118>
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3913-son qarori. (2018-yil, 20-avgust). Mehnat organlari tuzilmasini takomillashtirish va fuqarolik mehnat huquqlarini himoya qilish va mehnatni muhofaza qilish tizimini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida. <https://lex.uz/docs/-4213627>

Hilola ZAYNIYEVA,

TDPU Yevropa tillari kafedrası dotsenti

E-mail: hilolazayni@gmail.com

Zumrat XUDOYBERDIYEVA,

TDPU Yevropa tillari kafedrası dotsenti v.b

E-mail: xudoyberdiyevazumrat@gmail.com

Dots. PhD Nazarov S.X. taqrizi asosida

LINGUOCULTURAL FEATURES OF LITERARY TRANSLATION

Annotation

This article thoroughly examines the concepts of lexical meaning, linguoculture, and literary translation. It analyzes the unique aspects of linguoculturally significant lexical units used in the novella "Dunyoning ishlari" (World Affairs), which was translated from Uzbek into German. The translation analysis is conducted through several examples, focusing on how these lexical units are expressed in both the original and translated texts.

Key words: lexical meaning, literary translation, original and translated language, linguoculture, transformation, descriptive translation, transliteration.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА

Аннотация

В данной статье подробно рассматриваются понятия лексического значения, лингвокультуры и художественного перевода. Анализируются особенности лексических единиц с лингвокультурным значением, использованных в новелле "Dunyoning ishlari", которая была переведена с узбекского на немецкий язык. Переводческий анализ проводится на основе нескольких примеров, с акцентом на выражение этих лексических единиц как в оригинальном, так и в переводном текстах.

Ключевые слова: лексическое значение, художественный перевод, язык оригинала и перевода, лингвокультура, трансформация, описательный перевод, транслитерация.

BADIIY TARJIMADA LINGVOMADANIY XUSUSIYATLAR

Аннотация

Ushbu maqolada leksik ma'no, lingvomadaniyat, badiiy tarjima tushunchlari haqidagi qarashlar atroflicha o'rganilib, o'zbek tilidan nemis tiliga tarjima qilingan "Dunyoning ishlari" qissasida qo'llanilgan lingvomadaniy xususiyatga ega leksik birliklarining asliyat va tarjima matnlarida ifodalagan o'ziga xos jihatlarning tarjima tahlili bir necha misollar orqali olib borildi.

Kalit so'zlar: leksik ma'no, badiiy tarjima, asliyat va tarjima tili, lingvomadaniyat, transformatsiya, tasviriy tarjima, transliteratsiya.

Kirish. Ilmiy-texnikaviy, madaniy va iqtisodiy taraqqiyot bosqichida xorijiy til dunyo bo'ylab turli xalqlar vakillari o'rtasida og'zaki va yozma aloqa vositasi sifatida keng qo'llanib kelinmoqda. Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi sababli, bugungi davrda dunyoning turli mamlakatlaridagi olimlar tezkor ma'lumot almashish va qo'shma tadqiqotlar olib borish imkoniyatlariga ega bo'lib, ushbu aloqa vositalari tufayli zamonaviy ilm-fan misli ko'rilmagan natijalarga erishmoqda. Bunday sharoitda ko'pgina ishlab chiqaruvchi tashkilotlarning ilmiy adabiyotlarning yuqori sifatli tarjimasiga ehtiyoji sezilarli darajada oshib bormoqda. Tarjimonlar esa ilmiy adabiyotlar tarjimalarini doimiy ravishda o'zining so'z boyligiga qo'shib borishi, atamalarini tushunish qobliyatini muntazam oshirishi va ularning ma'nosini bilishi shartdir.

Globalashuv, integratsiyalashuv va madaniyatlarning aralashuvi yuz berayotgan hozirgi kunda turli xalqlar tili va madaniyatini o'rganish, ularni qiyosiy tahlil qilish, til va madaniyat mushtarakligini tadqiq etish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Bu vazifalarni hal etishda madaniyatlarni va xalqlarni bo'g'lovchi ko'priklarni bo'lgan badiiy tarjimaning o'zni beqiyosdir. Badiiy asar bu xalqning madaniyatini aks ettiruvchi vosita bo'lsa, badiiy tarjima esa uning ikkinchi bir tilda aksidir. Badiiy asar tarjimasini bilan shug'ullanayotgan tarjimon har tomonlama yetuk, intellektual salohiyati yuqori, yuksak ma'naviyatli, ona tili, xorijiy tillar va madaniyatlarni mukammal egallagan va undan tilshunoslik sohasida samarali foydalana oladigan malakali mutaxassis bo'lishi talab etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Asliyat tilida qo'llanilgan leksik birlik tarjima qilinayotgan madaniyatga umuman noma'lum bo'lgan tushunchani ifodalashi mumkin. Bunday birlik diniy e'tiqodga, ijtimoiy hayotga yoki ovqat

nomlariga tegishli aniq tushuncha bo'lishi mumkin. Shu kabi leksik birliklar - madaniy o'ziga xoslikni aks ettiradi. Nemis tilidagi milliy xos birliklarni boshqa tilga tarjima qilish qiyinchilik tug'diradi [1]. Tarjima jarayonida til va madaniyatning o'zaro aloqasiga alohida e'tibor qaratiladi. Til va madaniyatning o'zaro munosabatlarini o'rganuvchi fan bu lingvomadaniyatshunoslikdir. Bugungi kunda lingvomadaniyatni muayyan yo'l bilan saralangan madaniy qadriyatlar majmuyini o'rganadigan, nutqni yaratish va uni idrok qilishdagi jonli kommunikativ jarayonlarni, lisoniy shaxs tajribasini va milliy mentalitetni tadqiq etadigan, olam manzarasining lisoniy tasvirini tizimli ravishda beradigan, ta'limning bilim olish, tarbiyaviy va intellektual vazifalarini ta'minlaydigan yangi filologik fan sifatida qayd qilish mumkin [2]. Demak, lingvomadaniyat madaniyat va tilning o'zaro aloqasi va o'zaro ta'sirini va bu jarayonni lisoniy va nolisoiniy birliklarning bir butun strukturasi sifatida aks ettiradigan kompleks fandır. Lingvomadaniy bilim badiiy asarlar tarjimasida juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarjima san'ati butun dunyo madaniyati rivojlanishi uchun muhim rol o'ynaydi va bir tilning bor jozibasiy madaniyatini boshqa tilga ko'chiradi [2]. Agar u badiiy tarjima bo'lsa, mutarjimdan yanada ko'proq ilhom, mashaqqat va kuch talab qiladi. Lingvomadaniyat badiiy tarjimaning asosini tashkil etadi. Tarjima va ayni badiiy tarjima haqida gapirilganda, avvalo, uning kelib chiqishi va bu so'zga berilgan ta'riflarni keltirib o'tishni zarur deb bildik. Tarjima haqida ilk nazariy fikrlar dastlab qadimgi Rimda yuzaga kelgan edi [3]. Yunon va lotin tillarini mukammal bilgan Aristotel, Sitseron va Goratsiy tarjima jarayonida so'z ketidan quvish yaramaydi, ularning ma'no ifodalarni avval tarozida o'lchab, keyin tarjima qilish ma'qul, degan fikrni bildirganlar.

Keyinchalik Italiyada Bartolomeo va Manetti, Fransiyada dyu Belle va Malerb, Angliyada Bekon va Drayden, Germaniyada Gyote va Gumboldt, Rossiyada Lomonosov va Sumarokov tarjima xususida o'z nazariy tushunchalarini bildirib o'tganlar. To XX asrga qadar "tarjima" so'zi muayyan ma'no kasb etib, faqat tarixiy, falsafiy va adabiy asarlar tarjimasiga nisbatan qo'llanib kelingan, og'zaki tarjimonga nisbatan esa turkiyda "tilmoch", slavyanlarda "tolmach", nemis tilida "dolmetschen", ingliz va fransuz tillarida "interpret" atamaları ishlatilgan. Tarjima tarjimon so'zidan hosil bo'lgan, tarjimon esa forscha tarzabon so'zidan kelib chiqqan [4].

Badiiy tarjima — bu tilni tarjima qilishga nisbatan kengroq tushuncha bo'lib, tarixiy tajribalarni, o'ziga xos dunyoqarashlarni va madaniyatlarni boshqa tilga o'g'irishni o'z ichiga oladi. Lingvomadaniyatshunoslikda ruhiy madaniyat prizmasi orqali tarixiy va zamonaviy lisoniy faktlar tahlil qilinadi. V.A.Maslovaning kontsepsiyasida bu borada V.N.Teleyaning ilmiy izlanishlaridan farqli natijalarni ko'rish mumkin. Xususan, lingvomadaniy tadqiqotlarda sinxroniya va diaxroniya masalalari ham tadqiq qilinadi [7]. Bundan tashqari, yana badiiy tarjima bu she'r, dramatik va nasriy asarni boshqa xorijiy tillarga o'g'irish jarayonidir. Bu o'quvchining dunyo va uning tarixi, falsafasi, siyosati to'g'risidagi tushunchasini rivojlantirishga yordam beradi. Badiiy tarjima nima ekanligi to'g'risida to'xtalar ekanmiz, bu tarjimondan, birinchi navbatda, ijodiy yondashuvni va tarjima mahoratini talab qiladigan tarjimaning bir turi ekanligini ta'kidlashimiz zarur.

Tadqiqot metodologiyasi. Lingvomadaniyat har bir xalqning faqat bugungi kundagi turmush tarzini emas, balki ularning asrlar davomida saqlanib kelayotgan milliy an'analari, badiiy, ilmiy madaniyati, musiqa, adabiyot, badiiy tasvir, me'morchilik, teatr, kinematografiya, turmush tarzi kabilarni ham o'zida mujassamlashtiradi. Har bir aloqa yoki asl xabarning amaliy qiymati mavjud. Tarjimon xabarning dalillar bayonoti, taklif, buyruq yoki hazil ekanini bilishi lozim.

Tarjimon — ikki milliy adabiyot o'rtasidagi aloqachi. Voqealar oqimini original asar muallifi qanday tasavvur qilsa, u ham shu oqim ichiga muallif kabi singib borishi lozim. Jukovskiydek buyuk tarjimon ham shunday qilgan. U ingliz shoiri Tomes Greyning (1716-1771) Qishloq qabristonida yozilgan marsiyasini tarjima qilgan ekan, o'z ishidan ko'ngli to'lmaydi, 1839 yilda may oyida Angliyaning Vindzor qishlog'iga, Tomes Greyga ilhom baxsh etgan o'sha qishloqqa boradi. U yerda bu ajoyib poemani qaytadan o'qib chiqadi. Shundan so'ng asliga yaqin bo'lgan boshqa variantini yozishni boshlaydi. Faustning birinchi fransuzcha tarjimasini qilgan Jan Batist Lemarkan asarning qorong'i joylarini yoritib berishni Gyotening o'zidan so'ragan ekan. Jukovskiy Odisseyani nemis tilidan tarjima qilgan ekan, grek tili va adabiyoti bo'yicha mutaxassis, professor Grasgof maslahatiga amal qiladi. O'zbek tarjimonlari Yo'lbars terisini yopingan paxlavonni rus tilidan, gruzin rustavelishunosi K Chiginadzedan, Al'fred Kurilla Navoiy asarlarini nemis tiliga o'g'irgan ekan akademik shoir G'afur G'ulom yordamiga tayanganlar. Adabiyotshunos olimlar, Navoiyshunos professorlar A Qayumov, A Hayitmetovlar rus tarjimoni V Derjavinga Saddi Iskandariy va Hayrat-ul abror dostonini rus tiliga o'g'irishda ilmiy maslahatlar bilan ko'maklashdilar. Doktor Yan Kamorovskiy Alpomishni slovyan tiliga tarjima qilishda professor V M Jirmunskiyning ko'magi bilan ish tutdi. Bunday badiiy aloqa asl nusxa tilini mukammal bilmaydigan tarjimon uchun qariyb ikkinchi til vazifasini o'taydi. Ukrain yozuvchisi va tarjima nazariyachisi O Kundzich so'zalarida chuqur ma'no bor: "Tarjimon o'zga milliy olam ichiga kirishib ketishi, uni o'ziga singdirib olishi, unga chin dildan berilgan bo'lishi, o'z qalbidan joy olgan san'at asarini yaratgan yurtning muxlisiga aylanishi kerak". Asliga monand, hamohang nafis tarjima yaratish uchun bu ijodiy hamkorlikka to'g'ridan to'g'ri tarjima qilganda ham, taglama orqali tarjima qilganda ham katta ahamiyatga ega. Tarjima — bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi. Tarjima millatlararo muloqotning eng muhim ko'rinishi. Bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi. Tarjimaning ko'lam va taraqqiyoti har bir xalqning ma'rifiy darajasiga bog'liq va o'z navbatida u millatning ijtimoiy tafakkuriga samarali ta'sir etadi.

Tahlil va natijalar. Hozirgi davrda har bir taraqqiy etgan xalq jahondagi yuzlab xalqlar tilidan o'z ona tiliga ilm-fan va madaniyatning o'nlab sohalariga oid materiallarni (lirik she'rlar, xabarlar, texnologiya adabiyoti va boshqalar) tarjima qiladi. Tarjima nusxa ko'chirish emas; tarjimonning estetik ehtiyoji uning ixtiyorida tashqari, tarjimada iz qoldiradi. Yozuvchi hayot voqealaridan olgan mushohadalarini tilda badiiy ifodalasa, tarjimon asl matnini yangi til vositasida qayta gavdalantiradi. Buning uchun u asarda tilga olingan voqe'likning muallif darajasida puxta bilishi kerak. Har bir xalq adabiyotining rivojlanishida tarjimachilikning ta'siri katta bo'ladi, zero tarjima tarixi adabiyot tarixi bilan tengdosh. O'zbek adabiyotida ham tarjimachilik qadimdan rivojlangan. Mahmud Qoshg'ariy, Rabg'uziy, Navoiy, Bobur, Munis, Ogahiy va boshqalar ijodida tarjima katta o'rin egallaydi.

Tarjimon o'g'irayotgan asarning faqatgina asosiy g'oyasini, muallif uslubinigina emas, balki personajlar tilining milliy xususiyatlarini ham to'la-to'kis ochib berishlari kerak. Obrazlar nazqidagi milliy ruhni saqlab qolish tarjimonning eng muhim vazifalaridan biridir. Agar asl nusxadagi barcha milliy belgilar o'chirib yuborilsa, tarjima qilinayotgan asar o'z qiyofasini yo'qotadi, uning obrazlari asar ruhini belgilamaydi. Bunday tarjimondan kitobxon asarning muallifi va voqealari haqida personajlar va voqea sodir bo'layotgan joy haqida to'liq tasavvurga ega bo'lmaydi.

Har qanday asarning o'ziga xosligi, dastavval, uning mazmunida va asarning tilida ko'rinadi. Asarning haqiqiy mazmunida ifodalangan milliy o'ziga xoslikni berish tarjimonga unchalik qiyinchilik tug'dirmaydi. Asarning tilida ifodalangan milliy ruhni berish esa haqiqatdan ham qiyin ish. Chunki asar qaysi xalqning tilida yaratilgan bo'lsa, shu xalqning hayoti bilan chambarchas bog'liq, shu xalqning fikr tarzini aks ettiruvchi ideomatik iboralarga, frazeologik birliklarga boy bo'lib, ular o'z navbatida yozuvchi uchun asarda xalq tilini ifodalovchi asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Ma'lumki, har bir xalq madaniyatida o'ziga xos xususiyatlar mavjud bo'lib, ular madaniyatlararo tafovutlarni, ya'ni farqli jihatlarni namoyon etadi hamda tarjima jarayonida tarjimonga qiyinchiliklar tug'diradi. O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasi haqida so'z ochar ekanmiz, avvalo, qissa oddiy va xalqchilligi bilan ajralib turishini ta'kidlash joiz. Shu bois xorijiy tillarga, jumladan, nemis tiliga ham o'g'irilgan. O'zbekiston xalq yozuvchisi O'tkir Hoshimovning „Dunyoning ishlari“ asarini erkin tarjimon, Oybek Ostonov nemis tiliga mahorat bilan o'g'irishga erishdi. Ushbu asarda milliylik aloqatlarini ifodalashga xizmat qiladigan juda ham ko'p frazeologik birliklar qo'llangan bo'lib, tarjimon ularni o'zbek tilidan nemis tiliga o'g'irishga, mazmunini qayta tiklashga erishgan.

„Dunyoning ishlari“ qissasi xalq turmushi va hayotining shu davrdagi o'ziga xos yilnomasi o'laroq o'zbek madaniyatini, urf-odatlarini, hayot tarzini, milliylikni aks ettiradi. O'zbek milliy madaniyatiga xos leksik birliklarining tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolar va bu muamolarni hal etishda tarjimonlar tomonidan qo'llanilgan usullarni qissaning nemis tiliga tarjimasini tahlil qilish jarayonida o'rganib chiqamiz.

1. Ehtimol, sizda ham shunday hollar bo'lgandir: tun yarimdan oqqanda birdan uyg'onib ketasiz. Shiftga tikilib yotaverasiz, yotaverasiz... [5] Tarjimasini: Vielleicht geht es Ihnen bisweilen ähnlich wie mir, dass Sie mitten in der Nacht plötzlich aufwachen, den Blick auf die Zimmerdecke richten und einfach nur liegen und liegen... [6] Bu yerda asl nusxadagi „tun yarimdan oqqanda“ iborasiga tarjima tilidan teng qiymatli ekvivalent „mitten in der Nacht“ keltirilgan.

Bunga yana bir qancha misollarni keltirishimiz mumkin. Masalan:

2. Avvaliga chiqqillab turgan soat ham bora-bora tinib qolgandek bo'ladi. [5]. Tarjimasini: Die eintönig tickende Uhr scheint allmählich zu verstummen [6]. Tarjimon „bora-bora“ iborasini aynan tarjima tilidagi „allmählich – sekin-asta, bora-bora“ so'zi bilan mohirona ochib bergan. Bu yerda tarjimonning so'z tanlash mahorati tahsinga sazovor.

3. Shu qadar og'ir sukunat cho'kdiki, quloqlaringiz shang'illab ketadi. [5] Tarjimasini: Es tritt eine so tiefe Stille ein,

dass Ihnen die Ohren zu sausen beginnen. [6] Tarjimon „og'ir sukunat cho'kmoq" iborasini tarjima tilidagi mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanib „eine so tiefe Stille eintreten"(juda chuqur sukunat kirmoq; juda og'ir sukunat ro'y bermoq) birikmasi orqali tarjimon iboraning umumiy ma'nosini aks ettirish bilan kifoyalanishga majbur bo'ladi. Eng ahamiyatli jihati shundaki, ushbu tarjima til imkoniyatlaridan yaratilgan birikma „eine so tiefe Stille eintreten" asl nusxadagi „og'ir sukunat cho'kmoq" iborasi bilan bir xil ma'no ifodalaydi.

4. O'pkam to'lib, o'zimni tutolmayman[5]. Tarjimasi: Tränen, die ich kaum beherrschen kann, drängen sich in meine Augen. [6] Tarjimon „O'pkam to'lib, o'zimni tutolmayman" iboralarning umumiy ma'nosini aks ettirish bilan kifoyalanishga majbur bo'ladi.: „Quyilib kelayotgan ko'z yoshlarimni bazo'r to'xtatolaman (tiyib turolaman)" Bizning na'zdimizda, „Tränen, die ich kaum beherrschen kann (ko'z yoshlarimni bazo'r to'xtatolaman (tiyib turolaman)) " gapini „Tränen, die die ich nicht beherrschen kann (ko'z yoshlarimni to'xtatolmayman (tiyib turolmayman)) " jumlasini bilan almashtirilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi, chunki asl nusxada „O'pkam to'lib, o'zimni tutolmayman" – deb yozilgan.

5. Bo'ldi endi, bolam! Bunaqada o'zingizni oldirib qo'yasiz. [5] Tarjimasi: „Nun reicht es, mein Kind! Wenn Sie weiter so trauern, werden Sie krank. [6] Tarjimon „o'zini oldirib qo'ymoq" iborasini „krank werden (kasal bo'lmoq)" iborasi orqali ifodalagan. Asl nusxadagi „Bunaqada o'zingizni oldirib qo'yasiz" gapini tarjimada „Agar shunday qayg'uraversangiz, kasal bo'lib qolasiz" - deya o'girigan. Tarjimon iboraning umumiy ma'nosini aks ettirish bilan kifoyalangan.

6. Bunaqa ruhi pok odamlar kam bo'ladi, bolam, men bilaman-ku [5]. Tarjimasi: Leute, mit solch einer reinen Seele gibt es selten auf der Erde, mein Sohn. Ich weiss, wovon ich rede [6]. Tarjimon asl nusxadagi „ruhi pok" iborasini uning sinonimi "reine Seele sof ko'ngil" iborasi orqali ifodalagan.

7. „Ko'zinga qara, bolam, chuqur bor" [5]. Tarjimasi: „Sei vorsichtig mein Sohn! Da gibt es eine Grube" [6]. Tarjimon asl nusxadagi „ko'zga qaramoq" iborasini tarjima tilidagi „vorsichtig sein – ehtiyot bo'lmoq" birikmasi orqali ifodalagan va umumiy ma'noni aks ettirish bilan kifoyalangan. Tarjimon bu yerda kontextga mos so'z birikma topa olgan, chunki „ko'zga qaramoq" iborasi „ehtiyot bo'lmoq", „diqqatli bo'lmoq" kabilar bilan sinonimlik hosil qila oladi.

8. Ularning ko'nglini olaman, deb ikki o'rtada onalari adoyi tamom bo'пти [5]. Tarjimasi Aus Gram, die Söhne weder zur Versöhnung noch zum Frieden bewegen zu können, wurde die Mutter krank und starb schliesslich vor Kummer [6]. Tarjimon „adoyi tamom bo'lmoq" iborasini tarjima tilidagi „krank werden-kasal bo'lmoq", „schliesslich vor Kummer sterben – va nihoyat qayg'udan o'lmoq" iboralari orqali ifodalagan. Eng ahamiyatli jihati shundaki, tarjimon yozuvchi ko'zda tutgan mazmuni kitobxonga yetkazib bera olgan.

Xulosa va takliflar. Til madaniyatning ko'zgusi bo'lib, unda nafaqat insonni o'rab olgan real borliq, uning real yashash sharoitlari, balki xalqning ijtimoiy o'zini o'zi anglashi, uning mentaliteti, milliy xarakteri, hayot tarzi, an'analari, urf-odatlar, axloqi, qadriyatlar yig'indisi va dunyoqarashini ham aks etadi. Tarjima jarayonida ushbu jihatlarni barchasi ikkinchi bir tilda qayta yaratiladigan murakkab jarayon. Tarjimon oldida ikki xil yondashuv turadi: tarjimaning transliteratsiya, transkripsiya va tasviriy tarjima usullaridan foydalanib aslyat matnining milliy-madaniy xususiyatlarini saqlab qolish yoki yaqin ma'noli leksik birliklardan foydalangan holda tarjima tili madaniyatiga xos matn yaratish. Tarjimon aslyat matnining xususiyatlarini saqlab qolgan holda ikkinchi bir tilda ekvivalent matn yaratishni maqsad qilishi kerak. Badiiy tarjimada lingvomadaniy yondashuv to'g'risida so'z borganda, birinchi o'rinda asl matni tarjima matniga imkon qadar to'liq va to'kis holatda tarjima qilishni aytamiz. Ammo har qanday matnning lingvistik o'ziga xosligi bo'ladi. Agar tarjimon bu uslub va yo'nalishlarni tarjimada qo'llay olmasa, tarjimada muqobillik saqlanmaydi va bu tarjimonning o'z ijodiy ishiga aylanib qoladi. Shuning uchun ham tarjimonlar matnlarni to'liq tarjima metodlari va uslublaridan foydalangan holda tarjima qilishlari kerak. Chunki lingvomadaniyatning o'rni badiiy tarjimada nihoyatda beqiyosdir. Umuman, lingvomadaniyatga xos ko'nikma va bilimlarsiz tarjimon kutgan natijaga erisha olmaydi. Bu tabiiy. Lekin badiiy tarjimada leksik birliklarning lingvomadaniy aspektlarini hisobga olish tarjimadagi muvaffaqiyat uchun zarurdir. Tarjimonlar madaniyatlararo ko'prik yaratishda asosiy rol o'ynaydi, chunki ular nafaqat so'zlarni, balki madaniy tushunchalarni ham o'tkazadi. Tarjimadagi muvaffaqiyat, leksik birliklarning lingvomadaniy aspektlarini to'g'ri tushinish va ularni moslashtirishga bog'liqdir.

ADABIYOTLAR

1. Salomov G'. Til va tarjima. – Toshkent: Fan, 1966. – 121 b
2. G'. Salomov Rus tilidan o'zbekchaga maqol, matal va idiomalarni tarjima qilish masalasiga doir, Fanlar akademiyasi nashriyoti, Toshkent- 1961.
3. A'zamov Q. Milliy o'ziga xoslik va badiiy tarjima // O'zbek tili va adabiyoti. –Toshkent, 1987. -№4 –B. 62-67
4. Мусаев К. Лексико-фразеологические вопросы художественного перевода. Ташкент: Ўқитувчи, 1980-192 с
5. O'tkir Hoshimov „Dunyoning ishlari" Qissa. Toshkent: Sharq, 2005
6. Kein Himmel auf Erden. Utkir Hoshimov; Übersetzer Oybek Ostanov. Taschkent: Akademnashr. Verlag. 2014. 304 S.
7. Salomov G'. T. Tarjima nazariyasi asoslari. T.:O'qituvchi. 1983, - 120-121 b

Maftunabonu ZUXRIDDINOVA,
Andijon davlat chet tillari instituti tayanch doktoranti
E-mail: zukhriddinovamaftuna@gmail.com

DSc, dotsent T. Quchqarov taqrizi asosida

THE PHENOMENON OF INVESTIGATING DYSPHEMISMS WITHIN THE FIELD OF LINGUISTICS

Annotation

This article analyzes the study of dysphemisms in linguistics and their use in various cultural and social contexts. The article also focuses on the pragmatic and sociolinguistic analysis of dysphemisms, with particular attention to studies conducted in Asian countries.

Key words: dysphemism, linguistics, euphemism, sociolinguistics, cultural context, pragmatics.

ЯВЛЕНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ДИСФЕМИЗМОВ В ОБЛАСТИ ЛИНГВИСТИКИ

Аннотация

Данная статья анализирует изучение дисфемизмов в лингвистике и их использование в различных культурных и социальных контекстах. В статье уделено особое внимание исследованиям прагматического и социолингвистического анализа дисфемизмов в странах Азии.

Ключевые слова: дисфемизм, лингвистика, эвфемизм, социолингвистика, культурный контекст, прагматика.

DISFEMIZMLARNING TILSHUNOSLIKDA TADQIQ ETILISH HODISASI

Аннотация

Mazkur maqola disfemizmlarning tilshunoslikda o'rganilishi va ularning turli madaniy hamda ijtimoiy kontekstlarda qanday ishlatilishi haqida tahlil beradi. Maqolada, shuningdek, Osiyo davlatlarida disfemizmlarning pragmatik va sotsiolingvistik tahliliga oid tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: disfemizmlar, tilshunoslik, evfemizmlar, sotsiolingvistika, madaniy kontekst, pragmatika.

Kirish. Qadimdan odamlar tana a'zolari, kasallik, o'lim, ichkilikbozlik va diniy mavzular kabi nozik tushunchalar haqida suhbatlashishdan qochib, bu mavzularga nisbatan tabular o'rnatganlar. Bunday ijtimoiy cheklovlar tillarga ta'sir qilib, ba'zi mavzularda erkin muloqot qilishni cheklagan. Odamlar muayyan so'zlarni tanlash orqali o'zaro munosabatlarni saqlashga va birdamlikni kuchaytirishga harakat qiladilar. Tildagi so'zlar turli holat va kayfiyatlarga ko'ra ma'noni yumshatishi yoki qo'pollashtirishi mumkin. So'zlovchilarning lingvistik tanlovi ular bilan kim gaplashayotganiga, joy va zamonga qarab o'zgaradi. Bir madaniyatda qo'pol bo'lgan so'zlar boshqasida ijobiy qabul qilinishi ham mumkin. Shu bilan birga, madaniy va ijtimoiy tarbiya olgan tinglovchilar uchun qo'pol so'zlarning ta'siri salbiyroq bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Allan va Burrij [1] ta'kidlashi bo'yicha, suhbat quruvchilar ko'pincha o'zlarini haqoratli til yoki ijtimoiy jihatdan ma'qullanmagan mavzulardan himoya qilish uchun neytral yoki yoqimli ifodalarni ishlatishga intilishadi. Va aksincha, ular ba'zi mavzular yoki odamlarni kamsitish uchun haqoratli til birliklaridan foydalanishlari mumkin. Bu borada Fargal ham o'z fikrini beradi va deydi, evfemizmi yoki disfemizmi tanlash ko'pincha so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar yoki muhitdagi rasmiylik darajasi kabi kontekstual omillardan kelib chiqadi. Bundan kelib chiqadigan bo'lsak, demak, so'zlovchilar odatda evfemistik ifodalarni nutqini adabiy holatga keltirish va muloyimroq qilish uchun ishlatadilar va ba'zida tinglovchilarni haqorat qilish uchun tabular yoki disfemistik ifodalarga murojaat qiladilar. Evfemizmi yunoncha "eu" - "yaxshi, muloyim"; "phēmē" - "gapirish" so'zlarining birikuvidan hosil bo'lgan va ko'p tilshunoslar fikriga ko'ra noo'rin birlikning o'rinli birlikka almashinuvi sifatida qaraladi. "Лингвистический энциклопедический словарь"da esa "Evfemizmi – bu so'zlovchi nazariya qo'pol, noqulay bo'lgan so'z va ifodalar o'rtasida qo'llangan, ularga ma'nodosh bo'lgan emotsional betaraf so'z va ifodalar" deyiladi. Disfemizmi yunoncha "dys" - "yomon, noqulay"; "phēmē" - "gapirish" so'zlarining birikuvini bo'lib, 19-asr oxirlarida keng foydalanish uchun mavjud bo'lgan va 1927-yilda birinchi marotaba Albert Karnuya tomonidan foydalanilgan.

Ular ifodalarni kamsituvchi, haqoratovchi yoki xo'rllovchi holatga keltiradi va adresatga salbiy ma'no yuklaydi. Concise Oxford English Dictionary (2004) ma'lumotiga ko'ra, disfemizmi "yoqimli yoki neytral so'z o'rniga haqoratovchi yoki noqulay atamalarni ishlatishdir". Disfemizmlarning adabiyotda ishlatilish ko'lamini katta chunki ular qahramonlarning nutq shaklini tavsiflash yoki ularning boshqalarga nisbatan norozilik, qo'pol yoki kamsituvchi munosabatlarini yetkazib berish uchun qo'llaniladi. Malfemizmi va kokofemizmi ham disfemizmi ning alternativ sinonimlari hisoblanadi. Malfemizmi lotin tilidagi "mulus" – "yomon" so'zidan olingan va muloyim, noaniq so'zni haqoratovchi, qo'pol yoki keskin so'z bilan almashtirish amaliyotidir. Tilshunos Grant bu terminni taklif qilgan bo'lib, bu so'zlar qo'pol, nafratga to'lgan, masxaralovchi, kufr va boshqa barcha yomon illatlarni o'z ichiga olgan birliklardir deb ta'rif beradi. Ispan tilshunosi Da Silva Correa esa disfemizmi tushunchasini "kakofemizmi", "kontra-evfemizmi" va "antievfemizmi" deb ataydi. Kokofemizmi termini grek tilidagi "kokos" "yomon" so'zining birikuvidan hosil bo'lgan va muloyim yoki neytral iboralarning o'rniga kamsituvchi yoki haqoratli so'z yoki iboralarni atayin ishlatilishiga aytiladi. Yuqoridagi uchta iborani bir-biriga sinonim sifatida qo'llayotgan bo'lsak ham, disfemizmi va malfemizmi qo'pol yoki shunchaki hazil tariqasida kamsituvchi so'zlar bo'lishi mumkin, "kakofemizmi" esa odatda qasddan haqorat qilish sifatida tushuniladi [14].

Evfemizmi va disfemizmi ta'riflarini aniqlab olganimizdan so'ng savol tug'iladi: agar evfemizmi tabiiy so'zlar o'rniga ishlatiladigan muloyim so'zlar bo'lsa, disfemizmi esa qo'pol yoki haqoratli so'zlar yoki iboralar bo'lsa, demak bu ikki kategoriyaga kirmaydigan yana bir neytral bo'shliq bor ekan. Bu bo'shliqdagi so'zlarni nomlash uchun Kate va Allan "ortofemizmi" terminini taklif qildilar. Bu so'z yunoncha "ortho" - "to'g'ri, to'g'ri, normal" so'zlari birikuvidan tashkil topgan. Ortofemizmlar haqoratli ifodalarning alternativlaridir va evfemizmlar singari, ijtimoiy maqbul atamalar sifatida afzal ko'riladi. Yuqorida ko'rib chiqilgan barcha atamalarni to'plam sifatida "X-femizmlar" deb guruhlashtiriladi. Ularning qiymati asosan ular aytilgan kontekstida baholanadi. X-femizmi qiymatini belgilaydigan unsur ijtimoiy munosabatlar yoki konvensiyalar bo'lib, ular ma'lum

dialekt guruhlari o'rtasida va hatto bir xil jamiyat a'zolari o'rtasida ham sezilarli darajada farq qilishi mumkin.

Tahlil va natijalar. Rim notiqchida ham disfemizm strategik tarzda qo'llanilgan. Taniqli notiqalar, masalan, Tsitseron va Seneka, raqiblarini obro'sizlantirish, jamoatchilik fikrini o'zgartirish va nutqiy ustunlikni ta'kidlash uchun qo'pol til ishlatganlar. Jamoat nutqlarida disfemizmni ishlatish raqiblarning nuqsonlari va kamchiliklarini ta'kidlash uchun ataylab qilingan taktika bo'lgan.

Qadimgi davrlarda disfemizm faqat jamoat nutqiga xos emas, balki kundalik hayotda ham keng tarqalgan edi. Turli qadimgi madaniyatlarda qo'pol til ishlatish ijtimoiy iyerarxiyani aks ettirishi mumkin edi, bu yerda boshqlardan ustun bo'lgan amaldorlar o'zlarining ustunliklarini tasdiqlash uchun haqoratamuz so'zlardan foydalanar edilar. Bu lingvistik amaliyot ijtimoiy tuzilmalar va hokimiyat munosabatlarini mustahkamlardi.

Renessans davri (14-17-asr), Yevropada katta madaniy, badiiy va intellektual rivojlanish davri bo'lgan. Ushbu davr Gretsiya va Rimning klassik qadriyatlariga bo'lgan yangilangan qiziqish tufayli adabiyot va san'atda sezilarli rivojlanishlarga olib keldi. Renessans yozuvchilari tomonidan qo'llanilgan ko'plab adabiy uslublar orasida disfemizm ularning asarlarini yanada kuchaytirishda muhim rol o'ynadi. Ushbu lingvistik vosita ko'pincha kuchli his-tuyg'ularni ifodalash, turli mavzularni tanqid qilish yoki qahramonlar va vaziyatlarni aniq va realistlik tasvirlash uchun ishlatiladi.

Tushunchalarni evfemistik tarzda ifodalashdan qoniqmaslik, lingvistik iboraning qarama-qarshi turi bo'lgan disfemizmning paydo bo'lishiga olib keldi. Bu atama birinchi marta 1873-yilda qayd etilgan va 1927-yilda qayta kashf qilingan o'sha vaqtda unga: "Disfemizm achinmaslik, shafqatsizlik, masxaraomuzlikdir. Bu maqtanchoqlik, injiqlik va manmanlikka ham, shuningdek, o'ta hashamdorlikka ham qarshi reaksiyadir"[13]. Disfemizm bo'yicha adabiyot asosan peyorativ konnotatsiyalarga qaratilgan. Timoti Jayning asarlari tilshunoslik va psixologiya nuqtai nazaridan haqoratli so'zlarni jiddiy va keng ko'lmda o'rganadigan birinchi asarlar qatoriga kiradi[11].

MakEneri korpus ma'lumotlarini ishlatib, so'kinishlarning tipologiyasi va sotsiolingvistikasini yoritadi. MakEneri tomonidan ta'riflanganidek, yomon til, kingadir noqulaylik yoki haqorat yetkazishi mumkin bo'lgan har qanday so'z yoki iboradir. So'kinish yomon tilning bir misoli sifatida ko'riladi [13].

Dewaele so'kinish va tabular bo'yicha ko'p tillik nuqtai nazarini taqdim etadi. U his-tuyg'ularni, shu jumladan salbiy his-tuyg'ularni, masalan, g'azab va so'kinishni chet tilida ifodalash qiyin bo'lishi mumkinligini aytib o'tdi. Buning sabablaridan biri shundaki, his-tuyg'ularni, masalan, g'azabni ifodalash, insonning his-tuyg'ulari ustidan nazoratni yo'qotishiga olib keladi va natijada, insonning lingvistik resurslari ustidan nazoratni yo'qotishni ham o'z ichiga olishi mumkin [7].

Bergen la'natlashning kognitiv jihatlariga akademik qiziqishning ortib borayotganini aks ettiradi. Benjamin K. Bergen qarg'ishning keng qamrovli tadqiqotini taqdim etadi va lingvistik tabu haqida kengroq ma'lumot beradi. Lingvist sifatida Bergen qarg'ishning lingvistik jihatlarini tahlil qilishga ko'proq qiziqadi va ushbu mavzuga sotsiolingvistik va kognitiv lingvistik nuqtai nazardan yondashadi. Bergen madaniyat va jamiyatning taqiqlangan nutqdagi rolini muhokama qiladi va qarg'ishni universal deb hisoblaydigan tamoyillarni taqdim etishdan oldin mavzuni turli tillar bo'yicha sinchkovlik bilan o'rgandi.

Disfemizmlar ikkinchi jahon urushidan keyin evfemistik birliklar qatorida nutq sathida o'z o'rniga ega bo'la boshladi va tilshunoslarning tadqiq manbaiga aylandi. Dastlab, G'arb davlatlaridagi tilshunoslar e'tiboriga tushgan ushbu hodisa, K. Allan, Burrige, U. Giezek, R. Burchfield, G. M Casas, E. Warren, N. Zollner kabi olimlarning ishlarida o'z aksini topgan. Ular disfemizmlarni tarixiy jihatdan tadqiq etib, evfemizmlar bilan taqqoslash orqali hulosalar chiqarganlar. Xususan, Allan va Burrirdj evfemizmlar va disfemizmlarning lingvistik va ijtimoiy-psixologik jihatlarini o'rganib, bu til shakllarining qanday qilib o'zini himoya qilish yoki hujum qilish uchun ishlatilishini tahlil qiladi; Giezekning tadqiqotlari ko'pincha sotsiolingvistika va tilning pragmatikasi bilan kesishib, haqoratamuz tilning turli ijtimoiy kontekstlarda qanday ishlatilishini o'rganadi. Uning

disfemizmlar haqidagi batafsil maqolalari turli lingvistik jurnallarda chop etilgan bo'lib, haqoratamuz tilning pragmatik va ijtimoiy ta'sirlarini o'rganadi; Burchfield esa kitoblarida disfemizmlarning til o'zgarishi kontekstida qanday rivojlanganini tahlil qiladi; [2] Uning maqolalari evfemistik va disfemistik tilning kognitiv jihatlarini o'rganadi; Warren media va jamoat nutqida disfemizmlarning ta'siri bo'yicha keng tadqiqotlar olib borgan. Uning ishlari media tadqiqotlari va lingvistik pragmatika bo'yicha to'plam va jurnallarda ko'p bora nash qilingan; Zollnerning tadqiqotlari ko'pincha disfemizmlarning sotsiolingvistik jihatlarini va uning madaniy ifodadagi rolini o'z ichiga oladi. Uning disfemizmlar haqidagi tadqiqot maqolalari turli lingvistik va sotsiokultural jurnallarda chop etilgan bo'lib, haqoratamuz tilning ijtimoiy dinamikaga qanday ta'sir qilishini o'rganadi.

Rus olimlaridan, A.N.Rezanova ingliz tilidagi disfemizmlarni o'rgangan va ularning tarixiy shakllanish bosqichiga urg'u bergan, V. I. Jelvis, T.B. Boyko, V. I. Zabolotkina, B. A. Larin, R P Moskvina va T.S. Bushayevalar esa disfemizmlarni evfemizmlar bilan yonma-yon tadqiq qilib borishgan. Masalan, V. I. Jelvis "Поле брани: сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира" tadqiqot ishida turli tillar va madaniyatlar orasida ijtimoiy ma'qullanmagan til birliklaridan foydalanishning o'xshashliklari va farqlari to'g'risida ma'lumot bergan. T.S. Bushayeva esa "Прагматический аспект эвфемизмов и дисфемизмов в современном английском языке" tadqiqotida zamonaviy tilshunoslikda evfemizm va disfemizmlarni pragmatic jihatdan tahlil qilgan va hozirgi paytda ularning ta'siri qanday holatga kelib qolgan borasidagi izlanishlarini berib borgan. Bundan tashqari pragmatolingvistika sohadagi tadqiqotlar N. D. Arutyunova, E. S. Aznaurovalar tomonidan, xususan "Предложение и его' смысл: Логико-семантические проблемы" asarda semantika va til falsafasini tushunish, qanday qilib til murakkab fikrlarni bildirish quroli ekanligi borasida fikr yuritadilar; kognitiv lingvistika sohasidagi tadqiqotlar M. V. Nikitin, T. A. van Deyk, E. S. Kubryakova, E. V. Rahlina, T. G. Skrebtsovoylar tomonidan; stilistika sohasidagi tadqiqotlar, misol uchun T. G. Skrebtsovoiy "Наивные картины глобализации: взгляд лингвиста" maqolasida tilshunoslik nuqtai nazaridan globalizatsiyaning ta'sirlari haqida ma'lumot bergan. V. G. Kostomarov, T. G. Dobrosklonskaya kabi olimlar tomonidan amalga oshirilgan.

F. Djajasudarma fikriga ko'ra, hissiy ma'no so'zning ma'nosi bilan bog'liq qiymatdir. Bu qiymatlar ijobiy bo'lishi mumkin, masalan, yaxshi, odobli, hurmatli yoki muqaddas ma'nolarni anglatadi. Aksincha, qiymatlar salbiy bo'lishi ham mumkin, masalan, qo'pol, xunuk, iflos, odobsiz yoki hatto pornografik ma'nolarni anglatadi [6]. Chaer dysphemizmni ma'nosi yumshoq yoki oddiy so'zni qo'pol ma'noga ega so'z bilan almashtirishga urinish deb ta'riflaydi [5]. Marcus dysphemizmni evfemizmning antonimi deb hisoblaydi, bu erda evfemizm tajovuzkor yoki hujumkor ifoda bilan almashtiriladi. Dysphemizm suhbat mavzusi bo'lgan kishi uchun noxush ifodadir [12]. Al-Qadi ba'zi nozik masalalar va ijtimoiy tabular, masalan yuqumli kasalliklar, "nojo'ya ifodalarni aytishni talab qiladi" deb ta'kidlagan [12].

Garner dysphemizmni neytral yoki ijobiy ma'noga ega so'z yoki iboralarni noxush so'zlar bilan almashtirish deb ta'riflaydi. Disfemizm evfemizmning aksi bo'lib, tinglovchini hujum qilish uchun qo'llaniladi. Allan va Burrirdj qarashlariga ko'ra, disfemizm so'zlashuvchilar va tinglovchilar uchun og'riqli yoki bezovta qiluvchi ma'noga ega bo'lgan so'z yoki iboradir.

Tahlil va natijalar. G'arb davlatlaridagi tilshunoslardan farqli o'laroq, osiyolik tilshunoslar disfemizmlarga shunchaki evfemizmlarning aksi sifatida emas balki yaxlit tushuncha sifatida qaraganlar. Osiyo mamlakatlarida disfemizmni o'rganish. Asosan, pragmatic, lingvistik va sotsiolingvistik tadqiqotlar bo'yicha olib borilgan. Bu tadqiqotlarning ko'pchilik qismi disfemizm kabi haqoratli so'zlarning turli madaniy va ijtimoiy kontekstda ishlatilishi va ularning ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Quyida esa Osiyodagi ko'zga ko'ringan shu sohaga hissa qo'shgan tilshunos olimlar haqida to'xtalib o'tamiz:

Yapon xalqi o'z muloyimligi bilan boshqa xalqlardan ajralib turadi va tabiiyki, disfemizmlarni o'rganish va shu orqali ularning foydalanishga ehtiyorkor bo'lish bu davlat aholisi uchun muhim bo'lgan. Sachiko Ide yaponiyalaiklarning hurmatlilik konseptini o'rgangan, shu orqali u yapon tilidagi hurmat ma'nosini beruvchi so'zlar bilan birgalikda hurmatni to'kuvchi haqoratimiz so'zlarni ham pragmatic jihatdan tahlil qilgan [15].

Shu yo'nalish bo'yicha tadqiqot olib borgan yana bir Yaponiyalik tilshunos Yasuhiko Koga bo'lgan. Ushbu tadqiqotchi haqoratimiz so'zlarning sotsiolingvistik tahliliga asoslanib, o'z ilmiy ishini yozadi [16].

Bu sohada Yaponiyalik hamkasblaridan ortda qolmagan Xitoylik tilshunoslar ham o'z fikrlarini ommaga havola etishgan. Ulardan biri He Ziran bo'lib, u Xitoy tilida pragmatika va diskurs tahlilini o'rganib, hurmatlilik va hurmatsizlikning lingvistik aspektlarini tadqiq qilgan. Uning "Politeness and Impoliteness in Chinese: An Analysis of Dysphemistic Expressions" (Journal of Pragmatics, 2010) maqolasi Xitoy tilida haqoratimiz ifodalarning tahlilini beradi.

Yana bir xitoylik izlanuvchi Li Wei ko'ptillilik va belgi-almashtirish orqali suhbatlashish masalalarini o'rganadi, bu esa Xitoy tilida haqoratimiz tilning turli kontekstlardagi ishlatilishini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Uning "The Bilingualism Reader" (Routledge, 2007) kitobi ko'ptillilikni o'rganishda muhim manba hisoblanadi.

Madaniyat jihatdan Yaponiya bilan o'xshash bo'lgan Korea davlatida ham disfemizmlarga nisbatan jiddiy qarashlar, taqiqotlar olib borilgan. Ular orasida ko'zga ko'ringanlarida biri Baek Il-Hwan disfemizmlarning sotsiolingvistik tahliliga e'tibor qaratgan. Uning "Youth Language in Korea: A Sociolinguistic Analysis" (Seoul National University Press, 2015) kitobi koreys tilidagi haqoratimiz ifodalarning tahlilini tadqiq qiladi. Yana bir tadqiqotchi Sookeun Chang Koreya mediasida haqoratimiz tilning tasviri va uning ijtimoiy ta'sirini o'rganadi. Uning "The Portrayal of Offensive Language in Korean Media: A Sociolinguistic Perspective" (Media Studies Journal, 2014)

maqolasi koreya mediasida haqoratimiz tilning tasviri haqida ma'lumot beradi. Osiyo mamlakatlarida disfemizmi o'rganish ko'pincha lingvistika, sotsiolingvistik va pragmatik tahlillar doirasida olib boriladi. Yetakchi olimlar, masalan, Sachiko Ide va Yasuhiko Koga Yaponiyada, He Ziran va Li Wei Xitoyda, Baek Il-Hwan va Sookeun Chang Koreyada haqoratimiz tilning turli madaniy va ijtimoiy kontekstlarda qanday ishlatilishini o'rganishgan. Ularning tadqiqotlari tilning insonlar o'rtasidagi muloqotda qanday ishlatilishini va bu jarayonda yuzaga keladigan normativ buzilishlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Mazkur maqolada disfemizmlarning tilshunoslikdagi ahamiyati va ularning turli madaniy va ijtimoiy kontekstlarda qanday ishlatilishi keng tahlil qilindi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, disfemizmlar nafaqat muloqot jarayonida tilning qo'pol yoki haqoratli shakllarini ifoda etadi, balki ular ijtimoiy munosabatlar, siyosiy va madaniy qadriyatlar, hamda jamiyatning axloqiy me'yorlari bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli, disfemizmlar madaniy kontekstga qarab turlicha qabul qilinadi va har bir jamiyatda ularning ishlatilishi o'ziga xos ma'no va ta'sirga ega bo'lishi mumkin. Osiyo mamlakatlaridagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, disfemizm, evfemizm kabi lingvistik vositalar pragmatik va sotsiolingvistik jihatdan jiddiy o'rganilishi zarur bo'lgan hodisalardir. Disfemizmlarning turli madaniyat va ijtimoiy sharoitlarda o'ziga xos ishlatilishi ularning lingvistik shakllarini yanada boyitadi. Yaponiyada, Xitoyda va Koreyada disfemizm bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu sohada izlanishlar hali to'la yakuniga yetmagan va kelgusida yanada kengroq o'rganishlarni talab qiladi. Taklif etiladiki, disfemizmlarni o'rganishda lingvistik, psixologik va ijtimoiy omillarni chuqurroq tahlil qilish, ularning qo'llanilishi va ta'sirini global va mahalliy kontekstda o'rganish kerak. Shu bilan birga, disfemizm va evfemizmi lingvistik va madaniy jihatdan kengroq qiyosiy tadqiqotlar o'tkazish maqsadga muvofiq bo'lardi, bu esa tilning turli kontekstlardagi ishlatilishini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

- Allan, K. & Burridge, K. (1991). *Euphemism and Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon*. New York: Oxford University Press.
- Al-Qadi, N.S. (2009). A Sociolinguistic Comparison of Euphemisms in English and Arabic. *Journal of King Saud University- Language and Translation*, 21(1), 13-22.
- Carnoy, A. (1927). *La science du mot: Traité de sémantique* [The science of words: A treatise on semantics]. Éditions Universitas, Louvain.
- Casas, G. M. (2009). Euphemism and Dysphemism: Their Use in Literature and Everyday Language. *Pragmatics and Cognition*, 17(3), 567-580.
- Chaer, A. (1995). *Introduction to Semantics Indonesian*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Djajasudarma, F. (1993). *Semantics 1. Introduction to the Direction of Science Meaning*. Bandung: ERESKO.
- Dewaele, J.-M. (2010). *Emotions in multiple languages*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Enright, D. J. (Ed.) (1985). *Fair of speech: the uses of euphemism*. New York: Oxford University Press.
- Farghal, M. (1995). Euphemism in Arabic: A Gricean Interpretation. *Anthropological Linguistics*, 37(3), 336-378.
- Jay, T. (1992). *Cursing in America: A psycholinguistic study of dirty language in the courts, in the movies, in the schoolyards and on the streets*. Amsterdam: John Benjamins.
- Marcus, D. (2011). *The Barren Woman of Psalms 113: 9 and the Housewife: An Antiphrastic Dysphemism*. *Bravman Memorial Volume*.
- McEnery, T. (2009). *Swearing in English: Bad language, purity and power from 1586 to the present*. London: Routledge.
- Silva Correia, João Da. (1927). *O eufemismo e o disfemismo na língua e na literatura portuguesa*. Arquivo da Universidade de Lisboa, 445-787.
- The Sociolinguistics of Honorifics in Japanese* (2008). Nihon University Press.
- The Use of Offensive Language in Japanese: A Pragmatic Approach* (2006). Pragmatics

UDK: 80/81.811.512.133

Zahro ISLOMOVA,

Shahrisabz davlat pedagogika institute Xorijiy til amaliyoti kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: Zahroislomova2484@gmail.com

QarDU dotsenti, PhD F.Rajabov taqrizi asosida

ON THE STUDY OF AXIOLOGICAL UNITS IN UZBEK LINGUISTICS

Annotation

This article talks about the level of study of axiological units in Uzbek linguistics, their current status, problems and views. Based on scientific data, the author studied and analyzed the specific aspects of the level of study of axiological units in Uzbek linguistics based on existing literature.

Key words: axiology, axiologism, values, linguistic and cultural studies, linguistic tools, linguistic unity.

К ИЗУЧЕНИЮ АКСИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В УЗБЕКСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

В данной статье говорится об уровне изученности аксиологических единиц в узбекском языкознании, их современном состоянии, проблемах и взглядах. На основе научных данных автор на основе существующей литературы изучил и проанализировал конкретные аспекты уровня изученности аксиологических единиц в узбекском языкознании.

Ключевые слова: аксиология, аксиологизм, ценности, лингвокультурология, лингвистический инструментарий, языковое единство.

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA AKSIOLOGIK BIRLIKLARNING O'RGANILISHIGA DOIR

Аннотация

Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligida aksiologik birliklarning o'rganilish darajasi, bugungi kundagi holati, muammolari va qarashlari to'g'risida so'z yuritiladi. Muallif ilmiy ma'lumotlarga tayanib, mavjud adabiyotlar asosida o'zbek tilshunosligida aksiologik birliklarning o'rganilish darajasining o'ziga xos jihatlarni o'rganish va tahlil qilgan.

Kalit so'zlar: aksiologiya, aksiologizm, qadriyatlar, lingvomadaniyatshunoslik, lingvistik vositalar, lisoniy birlik.

Kirish. "Aksiologiya" atamasi XIX asrning ikkinchi yarmidan beri keng qo'llanilib kelinmoqda, ammo hozirgi kunda o'zbek va ingliz tillarida o'rganilgan bo'lsa-da, o'zbek tilida aksiologiya tushunchasi borasida yaxlit hozirga qadar yaxlit bir umumiy izoh berilmagan[1].

"Aksiologiya" atamasi va uning analogi "aksiologizm" o'zbek tilshunosligida so'nggi yillarda faol qo'llanila boshlangan. Hozirgi kunda aksiologiya atamasi tilshunoslikda eng ko'p ishlatiladigan asosiy tushuncha sifatida o'zini namoyon qilmoqda. "Aksiologiya" yunoncha tildan olingan bo'lib, "axio"- qadriyatlar va "logos" – fan, ta'limot degan ma'nolarni bildiradi va qadriyatshunoslik, qadriyatlar haqidagi fan hisoblanadi.

O'zbek tilida aksiologik birliklarning o'rganilishi ko'pincha semantik, pragmatik va diskurs tahlillar orqali amalga oshiriladi. Semantik jihatdan bu birliklar lug'aviy ma'nolaridan tashqari, ko'plab konnotatsiyalarga (yashirin ma'nolarga) ham ega bo'ladi. Pragmatik tahlil esa bu birliklarning nutqda qanday qo'llanilishi, ularning kontekstga bog'liqligini o'rganadi.

O'zbek tilida aksiologik birliklar yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar, asosan, ma'lum bir so'z yoki iboraning jamiyatdagi o'rini va qanday qadriyatlarini ifodalashini tushunishga qaratilgan. Misol uchun, turli bayramlar, urf-odatlar va jamiyatdagi muhim voqealar bilan bog'liq so'zlar xilma-xil ma'naviy va madaniy qiymatlarni o'zida mujassam etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mazkur tushuncha turli adabiyotlarda turlicha talqin etiladi. "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi"da "Aksiologiya-qadriyatlar to'g'risidagi fan" deya qisqacha ta'rif keltiriladi. I.T.Frolova tahriri ostidagi "Falsafiy lug'at"(1986)da esa aksiologiyaga "qadriyatlar tabiatini falsafiy jihatdan tadqiq etish", deb ta'rif beriladi. Qiyomiddin Nazarov umumiy tahriri ostidagi "Falsafa: qomusiy lug'at"(2004)da aksiologiya "aksiologik ong, qadrlash tuyg'usi, aksiologik bilish, qadriyatli yondashuv va boshqalar asosida to'plangan qadriyatlar to'g'risidagi bilimlar sistemasi" sifatida izohlanadi[3].

Aksiologiya XIX asrning ikkinchi yarmida nemis qadriyatshunosi E.Gartman va fransuz olimi P.Lapilar tomonidan

fanga kiritilgan. Aksiologik yondashuv insonparvarlik pedagogikasining uzviy o'ziga xosligi bo'lib, barcha odam unda jamoaviy rivojlanishning maqsadi va jamiyatning oliy qadriyati sifatida qaraladi. Shuning uchun aksiologiyaga (tabiiy qadriyatlar haqidagi (nazariy) falsafiy 3 nazariyalar) yangi ta'lim falsafasi sifatida va zamonaviy pedagogika metodologiyasiga uyg'un tarzda qaraladi[2].

Keyinchalik, XIX asrning oxirlarida aksiologiya tilshunoslik atamasi sifatida qo'llanila boshlangan. Aksiologiya qadriyatlarining tabiatini falsafiy tadqiq etish XIX asrning ikkinchi yarmida yuzaga kelgan bo'lsa ham, qadimgi dunyo falsafasidayoq dunyoga qadriyatli munosabat o'ziga xos tavsitlanadi. O'sha davr faylasutlari tabiiy va ijtimoiy hodisalarni baholashda «yaxshilik», «ezgulik», «haqiqat», «foydali», «go'zal» kabi tushunchalardan foydalanishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Qadimgi Sharq falsafasi insonning ichki dunyosini tadqiq etishga katta e'tibor qaratgan. Qadimgi bobilliklarning yaxshilik bilan yomonlikning, ezgulik bilan yovuzlik, boylik bilan qashshoqlikning, zo'rlik bilan xo'rlikning bir-biriga tubdan zid ekanligi, o'zaro qararna-qarshi va munosabatsizligi haqidagi falsafiy g'oyalarni o'zida rna'um darajada bayon qiluvchi «lafokash avliyo haqida dostoll» va «Xo'jayinning qul bilan suhbat» degan asarlari ham rnavjudligini aytib o'tish zarur. Ularning birinchisida - baxt va baxtsizlik, adolat va adolatsizlik ularning sabablari, bartaraf etish yo'llari xususidagi dastlabki falsafiy tasavvur va g'oyalar bayon etilgan. Keyingisida, xo'jayin bilan qul o'rtasidagi ziddiyat ular orasidagi ta'sirli suhbatda ifoda qilingan. Asarda aytilishicha, har gal xo'jayinning istaklarini o'rinli va asosli qilib rad etishga vaj topadigan quldan ko'ngli sovigan xo'jayin nihoyat: «Xo'sh, endi nima yaxshi?» deb xitob qiladi. Qul dadillik va istehzo bilan bunday javob beradi: «Mening kallamni ham, sening kallangni ham uzib, daryoga tashlash kerak. Eng yaxshisi ana shu. Osmonga yetish darajasida yuksak, butun yemi qoplab olish darajasida katta odam bormi, axir!». Jahli chiqib ketgan xo'jayin daxshat bilan qulga qarab: «Ey qul, men seni o'ldirishni va seni mendan oldin ketishga majbur qilishni istayman», - deydi. Bunga javoban qul xo'jayinni

ogohlantirib: «Dahshatini olganda, xo'jayinim mendan keyin faqat uch kun umr ko'radilar», - deydi. Hind falsafasida yuksak reallikni o'zida aks ettiruvchi ruh - braxman orqali «qalb» tushunchasi ochib berilgan. Qalb «sof anglash»ni aks ettiradi va «sof ilohiylik holatida joylashadi. Hind faylasuflarining mazkur ta'limoti inson tabiatini takomillashtirishning amaliy yo'llarini ko'rsatib beruvchi «Vpanishadlar» deb nom olgan.[3] Dastlab Hindistonda (mil. Avv. VI asr) paydo bo'lgan, keyinchalik Markaziy, Janubiy, Shimoliy va Sharqiy Osiyoda keng tarqalgan Dzen-buddizm ta'limoti ham insonning ichki holatiga e'tibor qaratgan. Dzen-buddizm ta'limotining ahamiyati ichki o'z-o'zini baxshida etishda namoyon bo'ladi: haqiqatni anglash uchun atrof-muhitni o'rganish kerak emas, o'zini, o'zining «Men»ini Budda bilan qurollantirish zarur. Dzen-buddizm ta'limotining oliy haqiqatga erishish texnologiyasi turli psixologik mashqlarni o'z ichiga oladi. Psixologik mashqlar o'zida insonning o'z-o'zini takomillashtirishi, uning o'z-o'zini axloqiy anglashi, xulq-atvor usulubini shakllantirish dasturi sifatida qarash mumkin bo'lgan turli qadriyatli jihatlar aks ettiradi.

Qadimgi G'arb faylasuflari ham qadriyatni turlicha talqin etganlar. Qadriyatga tegishli go'zal va xunuk, yaxshi va yomon, baxt va baxtsizlik tushunchalarini turli davrlarda turlicha va turli odamlar tasavvurida tushunganlar. Vlar asosiy aksiologik masalalarni shakllantirishga harakat qilganlar: oliy baxt mavjudmi? Inson hayoti mazmuni nimada? Haqiqat nima? Sevgi nima va ayriliq nima? Go'zallik nima? Qadriyatlar tabiatidagi qaramaqarshiliklarni aniqlashgan: go'zal narsalar insonni jinoyatga boshlashi mumkin; go'zal so'z salbiy ko'rinishdagi mazmuni ifoda etishi mumkin; tashqi go'zallik - ma'naviy qashshoqlik. Qadimgi Yunon faylasufi Geraklitning fikricha, bilish asosida idrok turadi, biroq donolikka faqat fikrlash orqali erishiladi. Demokrit barcha narsalarning o'ichovi, oliy qadriyat sifatida har qanday insonni emas, faqat dono kishini tushunadi. U Geraklitning fikrini inkor etmagan holda, bilishning asosiy manbasi sifatida hissiy idrok aks etishini ta'kidlaydi. Biroq uning fikricha, hissiy idrok narsa-hodisalar haqida «qorong'u» bilimlar beradi. Dunyoning mohiyatini tushunish tafakkur yordamida haqqoniy bilimlarni egallashga imkon beradi. Bu esa, hissiy idrokning rolini pasaytirmaydi. Aksincha, Demokrit tarbiyada bola tabiatiga uyg'unlik, uning qiziqishlarini hisobga olish zarurligi, jazolashning befoyodaligini asoslab beradi. Demokritning atom to'g'risidagi nazariyasi ham o'zida qator tarbiyaviy qadriyatlarini jamlaydi. Masalan, mehnatga doimiy odatlanishni shakllantirish, ishontirish asosida o'qishga ijobiy motivatsiyani shakllantirish, haqiqatni izlab topish, qalbni qo'rquvdan xalos etish, ishtiyoqini shakllantirish haqidagi fikrlari shular jumlasidandir. Haqiqatga erishishga yo'naltirilgan inson harakatiga Suqrot ham qadriyat sifatida qaraydi. Aflotun birinchilardan bo'lib, ta'lim tizimini falsafiy nuqtai nazardan asoslaydi, buning uchun davlat ta'limining zarurligini ta'kidlaydi. U o'zining davlat, shu jumladan, ta'lim haqidagi ta'limotida g'oyalarning aqlga asoslangan dunyosi; davlat (jamiyat, polis); individ, fikrlovchi, davlat qonunlariga rioya qiluvchi kabilarni ajratib ko'rsatadi[2].

Tahlil va natijalar. O'rta asrlar ta'limotida qadriyat Xudoning marhamati, uning ko'rsatmalari' asosi sifatida tushunildi. Xudoda oliy ezgulik mujassamlashadi, u o'zida Haqiqat, Yaxshilik, Go'zallik birligini namoyon etadi va axloqiy qadriyatlarining manbai hisoblanadi. O'rta asrlardagi aksiologik

ong obyektiv va subyektiv qadriyatlarining o'zaro munosabati, ularning birligi va xilmaxilligini aks ettiradi. Uning uchun yaxlitlikda uch ilohiy fozilikni aniqlab beruvchi Ishonch, Umid, Muhabbat kabi ma'naviy qadriyatlarini e'tirof etish xarakterlidir. O'rta asr g'oyalarida Xudo uchun yashash o'z aksini topgan. Insonning qadr-qimmati to'liq uning Alloh bilan ittifoqiga bog'liq bo'lgan. Bu g'oya sof, ilohiy bo'lib, kishi ichki «Men»ining hosil bo'lishi unga bog'liq. Demak, O'rta asrlar ham qadriyatni izohlashda turli-tumanlik tavsiflanadi. Ko'plab ijtimoiy qaramaqarshiliklarga qaramay, O'rta Osiyolik qomusiy mutafakkirlar faqatgina tabiatshunos olimlarga bo'lib qolmadilar. Shuningdek, ular insonparvarlik g'oyalarini targ'ib etuvchi va izohlab beruvchi faylasuf-mutafakkirlar sifatida ham nom qoldirishdi. Ilg'or mutafakkirlar - Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sinolar ijtimoiy tuzum, davlatning gullab-yashashi uchun zarur bo'lgan insonparvarlik g'oyalarini ilgari surishdi hamda insonparvarlashuv bosqichlari tamoyillarini ishlab chiqishdi.

Bugungi kunda ko'plab tadqiqotchilar XXI asrni fanlar integratsiyasi asri deb hisoblamog'dalar. Ma'lum fan sohasiga oid atamalarning ma'no va mazmunidan chekinmagan holda boshqa sohada qo'llanishi ana shu integratsiyaning bir ko'rinishidir. Falsafa va mantiq ilmida qo'llanuvchi «aksiologiya» termini tilshunoslikka kirib keldi va aksiologik tilshunoslik (lingvoaksiologiya) sohasi o'zining predmeti, maqsadi va vazifasiga ega bo'ldi. Shu o'rinda mantiqda qo'llanilib kelinayotgan modallik (munosabat) va baho kategoriyasi ham aksiologiya bilan uyg'unlashib, «aksiologik modallik» va «aksiologik baho» lingvistik terminlari paydo bo'ldi[4].

Hozirgi zamonda ingliz va o'zbek tillari o'zgarib borayotgan jamiyat normalari va qadriyatlarini aks ettiruvchi rivojlanishda davom etmoqda. Aksiologik leksika turli xil tushunchalarni, jumladan, bag'rikenglik, xilma-xillik, inson qadr-qimmati kabilarni o'z ichiga olgan bo'lib, zamonaviy hayot murakkabliklarini aks ettiradi. Shuningdek, aksiologik birliklar tilshunoslik sohasida tarixiy va madaniy meros bo'lib, bir millatning yaratgan tarix va madaniyati bilan bog'liq qadriyat va qiymatlarni ifodalashda keng tarqalgan so'zlar hisoblanadi. Bu birliklar, bir tilning so'zlar orqali ifodalangan tarixiy va madaniy merosini saqlashda katta ahamiyatga ega. Aksiologizmni tariflashda yunon falsafasining, xususan aristotelizmning turtkisi seziladi, lekin bu tushuncha yalpi aksiologik tahlil bilan ta'minlanmagan holatda bir nechta faylasuflar tomonidan rivojlantirilgan.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, keying yillarda tilshunoslik sohasida paydo bo'layotgan va shakllanayotgan yangi yo'nalishlarning mavjudligi bu sohada modernizatsiyalanishning keskin sur'atlarda ekanligidan dalolat beradi. Ana shunday yo'nalishlardan biri bo'lgan kognitiv tilshunoslikning asosiy tushunchalardan biri bo'lgan aksiologiya atamasi, dastlab rus tilshunosligida, so'ngra jahonning boshqa tilshunoslik sohalariga kirib bordi. Aynan o'zbek tilshunosligida XX asrning 80-yillarga kelib shakllangan bu tushuncha bugungi kunda ham o'z tadqiqotchilariga ega. Jahon tilshunosligiga nazar tashlasak, tilning aksiologik tabiatiga bo'lgan talab va bu ko'lamda qilingan ishlar, nazariyalar 90-yillarga kelib birmuncha tanqidlarga uchraydi[3]. Yillar o'tishi bilan esa tadqiqot maydoni kengayib aksiologiya va aksiologizm sohasiga talab va qiziqish qayta tiklandi.

ADABIYOTLAR

1. Alimova Sh. Kognitiv o'zbek tilshunosligida «konsept» atamasini o'rganilishiga doir - T.: 2023. _B 109
2. Boymatova D. Murakkablashgan sodda gaplarda aksiologik modallikning semantic-pragmatik tadqiqi: Filol. fan. d-ri ... diss. – Jizzax, 2022. – B.34.
3. Kizi, I. Z. S. (2024). Research of Axiological Lexicon in Uzbeki and English Languages. *Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education* (2994-9521), 2(6), 172-177.
4. Mardonov. Sh va b.q Pedagogik aksiologiya. (o'quv qo'llanma) -T.: «Fan va texnologiya», 2013
5. Sharipova O. Aksiologiya va qadriyat tushunchalarini haqida-«Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili» munosabati bilan yosh olim va talabalar o'rtasida o'tkazilgan ilmiy-amaliy konferensiya-Qo'von universiteti 15.05.2023y-B-1307-1308
6. Исломова, З. (2024). O'zbek va ingliz tillarida aksiologik leksika tadqiqi. *Зарубежная лингвистика и лингводидактика*, 2(1/S), 245-249.

UO*K:343.139.

Xurmatillo ISMOILOV,
Andijon davlat universiteti doktoranti, PhD, dotsent v.b
E-mail: prof_ismoilov@umail.uz

ADU dotsenti, f.f.n. O.Tojiyev taqrizi asosida

ON THE STUDY OF JUDICIAL SPEECH

Annotation

Researches to comprehensively enhance judicial practice pose crucial tasks not only for lawyers but also for linguists. Alongside this, developing judicial linguistics as a separate field, achieving linguistic competence in legal practice, and ensuring that language is understandable and fluent, meeting the demands of legal language are all pressing needs. In this context, the article justifies the necessity of distinguishing perspectives on judicial discourse, particularly the need to differentiate court proceedings and court sessions as separate speech situations. It also outlines the analysis of existing research on defining the structure of judicial discourse, specifically regarding the classification of active and passive speech, and provides commentary and perspectives on these studies.

Key words: judicial eloquence, court proceedings, court session, structure of judicial discourse, active and passive speech.

ОБ ИЗУЧЕНИИ СУДЕБНОЙ РЕЧИ

Аннотация

Поиски всестороннего совершенствования судебной деятельности ставят актуальные задачи не только перед юристами, но и перед лингвистами, развивать судебную лингвистику как отдельную область, достигать речевой компетентности в юридической деятельности, обеспечивать понятность и понятность речи, так же, свободно владеть и соответствовать требованиям юридического языка. В этом смысле на основе взглядов на судебную речь, в частности, на необходимость выделения судебного процесса и процессов судебного заседания как отдельных речевых состояний, сделан обзор существующих исследований по определению состава судебной речи и классификации активных и пассивных речей, так же описано отношение к ним.

Ключевые слова: судебная речь, судебное разбирательство, судебное заседание, композиция судебной речи, активная и пассивная речи.

SUD NUTQINING TADQIQIGA DOIR

Аннотация

Sud faoliyatini har tomonlama yuksaltirishga doir izlanishlar nafaqat huquqshunoslarning, balki tilshunoslarning ham oldiga dolzarb vazifalar qo'yimoqdaki, buning barobarida sud lingvistikasini alohida soha sifatida rivojlantirish, yuridik faoliyatda nutqiy kompetentlikka erishish, nutqning tushunarli va ravon holda yuridik til talablariga monand bo'lishini ta'minlash dolzarbdur. Shu ma'noda maqolada sud nutqiga doir qarashlar, xususan, sud protsessi hamda sud majlisi jarayonlarini alohida nutqiy sharoitlar sifatida farqlashning zarurati asoslanib, sud nutqining tarkibini aniqlash hamda faol va nafaol nutqlar tasnifi yuzasidan mavjud tadqiqotlar sharxi va ularga munosabatlar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: sud notiqligi, sud protsessi, sud majlisi, sud nutqining tarkibi, faol va nafaol nutqlar.

Kirish. Jahon tilshunosligida globalizatsiya jarayonida asosiy e'tibor tilning funktsionallashuviga qaratilar ekan, muloqot jarayonini shaxs-nutq kesishmasida makon, zamon, vaziyat, umuman, ekstralingvistik hamda paralingvistik vositalar bilan uzviy bog'liqlikda tadqiq qilish til ilmi uchun ulkan sarmoya berishi, shubhasiz. Tilning ijtimoiy ta'siriga berilishi, o'z navbatida sud nutqini tadqiq etish muammolarini ham yuzaga chiqib, shu nuqtai nazardan sud lingvistikasini antropotsentrik yondashuv asosida tadqiq etishga yo'l ochadi. Bu esa sud jarayonlarini shaffoflashtirish hamda adolatni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sud nutqiga doir qarashlar huquqshunoslar: B.O'rinboyev, A.Soliyev, A.Saidov, G.Sarkisyan, K.Nazarov, S.Usmonov, Q.Toxirov, M.Voinova, S.Karimov, X.Mamatov, I.Bo'riyev, M.Mirhamidov, S.Hasanov, N.Norpo'latov, N.Bekmirzayevlarning [2,3,4,7,8,10,11,12,13,15] hamda tilshunoslar Sh.Ko'chimov [6], A.Aripova [1], Q.Mo'yidinovlarning [9] tadqiqotlarida ko'rinadi.

Nomi zikr etilgan huquqshunoslarning qarashlarida sudlarning tarixiy-an'anaviy faoliyati asosida sud nutqi notiqlik san'atining tarkibiy qismi sifatida baholanadi. Albatta, bu baho ma'lum davr sotsial muhiti va mamlakatlar boshqaruvi bilan bevosita bog'liq. Tarixdan sud nutqining notiqlik san'atining qadimiy turi ko'rinishida shakllangani, sudlar tarixidagi mavjud o'lovchilarda notiqlikning birlamchi o'rin egallangani va sudda faoliyat yuritgan ayni davr notiq shaxslari, xususan,

advokatlarining soni va faoliyati bilan bog'liqligi fikrimizni dalillaydi.

Ma'lumki, sud nutqi eramizdan oldingi VII-VI asrlarda qadimgi Afina, Yunoniston davlatlarida katta e'tibor va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan. Qadimgi Yunonistonda Antifon, Lisiy, Isey, Perikl, Giperid, Kleon, Aristotel, Demofen; Rimda Mark Portius Katon, Mark Tulliy Sitseron; Rossiyada F.N.Plevako, A.F.Koni va boshqalarning [4,10,11,13,9] faoliyati va qo'llagan metodlarining samarasi o'laroq, sud majlisidagi muloqotda asosiy jihatlari sifatida: bugungi nutqiy kompetentlik, «nutqiy hazm» [5] ga erishish, psixolingvistik ta'sir etishning asosiy o'rinda turishi anglashiladi. Shunday bo'lsa-da, sud nutqiga nisbatan notiq va notiqlik atamalarini bugungi kun sud faoliyatiga nisbatan qo'llash maqsadga muvofiq emas. Sud majlisi ishtirokchilarining esa muhokama jarayonida har bir so'zni o'z o'rnida mohirona qo'llay olishlari ularning notiqligi emas, balki nutqiy kompetentligi yaxshiligi yoki aksincha ekanini bildiradi. Bevosita kuzatuvlarimiz asosida aytish mumkinki, sud majlisida adabiy til me'yorlari doirasida, rasmiy uslubga xos tarzda so'zlash talabi qo'yilsa-da, sudlanuvchi, jabrlanuvchi, guvoh va boshqa kabi shaxslarda muloqot ko'nikmasining birdek shakllanmaganligi va turli sotsial mavzeiga monand holda saviyasining turlicha ekani muhokama vaqtida raislik qiluvchi-sudya, davlat ayblovchisi-prokuror, himoyachi-advokatlardan samarali muloqot o'rnatish maqsadida nutqiy strategiyani qo'llashni taqazo etadi. Albatta, bunda raislik qiluvchi-sudya, davlat ayblovchisi-prokuror,

himoyachi-advokatlar o'z sotsial mavqeyiga munosib nutq ijrosidan to'la chetlashmaydilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Malumki, sud organining faoliyati faqatgina qonun hujjatlarida belgilangan tartib-qoidalar asosida tashkil etiladi. Bu esa uning «davlat hokimiyati sifatida mustaqil holda ish yuritishi»ni ta'minlaydi [14] hamda faoliyatiga rasmiy tus beradi. Shuning uchun ham sud protsessiga oid har qanday qarashlar qonunlar asosida, ularda keltirilgan moddalarga tayanilgandagina to'g'ri, aniq va asosli bo'ladi. Sud majlisi ishtirokchilari nutqi hamda ish hujjatlarini lingvistik tahlilga tortishda ham har bir holat qonun bilan izohlanishi maqsadga muvofiqdir. Shu ma'noda, sud nutqiga antroposentrik paradigma asosida yondashilar ekan sud majlisi (muhokamasi)ning nutqi tahlilga tortilgan har bir ishtirokchisi hamda ish hujjati matnlarini qonun moddalari bilan sharxlanishi, iqtiboslar bilan asoslanishi va shu asnoda xulosalar chiqarilishi to'g'ridir.

Sud nutqini tasniflashda, avvalo, sud protsessi hamda sud majlisi jarayonlarini alohida muloqot sharoitlari sifatida farqlab olishga ulkan ehtiyoj mavjud. Ya'ni sud protsessi deganda, biz, jinoyat-protsessual kodeksida belgilangan tartibda ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilingan shaxsga nisbatan biror jinoyat ishining jinoyat ishi yuritishdan boshlab, sudning hukmi yoki ajrimi chiqarilib, ayblanuvchi mahkum yoki oqlangan shaxsga aylangunigacha bo'lgan umumiy jarayonni tushunamiz. Sud protsessida quyidagi harakatlar amalga oshiriladi: 1) jinoyat ishi yuritishdagi harakatlar; 2) sud majlisi (muhokamasi)dagi harakatlar; 3) jinoyat ishini ko'rish tartiblari [5]. Sud majlisi (muhokamasi) esa, ushbu jarayonning tarkibiy qismi bo'lsada, alohida jarayondir. Ya'ni unda taraflar bir joyga jamlanib yuzmayuz muzokaraga kirishadilar va buning amaliy natijasi (xulosasi) sifatida sud hukmi yoki ajrimi yuzaga chiqadi. Sud majlisi sud protsessining tarkibidagi alohida muhokama jarayoni (yig'ilish, majlis, munozara maydoni) ekanini hisobga olsak, unda har bir ishtirokchidan ma'lum sotsial rolni bajarish talab etiladi. Sud nutqiy xoslanishning sotsial omillari va me'yorlari borki, [5] unga har bir ishtirokchining qat'iy amal qilishi zarur. Sud majlisi (muhokamasi)ni aks ettiruvchi ish hujjatlari (sud majlisi bayonnomasi, hukm, ajrim)da bu rollar aynan ifodalanadi. Raislik qiluvchi, davlat ayblovchisi hamda himoyachi rollari Jinoyat-protsessual kodeksi [16] da o'z ma'no va sharxiga ega.

Tahlil va natijalar. Sud nutqining tarkibi huquqshunoslar tomonidan turlicha tasnif etiladi. Xususan, S.Inomxo'jayev qoralovchi (prokuror) nutqi, oqlovchi (advokat) nutqi, o'z-o'zini himoya qilish nutqi, jamoatchi-qoralovchi nutqi kabi to'rt guruhni farqlaydi [4]. S.Karimov, X.Mamatov, I.Bo'riyevlar esa prokuror nutqi, jamoatchi-qoralovchi nutqi, himoyachi nutqi, jamoatchi-oqlovchi nutqi, o'z-o'zini himoya qilish nutqi kabi besh guruhni ajratadilar [7]. M.Mirhamidov, S.Hasanovlar prokurorning ayblov nutqi, advokatning himoya nutqi, sudyaning muzokara nutqi [10] kabi uch guruhni; M.Mirxamidov, N.Norpo'latov, S.Hasanovlar prokurorning ayblov nutqi, advokatning himoya nutqi, sudyaning qonun targ'iboti, huquqiy madaniyatni yuksaltirish nutqi kabi uch guruhni [11]; S.Usmonov prokurorning ayblov nutqi, advokatning himoya nutqi kabi ikki guruhni [13] farqlaydilar.

Tilshunos A.Aripova o'zining «Notiqlik va uning lisoniy-uslubiy vositalari» nomli risolasida prokuror nutqi, advokat nutqi, javobgar shaxs nutqi kabi uch guruhni [1] ko'rsatadi. Q.Mo'ydinov sud jarayonidagi nutqlarning amaldagi qonun hujjatlariga asoslangan holda bir xil ko'rinishda nomlanishiga zaruriy tug'ilishini ta'kidlaydi. Albatta, amaldagi qonun hujjatlariga monand tasniflangan nutqlar sud nutqi tarkibini har tomonlama asosli ifodalaydi. Chunki negizida davlat tili hamda huquqiy bilimlar jamlangan amaldagi qonunlar sud protsessini to'la va aniq tavsiflaydi.

Q.Mo'ydinov sud nutqining to'rt guruhini taklif etadi [9], unga asosan:

sud jarayonida jinoyat ishini yuritishga mas'ul bo'lgan mansabdor shaxslar: sudya, xalq maslahatchilari, sud majlisi kotibi, prokuror, tergovchi, surishtiruvchi nutqi. Fikrimizcha, ushbu guruhdagi sudya va prokuror nutqini farqlashda sud majlisining o'ziga xos, muayyan jarayon ekani, unda sudya – raislik qiluvchi, prokuror – davlat ayblovchisi rolini bajarishini e'tiborga olib, raislik qiluvchi (sudya) nutqi hamda davlat

ayblovchisi (prokuror) nutqi ko'rinishida tasniflash maqsadga muvofiq.

Sud jarayonida ishtirok etuvchi jamoat birlashmalari, jamoalar va ularning vakillari: jamoat ayblovchisi, jamoat himoyachisi nutqi.

Sud jarayonida o'z manfaatlarini himoya qiladigan shaxslar, himoyachilar va vakillar: ayblanuvchi, gumon qilinuvchi, himoyachi (advokat), jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar, sudlanuvchi va jabrlanuvchining qonuniy vakillari nutqi. Ushbu guruhni farqlashda, (faqatgina sudlanuvchi va jabrlanuvchining qonuniy vakillari nutqi) deb emas, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, jabrlanuvchining qonuniy vakili (O'zR JPK., 60-m.), jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar va fuqaroviy javobgarning vakili (O'zR JPK., 62-m.) nutqi ko'rinishida farqlash ayni qonunga muvofiq bo'ladi [16].

Sud jarayonida ishtirok etuvchi boshqa shaxslar: guvoh, guvohning advokati, ekspert, mutaxassis, tarjimon, xolislar nutqi ko'rinishida ifodalanadi. Ushbu to'rt guruh ayrim to'ldirishlarimiz bilan sud nutqining tarkibini to'laonli ifodalay oladi.

Shuningdek, Q.Mo'ydinov sud jarayoni ishtirokchilari nutqini qo'llanishiga ko'ra faol va nafaol nutqlarga ajratib ko'rsatadi: 1) faol nutqlar; 2) nafaol nutqlar. Faol nutqlar qatoriga: sudya, prokuror, ayblanuvchi, gumon qilinuvchi, himoyachi (advokat), jabrlanuvchilar nutqi; nafaol nutqlarga esa sud majlisi kotibi, xalq maslahatchilari, tergovchi, surishtiruvchi, jamoat ayblovchisi, jamoat himoyachisi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar; sudlanuvchi va jabrlanuvchilarning qonuniy vakillari, guvoh, guvohning advokati, ekspert, mutaxassis, tarjimon, xolislar nutqi kiritiladi. Ta'kidlayotganimizdek, mazkur ikki guruhni farqlashda ham asosiy e'tiborni sud majlisi (muhokamasi)ga qaratish, ya'ni ayni shu «munozara maydoni» ishtirokchilarining nutqini tasniflashda bevosita kuzatishga asoslanish to'g'ri bo'ladi. Boisi, surishtiruv, dastlabki tergov, tergov harakatlari sud majlisi kabi taraflarni bir joyga jamlab, muhokama ko'rinishida tashkil etilmaydi. Shu ma'noda gumon qilinuvchining nutqini faol nutqlar qatoriga kiritish mulohazali. Chunki uning nutqini sud majlisidagidek taraflar bilan o'zaro muloqotga kirishishi asnosida kuzatishning imkoni yo'q. «Gumon qilinuvchi jinoyat sodir etgani to'g'risida ma'lumotlar bor bo'lsa-da, bu ma'lumotlar uni ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish uchun yetarli bo'lmagan shaxsdir...» (O'zR JPK., 47-m.). Gumon qilinuvchi: surishtiruvchi, tergovchi va prokurorning chaqiruviga binoan hozir bo'lishi, surishtiruvda va dastlabki tergovda ishtirok etishdan bosh tortmasligi... shart (O'zR JPK., 48-m.). Bundan tashqari, nafaol nutqlar qatoriga tergovchi, surishtiruvchining ham nutqini kiritish ham biron mulohazali. Chunki bu shaxslardan surishtiruvchi – surishtiruv bosqichida, tergovchi esa, dastlabki tergov bosqichi hamda tergov jarayonida birga-bir munosabatda muloqotga kirishadilar. Tabiiyki, ular sud majlisida ishtirok etmaydilar. Bundan tashqari, nafaol nutqlarni farqlashda, faqatgina, sudlanuvchi va jabrlanuvchining qonuniy vakillari nutqi deb emas, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, jabrlanuvchining qonuniy vakili (O'zR JPK., 60-m.), jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar va fuqaroviy javobgarning vakili (O'zR JPK., 62-m.) nutqi shaklida farqlash ayni qonunga muvofiq bo'ladi.

Sud majlisidagi faol va nafaol nutq turlarini bevosita sud majlisida kuzatuvchi sifatida jamlangan xulosalarga asosida quyidagicha tasniflash maqsadga muvofiq:

Sud majlisi (muhokamasi)dagi faol nutqlar: raislik qiluvchi – sudya (O'zR JPK., 30-m.), davlat ayblovchisi – prokuror (O'zR JPK., 33-m.), ayblanuvchi – sudlanuvchi (O'zR JPK., 45-m.), himoyachi – advokat (O'zR JPK., 49-m.), jabrlanuvchi (O'zR JPK., 54-m.);

Sud majlisi (muhokamasi)dagi nafaol nutqlar: sud majlisi kotibi (O'zR JPK., 32-m.), xalq maslahatchilari (O'zR JPK., 30-m.), jamoat ayblovchilari, jamoat himoyachilari (O'zR JPK., 42-m.), fuqaroviy da'vogar (O'zR JPK., 56-m.), fuqaroviy javobgar (O'zR JPK., 58-m.), gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, jabrlanuvchining qonuniy vakili (O'zR JPK., 60-m.), jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar va fuqaroviy javobgarning vakili (O'zR JPK., 62-m.), guvoh (O'zR JPK., 65-m.), guvohning advokati (O'zR JPK., 661-m.), ekspert (O'zR JPK., 67-m.),

mutaxassis (O'zR JPK., 69-m.), tarjimon (O'zR JPK., 71-m.), xolislar (O'zR JPK., 73-m.).

Xulosa va takliflar. Sud majlisining ahamiyati taraflarni yuzma-yuz qo'yib, bevosita kuzatilmayotgan voqea-hodisa, fakt va holatlar haqida ishda qatnashayotgan shaxslar bilan muloqotga kirishish (nutqini eshitish, idrok etish) orqaligina bilib olish, baholash mumkinligi hamda shu asosda sud hukmi chiqarilishida ko'rinadi. Sud majlisida asosiy g'oya haqiqatni yuzaga chiqarish

hamda adolatni qaror toptirish ekan, bu jarayonda har bir ishtirokchining nutqi beqiyos ahamiyatga ega. Shunday ekan, sud majlisining har bir ishtirokchisining nutqini ekstralingvistik omillar bilan birga kuzatish til ilmi uchun qimmatli natijalar beradi. Alohida ta'kidlash zarurki, mazkur plandagi izlanishlarning salmog'ini oshirish bugunning kechiktirib bo'lmaydigan masalalaridandir.

ADABIYOTLAR

1. Арипова А. Нотиклик нутқининг лисоний-услубий воситалари: Филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Т., 2002. – 25 б.
2. Бекмирзаев Н. Нотиклик асослари. – Т.: Фан, 2006. – 143 б.
3. Воинова М. Культура речи юриста. – Т., 2003. – 209 с.
4. Иномхўжаев С. Нотиклик санъати асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1982. – 157 б.
5. Исмоилов Х.Т Суд лингвистикасининг социолингвистик ва психолингвистик аспекти (жиноят ишлари бўйича суд мажлиси мисолида): Филол. фан. б. ф. д-ри. ... дисс. – Андижон. 2021. – 142 б.
6. Кўчимов Ш. Хуқуқий нормаларни ўзбек тилида ифодалашнинг илмий-назарий муаммолари: Филол. фан. док. ...дисс. – Т., 2004. – 280 б.
7. Назаров К., Усмонов С., Тоҳиров Қ. Юристнинг нутқи маданияти. –Тошкент, 2003. – 215 б.
8. Мўйдинов Қ. Ўзбек тилининг суд нутқи лексикаси: Филол фан. б.ф.док. ...дисс. – Т., 2019. – 140 б.
9. Каримов С., Маматов Х., Бўриев И. Юристнинг нутқ маданияти. –Тошкент: Зарқалам, 2004. – 158 б.
10. Мирҳамидов М. Ҳасанов С. Юридик тил ва хуқуқшунос нутқи. –Тошкент: Университет, 2004. – 238 б.
11. Мирҳамидов М. Норпўлатов Н., Ҳасанов С. Юристнинг нутқ маданияти. – Т.: Фан ва технология, 2005. – 314 б.
12. Саидов А.,Сарқиянц Г. Юридик тил ва хуқуқшунос нутқи. – Т.: Адолат, 1994. – 32 б.
13. Усмонов С. Юристнинг нутқ маданияти. – Т.: ТДЮИ, 2006. – 197 б.
14. О'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Т.: О'zbekiston NMIU, 2018. – 75 б.
15. Ўринбоев Б., Солиев А. Нотиклик маҳорати. – Т.: Ўқитувчи, 1984. – 102 б.
16. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. – Т.: Адолат, 2018. – 848 б.

UDK:323:37,014,5(44)

Guzal KAMBAROVA,
Mustaqil tadqiqotchi
E-mail: kambarovaguzal@yahoo.com

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi O'zbekistonning eng yangi tarixi masalalari bo'yicha Muvofiqlashtiruvchi metodik markazi katta ilmi hodimi, siyosiy fanlar doktori, doston, Yuldasheva G.I. taqrizi asosida

FRANSIYA YOSHLAR SIYOSATIDA MADANIY MEDIATSIYA

Аннотация

Maqolada madaniyat siyosatidagi "mediatsiya" atamasi, uning Fransiya yoshlar siyosati va ta'lim tizimida qo'llanish jihatlarini ko'rib chiqiladi. "Yangi xizmat – yosh xodim" dasturi doirasida mediatsiya usullari va uning natijalari o'rganiladi. Shuningdek, Fransiyadagi madaniy mediatsiyaning turli darajadagi ijtimoiy qatlam vakillari (bolalar bo'g'chasi tarbiyalanuvchilari, maktab o'quvchilari, kattalar, mihojirlar, savodsizlar, huquqbuzarlar, nogironlar va boshqalar)ning jamiyatga moslashishidagi vazifasi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: madaniy mediatsiya, yoshlar siyosati, demokratizatsiya, madaniy-ma'rifiy faoliyat.

КУЛЬТУРНАЯ МЕДИАЦИЯ ВО ФРАНЦУЗСКОЙ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКЕ

Аннотация

В статье рассматривается термин «медиация» в культурной политике, его применение во французской молодежной политике и системе образования; вопросы внедрения медиации в систему образования, ее значение. Методы медиации и ее возможные результаты изучаются в рамках программы «Новая услуга – молодой сотрудник». Также анализируется функция культурного посредничества во Франции в социальной адаптации представителей разных социальных слоев (детсадовцев, школьников, взрослых, иммигрантов, неграмотных, преступников, инвалидов и др.)

Ключевые слова: культурная медиация, молодежная политика, демократизация, культурно-просветительская деятельность.

CULTURAL MEDIATION IN FRENCH YOUTH POLICY

Annotation

This article explores the concept of "mediation" within the context of cultural policy, particularly its implementation in French youth policy and the education system. Mediation methods and their possible results are studied within the framework of the "New Service – Young Employee" program. The function of cultural mediation in France in the social adaptation of representatives of different social strata (kindergarten children, schoolchildren, adults, immigrants, illiterate people, criminals, disabled people, etc.) is also analyzed.

Key words: cultural mediation, youth policy, democratisation, cultural and educational activities.

Kirish. Maqolaning dolzarbligi globallashtirish sharoitida o'sib kelayotgan yosh avlod vakillari orasida insoniylik, bag'rikenglik, birdamlik, siyosiy-madaniy savodxonlik kabi ko'nikmalarini singdirish va shakllantirishga bo'lgan ehtiyoj oshib bormoqda.

Hozirgi kunda tinchlik o'rnatishda duch kelayotgan muammolar, madaniyatlararo muloqot, global tendentsiyalar, raqamli inqilob, sun'iy idrok (AI) kabi masalalar Markaziy Osiyo davlatlari yoshlari uchun ham qiyinchiliklar, ham imkoniyatlar yaratmoqda. 2020 yilda Markaziy Osiyo davlatlari aholisining 24,1% yoshlar tashkil etdi [5]. Tinchlik o'rnatish, millatlararo totuvlik, diniy bag'rikenglik, madaniy xilma-xillikni targ'ib qilish va saqlab qolish uchun Markaziy Osiyo davlatlarining strategik rivojlantirish dasturidan joy olgan.

Bugungi kunga qadar, Markaziy Osiyo davlatlari hududida madaniy va yoshlar siyosatida mediatsiya mavzusi chuqur tadqiq etilmagan. Shu maqsadda, madaniy mediatsiyaning ta'lim tizimida joriy qilinishi, yoshlar o'rtasida madaniy muloqotning o'rnatilishi, madaniyatni demokratizatsiyalash kabi masalarni Fransiya tajribasi misolida ko'rib chiqmoqchimiz. Tadqiqot avvalo muzeylar, teatrlar, galeriyalar, ta'lim, jamoatchilik bilan aloqalar va boshqalar madaniy tashkilotlar o'rtasidagi zaif madaniy muloqot sabablariga e'tiborni qaratib, "Madaniy mediatsiya sana'at va madaniyat vakillari o'rtasidagi masofani qanday yaqinlashtiradi?", "Ommaga ularni tushunishni qanday osonlashtiradi?", "Madaniy tafovutlarni bartaraf etish uchun madaniyat muassasalarida qanday strategiyalardan foydalaniladi va bu jamiyat yoki davlat boshqaruv strategiyasi uchun qanchalik muhim?" kabi savollar tadqiqot markazidan o'rin olgan. Tadqiqot metodologiyasi tahlilning asosiy umumiy ilmiy usullarini, shu jumladan tizimlashtirish va umumlashtirish, solishtirish va taqqoslash usullarini qo'llashga asoslanadi.

1967 yil 18-22 dekabrda UNESCOga a'zo davlatlardan madaniyat sohasidagi vakillar, olimlar, ijodkorlar, yirik mutaxassislar yig'ilib, madaniy siyosati, ommani madaniyatga qiziqtirish va ijodkorlarni qo'llab quvvatlashda davlat siyosatining ahamiyatini inobatga olib, ilmiy tadqiqot va tahlillar asosida "Madaniy siyosat: tadqiqot va hujjatlar" to'plami ustida ishladilar. Unga ko'ra, "madaniy siyosat" iborasi davlatning madaniy faoliyati uchun asos bo'ladigan operatsion tamoyillar, amaliyotlar, ma'muriy yoki budjet boshqaruvi uchun yordamchi qo'llanma sifatida ko'rilishi mumkin. Albatta, a'zo davlatlar o'z oldiga qo'ygan madaniy qadriyatlar, maqsadlar va vazifalardan kelib chiqqan holda o'z madaniy siyosatini belgilaydi. Lekin, madaniy siyosatni samarali tadbir etish uchun, omma ehtiyoji va taklif etilayotgan madaniy faoliyatlar o'zaro bog'liq bo'lishi va bunda madaniy vositachilar: olimlar, ijodkorlar, san'atshunoslar, murabbiylar kabi mutaxassislar uchun ehtiyoj paydo bo'ladi [2].

Madaniy mediatsiya tushunchasining izohi. "Madaniy mediatsiya" atamasini tahlil qilishdan avval, biz "mediatsiya" so'ziga to'htalib o'tmoqchimiz. XX asrda "mediatsiya" atamasi yo'nalish sifatida o'rganila boshlanib, mediatsiyada ikki tomonlama munosabatlarni o'rnatish, aloqalarda oydinlik kiritish yoki ma'lumotlarni yetkazishda qulaylik yaratish uchun uchinchi shaxsni aralashuvini ko'zda tutadi.

Mediatorlik kasbi qadimgi Yunon davrida paydo bo'lgan [6]. Ya'ni bu "aralashuv" xolisona, mustaqil bo'lishi kerak. "Mediatsiya" atamasi har doim ham madaniyatga aloqador bo'lmagan. Avvalo, mediatorning asosiy vazifasidan biri, nizolarni xolisona turib hal qilishdan iborat bo'lgan. Masalan, yuridik nuqtai nazardan qaraganda, "mediatsiya" nizolarni sudga yetib bormasdan hal qilish, bunday holatda mediator uchinchi shaxs sifatida xolis tomon vazifasini bajaradi.

O'zbekiston ta'lim tizimida "muzey pedagogikasi" kabi atama qo'llanish qabul qilingan bo'lib, muzeyning ahloqiy ma'naviy tarbiya, shaxsning millatparvar va vatanni sevish, ardoqlash, tarixini o'rganish kabi ta'lim va tarbiya jarayonlarida pedagogikaning yangi sohasi sifatida ko'riladi [3].

Fransiya madaniyat tizimi amaliyotiga "madaniy mediatsiya" atamasi 1990 yillar boshida boshqa sinonim atamalar bilan kirib kela boshlagan, va 1997 yildan boshlab madaniy faoliyatlar va ularni joriy etishdagi ma'lum bir faoliyat turi uchun qo'llanila boshlangan [8]. Ma'lum bir faoliyat turi deganda, ishsizlikni kamaytirish, yoshlarni kasbga yo'naltirish, yangi ish bilan ta'minlash maqsadida "Yangi xizmat - yosh xodim" dasturini qabul qilinishi va yangi turdagi mutaxassisliklarni joriy etilishi nazarda tutilgan [12] Unga ko'ra vazirliklar va maxalliy davlat tashkilotlari yangi ish o'rinlarini yaratishlari, yoshlarni yangi kasb va mutaxassislikka o'rgatish, va ularni yangi ish o'rinlariga jalb qilish kabi majburiyatlar yuklatilgan.

Mediatsiya munosabatlar (shaxs/gurux, jamoat ishi/tashkilotlar, hudud/vaqt)da san'atga oid tajribalar, amaliyotlar haqida fikr yuritishga (yaratish, tarqatish va qabul qilish) va barcha toifadagi omma uchun teng bo'lgan sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi [12]. Shuningdek, jamiyatning turli qatlamlari bo'lgan muhojirlar, uysizlar, qamoqxonadagilar, bemorlar, qariyalar, imkoniyati cheklangan shaxslar va h.z.larning ijtimoiy aloqadorligini inobatga olgan holda ular uchun yagona madaniy zamin yaratadi [1]. Mazkur vaziyatda asosiy vazifa muzeylar zimmasida bo'lib, ushbu qatlam vakillari xususiyatlarini inobatga olgan holda, madaniy ta'limning yangi uslublarini yaratish, o'rganishni osonlashtiruvchi yangi yechimlarni joriy qilishni talab etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Gordienko N.E. & Sinitsyna A.O. (2015), Aubouin N., Kletz F., Lenay O. (2009, 2010), Caillet E. (1995) kabi olimlar madaniy mediatsiyaning ta'riflari va yondashuvlari o'rganib, bu jarayonda til va nutqning vazifasi, muzeylarga tashrif buyuruvchilarni jalb qilish, eksponatlar va dasturlar orqali madaniyat, san'at, meros kabi tushunchalarni rivojlantirish, muloqot jarayonida duch keladigan tashkiliy muammolarni hal qilish, shuningdek madaniy muhitda inson resurslarini boshqarishda mediatsiyaning ahamiyati haqida o'rganishgan.

Bundan tashqari, madaniy mediatsiyada etika, mediatorlarning axloqiy mas'uliyati, mahalliy hamjamiyatlar o'rtasida madaniy muloqot o'rnatishda duch kelinadigan muammolarga yechim topish va jamiyatning barqaror rivojlanish kabi mavzularni Côté K. (2016), Rasse P. (2000), Kaun J. (1999, 2012) o'z tadqiqot ishlarida yoritishgan. Ularning ta'kidlashicha, madaniy vositachilik nafaqat madaniyatlararo tushunishni rivojlantiradi, balki mintaqalarning barqaror ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga ham hissa qo'shadi.

Shuningdek, Kamneva G.P. (2008), Aim R. (2009), Malraux A. (1967) kabi yana bir guruh olimlar madaniy mediatsiyaning ijtimoiy-siyosiy va boshqaruv jihatiga urg'u berib, madaniy merosni saqlab qolish, milliy o'ziga xoslik va merosni qadrlash va mas'uliyatni shakllantirishda madaniy siyosatning ahamiyatini ko'rsatib, unda hukumat va mahalliy tashkilotlarning roli, mahalliy jamoalar uchun hududlar madaniy loyihalarni ishlab

chiqish va boshqarish tashabbusini qo'llab-quvvatlash kabi yondashuvlarni tahlil qilishgan.

Muzeylardagi madaniy meros obyektlari o'rtasidagi bog'liqlik, muzeylarning jamiyatdagi o'zgarishlarga moslashishi va shu bilan birga merosni saqlab yetkazishda asosiy vazifasini saqlab qolish lozimligi va bunda raqamli texnologiyalar yordamida interfaol ta'lim yondashuvlar tahlilini Janes R.R. (1995), Nigmatov A. (2021), Schiele B. (2001) kabi olimlar o'rganishgan.

Ushbu manbalar madaniy mediatsiya, merosni boshqarish va muzeyshunoslik bo'yicha tadqiqotlar uchun keng qamrovli asos bo'lib, turli madaniy va milliy kontekstlarda nazariy tushunchalar va amaliy misollarni taqdim etadi. Ular madaniy siyosat va diplomatiya, madaniy muloqot amaliyoti va merosni saqlashda mediatsiya fani ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Tahlil va natijalar. Fransiya ta'lim tizimida madaniy mediatorlik, yoki vositachilik bilan o'qituvchi yoki murabbiy emas, balki san'at va madaniyat sohasi, hamda tarixni yaxshi o'rgangan mutaxassis shu'gullanadi. Olive Rishar va Sara Baret ta'kidlashlaricha, mediatsiya tushuncha shunchalik murakkab va keng qamrovli bo'lib, o'z navbatida murabbiy/rahbar, tashkilotchi, gid yo'lboshlovchi, agent, "talqinchi", ko'rsatuvchi, tarjimon, "vositachi", yordamchi, ro'yxatga oluvchi, joriy etuvchi, "mediator" kabi turli atamalarga murojaat qilishni talab qiladi [3].

Madaniyatlar o'rtasidagi vositachilik ko'pincha nozik ma'lumotlar yoki munozarali mavzular bilan ishlashni o'z ichiga oladi, shuning uchun ma'lumotlar va ishtirokchilarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish muhimdir. Tadqiqot jarayonining o'zi ishtirok etgan turli madaniyatlarga hurmat bilan munosabatda bo'lishini ta'minlash, stereotiplar yoki noto'g'ri fikrlar yuzaga kelishini oldini olishda mediatorlar ham elchi, ham vakil vazifasini bajarishiga to'g'ri keladi [9. B. 40].

Xulosa. Yuqorida keltirilgan materiallarga asosan Fransiyada "Yangi xizmat - yosh xodim" dasturini qabul qilinishi, ushbu dasturning bir bo'laki sifatida "madaniy mediatsiya" va "mediator" faoliyati, using maktab o'quvchilari va yoshlar ta'lim va tarbiyasidagi ahamiyati, va madaniy mediatsiyaning ta'lim tizimida yo'lga qo'yilganligini ko'rib chiqildi. Madaniyat va san'at bilan bog'liq obyektlar, tashkilotlar va tadbirlarni omma e'tiboriga to'g'ri havola qilishda, uning madaniy savodxonligini oshirishdagi muhim vazifa madaniy mediatsiya tizimi bajaradi.

Markaziy Osiyo, jumladan O'zbekistondagi yoshlar orasida madaniy savodxonlik, madaniy o'ziga xosliklar, madaniy mafkuralarni to'g'ri shakllantirish va madaniy immunitet hosil qilish uchun ta'lim tizimida madaniy mediatsiyani joriy etilish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun avvalo, Fransiya tajribasini o'rganish, muzey pedagogikasini mukammallashtirish, muloqotda nutq va tarjima ahamiyati, ijtimoiy hamjihatlik, tinchlik o'rnatish va o'zaro tushunish rivojlantirishda madaniyatlararo muloqot kabi tushuncha va ko'nikmalarni o'z ichiga qamrab oluvchi madaniy mediatsiyani ta'lim tizimiga kiritish tavsiya etiladi.

Tadqiqotning asosiy natijasidan ko'rish mumkinki - mediatsiya madaniyat, ta'lim, diplomatiya, muzeylar, ommaviy axborot vositalari va jamoat ishlari kabi turli kontekstlarda madaniy tafvutlar qanday boshqarilishini, muzokara qilinishini yoki bog'lanishini o'rganish uchun fanlararo yondashuvlarni birlashtirishga asos bo'la oladi.

ADABIYOTLAR

1. Гордиенко Н.Е., Синицына А.О., Médiation Culturelle. Différents Accès vers la Définition. Язык: категории, функции, речевое действие. // Мат-лы межд. научной конф. 16–17 апреля 2015 г. Ч. I. М. – Коломна. М.: МПГУ, 2015. С. 40–44.
2. Камнева Г.П., Современная культура как объект музейного менеджмента // Вестник Ассоциации вузов туризма и сервиса. 2008. No 3. С. 16–21.
3. Nigmatov A., "Muzey pedagogikasi va axborotlashtirish texnologiyasi", "Raqamli iqtisodiyot", ilmiy elektron jurnal, 7 son, bb. 333-339.
4. Синицына А.О., Культурная медиация и ее формы в педагогической науке и практике во Франции // Вестник Ассоциации вузов туризма и сервиса. Т. 11. 2017. No 1. С. 67–76.
5. Aim R., Conduire un Projet – l'usage des PME, PMI, TPE et des collectivités territoriales. La Plaine Saint Denis: Afnor Edition. 2009.

6. Aubouin N., Kletz F., Lenay O., Entre continent et archipel. Les configurations professionnelles de la médiation culturelle// document de travail du DEPS/ 2009. No 1. Une synthèse de l'étude est disponible en ligne: <http://www.culture.gouv.fr/culture/deps/2008/pdf/cetudes-2010-1.pdf>.
7. Aubouin N., Kletz F., Lenay O., Médiation culturelle: l'enjeu de la gestion des ressources humaines// Cultures études. 2010. No 1. Disponible sur internet: <http://www2.culture.gouv.fr/culture/deps/2008/pdf/cetudes-2010-1.pdf>.
8. Bordeaux M., La médiation culturelle en France, conditions d'émergence, enjeux politiques et théoriques, Culture pour tous Actes du Colloque international sur la médiation culturelle Montréal – Décembre 2008.
9. Brabander L. La Valeur des idées. Paris: Dunod. 2007.
10. Beaud S., Weber F., Guide de l'enquête de terrain. Paris: La Découverte, 2010.
11. Caillet E, avec la collaboration d'Evelyne Lehalle. A l'Approche du musée, la médiation culturelle. Lyon: PUL. 1995.
12. Caune J., Pour une éthique de la médiation. Le sens des pratiques culturelles. Grenoble: PUG. 1999.

UDK: 811.111'42

Mukaddas QODIROVA,
Termiz davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD
E-mail: qmuqaddas@mail.ru
Orcid: <https://orcid.org/0009-0001-3445-1403>

DSc, dotsent T. Quchqarov taqrizi asosida

THE ROLE OF PRAGMATIC CONVENTIONALITY IN THE REGULATION OF ENGLISH BUSINESS DISCOURSE

Annotation

This article examines the role of pragmatic conventionality in regulating English business discourse and highlights its importance in ensuring effective communication in a business environment. Also, in the article, it is scientifically based that pragmatic conventionality means a standardized language practice formed on the basis of social norms and assumptions. They are essential for maintaining professionalism, accuracy and mutual understanding in business interactions. The analysis shows the influence of these conventions on various aspects of communication, including formal greetings, email formats, and industry terminology. Drawing on theories of linguistics and philosophy, the research emphasizes the importance of sociocultural competence and adherence to legal and ethical standards in global business communications. By learning historical context and contemporary applications, this article demonstrates how pragmatic conventions facilitate effective interaction and compliance, and ultimately contribute to the success of business operations.

Key words: business communication, conventional communication, pragmatic conventionality, norms and rules, ensuring speech accuracy, maintaining professionalism.

INGLIZ BIZNES DISKURSINI TARTIBGA SOLISHDA PRAGMATIK KONVENTSIYALLIKNING ROLI

Annotatsiya

Ushbu maqola ingliz biznes diskursini tartibga solishda pragmatik konventsiyallikning rolini o'rganadi va uning biznes muhitida samarali muloqotni ta'minlashdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Shuningdek, maqolada pragmatik konventsiyallik ijtimoiy me'yorlar va taxminlar asosida shakllantirilgan standartlashtirilgan til amaliyotini anglatishi ilmiy asoslangan. Ular biznesdagi o'zaro munosabatlarda professionallik, aniqlik va o'zaro tushunishni saqlash uchun juda muhimdir. Tahlil ushbu konventsiyalarning muloqotning turli jihatlari, jumladan, rasmiy tabriklar, elektron pochta formatlari va sohaga oid terminologiyaga ta'sirini ko'rsatadi. Tilshunoslik va falsafa nazariyalariga tayangan holda, tadqiqot ijtimoiy-madaniy kompetentsiya va global biznes muloqotlarida huquqiy va axloqiy standartlarga rioya qilish muhimligini ta'kidlaydi. Tarixiy kontekstni va zamonaviy ilovalarni o'rganib, ushbu maqola pragmatik konventsiyalar qanday qilib samarali o'zaro ta'sir va muvofiqlikni osonlashtirishini va natijada biznes operatsiyalarining muvaffaqiyatiga hissa qo'shishini namoyish etadi.

Kalit so'zlar: biznes muloqot, konventsiyal muloqot, pragmatik konventsiyallik, me'yorlar va qoidalar, nutqiy aniqlikni ta'minlash, professionallikni saqlash.

РОЛЬ ПРАГМАТИЧЕСКОЙ КОНВЕНЦИОНАЛЬНОСТИ В РЕГУЛИРОВАНИИ АНГЛИЙСКОГО БИЗНЕС-ДИСКУРСА

Аннотация

В этой статье исследуется роль прагматической условности в регулировании английского делового дискурса и подчеркивается ее важность для обеспечения эффективного общения в деловой среде. Также в статье научно обосновано, что прагматическая условность относится к стандартизированной языковой практике, сформулированной на основе социальных норм и ожиданий. Они необходимы для поддержания профессионализма, ясности и взаимопонимания в деловых отношениях. Анализ показывает влияние этих соглашений на различные аспекты общения, включая формальные приветствия, форматы электронной почты и отраслевую терминологию. Опираясь на теории лингвистики и философии, исследование подчеркивает важность социокультурной компетентности и соблюдения правовых и этических стандартов в глобальном деловом общении. Исследуя исторический контекст и современные приложения, эта статья демонстрирует, как прагматические соглашения способствуют эффективному взаимодействию и соблюдению нормативных требований и, следовательно, способствуют успеху бизнес-операций.

Ключевые слова: деловое общение, конвенциональное общение, прагматическая условность, нормы и правила, обеспечение точности речи, сохранение профессионализма.

Kirish. Biznes muloqotlari sohasida tildan samarali foydalanish muvaffaqiyatli o'zaro munosabatlar va bitimlar uchun juda muhimdir. Pragmatik konventsiyallik tilning muayyan kontekstlarida, ijtimoiy me'yorlar va taxminlarga rioya qilgan holda qo'llanilishining standartlashtirilgan usullarini anglatadi. Ingliz biznes diskursi an'anaviy ravishda eng tartibga solinadigan diskursiv turlardan biridir. Biznes muloqotlarini standartlashtirish va konventsiyalligi biznes muloqotlarini boshqarishni ta'minlaydi.

M.V. Koltunova konventsiyallikni turli nutq darajalarida muloqot qiluvchilarining o'zaro ta'sirini tartibga soluvchi pragmatik konventsiyalar tizimi sifatida belgilaydi, pragmatik konventsiyalar esa janr stsenariylarining odatiy modellarida, nutqiy o'zaro ta'sirning status-rol modellarida aks ettirilgan muloqotni tashkil etuvchi asosiy "me'yorlar va qoidalar" sifatida tushuniladi [1].

Ingliz biznes diskursida bu konventsiyalar aniqlik, professionallik va o'zaro tushunishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Biznes sozlamalarida bu ko'pincha rasmiy tabriklar, elektron pochta xabarlari va hisobotlar uchun tuzilgan formatlar va sanoatda tushuniladigan maxsus terminlarni o'z ichiga oladi. Bu esa, til orqali ijtimoiy o'zaro ta'sirini amalga oshirish qobiliyatining o'zi ushbu me'yor va qoidalarni bilish bilan bog'liqligini anglatadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ilm-fanda "konventsiyal muloqot" muammosi bilan bir qancha turli bilim sohasiga mansub mutaxassislar shug'ullanishgan, jumladan, faylasuflardan: A.L. Blinov, M. Dammit, D. Devidson, V.A. Lebedev va b.; tilshunoslardan: J. Ostin, J. Searl, P. Strouson, M.V. Koltunova, D. Lyuis, S.S. Ryabkov va b. Umumiy ilmiy nuqtai nazardan "konventsiya" atamasi deviant xulq-atvorni rad

etish orqali umumetirof etilgan qoidalar, me'yorlar, urf-odatlar va xulq-atvorni tashqi tartibga solishni bildirish uchun ishlatiladi [6].

Tilning konvetsiyallik mohiyati haqidagi masalalarning rivojlanishi Aristotel davriga borib taqaladi, u nomlar narsalarning tabiatidan kelib chiqmagani uchun til qandaydir kelishuv yoki shartnomalar natijasidir, deb hisoblagan. Keyinchalik, bu g'oyani F. de Sossyur davom ettirdi. U tilni ulardan foydalanadigan til jamoasiga "qo'yilgan" ixtiyoriy belgilar tizimi [5] deb ta'rifladi. Konvetsiyalar til tizimining asosi bo'lib, uning barcha darajalariga kirib boradi va nutq faoliyatining barcha jabhalarida amalga oshiriladi.

Ch.V. Morrisning "Belgilar nazariyasining asoslari" (Foundations of the theory of signs) kitobida pragmatikada konvetsiyalar lingvistik va nutq birliklaridan foydalanish qoidalari sifatida tushuniladi, chunki til "foydalanish sintaktik, semantik va pragmatik qoidalar bilan belgilanadigan har qanday shaxslararo ramziy vositalar to'plami" [9] sifatida talqin etiladi.

S.S. Ryabkov esa o'zining «Zamonaviy nemis tilidagi "Vertrag" nutq aktining freym tuzilishi» (Фреймовая структура речевого акта «Vertrag» в современном немецком языке) nomli tadqiqotida nutqiy aktlarga nisbatan "konvetsionallik" tushunchasini keng ma'noda, "tilning konvetsional asosiga tayangan ma'lum bir nutq aktining doimiy mulki" sifatida yoki tor ma'noda, "nutq aktini nutqda shu tarzda dekodlash imkonini

beradigan qat'iy belgilangan kommunikativ qobig'i" deb talqin qiladi [4].

E.N. Malyuga madaniyatlararo biznes muloqoti kontekstida nutq aktlari nazariyasi haqida gapirganda, "agar biznes muloqoti ishtirokchilari turli madaniyatlarga mansub bo'lsa hamda til va madaniyat masalasida teng malakaga ega bo'lsa, nutq aktining muvaffaqiyati ehtimoli juda yuqori bo'ladi ta'kidlaydi va to'laqonli o'zaro ta'sirning muvaffaqiyatsizligini va duch kelinadigan tushunmovchiliklar yuzaga kelish ehtimoli mavjud"ligini xavf ostiga qo'yadi [2] Binobarin, biznes muloqotining samaradorligi to'g'ridan-to'g'ri kommunikantlarning ijtimoiy-madaniy kompetentsiyasiga bog'liq bo'lib, u sheriklarning madaniy qadriyatlarini, ularning xususiyatlarini va biznes munosabatlariga ta'sirini qadrlash va hisobga olish bilimi va qobiliyatini nazarda tutadi [3].

Natijalar va muhokama.Zamonaviy biznes landshaftida samarali muloqot muvaffaqiyat uchun juda muhimdir. Ingliz biznes diskursini tartibga solish tilning biznes sharoitida qanday ishlatilishini tartibga soluvchi yo'riqnomalar, me'yorlar va huquqiy asoslarni o'z ichiga oladi. Ushbu qoidalar aniqlik, professionallik va muvofiqlikni ta'minlaydi, samarali o'zaro aloqalar va operatsiyalarni osonlashtiradi. Biznes diskursini tartibga solish muloqotlar bo'ylab professionallik va izchillikni saqlash uchun muhim ahamiyatga ega. Bu quyidagilarga yordam beradi:

Aniqlikni ta'minlash – aniq ko'rsatmalar tushunmovchiliklarning oldini olishga yordam beradi va xabarlar to'g'ri uzatilishini ta'minlaydi.

Professionallikni saqlash – standartlarga rioya qilish muloqoti rasmiy va xushmuomalali hamda hurmatga loyiq qiladi. Bu biznes munosabatlarini saqlab qolish uchun juda muhimdir.

Huquqiy standartlarga rioya qilish – qoidalar korxonalariga reklama, ma'lumotlarni himoya qilish va boshqalar bilan bog'liq qonunlarga rioya qilishga yordam beradi.

Yuqorida keltirilgan tasnifiy xususiyatlar tahlili borasida to'xtalmoqchimiz:

Biznes muloqoti ko'pincha tasodifiy suhbatlarda unchalik keng tarqalgan bo'lmagan rasmiyatchilik va xushmuomalalik darajasini [8] (professionallikni saqlash) talab qiladi. Bunga unvonlardan (titullar, mas.: Mr., Mrs., Ms., Miss, Master, Sir, Madam, Dr. va h.k.) foydalanish, xushmuomalali so'rovlar (Could you...?, Would you...?, Excuse me, ..., Would you mind... / Do you mind...?, Do you think you could help me with...?, Would you be able to help me with...? va b.) va rasmiy yopilish (Yours truly, Sincerely, Thanks again, Appreciatively, Respectfully, Faithfully, Regards, Best regards va b.) kiradi. "Please" va "thank you" so'zlaridan foydalanish, shuningdek, "Dear Mr. Smith" kabi tegishli salomlar keng tarqalgan misollardir.

Biznes diskursini standartlashtirilgan formatlar asosida shakllantirish: elektron pochta xabarlari, hisobotlar va taqdimotlar

Ichki muloqot siyosati	Kompaniyalarda ko'pincha xodimlarning ichki va tashqi aloqalari bo'yicha aniq ko'rsatmalar mavjud. Bular elektron pochta uchun shablonlar, uchrashuvlar uchun ko'rsatmalar va nozik ma'lumotlarni qayta ishlash protokollarini o'z ichiga olishi mumkin. Bunday siyosatlar izchillikni ta'minlaydi va kompaniyaning brend ovozi saqlab qolishga yordam beradi.
Huquqiy va axloqiy standartlar	Biznes muloqotlari reklama standartlari, iste'molchilar huquqlari va ma'lumotlarni himoya qilish to'g'risidagi qonunlar kabi huquqiy me'yorlarga mos kelishi kerak. Axloqiy mulohazalar ham muloqotning halol va hurmatli bo'lishini ta'minlovchi rol o'ynaydi. Masalan, Evropada ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha umumiy reglament (The General Data Protection Regulation – GDPR) kompaniyalarning shaxsiy ma'lumotlarni qanday ishlatishiga ta'sir qiladi.
Madaniy sezgirlik	Global biznes muhitida muloqotdagi madaniy farqlarni tushunish juda muhimdir. Bunga to'g'ridan-to'g'ri, ierarxiya va muzokara uslublari bilan bog'liq turli konvetsiyalardan xabardor bo'lish kiradi. Misol uchun, G'arb madaniyatlarida to'g'ridan-to'g'ri muloqotni qadrlash mumkin bo'lsa-da, Osiyo kontekstlarida ko'proq bilvosita yondashuvlarga ustunlik berish mumkin.

Bundan ko'rinib turibdiki, ingliz tilidagi biznes diskursning pragmatik-diskursiv xususiyatlarini tushunish juda muhim. Kontekstli xabardorlikni qo'llash, xushmuomalalik strategiyalarini qo'llash, o'zaro munosabatlarni boshqarish, ravshanlikni ta'minlash va fikr-mulohazalarni osonlashtirish orqali biznes diskurs ishtirokchilari muloqot sifatini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Oxir oqibat, ushbu xususiyatlarni

odatda aniqlik va professionallikni ta'minlash uchun standartlashtirilgan formatlarga amal qiladi. Misol uchun, elektron pochta xabarlari ko'pincha salomlashish (Good morning/afternoon/evening; Hello/Dear, I hope this email finds you well; Thank you for your time and attention; I am contacting you in regards...; Thank you for getting in touch with... va b.) bilan boshlanadi, so'ngra aniq maqsad qo'yiladi va harakatga chaqirish yoki yakuniy so'z bilan tugaydi.

Sohaga xos jargonlardan foydalanish: sohaga xos terminologiyadan foydalanish tajribani yetkazishga yordam beradi va xabar mo'ljallangan auditoriya tomonidan tushunilishini ta'minlaydi. Masalan, "ROI" (Return on Investment/Investitsiya daromadi) yoki "B2B" (Business to Business/Biznesdan biznesga) kabi atamalar odatda biznes diskursida qo'llaniladi.

Pragmatik konvetsiyalar statik emas; ular kontekst va auditoriyaga qarab farqlanadi. Masalan, ko'p millatli korporatsiyada rasmiyatchilik darajasi (Mas.: –Good morning, Mr. Brown. – Good morning, Miss Nightingale.) va foydalaniladigan til turi boshlang'ich muhitdan sezilarli darajada farq qilishi mumkin.

Biznes diskursini tartibga solish biznes muloqotini qanday olib borish kerakligini belgilaydigan ko'rsatmalar va me'yorlarni anglatadi. Bu kompaniyaning ichki siyosati va kengroq sanoat standartlarini o'z ichiga olishi mumkin. Ularga quyidagilar kiradi:

o'zlashtirish nafaqat individual ish faoliyatini yaxshilaydi, balki tilshunoslikda diskurs borasida yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etishga hissa qo'shadi.

Xulosa. Pragmatik konvetsiyallik va tartibga solish ingliz biznes diskursining muhim tarkibiy qismidir. Belgilangan konvetsiya va qoidalarga rioya qilgan holda, mutaxassislar o'zlarining muloqotlari samarali, hurmatli va sanoat standartlariga

mos kelishini ta'minlashi mumkin. Shuningdek, ingliz biznes diskursini tartibga solishda pragmatik konventsionallikning roli chuqur o'rganish, tez rivojlanayotgan global biznes muhitida madaniyatlar va kontekstlarda samarali muloqot qilish qobiliyati muvaffaqiyat uchun asosiy mahorat bo'lib qolishiga xizmat qiladi. Kelgusi tadqiqotlarda biznes diskurs va ehtimol, sun'iy

intellekt integratsiyasini izchil tahlil qilish lozim, bu nutqning ma'lum jihatlarini potentsial ravishda avtomatlashtiradi va muloqot shakllari haqida yangi tushunchalarni beradi. Bir so'z bilan aytganda, biznes muhiti rivojlanishda davom etar ekan, muloqot amaliyotlarini samarali tartibga solish va moslashtirish qobiliyati muvaffaqiyatga erishishning asosiy omili bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR

1. Колтунова М.В. Конвенциональность как основа делового общения [Текст]: дисс. ... доктора филологических наук/ М.В. Колтунова. – М., 2006. – 286 с.
2. Малюга Е.Н. Функциональная прагматика межкультурной деловой коммуникации [Текст]/ Е.Н. Малюга. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2008. – 320 с.
3. Пономаренко В.А. Фразеологические единицы в деловом дискурсе: на материале английского и русского языков [Текст]: Дисс. ... канд. филол. наук/ В.А. Пономаренко. – Краснодар, 2007. – 213 с.
4. Рябков С.С. Фреймовая структура речевого акта «Vertrag» в современном немецком языке [Текст]: Автореферат дисс. ... канд. филол. наук/ С.С. Рябков. – Нижний Новгород, 2008. – 19 с.
5. Соссюр Ф. де Труды по языкознанию [Текст]/ Ф. де Соссюр. - М.: Прогресс, 1977. – 696 с.
6. Социологический энциклопедический словарь: на русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Редактор-координатор академик РАН Г.В. Осипов. – М.: НОРМА, 2000. – 488 с.
7. Философский энциклопедический словарь/ Ред.-сост. Е.Ф. Губский и др. – М.: Инфра-М, 1998. – 576 с.
8. Brown P. & Levinson S.C. (1987). Politeness: Some universals in language usage. – Cambridge, UK: Cambridge University Press.
9. Morris Ch.W. Foundations of the theory of signs [Text]. – Chicago, 1938. – 60 p.

УДК: 811.161.1

Наргиза МАМЕДОВА,

И.о. доцент кафедры «Языки и дошкольное образование» Ташкентского института экономики и педагогики

Рецензент: С. Исроилова – доктор философии по филологии (PhD)

RUS TILINI O'QITISH USULLARI VA UNING YUTUQ VA ISTIQBOLI

Аннотация

Til shaxsining shakllanishi uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, uning lingvistik salohiyati o'zgarish bilan davom etadi. Rus tilini o'qitishning zamonaviy usullari nazariy asosini uning asosiy fanlari – pedagogika, ta'lim va kognitiv psixologiya, psixolingvistika yutuqlari tashkil etganligi sababli shaxsga yo'naltirilgan ta'lim strategiyasini amalga oshirish haqiqatga aylandi.

Калит so'zlar: Rus tili, uslublar, metodika, adabiyot, chet tilini o'qitish metodikasi, kategoriya.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА, ЕЁ ДОСТИЖЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

Формирование языковой личности – длительный процесс, продолжающийся изменением её языкового потенциала. Поскольку теоретическую основу современных методов обучения русскому языку составляют достижения его основных наук - педагогики, педагогической и когнитивной психологии, психолингвистики, реализация личностно-ориентированной образовательной стратегии стала реальностью.

Ключевые слова: Русский язык, методы, методика, литература, методика преподавания иностранного языка, категория.

RUSSIAN LANGUAGE TEACHING METHODS AND ITS ACHIEVEMENT AND PROSPECT

Annotation

The formation of a language personality is a long-term process, which continues with the change of its linguistic potential. Since the theoretical basis of modern methods of teaching the Russian language is formed by the achievements of its main sciences - pedagogy, educational and cognitive psychology, psycholinguistics, the implementation of a person-oriented educational strategy has become a reality.

Key words: Russian language, methods, methodology, literature, foreign language teaching methodology, category.

Введение. Учащихся, логического мышления с учетом их возрастных особенностей, общие особенности содержания предметов, появившиеся в программах «Игнатъева» до этого времени.

Программы первого десятилетия после революции предусматривали изучение «живого языка», например грамматики. Не «рука» орфографии, а отдельный раздел, отводящий изучение орфографии и пунктуации к формальным навыкам.

Сложные и проектные программы 1930-х годов, реализация которых привела к ликвидации самостоятельного предмета русского языка, грамматические упражнения устанавливались в процессе языкового наблюдения во время учебы.

Стабильный учебный план 1933 года установил концентрический принцип изучения грамматики, а синтаксис был признан приоритетным разделом, потерявшим свое место в учебном плане 1954/55 учебного года. В программу 1936 года развитие устной и письменной речи учащихся было включено как неотъемлемая часть [1].

Анализ литературы по теме. Методика преподавания русского языка как науки, ее основы были продолжены в трудах историков языка Ф. И. Буслаева и И. И. Срезневского, К. Д. Ушинского и достигла своего расцвета в начале 20 века благодаря работам В.И. Водовозова, С.Ю. Стоюнина, Л.И. Поливанова, А.Д. Алферова и др [2].

Особенностями программы 1967 года являются фонетика, словарный запас, структура слов, изменяемые и фиксированные части речи, выявление знаний о синтаксисе простых и сложных предложений. Кроме того, в эту программу вошли разделы «Культура речи и стилистика» и «Общие сведения о языке» [3]. Стабильная программа русского языка в 1970 году была дополнена самостоятельными разделами «Словарь», «Словообразование», «Сочетание фраз».

Со временем меняется не только содержание школьного курса русского языка, но и структура программы:

дается перечень знаний, подлежащих освоению и развитию учебных, языковых и речевых навыков.

Методика исследования. Действующие программы по русскому языку основаны на достижениях прошлых программ и отражают современное состояние лингвистической и психолого-педагогической науки.

Систематическое освоение современных методов обучения русскому языку представляет собой ориентированную на учащихся образовательную стратегию, конечной целью которой является формирование языковой личности, способной к систематизации и реализации.

Для достижения запланированной коммуникативной ситуации желательно использовать языковые средства на всех уровнях.

Анализ и результаты. Формирование языковой личности – длительный процесс, продолжающийся изменением ее языкового потенциала. Поскольку теоретическую основу современных методов обучения русскому языку составляют достижения его основных наук - педагогики, педагогической и когнитивной психологии, психолингвистики, реализация личностно-ориентированной образовательной стратегии стала реальностью.

Опираясь на достижения психологов позволяет лингвисту учитывать особенности психики студента, его личностные особенности (тип памяти, особенности мышления, внимания, характер предпочтений в получении и усвоении информации) при организации учебного процесса. Принадлежность к определенному психологии изучают пути формирования знаний, роль вербальных и эмоциональных средств в обучении, что дает педагогам методы, методы и логику для лучшего понимания, запоминания и усвоения учебного материала школьниками, помогает выбирать операции [4].

Психолингвистика, изучающая процессы прогнозирования, формирования и создания собственной речи, восприятия и понимания речи других, вносит неоценимый вклад в методику обучения русскому языку.

Ещё одним важным достижением современной методологической системы является основная общенаучная концепция подхода. Отношение как реализация социальных отношений является переменной величиной. Содержание концепции формируется в зависимости от социально-экономических условий, сложившихся в обществе, образовательной политики, реализуемой на определенном этапе его развития. Методами обучения русскому языку, актуальными на современном этапе развития, являются:

значительного по объёму и разнообразного по содержанию материала раскрывает лингвистический ландшафт русскоязычного мира в целом, создаёт национально-культурный фон для понимания своеобразия русского языка. Поскольку язык является отражением национальной культуры, национальной истории, манеры речи, культуры межнационального общения, то преподавание русского языка в нашей республике осуществляется, с одной стороны, в контексте русской культуры, с другой стороны, в диалоге с белорусской культурой функциональный (речевой-деятельностью) подхода, отличающийся с точки зрения объекта исследования (лингвистический, речевой.); коммуникативной- деятельностью подходом различается по методу обучения (описательно-классификационный, речевой-развивающий, коммуникативной-деятельностью).

Функциональный подход к обучению русскому языку подготовлен функциональной грамматикой, предметом которой являются «языковые единицы в речи и функции и деятельность языковой системы», поскольку каждая из языковых единиц обладает семантикой. Потенциал, который может быть реализован только в процессе речевой деятельности.

Коммуникативного активно-активного подхода, приняли участие в эксперименте, проведенном в рамках реализации концепции развивающего обучения, и пришли к выводу о необходимости сотрудничества педагога и обучающегося. студентка преподавания в команде родного языка.

Вторая часть термина коммуникативной-деятельностью подход определяется механизмом приобретения знаний: «Познание... всегда есть осуществление некоторой деятельности или действия, связанного с этим знанием. Качество приобретения знаний определяется разнообразием и характером деятельности, в которой знания могут быть использованы»[5].

В 1988 году идея коммуникативно-деятельного подхода к обучению родному языку была теоретически основана на разработанной российскими специалистами концепции, в которой впервые применительно к практике было введено понятие речевой деятельности и ее видов. Преподавание родного языка. Таким образом, функциональный и коммуникативно-активный подходы образуют гармоничное единство предмета и метода обучения. Реализация подхода коммуникативной деятельности выявила проблему обучения школьников разным видам речевой деятельности. Наиболее эффективный путь ее решения специалисты видят во взаимосвязанном обучении видам речевой деятельности, ее система разработана в методике преподавания русского языка как иностранного и может быть включена в методику обучения родному языку. По различным видам речевой деятельности взаимно связаны и осуществляются:

переносить знания и развитые умения из одного вида речевой деятельности в другой с учетом их общности и специфики;

тренировка техники речи проводится циклично; создаются все условия для управления создаются условия для управления содержанием высказывания;

при взаимосвязанном обучении один вид речевой деятельности должен преобладать при обучении других.

Диалогические и монологические тексты являются продуктом речевой деятельности и регулярно создаются в результате общения между людьми, реализации коммуникативной функции языка в речи, в результате чего изменился методический статус текста. Он выполняет познавательную, развивающую, эстетическую функции на занятиях по русскому языку, является средством формирования интеллектуальной, духовной, социальной, национально-культурной, нравственной и эстетической сфер личности учащегося, стал основной дидактической единицей на занятиях по русскому языку. воспитание важных личностных качеств у студентов.

Современная наука располагает достаточным количеством общепринятых, достоверных сведений о тексте, его категориях и языковых средствах, играющих роль создателя текста, что позволило включить некоторые результаты научных исследований в качестве объекта рассмотрения в адаптированный текст. форма. на теоретическом и/или практическом уровне в школьном курсе русского языка.

На теоретическом уровне, используя соответствующие термины, у учащихся формируется представление о таких особенностях текста, как тематическое единство, широта, целостность, смысловая и структурная связность, законченность, что заставляет работать над развитием связной речи. больше сосредоточенности и последовательности.

В Российской Федерации Т.А. система развития связной речи учащихся, созданная Ладыженская, в нашей республике - Л.А. Муриной жанрово-стилистический подход к развитию связной речи учащихся должен быть дополнен теоретически обоснованными и практически разработанными исследованиями.

К числу несомненных достижений современных методов русского языка относится поиск механизма контроля процесса преподавания наук и учебных достижений школьников. Решить эту задачу способны педагогические технологии, характеризующиеся такими особенностями, как концептуальность, системность, управляемость и эффективность (Г. А. Селевко). Главным преимуществом образовательной технологии является ее повторяемость, возможность менять характер работы мастера слова.

На основе публикаций в методической прессе можно составить корпус наиболее широко используемых технологий в обучении русскому языку. Технология кооперативного обучения, метод проектов, технология программного обучения, полное усвоение материала, блочная, модульная технология, игровая технология, технология знаковой модели (использование опорных сигналов, схем, конспектов), информационная технология (учитель – персональный компьютер – ученик), коллективно-технологический метод обучения и т.д.

Последовательные, общепризнанные результаты лингвистической и психолого-педагогической науки открывают возможность обновления содержания школьного курса русского языка, совершенствования методов его преподавания, что находит отражение в современных средствах преподавания этой науки. значительно расширилась за счет использования компьютеров в учебном процессе.

В то же время нельзя не признать, что в методике преподавания русского языка существуют проблемы, которые ждут своего решения.

1. Прежде всего необходимо усовершенствовать терминологическую систему.

наука, ее основные методологические понятия: стратегия обучения, компетентность и компетентность в обучении, подходы к обучению, принципы, методы и методы обучения русскому языку, педагогическое и познавательное общение на уроках русского языка, организация организационных форм и форм обучения русскому языку.

2. Личностно-ориентированная стратегия, основанная на идеях развивающего обучения, становится реальностью тогда, когда определяются психолого-педагогические и

психолингвистические основы обучения русскому языку, когда мастер слова вооружается умением учитывать психофизиологические особенности. в образовательном процессе в целях организации рационального усвоения знаний школьниками, формирования навыков и умений.

3. Интенсификация и индивидуализация сохраняют актуальность.

Создание условий для речевого и всестороннего личностного развития школьников, образовательного процесса путем самостоятельного совершенствования учебно-языковых и речевых навыков заинтересованными учащимися. Он служит следующим целям: компьютерные и интернет-технологии, система дистанционного обучения русскому языку для отработки литературных норм на всех уровнях языка, систематическое формирование навыков всех видов языкового анализа, всех видов речевой деятельности.

Очевидно, что практически полностью отсутствует учебно-методическое обеспечение факультативных

предметов по русскому языку, методических разработок и дидактических материалов для обучения русскому языку на широкой этнокультурной основе учащихся различных типов школ. был. нашей республики.

Выводы и предложения. Таким образом, очевидны достижения методической науки последних десятилетий и проблемы, которые помогут повысить качество преподавания русского языка, а именно составление корпуса наиболее используемых технологий в преподавании русского языка. на основе публикаций в методической прессе. Важно эффективно использовать технологию кооперативного обучения, метод проектов, технологию программированного обучения, полного усвоения материала, блочную, модульную технологию, игровую технологию, технологию знаковой модели, информационную технологию, коллективно-технологические методы обучения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Щерба, Л. Преподавание иностранных языков в средней школе. – Москва: ЛКЛ, 1974. – С. 29.
2. Львов М.Р. Лингвистический анализ. – Москва: 2007. – С. 127.
3. Галай, Д.А. Русский язык. Практический анализ. – Чернева: Куйбышев. 2012. – С. 157.
4. Егорова, Н.В. Уроки развития по русскому языку. – Москва: Горка, 2008. – С. 78.
5. Щерба, Л. Преподавание иностранных... – С. – 19.

UO‘K: 811.512.133-119+811.512.133*1

OyguL MAXMUDOVA,
Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi, PhD
E-mail: maxmudovaoygul920@gmail.com,

FarDU professori N.Umarova taqrizi asosida.

TILSHUNOS OLIM M.MIRTOJIYEVNING FONETIKA DOIRASIDAGI TADQIQOTLARI

Annotatsiya

Maqolada fonetist olim professor M.M.Mirtojiyev qarashlari yoritilgan bo‘lib, professor Yormat Tojiyev tilshunos olim M.M.Mirtojiyev haqida shunday fikr bildirgan edi: “Professor Miraziz Mirtojiyev o‘z tadqiq usuliga, jiddiy nazariy fikrlariga ega bo‘lgan, o‘z ilmiy uslubini shakllantira olgan olim bo‘lib, o‘zbek tilshunosligi taraqqiyotini belgilab turuvchi katta bir ilmiy tilshunoslik maktabini yaratganligi aniq. Bu ilmiy maktabni o‘zbek tilshunosligida, aytish mumkinki, Ayyub G‘ulomov ilmiy tilshunoslik maktabidan keyingi eng yirik ilmiy maktab deyshiga to‘la asosimiz bor” [2].

Kalit so‘zlar: Fonetik sath, dinamik urg‘u, kvantitativ xarakter, intonatsiya, nutq tovushlari, nutq organlari, fonetik eksperiment, ossillograf.

ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНОГО-ЛИНГВИСТА М. МИРТОЖИЕВА ПО ФОНЕТИКЕ

Аннотация

В статье изложены взгляды ученого-фонетика профессора М.М.Миртожиева, профессор Ермат Тоджиев высказал следующее мнение об ученом-лингвисте М.М.Миртоджиеве: «Профессор Миразиз Миртоджиев имел свой метод исследования, серьезные теоретические идеи и свой научный метод. Ясно, что он был учёным, который смог сформировать и создать крупную школу научного языкознания, определившую развитие узбекского языкознания. Мы имеем все основания называть эту научную школу крупнейшей научной школой в узбекском языкознании после школы научного языкознания Аюба Гуломова» [2].

Ключевые слова: Фонетический уровень, динамический акцент, количественный признак, интонация, звуки речи, органы речи, фонетический эксперимент, осциллограф.

LINGUISTIC SCIENTIST M. MIRTOJIYEV'S RESEARCH IN PHONETICS

Annotation

The article describes the views of the phonetic scientist Professor M.M. Mirtojiyev, Professor Yormat Tojiyev expressed the following opinion about the linguist scientist M.M.Mirtojiyev: "Professor Miraziz Mirtojiyev had his own research method, serious theoretical ideas, and his own scientific method It is clear that he was a scientist who was able to form and created a large school of scientific linguistics that determined the development of Uzbek linguistics. We have every reason to call this scientific school the largest scientific school in Uzbek linguistics, after the Ayyub Gulomov school of scientific linguistics"[2].

Key words: Phonetic level, dynamic accent, quantitative character, intonation, speech sounds, speech organs, phonetic experiment, oscillograph.

Introduction. In the world linguistics, the specific characteristics of scientific schools founded in certain fields of science, their place and role in the development of scientific thinking are being researched as one of the actual problems. Since the scientists who founded the scientific school create scientific-theoretical innovations that are the basis for the development of a new stage in progress of a certain field of science, and at the same time, they cultivate potential followers who will enrich science with new results. Researching the scientific principles and criteria of analysis developed by such scientists based on the study of the specific features of their scientific and creative activity is considered urgent as it leads to new scientific and theoretical conclusions and serves the further development of science.

In the world linguistics, attention is paid to such important issues as the scientific schools that have made a great contribution to the development of world linguistic thinking, the research methods of the famous scientists who founded these schools, the theoretical and practical significance of the results they have achieved. Consistent continuation of scientific research in this direction at the level of today's requirements is the dictate of the time. In linguistics, the study of the human language and the laws of its occurrence in many ways require consistent research of the phonetic, lexical, and grammatical systems of the language. From this perspective, glorifying the work of linguists who devoted their lives to determining the place of language in society and systematically studying their scientific heritage are important tasks in linguistics.

Some scientific investigations have been conducted on the influence of scientific schools created in Uzbek linguistics on

the improvement of national linguistic thinking. However, to date, the separate study of the activities of linguists has not been fully resolved in the agenda of Uzbek linguistics. In this regard, the special study of the scientific heritage of the professor Miraziz Mirtojiyev, who created a school in linguistics and is recognized not only in our republic, but internationally, is one of the priority tasks. As a linguist, M.M. Mirtojiyev's researches in Uzbek language phonetics, lexicology, morphology, semasiology, Turkic words are among the works worth studying in Uzbek linguistics. Since the scientist's theoretical views on semasiology, a field that has not been deeply studied in Uzbek linguistics in a monographic direction, his experimental analyses within the framework of the phonetic system of the Uzbek language, the scientific and practical conclusions he made in this regard are of great importance for linguistics.

This, in turn, is the responsibility of linguists to further expand the scope of research on the Uzbek language, to study the linguistic features of our language in a wide and detailed manner, as well as to recognize the scientific achievements of linguists who have made a significant contribution to the development of Uzbek linguistics [1].

In this respect, determining the theoretical and practical importance of the scientific heritage left by the outstanding linguist scientist Miraziz Mirtojiyev, the place and role of the linguistic school created by the scientist in the development of national linguistics are among the urgent issues of the field.

Literature review. Foreign linguists such as P.Serio, L.Tenyer, O.Campbell-Thomson; Russian linguists R.I.Avanesov, A.V.Bondarko, R.A.Budagov, V.V.Vinogradov, V.Zinder,

V.V.Kolesov, M.I.Matusevich and others analyzed the scientific activities of linguists. For example, the research works of N.A.Sverdlova "Методологические особенности лингвистической концепции Отто Эсперсена" (2004), D.A. Samarin's "Методологические особенности концепции активной грамматики Льва Владимировича Щербы" (2010) are dedicated to the work of mature linguists. In this regard, we can give an example of D.M.Yuldasheva's dissertation work in Uzbek linguistics, written in 2021 on the theme "Лингвистическое и методическое наследие академика Л.В.Щербы" dedicated to the study of academician L.V.Shcherba's scientific heritage.

In this regard, in Uzbek linguistics, M.Qurbanova's "Linguistic heritage of Fitrat" (1993), Sh. Bobomurodova's "Role of Elbek in the development of Uzbek linguistics" (2002), T.M.Togayev's "Ashurali Zahiri and his linguistic heritage" (2005), We can cite as an example the dissertation work of D.M.Yuldasheva on the topics "Lingvisticheskoe i metodicheskoe nasledie akademika L.V.shcherby" (2021).

Different approaches can be seen in these studies, including M.Qurbanova Fitrat's published linguistic articles and lectures revealed her views on language development, her attitude to synharmonism, and her participation in the scientific and social process related to spelling. T.Togayev highlighted Ashurali Zahiri's contribution to the orthography and punctuation of the Uzbek language with his treatise "Spelling". In her research, Sh. Bobomurodova also analyzed Elbek's scientific activities to increase the spelling literacy of the people through published series of articles.

In general, in Uzbek linguistics, there are no research works dedicated to the study of the scientific creativity of linguists, and the need to study the researches and scientific heritage of famous linguists determines the relevance of the work.

The serious research of the scientific activity of the linguist M.Mirtojiyev began mainly after his major works published after the 90s, which were brought to the attention of the scientific community. In the researches published during this period, the scientific activities of the scientist, his contribution to the development of the phonetics of the Uzbek language, his semasiological analyses were studied in depth, and his researches on the history of Turkic languages were duly evaluated, it was noted that Professor M. Mirtojiyev's scientific views are different from others due to the originality of his speculations, which are based on factual evidence [2]. Despite the fact that the scientist's works are analyzed and scientifically highly evaluated in these articles, the issue of the role of M.Mirtojiyev's scientific school in Uzbek linguistics has not been specifically researched on a monographic aspect. From this point of view, it is important to study the unique approaches and scientific interpretations of well-known scientists in Uzbek linguistics, in particular, phonetician, lexicologist, and semasiologist M.M.Mirtojiyev, who greatly contributed with his achievements in the fields of phonetics, lexicology, and semasiology.

Research methodology. Miraziz Mirtojiyev Mirtojiyevich (1927-2019) is an Uzbek linguist, lexicographer, and a hardworking devotee of science. The scope of the scientific school of M.Mirtojiyev can be seen from the studies of the 30 disciples trained by M.Mirtojiyev as N.Mahmudov, A.Nurmonov, R. Rasulov and S.Muhamedova, Z.Tohirov, I.Hakimov, V.Karimjonova, O.Sharipova, D.Khojayeva, G.Rikhsiyeva, G.Norimova, Sh.Shorasulova, N.Umarova and others.

Professor M. Mirtojiyev is one of the well-known linguists. During his scientific career, he published 12 monographs, 1 textbook, 11 manuals, 5 scientific and popular pamphlets, 5 dictionaries and more than 200 scientific, critical and encyclopedic articles [6]. The professor worked effectively even in his 80s and 90s. The most prominent textbooks of M.Mirtojiyev correspond to the period after 2010s. Within these textbooks, the works "Phonetics of the Uzbek language" and "Research of Turkish root words" are of great importance.

The scientist's textbook "Phonetics of the Uzbek language" covers not only the Uzbek literary language, but also its dialects and the materials of the borrowed lexicon. M.Mirtojiyev had published his articles on the phonetic level since the

beginning of his scientific career and expressed his ideas in a large-scale work. The monograph "Uzbek language phonetics" created as a result of long-term observations was published in 2013 by "Fan" publishing house. Though prior to that, in different years «Stress in the Uzbek language» by A.Gulomov (1947), "Phonetics" by B.Reshetov and Sh.Shoabdurahmanov (1953), section of "Phonetics" of textbooks created for students of higher educational institutions, F.Abdullayev, H.Doniyorov, A.Mahmudov, S.Otamirzayeva, H.Jamolkanov, H.Yoldosheva's studies that covered one or another part of phonetics, were published, a monographic study based on the results of experimental investigation, which involves all the national features of phonetics "from head to toe" had not been created yet [2].

The connection of phonetics with physical acoustics and anatomy, the compatibility with these sciences is ensured in the description of some of its phenomena. A number of clarifications were made to the existing views on the speech apparatus in «Current Uzbek literary language. Phonetics», written by Professor M.Mirtojiyev (Tashkent, 1999) [4].

It should be noted that all the examples of M.Mirtojiyev's phonetic research were recorded on the basis of new transcription symbols that fully reflect the sound system of the Uzbek language. The linguist made sufficient use of the phonetics laboratory of the Institute of Language and Literature of the UzRAS for conducting experiments.

The study of speech sounds from a biological aspect constitutes a large part of M.Mirtojiyev's researches at the phonetic level. We believe that in order to carry out the research one should have perfect knowledge of the human body. The biological aspect of speech sound refers to the anatomy and physiology of speech organs. At the same time, defectology and pathology of speech organs are also important in the formation of speech sounds.

Many manifestations of speech disorders are associated with organic damage to the central nervous system [7]. According to the scientist, only the vocal cords are pure speech organs, and the rest are not speech organs at all [5]. The articulation speech sounds by these organs is an additional task. That is, the lungs and related organs are the organs of breathing, larynx has a function of swallowing, mouth and teeth primary function is digestion, the function of the tongue is tasting, smelling and breathing are the functions of the nasal cavity.

Analysis and results. Speech organs perform different functions in the formation of speech sounds.

Its strength, elasticity, and quality can also be different. This, of course, is related to the condition of the vocal cords in the formation of sounds. The scientist notes that the formation of the sound in different cases depends on the following conditions of the vocal chords: whisper (the formation of the voice without the participation of the vocal cords), false fold voice (the false fold of the voice, that is, with a very intensive effect on the ventricular fold (plica vestibularis) formation as a result of hitting), mumbling (formation of the sound without movement of the lips) [5].

Alalia (the underdevelopment of the speech part of the brain due to pathology), aphasia (the speech part of the brain is affected by pathology and total or partial loss of speech), dysarthria (damage of the medulla oblongata), laryngitis (sometimes the voice of the patient is lost), arthritis of the cricoid and arytenoid cartilages (disturbance of pitch, roughening of the voice), glossitis (pain in the tongue that prevents articulation), tonsillitis (disordered pronunciation of nasal sounds and mixing of the nasal resonator tone with deep tongue back sounds). Summarizing the above points, we tried to present the diseases of speech organs and articulatory processes related to them on the basis of a table.

A speech defect is named by the Greek term for that sound, depending on which sound it fails to pronounce. For example, sigmatism, rotatism, lamdatism, kappatism, gammatism, khitism, yotatism [7]. The scientist also notes that it is possible to find the defect of not being able to pronounce q and g' sounds in the Uzbek language.

When studying the phonetics of a language in general linguistics, all the mentioned elements of speech sounds specific

to that language are taken into account. In this regard, it is necessary to analyze the research on «Uzbek language phonetics» in the consecutive five parts.

Based on the results of the experiment conducted by M.Mirtojiyev, he clearly describes the articulation of vowel phonemes. For example, the radiograph confirms that the narrow vowels *i* and *ы* in the Russian language are very narrow compared to the *i* and *ь* vowels in the Uzbek language. Kh.Nematov notes that there are 8 vowel phonemes in the old Turkish language [8]. According to the interpretation of M.Mirtojiyev, there are 14 vowel sounds in the Uzbek literary language:

1. Vowels in the upper part of the tongue: *i, i, y, ь, u, o*.
2. Vowels in the middle rise of the tongue: *э, ө, ö, o*.
3. Vowels in the low rise of the tongue: *ə, ð, o, ə*.

Linguist D.Nabiyeva notes that M.Mirtojiyev neglected the functional aspect of vowels in this case: «Also, the functional aspect of the phoneme, which has been in the foreground since the creation of the phoneme theory, is rejected» [9, 82]. In particular, the author writes: «Human voice has two bases: 1) acoustic base 2) biological base. Some literature also mentions the linguistic basis. This refers to the role of sound in speech. However, sound does not perform a function in speech, but is the form of a phoneme, which is the smallest part of speech content» [5].

According to the «Phonetics of the Uzbek language», consonants are divided into two types according to their acoustic properties: sonants and consonants.

M.Mirtojiyev notes in his experimental analyses that there are 13 possibilities for the occurrence of sonants, and only 6 of them are used in the Uzbek language [5]. Unlike other modern Uzbek language textbooks, M.Mirtojiyev considers sonors to be 6. The scientist distinguishes between sonants sounds *η* and *ñ*. It is based on the dialectal nature of sonants.

In the research of D.Nabiyeva, it is noted that in some Uzbek dialects it is observed that they fall in the word structure. For example, in Namangan dialect, *bola-chaqa:ni* (*bola - chaqangni*). In Shahrizabz dialect, *xə:rəde* (*hangradi*); in Oghuz dialects *ma:lay* (*manglay*) and others [9].

The scientist represented all 25 consonants on the basis of a table and, unlike the traditional transcription, describes the vowels and consonants of the Uzbek language and offers a more perfect transcription system.

Accentuation is the study of a specific part of a word, i.e. a syllable, with the help of emphasis, which mainly refers to a word stress. The word stress is studied by M.Mirtojiyev in three ways: 1) dynamic (percussive) stress; 2) quantitative (length) stress; 3) musical (musical) stress.

The word stress in Uzbek is quantitative, not dynamic. In this case, it is taken into account that the stress on certain syllables

of the word is compared in its length to the vowel of other syllables. In Uzbek quantitatively accented syllables, sound strength and pitch are also important to a certain extent. They should not be significantly different from the sound power and pitch of other syllables [5].

To prove this, the scientist cites the word «beda» (clover) as an example. In his experimental analysis, both syllables of the word have a vowel of 6 mm. amplitude ((Latin: amplitude - size, amount) - the largest deviation of the quantity oscillating according to a certain law from the zero value) has sound power. We cannot tell which syllable is stressed. If the vowels of this word are analyzed from the point of view of sound duration, the vowel of the first syllable is 90 msec., and the vowel of the second syllable is 150 msec. (such examples are often found in the scientist's research: as by the examples of the words *qizil, quruq*). In these words, the lexical stress is expressed only by the length of the sound. So, the second syllable gets lexical stress and it is a quantitative stress [10].

Conclusion. Professor Mirtojiyev, in a certain sense, clarified the relationship between syllable and *hijo* (clustered syllable) in Uzbek linguistics, highlighted their differences and significant aspects. He showed that the words borrowed from Russian and other languages through Russian in the Uzbek language have a series of consonants, even three and four in the syllables of words (Appendix 4). He proved on the basis of examples that it is not possible to artificially adapt them to the *hijo* pattern. According to the content provided by the scientist, some of the syllable types are not consistent with the opinions of other linguists (Appendix 5). In the researches of the versatile scientist, while providing information on the phonetics of the Uzbek language, the relationship of the syllable to the *hijo* is discussed. Also, in the accentuation section, new information is given that is not found in previous textbooks and manuals [2].

According to M.Mirtojiyev, it is not logical to consider the development of speech sound as «sound modification» according to the tradition of Turkology, and he approves of calling this phenomenon «sound impact», as F.A.Abdullayev called it. While doing his research, the scientist did not mention Khamid Nematov's book «Historical phonetics of the Uzbek language», so we should say that he did not pay attention to this source. Kh.Nematov and a number of linguists do not classify phonetic phenomena like M.Mirtojiyev, but divide them into combinatory and positional changes. Kh.Nematov, while describing a total of 14 forms, the glossary of term adduces 16 forms [8]. M.Mirtojiyev explains 24 types of phonetic phenomena in the book «Phonetics of the Uzbek Language».

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2022-yil 20-dekabrda Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga qilgan Murojaatnomasi.
2. Mahmudov N., Nurmonov A. Miraziz Mirtojiyev // O'zbek tili va adabiyoti. 2007. – №4. – B. 97.
3. Mahmudov N., Odilov Y. Miraziz Mirtojiyev // O'zbek tili va adabiyoti. 2017. – № 3. – B. 107.
4. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – B 177.
5. Mirtojiyev M. O'zbek tili fonetikasi. – Toshkent: Fan, 2013. – B. 6.
6. «O'zbek tili va adabiyoti» jurnali tahrir hay'ati. Miraziz Mirtojiyev // O'zbek tili va adabiyoti. 2019. – № 6. – B. 127.
7. Ayupova M. Logopediya. – Toshkent, 2007. – B.18.
8. Ne'matov H. O'zbek tili tarixiy fonetikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
9. Nabiyeva D.A. O'zbek tili sathlarida dialektik kategoriyalarning namoyon bo'lishi: filol. fan. dokt. diss. – Toshkent, 2006. – B. 82.
10. Mirtojiyev M. O'zbek tilida leksik urg'u // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. – № 4. – B.24.

Nargiza MASHARIPOVA,
Associate Professor, Urganch State Pedagogical Institute
Email: nargizamasharipova0787@gmail.com
Onagul ISMOILOVA,
PhD student, Urganch State University,
Email: ismoilovaonagul@gmail.com

Farg'ona davlat universiteti professori D.Qambarova taqrizi asosida

THE PROBLEM OF TRANSLATING RELIGIOUS AND HISTORICAL TERMS IN THE TRANSLATION OF HISTORICAL AND LITERARY WORKS

Annotation

This article is devoted to the field of translation studies, discussing the crucial role of translation in the world, opinions expressed by representatives of global translation schools, mainly addressing one of the issues that translators may encounter in historical and literary works—the translation of religious and historical terms, the omission or addition of certain words, and the impact of these actions on the context.

Key words: Adequate translation, style, rhyme, archaic words, realities, hadith, wise leader, prophet, faith, religious words.

ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА РЕЛИГИОЗНЫХ И ИСТОРИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ИСТОРИКО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Аннотация

Данная статья посвящена области переводоведения и содержит мнения представителей международных школ переводчиков о роли переводчика в мире. Основное внимание уделено проблемам, с которыми могут столкнуться переводчики при работе с историко-художественными произведениями, такими как перевод религиозных и исторических терминов, пропуск или добавление отдельных слов и их влияние на контекст.

Ключевые слова: Адекватный перевод, стиль, рифма, архаичные слова, реалии, хадис, мудрый лидер, пророк, вера, религиозные слова.

TARIXIY-BADIIY ASARLAR TARJIMASIDA DINIY VA TARIXIY SO'ZLAR TARJIMASI MUAMMOSI

Аннотация

Mazkur maqola tarjimachilik sohasiga bag'ishlangan bo'lib, unda jahonda tarjimaning o'rni, dunyo tarjimachilik maktablarining vakillari tomonidan bu borada bildirilgan fikrlar, asosan tarixiy-badiiy asarlarda tarjimon duch kelishi mumkin bo'lgan muammolardan biri diniy va tarixiy so'zlar tarjimasi, ayrim so'zlarni tushirib qoldirish yoki qo'shish va buning kontekstga ta'siri yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Adekvat tarjima, uslub, qoffiya, arxaik so'zlar, realiyalar, hadis, pir, nabi, e'tiqod, diniy so'zlar.

Introduction. As we all know, any work that spreads enlightenment contributes to the development of that society and the high level of success of the state. For this reason, many creators of the 20th century translated the masterpieces of world literature from Russian, English, German, and French into Uzbek to acquaint the Uzbek people with them and to lead our society out of dependency and slavery, to open the eyes of the Uzbek people wider. They tried to present many works to the people more easily by staging them. Our great scholars like Behbudiy, Abdulla Avloniy, Cho'lpon, Fitrat worked hard in the field of translation, even risking their lives, sweating for today's peaceful times. In a sense, they succeeded in awakening the people, taking samples from foreign literature, encouraging the people towards freedom and independence. In fact, if we look at the world schools of translation studies, practical translation studies began two thousand years ago when Livius Andronicus translated Homer's "Odyssey" into Latin. In Europe, interest in practical translation studies arose in the 8th-9th centuries [1].

In Uzbekistan, starting from the second half of the 20th century, we can witness that G'aybullat Salomov, Jamol Kamol, Abdulla Sher, Shavkat Rahmon made great contributions to delighting our people with samples of world literature. Through translation, by knowing the languages of other peoples, we can open new and bright doors for our own lives. It brings joy to a person that we can keep pace with world innovations in every field and apply this to our own research. For those who have taken translation as their profession, there is a great responsibility to convey the works written about the culture and customs of other language-speaking peoples to the reader of the second nation in the way the writer felt.

After gaining independence, among a number of reforms being carried out in our country, the designation of "Training modern personnel who know several foreign languages in our country, conducting scientific research on foreign languages, improving language teaching methodology" [2] as one of the priority tasks is opening up the way to inform researchers about the latest achievements in the field of science and to conduct more and deeper research in the field of translation studies to increase adequate translations. Especially in the years since our country's independence, it would not be an exaggeration to say that a radical turn has been achieved in this field. Real specialists in their field, who are translating foreign literature into our national language and presenting samples of Uzbek literature to people in other languages, have been achieving sufficient success in this regard. But as we mentioned earlier, this path is certainly not easy; conducting many researches and being able to use the necessary type of translation, appropriate style, correct linguistic equivalents, and phraseological units requires great skill in the translator. A writer who stands out with his bright individual style often displays not just one but several styles in his work [3]. It is natural that the translator understands this and his effort in correctly conveying the work to the people is proof that he is a true creator.

According to the type of work, if it is a literary work, it is necessary to illuminate the artistic expressiveness in the second language; if it is a scientific work, to correctly apply terms and concepts; if it is poetry, to adjust the rhyme and refrain; if it is historical, to effectively use archaic and historical words in the second language. If we turn to the opinions of world scholars in this regard, we will witness the existence of different views. "The

translation process between two languages involves the translator transforming an oral text in the source language into an oral text in the target language" [4]. In this statement, we can see that A. Rojo has provided a general idea related to the field of translation. According to P. Newmark, "Translation is rendering the meaning of a text into another language in the way that the author intended and with the appropriate style" [5]. In our opinion, Newmark here implies being able to correctly use all styles in translation, to accurately convey the author's idea to the reader who is a speaker of another language.

Object of the Research and Methods Used. We are pleased that most of the research being conducted in the field of translation today is devoted to the difficulties we may encounter in translation, the pragmatic problems arising from the absence of exact equivalents in the second language, creating great opportunities for young translators. Any research and studies conducted in the field of translation are always discussed with great interest in linguistics. For example, in her dissertation on "The Investigation of the Translations of Figurative Means in the Text of 'Baburnama' into English" [6], D. Hoshimova has illuminated the lexical, semantic, syntactic-stylistic, pragmatic, and linguocultural characteristics of the translation of figurative means in the work. With this, the scholar has, on the one hand, demonstrated her enthusiasm for historical works, and on the other hand, to some extent provided solutions to the problems we may encounter in the translation of historical-literary works.

The translator scholar G. Salomov, who was instrumental in the flourishing of the translation school in our country, defined translation as follows: "The main feature of translation is that it is a creative process of re-creation with the means of another language; it is the art of words" [7]. Understanding the essence of the great translator's thoughts, if we define translation as the art of words and the translator as a true creator, we would be giving a correct definition. Because when introducing a work into a second language, it is not easy for the translator to not only create it in a simple and understandable way so that the customs and national values of the people reach the second nation, but also to creatively select the style of the work, and this is not within the ability of every creator. Because, as a result of translation, new views, new ideas, and new genres can also form as products of relations between national literatures. The results of observations show that foreign readers very much enjoy reading samples of Uzbek national literature that have been translated, and express positive opinions about Uzbek creators. In 1898, Mirzo Muhammad Haydar's work "Tarikh-i Rashidi" was translated into English by Edward Denison Ross and was warmly received by English readers. Interest in this historical work aroused interest among researchers, and in 1996, it was re-translated into English and published by Professor William Thackston [6]. Of course, as time goes on and progress and changes are observed in science, it is noted that the later translation was done in a much more perfect, simple, and fluent language than the previous one. Only if these literary samples that showcase our identity to the world are translated correctly, will the author's ideas be correctly interpreted by the readers.

Results Obtained and Their Analysis. For these reasons, we decided to translate another bright example of Uzbek national literature—the historical work "Khorezmnom" by Ozod Masharipov—to present it to English readers. In this process, in addition to gaining an understanding of the life paths of our ancestors who left a deep mark in our national history, we also realized that we should gain knowledge about the history of the emergence of Islam and its spread to Central Asia, and that English readers should certainly also enjoy this. In order to achieve an adequate translation, we resolved to produce a translation by integrating various translation methods. This is certainly not an easy task, because during the translation process, we need to know in what way religious words, realities, and archaic words are correctly used in English, and exactly which words can be used in place of specific words. For example, in the

translation of religious words in this work such as hadith, pir (wise leader or spiritual mentor), nabi (prophet), e'tiqod (faith), Islamic theology, murid (disciple), payg'ambar (prophet), we need to be careful. Because one wrongly chosen word can completely reverse and shatter the entire work, the original feelings and thoughts that the author intended to convey.

We can provide thousands of such examples. For instance, it was difficult to find exact equivalents in English for lexical units such as qurultoy (a historical term for a council or assembly), davlat to'ntarishi (coup d'état), sohibqiron; or expressions like qonini so'rmoq (literally "to suck one's blood," meaning "to massacre"), nohaq qon to'kish (to shed innocent blood), hukmron g'oya (dominant idea), o'ziga og'dirib olmoq (to win over), tutingan o'g'il (adopted son). However, to translate these word-for-word may be contrary to the principles of translation. Therefore, if exact equivalents of such words, phrases, and idiomatic expressions do not exist in the lexical wealth of the second language, we can express the meaning using explanations or phrases with close meanings. Sometimes, it is sufficient to convey the content of an entire paragraph using two or three sentences, and sometimes the opposite may be the case. That is, to bring out the essence of one sentence in the second language, we may have to use several sentences. This process is not considered incorrect in translation, as long as the author's idea finds its precise expression. Also, a translation of the same sentence done by two translators may be expressed with different words.

The Uzbek language is such a rich language that it is full of words that cannot be expressed in other languages, for which exact equivalents do not exist in other languages. For example, in the historical work "Sultan Jalaluddin Khwarazmshah in Pakistan" written by Bekzod Abdirimov and Vasim Sajjad, the phrase "yastanib yotgan" ("sprawling" or "lying spread out") caught our attention. In the English translation, we witnessed that this phrase was omitted by the translator:

"Indeed, the Khorezmshahs' state, which included vast deserts, plains, mountains and hills, oases lying spread out from the Kipchak steppe to the Indus River, from East Turkestan to the Persian Gulf, stands among the largest empires established in the world" [8].

This sentence was interpreted by the translator as follows:

"Because, the Khorezmshahs' state, which stretches from the Kipchak steppe to the Indus River, from East Turkestan to the Persian Gulf, was one of the largest empires in the world" [8].

As a result of the integration of the world's peoples, representatives of the global community are striving to study each other's cultures in all aspects and, in this process, establish mutual cooperation in various fields. The development of different peoples' cultures is evident in the progress of relations in important areas such as culture, art, and literature of those nations. The unique aspects of each nation's culture, customs, and daily life are vividly reflected in artistic and historical literature. For this very reason, by analyzing and studying the masterpieces of world literature, the reader becomes aware of the past and ancient values, customs, secrets of that people's culture, and the historical stages of their culture. This also leads the readers to be aware of the others' culture and be more flexible if they visit to the overseas.

Conclusion. From the translation, we can understand that the part in the original text "...including vast deserts, plains, mountains and hills, oases lying spread out..." was omitted in the English translation of the text. However, with this, we cannot say that the translator made a gross error; we can consider that he was able to convey the author's intention to the reader in simple language, briefly. With this, we once again witnessed how versatile and unique our Uzbek language is. It is up to the translator with which methods to translate, they only try to create perfect, clear and readable work into other language. The translated book can be a real example of the skillful translator's work if it becomes bestseller and loved one among other books.

REFERENCES

1. Hamidov X.X, Tarjimashunoslik fanidan ma'ruza matnlari", -Toshkent, 2012

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2018-yil 5-martdagi Namangan viloyati To'raqo'rg'on tumani Isoqhon Ibrat nomidagi maktab-internatiga tashrifidagi nutqi. Elektron resurs:<http://www.uza.uz/oz...prezidentimiz-is-okhon-t-ra-ibrat-mazhm>
3. Salomov G'., "Tarjima tashvishlari", -Toshkent, 1983 19-bet
4. Rojo A., Step by step: A course in contrastive Linguistics and Translation. Peter.Lang. 2009. -25-bet
5. Newmark P.A., Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, (1988/1995). – p 5.
6. Hoshimova D., "Boburnoma" matnidagi tasviriy vositalarning ingliz tiliga tarjimalari tadqiqi. Filologiya fanlari bo'yicha fan doktori darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent 2018. -74-bet
7. Salomov G'., Tarjima nazariyasiga kirish. – T.: O'qituvchi, 1978. – B.93.
8. Abdirimov B., Sajjad V., "Sulton Jaloliddin Xorazmshoh Pokistonda" – Toshkent: Yoshlar matbuoti, 2021-y.11 va 171-betlar.
9. Cruse D. A. Lexical semantics. – Cambridge, England: Cambridge University Press, 1986. – 310 p. – P. 285.
10. DiMarco Ch., Hirst G., Stede M. The semantic and stylistic differentiation of synonyms and near-synonyms. In AAAI Spring Symposium on Building Lexicons for Machine Translation. –Stanford, CA: March. Dorr, Bonn, 1993. – P. 114-121.

UO'K:811.5

Laylo MIRZOYEVA,
Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

Termiz davlat pedagogika instituti v.b. dotsenti, f.f.f.d., G.A.Salomova taqrizi asosida

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MEHMONXONA ISHI TERMINLARINING KOMPLEKS CHOG'ISHTIRMA TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida mehmonxona ishi terminlarining kompleks chog'ishtirma tahlili olib borilgan. Unda ikki tildagi mehmonxona leksikasining shakllanish tarixi, terminlarning tarkibiy xususiyatlari, va ularning o'zaro o'xshash va farqli jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada zamonaviy mehmonxona ishidagi globalizatsiya va texnologik o'zgarishlarning mazkur leksikaga ta'siri ham o'rganilgan. Tadqiqot natijalari ikki tildagi mehmonxona ishi leksikasini kengroq tushunish va uning o'zaro aloqadorligini ko'rsatishga xizmat qiladi. Tahliliy maqola talabalar, professor-o'qituvchilar, mehmonxona xizmati xodimlari hamda sohaga qiziquvchi keng auditoriya vakillari uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: Mehmonxona ishi, terminologiya, chog'ishtirma tahlil, globalizatsiya, leksika, mehmonxona xizmatlari.

COMPLEX ANALYSIS OF HOTEL BUSINESS TERMS IN ENGLISH AND UZBEKI

Annotation

In this article, a comprehensive cross-sectional analysis of hotel business terms in English and Uzbek languages was carried out. It analyzes the history of the hotel lexicon in two languages, the structural features of the terms, and their mutual similarities and differences. The article also studies the influence of globalization and technological changes in modern hotel work on this lexicon. The results of the research serve to provide a broader understanding of the lexicon of hotel work in two languages and to show its interrelationship. The analytical article is intended for students, professors, hotel staff, and representatives of a wide audience interested in the field.

Key words: Hotel work, terminology, cross analysis, globalization, lexicon, hotel services.

КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ ТЕРМИН ГОСТИНИЧНОГО БИЗНЕСА НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В данной статье был проведен комплексный перекрестный анализ терминов гостиничного бизнеса на английском и узбекском языках. Анализируется история гостиничной лексики на двух языках, структурные особенности терминов, их взаимные сходства и различия. Также в статье исследуется влияние глобализации и технологических изменений в современной гостиничной работе на данную лексику. Результаты исследования призваны обеспечить более широкое понимание лексики гостиничной работы на двух языках и показать ее взаимосвязь. Аналитическая статья предназначена для студентов, преподавателей, сотрудников отелей и представителей широкой аудитории, интересующейся данной сферой.

Ключевые слова: Гостиничная работа, терминология, перекрестный анализ, глобализация, лексика, гостиничные услуги.

Kirish. Jahon tilshunosligida XX asrning so'nggi va XXI asrning dastlabki yillarida terminologiyaning mustaqil yo'nalish sifatida taraqqiy etishi, turli tilli lug'atlarning yaratilishi, milliy terminologiya va terminografiyani rivojlantirish qiyosiy aspektidagi tadqiqotlar qamrovini kengaytirdi. Hozirgi davrda terminologiya muloqot jarayonida axborot manbai, turli ixtisosliklarni o'zlashtirish, ilmiy-texnik taraqqiyotni jadallashtirish vositasi sifatida xizmat qilmoqda. Bu, o'z navbatida, mazkur sohadagi ilmiy izlanishlarga bo'lgan ehtiyojni yanada oshiradi. Binobarin, sohaviy terminlarni tartibga solish va unifikatsiyalash, ingliz, rus va o'zbek tillaridagi izohli lug'atlarni chog'ishtirish asosida ilmiy xulosalar chiqarish bugungi fanning dolzarb vazifalaridan biridir.

Zamonaviy dunyo tilshunosligida terminologiyaning o'rni, umumiy va xususiy terminologiya muammolari, shuningdek, tilshunoslik terminlarini tartibga solish jarayoni bilan bog'liq tadqiqotlar bir til doirasida muayyan darajada amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, tilshunoslik terminlarining leksikografik talqini bir necha til izohli lug'atlarini chog'ishtirish kesimida o'rganilmagan. Ayni paytda turli tizimga mansub bo'lgan tilshunoslik terminlarini saralash, unifikatsiyalash, tasniflash, kodifikatsiyalash, izohlash, ularning funksional, leksik-semantik xususiyatlarini aniqlash kabi ustuvor yo'nalishlarda ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Tarixiy tadridj va taraqqiyot o'zgarishlari shuni ko'rsatadiki, mehmonxona ishi terminologiyasi mehmonxona sanoati va turizmning rivojlanishi bilan uzviy bog'liq bo'lgan muhim sohalardan biri. Ingliz va o'zbek tillaridagi mehmonxona ishi terminlari nafaqat madaniy va iqtisodiy o'zgarishlarni, balki

globalizatsiya jarayonining ham ta'sirini aks ettiradi. Bu leksika ikki tilda ham tarixiy jarayonlar davomida shakllanib, turli bosqichlarda o'zgarib borgan.

Ingliz tili mehmonxona ishi sohasida xalqaro til sifatida muhim ahamiyat kasb etgan. Bu tildagi mehmonxona terminologiyasi ko'plab millatlar tomonidan qabul qilingan va zamonaviy mehmonxona sanoatining asosini tashkil etgan. Bundan farqli o'laroq, o'zbek tilidagi mehmonxona ishi terminologiyasi milliy qadriyatlar, an'analar va turli tarixiy omillar ta'sirida shakllanib, o'zining xos xususiyatlariga ega.

Mazkur maqolada mehmonxona ishi terminologiyasining ingliz va o'zbek tillaridagi o'xshash va farqli jihatlari chuqur o'rganilib, ularning umumiyliklari va o'ziga xosliklari aniqlanadi. Ikki tildagi terminologiyani chog'ishtirish orqali, mehmonxona ishidagi zamonaviy leksik tendensiyalar va ularning rivojlanish yo'nalishlari aniqlanadi. Tadqiqotdan maqsad, mazkur sohada tillar o'rtasidagi o'zaro ta'sir va aloqalarni o'rganish hamda ularning umumiy rivojlanish tamoyillarini yoritishdan iborat.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Ingliz va boshqa xorijiy tillarda hamda rus tilshunosligida umumiy va xususiy terminologiya bo'yicha bir qator tadqiqotlar olib borilgan. O'zbek tilshunosligida terminologiya masalalari M.E.Umarxo'jaev, I.X.Sadikova, S.X.Nurmatova, O.Tursunova, P.P.Nishonov, O.S.Axmedov, D.X.Kadirbekova, H.V.Mirzaxmedova va S.T.Mustafayevalar tadqiqotlarida o'z aksini topgan.

Barchamizga ma'lumki, jahon tilshunosligida mehmonxona ishi terminologiyasining shakllanish tarixi mehmonxona va mehmonxonalar sanoatining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq. Bu sohadagi terminlar madaniy, iqtisodiy va

texnologiyalik o'zgarishlar bilan shakllanib, har bir davrda yangi tushunchalar, atamalar va lug'atlar paydo bo'ldi. Quyida mehmonxona ishi terminologiyasining shakllanish tarixi haqida qisqacha ma'lumot keltiriladi.

Metodologiyasi. Mehmonxona va xizmat ko'rsatish sohasi global iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biridir. Ingliz tili mehmonxona ishida xalqaro aloqa tili sifatida ustunlik qiladi, bu esa terminologiyaning standartlashuviga yordam beradi. Boshqa tomondan, o'zbek tilida mehmonxona terminlarining rivojlanishi va lokalizatsiya jarayonlari diqqatga sazovor. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi mehmonxona ishi terminlarining qiyosiy tahlili o'tkaziladi, ularning morfologik, semantik, fonetik va madaniy jihatlaridan o'rganiladi.

Ushbu tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi:

1. Terminologik tahlil: Ingliz va o'zbek tillaridagi mehmonxona ishiga oid atamalar tanlab olindi va ularning lug'atlardagi ta'riflari o'rganildi.

2. Fonetik tahlil: Ingliz va o'zbek tillaridagi terminlarning talaffuzlari va ularning o'zaro qiyosiy tavsifi o'rganildi.

3. Morfologik va semantik tahlil: Ingliz va o'zbek tillaridagi atamalarning grammatik va ma'naviy tuzilishlari o'rganildi.

4. Madaniy tahlil: Mehmonxona ishidagi madaniy omillarning ingliz va o'zbek tillariga ta'siri tahlil qilindi.

Shuningdek ishda morfo-semantik, statistik va qiyosiy - chog'ishtirma tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Mehmonxona ishi terminologiyasining shakllanishi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Mehmonlar va sayohatchilar uchun turli xizmatlar ko'rsatish ilk davrlardayoq mavjud bo'lgan, va shuningdek, ular uchun maxsus atamalar ham paydo bo'lgan. Masalan, rimliklar davrida "taberna" so'zi mehmonlar uchun turar joyni ifodalagan. Bu davrdagi mehmonxona xizmatlari oddiy bo'lgan va ularning atamalari ham unchalik rivojlanmagan.

O'rta asrlarda mehmonxona sanoati va uning atamalari biroz murakkablashdi. Bu davrda Yevropada mehmonxona va xostellar faoliyati ko'paygan. Masalan, "inn" so'zi, ingliz tilida, yolg'iz sayohatchilar va tijoratchilar uchun turar joylarni ifodalagan. Shuningdek, "hostel" so'zi o'rta asrlardagi jamoat turar joylarini anglatgan.

Industrial inqilob davrida mehmonxona sanoatida katta o'zgarishlar yuz berdi. Ushbu davrda transport vositalari rivojlangani bois, sayohatlar soni ortib, mehmonxona xizmatlariga bo'lgan talab keskin oshdi. Mehmonxona ishi uchun ko'plab yangi atamalar va tushunchalar paydo bo'ldi. Masalan, "concierge" va "bellboy" kabi atamalar aynan ushbu davrda mehmonxona xizmatlarining rivojlanishi bilan paydo bo'lgan.

XX asrda mehmonxona sanoati globallashtirish jarayonini boshdan kechirdi. Bu davrda xalqaro mehmonxona tarmoqlari va brendlari shakllanib, ular bilan bog'liq atamalar ham xalqaro miqyosda standartlashdi. Buning natijasida "front office", "check-in", "check-out", "suite" kabi atamalar butun dunyo bo'ylab umumiy tushunchaga aylandi. Ingliz tili xalqaro til sifatida mehmonxona ishi terminologiyasining asosini tashkil etdi.

XXI asrda mehmonxona ishi terminologiyasiga raqamlashtirish jarayoni katta ta'sir ko'rsatdi. Zamonaviy texnologiyalar va onlayn bron qilish tizimlari bilan bog'liq ko'plab yangi terminlar paydo bo'ldi, masalan, "online booking", "e-check-in", "virtual concierge". Shuningdek, atamalarning qisqartirilishi va yangi uslubdagi so'zlar, masalan, "staycation" (uyda yoki mahalliy joylarda dam olish) ham shakllandi.

O'zbek tilida mehmonxona ishi leksikasining tarixiy rivojlanishi jamiyatdagi iqtisodiy, madaniy, va siyosiy o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu leksika ham vaqt davomida turli bosqichlarda shakllanib borgan. Mehmonxona ishi atamalari, avvalo, xalq an'analari, savdo yo'llari va keyinchalik global madaniy ta'sirlar natijasida o'zgarishlar va rivojlanishlardan o'tgan.

O'zbekiston hududida mehmondo'stlik an'anasi qadimdan mavjud bo'lgan. Aholining mehmondo'stlik madaniyati ko'hna zamonlardan boshlab rivojlanib, bu an'analar milliy madaniyatning muhim qismiga aylangan. Mehmonlarni qabul qilish uchun an'anaviy mehmonxonalar – "karvonsaroylar" (savdo

yo'llari bo'yicha yo'lovchilar uchun mo'ljallangan turar joylar) keng tarqalgan. Bu an'analarga muvofiq, mehmonlar uchun ajratilgan alohida joylar va ularni qabul qilish uchun xizmat ko'rsatish tartiblari shakllangan.

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin, milliy qadriyatlar va o'zbek tilining tiklanishi jarayoni boshlandi. Bu davrda mehmonxona ishi uchun atamalarni milliy asosda shakllantirishga e'tibor qaratildi. Milliylikka urg'u berish maqsadida, ayrim ruscha atamalar o'rniga o'zbekcha so'zlar qo'llana boshlandi. Masalan:

- "Mehmonxona": - "Gostinitsa" o'rniga.

- "Qabulxona": - "Reception" o'rniga.

- "Xizmat ko'rsatish": - "Servis" o'rniga.

Shuningdek, global madaniyatning ta'siri tufayli, ko'plab xalqaro atamalar ham kirib keldi. Bu atamalar o'zbek tilida saqlanib qoldi yoki mahalliyashtirildi, masalan, "konserj", "shvedcha stol" (inglizcha "buffet"dan).

Zamonaviy tilshunoslikda "so'z" va "termin" tushunchalari o'rtasidagi munosabat muhim masalalardan biri bo'lib, bu ikki atama turli til soharida o'rganiladi va qo'llaniladi. Quyida ushbu tushunchalarning o'zaro munosabati va ularning tilshunoslikdagi roli haqida batafsil ma'lumot keltiriladi.

So'z tilning asosiy birligi bo'lib, u ma'noga ega va ma'lum tilda faoliyat yuritadigan asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. So'zlar to'g'ridan-to'g'ri kommunikatsiya vositasida insonlar o'rtasida ma'lumot almashishga imkon beradi. So'zning asosiy xususiyatlari:

- Ma'naviy komponent: So'z ma'lum bir ma'noni ifoda etadi, va u inson tafakkurida o'ziga xos tasavvur va tushunchalarga bog'liq.

- Fonetik komponent: So'zning talaffuzi va uning fonologik xususiyatlari tilning uning ajralmas qismidir.

- Morfologik komponent: So'zning tuzilishi va uning grammatik funksiyasi tildagi boshqa elementlar bilan o'zaro bog'liqlikda namoyon bo'ladi.

Termin shunchasi esa - ma'lum bir fan yoki kasb-kor sohasiga xos bo'lgan so'z yoki so'z birikmasi bo'lib, u ushbu sohada maxsus tushunchalarni ifodalash uchun ishlatiladi. Terminlar ko'pincha umumiy lug'at so'zlaridan farqli ravishda, aniq va aniqlangan ma'nolarga ega bo'ladi. Terminning asosiy xususiyatlari:

- Aniqlik: Terminlar ko'pincha bir ma'noda tushuniladi va ularning ma'nosi odatda muayyan fan yoki soha doirasida belgilanadi.

- Standartlashuv: Terminlar ko'pincha maxsus lug'atlar, qoidalar va standartlarga asoslanib shakllanadi, va ularning ma'nosi xalqaro miqyosda ham tushunarli bo'lishi mumkin.

- Mutaxassislik: Terminlar faqat muayyan soha yoki kasbda faoliyat yurituvchi mutaxassislar tomonidan ishlatiladi va ularning umumiy aholi uchun tushunish qiyin bo'lishi mumkin.

Zamonaviy tilshunoslikda so'z va termin tushunchalari o'rtasida aniq farq bor. So'zlar tilning asosiy unsurlari bo'lib, ular insonlar o'rtasidagi kommunikatsiyaning umumiy vositasi sifatida xizmat qiladi. Terminlar esa, ma'lum bir fan yoki sohaga xos bo'lgan maxsus so'zlar yoki so'z birikmalari bo'lib, ular aniqlangan va chegaralangan ma'nolarga ega. Tilshunoslikda ushbu ikki tushuncha o'rtasidagi o'zaro munosabatni o'rganish muhim ahamiyatga ega, chunki bu tilning rivojlanishi va uning turli sohalardagi qo'llanilishini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Qolaversa so'z va terminlar ingliz va o'zbek tillarida mehmonxona ishi terminlarining kompleks chog'ishtirma tahlilini yuritishda qo'l keladi.

Xulosa. Ingliz tilida mehmonxona ishi leksikasining tarixiy rivojlanishi mehmonxona sanoatining uzluksiz o'zgarishi va rivojlanishi bilan bog'liq. Ilk davrlarda asosiy atamalar oddiy turar joylar va xizmatlar bilan chegaralangan bo'lsa, industrial inqilob va globalizatsiya jarayonlari natijasida leksika sezilarli darajada boyidi. XXI asrda raqamlashtirish va internet texnologiyalari mehmonxona ishi leksikasiga yangi tushunchalarni kiritdi, bu esa mehmonxona ishida zamonaviy talablarga javob beradigan yangi atamalarning paydo bo'lishiga olib keldi.

ADABIYOTLAR

1. Умархўжаев М.Э. Принципы составления многоязычного фразеологического словаря: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук – М., 1972. – 25 с.
2. Садыкова И.Х. Принципы составления англо-русско-узбекского учебного словаря юридических терминов: Дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1998. – 174 с.
3. Нурматова С.Х. Истоки формирования и функционирование астроавиакосмической терминологии в лексике английского, русского и узбекского языков: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 2000. – 24 с.
4. Турсунова О. Ўзбек давлатчилиги тарихида қўлланган ҳуқуқий терминларнинг лисоний таҳлили: Филол. фан. ном. ... дисс. автореф. – Т., 2007. – 26 б.
5. Нишонов П.П. Француз ва ўзбек тиллари юридик терминологиясининг қиёсий-типологик тадқиқи: Филол. фан. ном. ... дисс. автореф. – Т., 2009. – 25 б.
6. Ахмедов О.С. Инглиз ва ўзбек тилларида солиқбожхона терминларининг лингвистик таҳлили ва таржима муаммолари: Филол. фан. д-ри дисс. – Т., 2016. – 255 б.
7. Кадирбекова Д.Х. Инглизча-ўзбекча ахборот-коммуникация технологиялари терминологияси ва унинг лексикографик хусусиятлари: Фалсафа доктори. ... дисс. автореф. – Т., 2017. – 44 б.

UDK: 001.895:811.111

Nigorakhon MIRZOYOKUBOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
Email: nigorakhonmirzoyokubova@gmail.com

O'zMU dotsenti PhD F.B.Axrarova taqrizi asosida.

EFL SINFLARIDA FONOLOGIK INTERFERENSIYA VA UNING OMILLARINI BARTARAF ETISHDAGI INNOVATSION YONDASHUVLAR

Аннотация

Fonologik interferensiya masalasi hozirda ingliz tilini chet til sifatida o'qitishda noto'g'ri talaffuz qilish muammosini yuzaga keltiradigan asosiy sabablardan biri hisoblanmoqda. Natijada, har qanday EFL o'qituvchisi duch keladigan qiyin vazifa ushbu muammoni keltirib chiqaradigan omillarni aniqlash va bunga qarshi samarali yondashuvlarni topishdir. Masalaga kengroq yondashish uchun sifat-qiyoslash metodidan foydalanildi va ingliz tili tovushlarini talaffuz qilishda fonologik xatolarga olib keladigan sabablar hamda unga qarshi to'g'ri yondashuvlarni aniqlash uchun EFL talabalari o'rtasida suhbat olib borildi. Suhbat natijalarining tahlili orqali fonetik interferensiyaning keltirib chiqaradigan bir nechta omillar mavjudligi aniqlandi: o'rganuvchi yoshi, motivatsiyasi, o'rganish qobiliyati, tildan foydalanish miqdori. Bundan tashqari, natijalar an'anaviy yondashuvlardan ko'ra amaliy metodlardan foydalanish afzalligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Ona tilning aralashuvi, bilingvizm, orsodoks usullari, amaliy usul, empirik tadqiqotlar, til tajribasi.

ФОНОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ В КЛАССАХ EFL И ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К УСТРАНЕНИЮ ЕЕ ФАКТОРОВ

Аннотация

Проблема фонологической интерференции в настоящее время считается одной из основных причин, вызывающих проблему неправильного произношения при обучении английскому языку как иностранному. В результате перед любым преподавателем EFL стоит сложная задача – определить факторы, вызывающие эту проблему, и найти эффективные подходы к ней. Для более широкого подхода к вопросу был использован метод прилагательного-сравнительного и среди студентов EFL были проведены собеседования, чтобы определить причины, которые приводят к фонологическим ошибкам в произношении, а также правильные подходы к их устранению. Путем анализа результатов беседы было установлено, что существует несколько факторов, вызывающих фонетическое вмешательство: возраст учащегося, мотивация, способность к обучению, количество использования языка. Кроме того, результаты показывают преимущество использования практических методов перед традиционными подходами.

Ключевые слова: Вмешательство родного языка, билингвизм, ортодоксальные методы, практический метод, эмпирические исследования, языковой эксперимент.

PHONOLOGICAL INTERFERENCE IN EFL CLASSES AND INNOVATIVE APPROACHES TO ELIMINATE ITS FACTORS

Annotation

The issue of phonological interference is nowadays considered one of the main reasons that raises the problem of mispronunciation in English language instruction as a foreign language. As a result, the difficult task faced by any EFL instructor is to identify these factors that cause the problem and in find effective approaches to this. A qualitative-comparative method was used to approach the issue more broadly and an interview was conducted among EFL students in order to obtain information about the reasons that lead to phonological errors in the pronunciation of English sounds as well as the correct approaches to it. Through analysis of the results of the interview, it was found that there are several factors that cause phonetic interference: the age of the learner, motivation, learning ability, amount of language use. In addition, the results show the advantage of using practical techniques over traditional approaches.

Key words: Native language interference, bilingualism, orthodox methods, practical method, empirical research, language experience.

Introduction. Interference in linguistics is comparable to the sociological problem of bilingualism and it is one of the current issues in teaching foreign languages. It can be seen as the transfer of phonological, grammatical, lexical, and orthographic components from one language to another.

Phonological interference is a phenomenon which is typically observed in the process of mastering another language, in bilinguals' speech. The term "phonological" specifically refers to elements that have a foreign accent, such as stress, rhythm, intonation, and speech sounds, which are transferred from one language to another. Interference is a term used in sociolinguistics and second language acquisition to describe the inaccuracy that a speaker brings into one language as a result of this contact with another language.

Language interference is the impact of a language learner's native tongue on their ability to produce the new language. It indicates that the first language of the speaker has an impact on their second or foreign language. In this instance, it is clear that language interference is common among beginners or

students learning English. To put it another way, language learners incorporate first-language structure into the target language.

Naturally, the foundation to teach English can only be taught using the orthodox methods of teaching the alphabets and the words and the rules. However, when it comes to teaching English to students of higher classes who already know the basics, the traditional methods generally tend to give poorer results than innovative methods. Hence, most ESP teachers believe that a well-chosen approach to the teaching of English has some benefits for their students' language acquisitions. Thus, if the methodology currently used in EFL classes is not effective and successful, it is worthwhile experimenting with other methods and finding out whether they will yield significantly different result both on educational and on the attitudinal level. This paper will provide a few of such methods to struggle with the factors that cause the problem.

Literature review. Native language interference is still important issue in teaching of English as second or foreign

language. Many researchers over the world conducted studies regarding this issue. In general, all descriptions given by world scholars for this phenomenon are almost the same, but by specifically approaching the notions are various. Scientist Odlin states that interference is called language transfer or cross-linguistic influence, though these terms refers to a broader phenomenon and is often used interchangeably [1].

Festman cited about difficulties in mastering second language due to the interference that is influenced by old habit, familiarity with mother tongue, and interaction of two languages communities. Besides, he noted that interference can occur in the phonological, grammatical, lexical, and semantic systems [2].

The research result that Rivera and Marisol carried out provides vital data concerning the impacts of native language on second language acquisition [3]. They discovered that the two main ways in which Spanish pronunciation might be inferred phonologically in English were long vowels and consonant clusters. In English, a word's meaning can be altered by the length of a vowel, but not in Spanish. Additionally, pronunciation errors occurred because Spanish speakers read English using the same method (letter by letter) as they do in Spanish.

When we analyze Chinese scientists' studies on the topic, the results shows that students in Northwest China struggled to distinguish between the sounds /n/ and /l/, /ei/ and /en/, and /u/ and /. All of these were brought on by their inability to tell apart various Chinese phoneme pairs in their dialects. Furthermore, there were no long or short vowels in the dialect of central China, which caused confusion among learners regarding phonetic pairings. These phonetic pairs caused confusion among the students in this area: /n/ and /l/, /u/ and //, /i/ and /i/, /w/, /f/ and /v/, /f/ and /h/ [4].

Methodology. The research was conducted by qualitative - comparative method, particularly in the form of interview. According to Jamshed, interview is a method which is exclusively qualitative and is one of the most widely used. Its popularity is mainly due to its ability to allow researchers to obtain precise, relevant information if the correct questions are asked [5]. Interview is a type of empirical research that examines a current phenomenon in its actual environment. Additionally, this method is a form of a conversational approach, where in-depth data can be obtained.

The graduates whose major is economy participated in the conducted interview. Interview was carried out by giving two

№	English Consonants	Modification	Words
1.	Voiceless labiodental fricatives /f	Voiceless bilabial stop /p/	after, beef
2.	Voiced labiodental fricatives /v/	Voiceless bilabial stop /p/ or voiceless labiodental fricatives /f/	travel, believe
3.	Voiceless dental fricatives /θ	Voiceless dental stop /t/	think, healthy
4.	Voiced dental fricatives /ð	Voiced dental stop /d/ or voiceless dental stop /t/	brother, smooth
5.	Voiced alveolar fricatives /z/	Voiceless dental fricatives /s/	zero, crazy

2. Age of Learning. Age is another urgent factor that plays an important role in second language learning. If learners begins their second language acquisition in early age, they face up fewer troubles in their language interpretation. For instance, despite of being younger than their groupmates, some students in the interview spoke in English more fluently because of having more years' experience in acquiring second language.

3. Formal Instruction. Formal instruction is the other vital issue in language learning. Most teachers make mistakes by correcting the students' pronunciation errors directly. Consequently, in such cases, the students only recognize the correct pronunciation of some English words without providing the students any learning activity to pronounce the words repeatedly. It means that English pronunciation instruction does not give significant effect on EFL students' pronunciation ability.

4. Motivation. Motivation for learning the language determines whether the learner will develop good pronunciation. Students can become highly proficient, even native-like speakers of second languages, especially if motivated to do so. According to response, Uzbek students have desire to have good English

types of questions: one of them aimed to finding out the factors which affect their mispronunciation of English sounds, the second one helped to identify beneficial methods to eliminate those factors. Some students made mistakes in their speech because of beginning to learn English in the late age and still faced up troubles in the production of English sound. The other ones told their difficulties because of less of use the learning language. All answers in the interview were recorded and then recording results examined in-depth.

Results and discussion. Findings obtained from the interview show the following factors:

1. Mother tongue. The native language is the basic obstacle which leads to make mistakes in the second language acquisition. It is the language which people grow up speaking from their childhood and considered as mean of communication in their daily life. Everybody around them speak in this language and by constant hearing they acquire their native languages naturally. This situation make them be accustomed with it and then they find difficulties in pronouncing English sounds. This occurred because some sounds which are available in English are not available in their mother tongue. For example, researches conducted on analyzing the phonetic level of English in comparison with Uzbek show the followings: lack of English interdental sounds [θ] and [ð], which are often replaced by [d], [z] and [s], which can lead to confusion in words such as "think - sink", "thin - a sin - a tin". The English [r] is pronounced differently from Russian or Uzbek ones. In addition, English [v] is another difficult sound for Uzbek learners and it needs to be carefully distinguished from [b]. In the case of [v] the lower lip as active articulator, is pressed against the upper teeth in such a way as to allow the air expelled from the lungs to continue to pass through : in phonetic terminology, it is labiodental and fricative. With [b], on the other hand, the lower lip articulates with the upper lip and forms a firm contact with it such that the air flow is completely blocked for a moment: it is bilabial and plosive. [6] Another phenomenon, vowel length, is also absent in Uzbek and Russian, but plays a great role in English. For example: to live [I] – to leave [i:], to book [U] - tooth [u:]. The famous phonetician Daniel Jones distinguishes two types of the letter "L" (dark and light) in English, which cannot be found in Uzbek.

According to the research done by Ani Dyah Astuty, Buginese students mispronounce some English sounds given in the table below: [7]

pronunciation. They expect that they can speak English fluently to get better study and carrier opportunity in the future.

5. Foreign Language Aptitude. It is inborn ability to perceive new language easily. Some students have inborn talent to acquire another language in less efforts while some encounter difficulties in pronunciation despite of much training.

6. Engagement with English.

Language use deals with how much second language learners engage with the language being learnt whether it is through receptive and productive skills. Therefore, for EFL students, it is about how much the students spend their time listening and speaking English, as well as reading or writing English text either inside or outside university.

When it comes to the findings of the second question given in the interview to identify efficient approaches to improve students' pronunciation, the results reveal that a number of students find practical methods beneficial to train in their weak points and achieve fluent speech in the target language. Practical methods are followings:

a) Enacting the stories.

The story will help them learn the language as they will be enacting it by dialog which they will themselves extract from the stories and also modifications can be made to the plays to help the students be more interactive and creative.

The students have to immerse themselves into the atmosphere of the story and they have to put them in their positions. This entire process has many benefits besides being a very effective method of teaching the language; it helps preserve the literature, which is nothing but our culture. This method brings about the total learning experience that was meant to be provided by the story and in the end the student will definitely be able to answer questions without even preparing for it as an exam, besides the entire process is fun and not at all boring. Hence, it ensures the learning process is complete.

b) Teaching through conversations.

The child is never taught the native language. They learn it automatically to use it in day to day life. No one ever teaches the kid the characters of the language or how to make sentences or the grammar of that language. The conversations alone teach the children.

Hence conversations form a very important part of the teaching process. The sentence construction and the grammar is not something that can be entirely taught by rules. They have to be taught intuitively. That can only happen through a lot of reading and a lot of listening. This can be taken care of easily as every conversation needs a topic. The topic can be given to the students in form of written documents which they have to first read then form an opinion and then have a conversation about it or it can be spoken out and then they can listen, understand and also take part in the conversation.

c) Teaching through games.

This is a very interesting method of teaching. Students and children generally tend to like games and want to play them more and more. Traditional methods dictated for study and games to be separate but the fact remains that the students tend to be more interested in playing games rather than sitting down to study. Any logical reasoning would dictate us to combine the two aspects to solve the problem. The games part of learning would help the students keep their interest as the desire to win is very strong. It keeps us going and when included with different aspects of learning. The learning process would continue almost throughout the day without the students getting tired or bored of studying.

d) Help from the multimedia

Multimedia sources like songs, movies, TV series, magazines, newspapers play a very vital role in improving students' language skills. They do not even realize that they have helped them. They just wake up one fine day and realize that They are better than it than They were yesterday.

Conclusion and recommendation. As the conclusion, Uzbek students made errors in pronunciation of particular English sounds as the result of their native language interference. This interference is also caused by some factors regarding the students' personal aspect and the English instruction at educational places. There are four factors that affect native language interference toward the production of English sounds. They are basically age of learning English, motivation to learn English, English learning aptitude, and language use which is specified into oral communication or speaking skill. To minimize these factors practical methods such as enacting stories, teaching through conversations, teaching through games, help from the multimedia are found as beneficial approaches by students and they assume these methods help to improve their pronunciation.

REFERENCES

1. Odlin, T. Cross linguistics Influence and Conceptual Transfer. What are the Concepts. Annual Review of Applied Linguistics, (2005), 25, 3.
2. Festman, J., Rodriguez-Fornells, A., & Münte, T. F. Individual differences in control of language interference in late bilinguals are mainly related to general executive abilities. Behavioral and Brain Functions (2010) 6(1), 5.
3. Rivera, A., & Marisol, N. The Native Language Interference (language transfer) in Ecuadorian High School Learners of English, (2018) 33.
4. Zheng, T. Influence of Negative Transfer of Mother Tongue on Chinese English
5. Learners' Pronunciation. Theory and Practice in Language Studies, (2018). 8(11), 1483.
6. Jamshed, S. Qualitative research method-interviewing and observation. Journal of Basic and Clinical Pharmacy, (2014). 5 (4), 87-88
7. Muxtorov Muhiddin Mansur o'g'li, The Problems of Phonetic Interference in Mastering English Pronunciation and Ways of its Prevention, Pindus Journal Of Culture, Literature, and ELT, (2022),119-123.
8. Ani Dyah Astuty, Phonological interferences in the English of Buginese students, International Journal of Research on English Teaching and Applied Linguistics,(2022),53-61.

UDK: 821.512.133.09-3:801.82

Gulshan MUSULMONOVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti doktoranti
E-mail: musulmonovagulshan@gmail.com

Filologiya fanlari doktori, dotsent R.F.Zohidov taqrizi asosida

“ZARBULMASALI SIDQIY” ASARIDA SHAKL VA MAZMUN UYG'UNLIGI

Аннотация

Ushbu maqolada Sirojiddin Sidqiyning “Zarbulmasali Sidqiy” didaktik asari asari adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan tadqiq qilingan. Tadqiqotimizda N.Karimov, A.Nosirov, B.Qosimov, R.Javharova kabi adabiyotshunoslarning nazariy fikrlariga tayanildi.

Kalit so'zlar: Didaktik adabiyot, zarbulmasal, maqol, savol-javob, pand-nasihah.

HARMONY OF FORM AND CONTENT IN THE WORK OF "ZARBULMASALI SIDQIY".

Annotation

In this article, Sirojiddin Sidqi's didactic work "Zarbulmasali Sidqi" is studied from the point of view of literary studies. We relied on the opinions of literary scholars such as A.Nasirov, B. Qasimov, R. Javharova.

Key words: Didactic literature, percussive, proverb, question and answer, advice.

ГАРМОНИЯ ФОРМЫ И СОДЕРЖАНИЯ В РАБОТЕ “ЗАРБУЛМАСАЛИ СИДКИ”.

Аннотация

В данной статье дидактическая работа Сироджиддина Сидки «Зарбулмасали Сидки» рассматривается с точки зрения литературоведения. В своем исследовании мы опирались на теоретические мнения таких литературоведов, как Б. Касымов, А. Насиров, Р. Джавхарова.

Ключевые слова: Дидактическая литература, зарбулмасал, пословица, вопрос и ответ, дидактика.

Kirish. Sirojiddin Sidqiy “Zarbulmasali Sidqiy” asari bilan o'zbek adabiyotida “zarbulmasalchilik” an'alarini davom ettirdi. Ilmi hikmat, muomala odobi, chuqur falsafiy mushohadalarga moyil Sidqiy o'z kuzatuv va hayotiy xulosalarini badiiy aks ettirgan. Sidqiyning “Zarbulmasali Sidqiy” asari esa boshdan oxirigacha savol-javobga asoslanadi, muallif ularni asoslash uchun maqollar, hikmatli so'zlar, didaktik nasihatlar, bayt va to'rtliklardan foydalanadi, ba'zi savol-javoblarda o'zi guvohi bo'lgan yo eshitgan voqealarni keltirib o'tadi. “Zarbulmasali Sidqiy” asari pand-nasihah ruhida, insonlarni yaxshilikka da'vat etuvchi asardir. Sidqiyning ushbu asarining boshqa ijodkorlarning asaridan farqi shundaki, asar yaxlit suyuq ega emas, kattaroq hajmdagi hikoya yoki hikoya ichida hikoya keltirilmagan. Ijodkor bir fikr atrofida aylanmaydi. Savol-javoblar ketma - ket kelganiga qaramay hammasining zamirida har xil fikr va xulosalar mavjud. Boshqa asarlarga o'xshash tomoni esa kishilarga faqatgina ma'naviy ozuqa berishga, ularni to'g'ri yo'lda yurishga undashga xizmat qiladi[3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. “Zarbulmasali Sidqiy” asari ma'no va mazmun e'tibori bilan o'ziga xos didaktik asardir. Sidqiy ijodida didaktik mavzudagi asarlar alohida o'rin egallaydi. Shoir ijodining ilk yillarida arab ertaklari asosida tuzilgan “Ming bir kecha”, Sa'diyning “Bo'ston”, “Rahimo” va “Karimo”, “Hikoyai latifa” asarlari, shuningdek, “Ajoyib ul-mahluqot” kabi didaktik asarlarni fors tilidan o'zbekchaga o'girdi. Keyinchalik o'zi ham “Iktisob”, “Sad irshodi mullo Sidqiy”, “Bazmi ishrat” kabi didaktik, “Mezoni shariat”, “Tazkirai imom A'zam” nomli diniy-ma'rifiy asarlar yaratdi. Adibning “Zarbulmasali Sidqiy” dan tashqari “Parokanda maktub va ash'orlar” nomli to'plamida ham bir qancha nasihatlar, nasriy hikoya va masnaviy yo'lida yozilgan masallar mavjud.

Tahlil va natijalar. Sidqiy an'anaviy qissa, yodnoma, hikmat, hikoyat janrida qalam tebratish bilan birga badiiy ifoda, badiiy tasvirning yangicha shakllari ustida ish olib bordi. Xalq og'zaki ijodida keng tarqalgan savol-javob shaklida yozilgan asarlari shundan dalolat berib turibdi. Sidqiy “Zarbulmasali Sidqiy” dan oldingi asarlarida ham o'z fikrini badiiy ifodalashda savol-javob usuliga murojaat qilgan. Shoir savol-javob bayon usulidan didaktik ruhda asarlarida ko'p foydalangan. Jumladan, Sidqiyning 1917-yilda mardikorlarning o'z yurtlariga qaytishi

sababi bilan ijtimoiy-tarixiy mavzuda yozilgan “Sitamdiya rabochiylar kelishi” masnaviyi ham boshdan-oyoq savol-javob asosiga qurilgan. Shoirning tugallanmagan asarlari saqlanadigan 7631-inventar raqamli to'plamda ham “Varsat ul-anbiyo” (“Payg'ambarlar merosi”) nomi ostida savol-javoblar shaklidagi parokanda varaqlar ham bor[3]. Sidqiy “Mezoni shariat” nomli diniy-ma'rifiy risolasida islomiy tasavvurlarning asl mohiyatini qalanga olar ekan, o'z salafllari an'alarini izchillik bilan davom ettira oladi. Bunday tasavvurlarni kitobxonga yetkazishda savol-javob shaklidan unumli foydalanadi. Jumladan:

Savol:-Iymonning tani nadur?

Javob:-Besh vaqt namozni o'qumoqliq turur.

Savol:- Iymonning dili na turur?

Javob:- Qur'on o'qumoq turur”

Savol:- Iymonning nuri na turur?

Javob:- Rost aytmoq turur

Savol:- Iymonning po'sti na turur?

Javob:- Sharm va hayo turur.

Sirojiddin Sidqiyning “Zarbulmasali Sidqiy” asari 1932-yilda yozila boshlangan. Dastlab Sidqiy 100 ta savol-javobli didaktik nasihatlar yozishni niyat qilgan. Shu sababli asarning birinchi sahifasiga asar nomi ostiga “Savol-javobli yuz so'z” degan nomni ham yozib qo'yadi. Keyinchalik adib boshqa bir daftarda savol-javobli nasihatlarini yana yozishga qaror qilgan va ularning sonini 521 taga yetkazib qo'ygan. Biroq asar qo'lyozmasini ko'zdan kechirish jarayonida 521-savol-javobdan so'ng ham yana 40 dan oshiq raqamlanmagan savol-javoblarni qo'shib ko'chirganligining guvohi bo'lamiz. Adibning “Zarbulmasali Sidqiy” asari bizgacha to'liq holda yetib kelmagan. Saqlanib qolgan daftarlardagi savol-javoblar soni 215 tani tashkil qiladi. Asarning o'ziga xosligi shundaki, asardagi har bir savol-javob mustaqil xarakterga ega bo'lib, jamiyatdagi biror mavzu haqida fikr yuritiladi. Adib oddiy kishilarning kundalik hayoti bilan chambarchas bog'liq masalalardan tortib umuminsoniy masalalarni ham qalanga oladi. Asarda umumbashariy mavzular, yaxshi va yomon illatlar, maishiy mavzular, ba'zi bir tarixiy ma'lumotlar aralash holatda keladi. Sidqiy asosiy fikrini savol-javoblar orqali berishga harakat qiladi. Shuningdek, fikrini izohlash, to'ldirish, dalil keltirish maqsadida o'zbek xalq

maqollaridan, matallaridan, o'zining hayotiy tajribasi asosida yozgan ibratli fikrlardan misollar keltiradi.

“Zarbulmasali Sidqiy” asarining qimmatini oshiradigan vositalardan biri o'zbek xalq maqollaridan mohirona foydalanilganligidir. Asar boshdan-oyoq maqollar, matallar, hikmatli so'zlar asosiga qurilgan. Shoirning shogirdi Abdullo Nosirov ustoz Sidqiy qishlog'iga qaytib ketganidan keyin o'zbek xalq maqollarini yig'ib yurganligi haqidagi ma'lumotlarni o'z esdaliklarida yozib qoldirgan [2]. Sidqiyning “Zarbulmasali Sidqiy” asari bizgacha to'liq yetib kelmaganligi sababli, asarda jami qancha maqol va matallar qo'llanganligi haqida aniq ma'lumotlar yo'q. Adib asardagi savol-javoblar sonini 550 dan oshirgan. Muallif deyarli har bir savol-javobda 1 tadan maqol qo'llanganligini hisobga olsak, maqollar soni ham 500 ga yaqinlashganligini taxmin qilish mumkin. Muallif ayrim savol-javoblarda esa 2 yoki 3 tagacha maqollar ishlatilganini ko'ramiz. Masalan: mehnatsevarlik haqidagi 25-savol-javobda “Ishlasang tishlarsan”, “Ishlamay yegan kovshamay o'lar”; musofirlik haqidagi 7-savol-javobda “Musofir ko'r kishi kabidur”, “Ko'rmagan yerning chuquri ko'p”; farzandning naqadar ulug' ne'mat ekanligi aytilgan 33-savol-javobda “Bolalik uy bozor”, “Bolalik uy erur guliston”; farzandsizlik haqidagi 34-raqamli savol-javobda “Bolasiz uy erur go'riston”, “Bolasiz uy - xomushlar mozori” kabi 2 tadan o'zbek xalq maqollari qo'llanilgan bo'lsa, 74-raqamli savol-javobda esa 3 ta “Eshagiga yarashur tushovi”, “O'xshatmayin uchratmas”, “Teng qilmayin, duch qilmas” kabi maqollar birgalikda ishlatilgan. Bundan kelib chiqadiki, Sidqiyning asarida eng ko'p maqol va matallardan namunalar keltirgan adiblardan deyish mumkin. Ma'lumki, Gulxaniyning «Zarbulmasal» asari tarkibida 300 dan ortiq o'zbek xalq maqollari bor. Yoki, Sulaymonqul Rojiiy o'zining «Zarbulmasal» asarida 400 dan ortiq maqolni she'riy vaznga solgan.

“Zarbulmasali Sidqiy” asarining mazmun - mundarijasi ancha keng. Asarda muallif o'z iqtidori, saviyasi, ma'naviy salohiyati darajasida o'z davrining eng muhim masalalarini badiiy ifodalashga harakat qiladi. Asarda vatanparvarlik, rostgo'ylik, to'g'rilik, kamtarlik, mehr-oqibat, adolat, do'stlik, qanoat, sabr, ishchanlik, nafs, g'ayrat, himmat, ehson, saxovat, tejamkorlik, oqillik, tejamkorlik kabi yaxshi xislatlar haqida bir qancha savol-javoblar berilgan. Javoblarga maqollar, matallar, she'riy baytlar ilova qilingan. Yaxshi odatlar haqida savol- javoblarga misollar keltiramiz:

Savol:- Ul nimadurkim, kishini asir qilur?

Javob:- In'om, ehson.

Qo'zini ko'rkim, esa bir zarra non,

Egasining ortidan bo'lg'ay ravon

Savol:- Ul nimadurkim, andin hech narsa qutulmaydur?

Javob:- G'ayrat.

Savol:- Ul nimadurkim, qorin to'yg'uzur?

Javob:- Qanoat.

Qanoat qorin to'yg'uzur,

Beqanoat yolg'iz otin so'yg'uzur.

Savol:- Ul nimadurkim, tog'ni osti birla qo'podur?

Javob:- Er kishining himmati.

Himmatlini bir martabaga eltadur oxir

Unda yaxshi xislatlardan xayr - ehson, g'ayrat- shijoat, qanoat, himmat haqida fikr boradi: Masalan, saodat haqidagi savol-javobni ko'raylik:

Savol:- Saodat nimadur?

Javob:-Haqiqat sari qadam urmoq.

Shoir kishilarni saodatga, ya'ni baxt, omad muvaffaqiyatga erishish yo'li haqiqat sari qadam qo'ymoqdir, deya xulosa qiladi. Shoir asarlarida haqiqatparvarlik insonlardagi eng yaxshi xislat ekanligi ko'p bora ta'kidlangan. Sidqiyning o'zi ham haq talab, tikso'z, haqiqatgo'y, adolatsizlik bilan chiqisha olmaydigan toza vijdon egasi bo'lgan. To'g'riso'zligi sababli 1909-1911-yillarda Toshkentdan ketib vaqtinchalik Farg'ona tomonlarda yashaydi. Bu haqida yozuvchi A.Asilov shunday ma'lumot beradi: “O'nqo'rg'on qozisi bir boyning asossiz tuhmata uchib, kambag'al dehqonni qon qaqshatadi: o'ttiz so'mlik qirchang'isini majburan sakson so'mga o'tkazadi. Maqsad bitta: qo'shimcha olingan ellik so'mni “arra” qilish. Bu

hayotiy haqiqatni eshitgan shoir haromho'r qozini shunchalar bulg'alaydiki, bu amaldor to'g'ri so'zga tan berish o'miga, Sidqiyning yo'q qilish payiga tushadi. Bu haqda shoir shunday yozadi: “So'zlarim barchaga quyosh kabi fosh bo'lgach, ul zolim bangi qozi o'zi kabi zolim va mustabidlarni yollab, men kambag'alni Sibiriya surgun, turma ichra turg'un qilmoqqa ancha cholishdi. Mavlono Firdavsiy Sulton Mahmud G'aznaviyini hajv qilib, Tus shahriga qochqondek, ul zolim amaldin qolg'uncha men ham Farg'onalarga qochib yurdim va ikki yilcha umrimni kechirdim. 1329 sanayi hijriyada qish havosida toki ul zolim taxtdin tobutga tortildi, men ham o'z vatanim darbu devoriga otildim. Va birgina haqiqat izhori uchun shunchalik tashvish chektim...” [1]. Shoir Toshkent shahridan ketib Farg'ona vodiysi tomonlarda yashashga majbur bo'lagani haqida “birgina haqiqat izhori uchun shuncha tashvish chektim”, deb yozsa-da, ammo “maqsadimdur haqiqat izhori” jumllarini o'zining bosh maslagiga aylantirdi. Shoir shunday yozadi: “Bulut kel'g'on birlan oftob nuri kamaymas va oftoblik ismi yo'qolmaski, hamon oftob oftobdur. Shunga o'xshash haqiqatni ham qaro bulutlar yoshira olmaski, hamon haqiqat haqiqatdur, oxir yuzag'a chiqar”[2].

Asarda tejamkorlik, uddaburonlik, yaxshi so'z, ozodalik va boshqa fazilatlar haqida savol- javoblarda o'xshatish asosida chiroyli ibratlar yozilgan.

Savol:- Qo'li sust kosibdin kim yaxshi?

Javob:- Oyog'i chaqqon gadoy

Savol:- Tengsiz xazina nimadur?

Javob:- Tejalgan ro'zg'or.

Savol:- So'zning yaxshisi qandog' bo'lur?

Javob:- Oz bo'lub kubg'a dalolat qilsa, ochiq bo'lsa, eshitguvchig'a og'ir bo'lmasa, birovning shaxsig'a tegmasa.

Savol:- Odam bolasining qiymati nima bilan bo'lur?

Javob:- Ozodalik, bir narsani birovlardan ko'z tutmaslik bilan.

Sidqiyning “Zarbulmasali Sidqiy” asaridagi kuchli badiiy usullardan biri shundaki, muallif savol-javoblarda salbiy illatlar va unga ega bo'lgan shaxslarni ayamasdan fosh qiladi. Asarda shoshqaloqlik, dangasalik, tajribasizlik, besabrlik, tekinxo'rlik, ochko'zlik, hasadgo'ylik, sudxo'rlik, mumsiklik-xasislik, qo'pol so'zlash, g'arazli fikr, ta'magirlilik, bilimsizlik, baxillik, ochofotlik, qo'pollilik, yolg'onchilik, poraxo'rlik, nodonlik kabi salbiy illatlar qoralanadi. Jumladan:

Savol:- Ul kimdurkim, o'z oshini o'ziga haromdur?

Javob:- Baxil.

Savol:- Ul nimadurkim, so'zlaguvchini sharmanda qilur?

Javob:- G'arazli fikr.

Savol:- Ul kimdurkim, rost so'zi ham e'tibordan soqitdur?

Javob:- Yolg'onchi (Utrukchi).

“Zarbulmasali Sidqiy” asaridagi eng ko'p tilga olingan salbiy illatlardan biri dangasalikdir. Adib asarda dangasa, ishyoqmas, tani sog' bekorchi, tayyorxo'r soyaparvar kabi jumllarini juda ko'p ishlatadi. Sidqiyning fikricha, kishini jalqovlik xor qiladi, dinni xarob qiladi. Bekorchilik bilan uyda yalpayib yotmoq kabi fano ishdan ko'ra, mard bo'lub tog'u cho'lda qo'y boqmoq yaxshidir, birovning minnatli nonini yegandan, erta-yu kech tinim bilmay mehnat qilmoq afzaldur. Har inson bu illatni zanjirlaridan o'zini xalos etishi, bo'shatishi lozimdur. Asarda shu mavzuga bag'ishlangan savol-javoblar ko'p uchraydi:

Savol:- Oshi bo'lsa, ishi bo'lmasa,

Yozi bo'lsa, qishi bo'lmasa, jumlasini kim aytadi?

Javob:- Tani sog' ishyoqmas.

Ishyoqmas o'lsun, ishyoqmas o'lsun,

Oning yeriga ishlovchi kelsun.

Savol:- Ishi qurtlag'an dehqonning dushmani kimdur?

Javob:- Tani sog' bekorchi, ishsiz dangasa.

Savol:- Ul kimdurkim, ish buyursak, otangdan yaxshi o'git beradur?

Javob:- Ishga tobi yo'q dangasa.

“Zarbulmasali Sidqiy” asarida tani-joni sog' bo'la turib, odamlarga foydasi tegmaydigan, tekinxo'rlik bilan kun kechiruvchi kimsalar hayoti haqidagi savol- javoblarni ham kitobxonga taqdim qiladi. Ular mehnat qilmasdan xalq molidan

tama' qilib, kun ko'ruvchi eshonlar, shayxlar, to'ralardir. Bunday kishilarni shoir ta'magirlar, "shayx ismli gadoylar" deya ataydi. Ularning maqsadi mehnat qilmasdan, tama'girlik qilib boylik orttirish, deydi. Sidqiy bir hikmatida bunday kimsalarga qarata: "Mard bo'lsang, qo'y tama'ni, mehnat et, Bo'lma shayxu mehnat ila rohat et" deb yozadi. Asarda bunday kishilar qattiq tanqid qiladi:

Savol: - Ko'zlik kesak, tirik mozor kimdur?

Javob: - Tayyorxo'r soyaparvar.

Savol: - Dunyo yuzidagi eng yomon kimdur?

Javob: - Birovg'a og'irlik'in solib yotqon kishi.

Savol: - Jonlik balo nimadur?

Javob: - To'rasi birla kambag'alning uyiga bosib kelgan eshonzoda.

Savol: - Kimdurkim, hamishxo'rdur?

Javob: - Tama'gir.

Baxillik, xasislik kishilardagi eng tuban illatlardan biridir.

Qur'oni karim va Hadisi shariflarda ham baxillik barcha harom ishlarning va yaramas xulqlarning sababchisi sifatida qoralangan, saxiy, himmatli, muruvvatli inson bo'lishga da'vat etilgan. "Zarbulmasali Sidqiy"da ham shu mavzuga bag'ishlangan bir necha savol-javoblar bor:

Savol: - Kimdurkim, uni xarjisi ikki hissa bo'lur?

Javob: - Mumsik (xasis)

Bu savol-javobda Sidqiy kishilardagi mumsiklik-xasislikni qoralayapti. Xasislar o'z nafsidan ham qizg'onadilar, o'zi uchun kerakli narsani xarid qilmaydilar. Xasis kishi pulidan qizg'onib, arzon mol sotib qiladi. Ammo arzonning sho'rvasi tatimas, deganlaridek, bu mol sifatli bo'lmaydi, shoir aytganidek, illatli bo'ladi. Va ikkinchi marotaba xarj qilishga majbur bo'ladi. Shoir fikrini quyidagi bir chiroyli bayt bilan xulosa qiladi:

Xarji mumsik ikki hissa bo'lg'anining sirri bul -

Olg'ay arzon narsanikim, ul esa illatlik bo'lur.

Yoki Sidqiy boshqa bir savol-javobda shunday yozadi:

Savol: - Ul nimadurkim, kishini yuzag'a chiqarmaydur?

Javob: - Baxillik. Baxil hamisha o'zini faqir qilib ko'rsatur, gadoylarning tirikligidin badtar tiriklik qilur. Baxilda sharofat bo'lmas, kishida himmat bo'lmas.

O'ziga baxillik qilgan kishi, o'ziga ham saxiylik qilmaydi. O'zidan ham qizg'anib, gadoylar kabi hayot kechiradi. Uning boshqalarga nafi, foydasi tegmaydi. Sidqiyning Shayx Sa'diydan qilgan tarjimasidagi baytlar ham yuqoridagi savol-javob bilan hamohang:

Baxil archi moli bilan bo'lsa boy,

Chekar xorliq o'yla pulsiz gadoy.

Hasad va hasadgo'ylik pand-nasihati ruhidagi didaktik asarlarda eng yomon xulqlardan biri sifatida talqin etiladi.

G'iybat, bo'hton kabi illatlar hasad qilganlikdan paydo bo'lishi ko'p bora aytiladi. Qadimgi yunon faylasufi Arastu "Dunyoda hammadan ko'ra hasadgo'yning yuki og'irdir, chunki u bechora atrofidagi barcha odamlarning qayg'usini o'z ustiga yuklab yuradi", deb aytadi. Sidqiy ham bir savol-javobda hasadgo'y insonni shunday ta'riflaydi:

Savol: - Ul kimdurkim, bir begunohning gunohining zarari uchun g'azablanur?

Javob: - Hasadchi. O'zidan o'zi kular, ishayar, qayg'u dengiziga cho'mar, na yeganida maza topar, na ichganida.

Sidqiy o'z asarlarida ustoz shoirlarning an'anasini davom ettirgani ko'zga tashlanadi. Adib ijodini kuzatgan kishiga uning Sadiy, Alisher Navoiy uslub va bayon tarzini hamda g'oyalarni, umuman an'alarini izchil davom ettirgani, boyitgani, ularni sodda va aniq, xalqona tilda bayon qilgani yaqqol ko'rinib turadi. Sa'diy Sheroziyda badfe'l kimsalar haqida shunday hikmat bor: "Badxo'y ba dasti dushman giriftor ast, ki har jo ravad, az on rahoyi nayobad" ("Fe'li yomon kishi qayonga borsa, zulmidan qutulmoq imkonsiz bo'lgan bir dushmanga giriftordir"). Hazrat Alisher Navoiy ham "Mahbul ul qulub"da bu fikrni rivojlantirib shunday deydi: "Yamon qilig'liq badxo'y va bot achchig'liq turshro'y har balog'a giriftordur va bir ibtilog'a muhtalokim, har yon borsa abndin qutulmas va har sori qochsa, andin xalos bo'lmas," [7] deb ta'rifladi, "Nazmul javohir" asarida bu illatdan xalos bo'lish mumkin emasligi haqidagi baytini keltiradi:

Badxo'yliq ul vahshat erur shiddatdin,

Kim elga xalosliq yo'q ul vahshatdin [8].

Sidqiy Navoiy satrlariga hamohang fikrlarni o'rtaga tashlaydi. Shoir sodda va ravon uslubda o'z xulosalarini ifodalab qo'ya qoladi. Uning fikricha, badxo'yliq - badfe'llik, dag'allik insonlardagi bir bedavo, tuzatib bo'lmas darddir, Bu illatni davolaydigan dori yo'qtur. Xudoyi taolo ayrim insonlarni "yaxshi xulqu", ayrimlarni esa "tundxo'y" (yomon fe'li) qilib yaratadi.

Savol: - Qayu darddurkim, bedavodur?

Javob: - Badxo'yliq.

Ne kasalkim bo'lur-iloji bo'lur,

Ya'ni, badxo'yliqqa yo'q doru.

Xulosa va takliflar. Sidqiyning "Zarbulmasali Sidqiy" asari uslubining soddaligi, qisqaligi bilan ajralib turadi. Har bir savol-javob ixcham va lo'nda tuzilgan, ammo chuqur mazmunga boy bo'lib, ko'pincha inson tabiati, axloqi, donoligi va ma'naviyati haqida fikr yuritadi, xulosalar qiladi. Turli umumlashma xulosalar orqali o'quvchilarni o'z hayotlari va xatti-harakatlari haqida fikr yuritishga, shaxsiy o'sishga va axloqiy rivojlanishga da'vat etadi, asardan saboq olishga undaydi.

ADABIYOTLAR

1. Sidqiy Xondayliqiy. Tanlangan asarlar.-T.: "Ma'naviyat", 1998. - 304 b.
2. Asilov A. Sirojiddin Maxdum- Sidqiy Xondaqliqiy.(Roman, g'zallar) – T.: "G'afur G'ulom", 2019. 173- bet.
3. Javharova R. Sirojiddin Sidqiy Xondaqliqiyning adabiy merosi. Filol. fan. nom. diss. – T.: 1996.
4. "Zarbulmasali Sidqiy". Sidqiy Xondayliqiy. O'zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondi №7631.
5. Is'hoqov F.. Gulxaniy "Zarbulmasal"ning ilmiy-tanqidiy matni.-T.:1997.-15-bet.
6. Asrlar nidosi. Rojiiy. Nashrga tayyorlovchi: Dilbar Rahmatova. – T.: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1982. – B.124
7. Alisher Navoiy. Mahbul ul-qulub. www.ziyouz.com kutubxonasi 34-bet.
8. Alisher Navoiy. Nazmul javohir. www.ziyouz.com kutubxonasi. 27-bet.

Madina NORBEKOVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti
E-mail: madinabonushuhratovna@gmail.com

Renesans universiteti professori, filologiya fanlari doktori L.Raupova taqrizi asosida

VIEWS ON THE DESCRIPTION AND CLASSIFICATION OF THE TEXT

Annotation

In the article, the text is classified as well as a structural, communicative, grammatical, functional, pragmatic, stylistic, semiotic, phenomenological and categorical description.

Key words: Text, sign, articulation, autosemancy, cohesia, continuum, prospectus, retrospection, modality, integration.

ВЗГЛЯДЫ НА ОПИСАНИЕ И КЛАССИФИКАЦИЮ ТЕКСТА

Аннотация

В статье дается структурное, коммуникативное, грамматическое, функциональное, прагматическое, стилистическое, семиотическое, феноменологическое и категориальное описание текста, а также его классификация.

Ключевые слова: Текст, символ, артикуляция, аутосемантичность, когезия, континуум, перспектива, ретроспектива, модальность, интеграция.

MATNING TAVSIFI VA TASNIFI XUSUSIDA QARASHLAR

Annotatsiya

Maqolada matn strukturaviy, kommunikativ, grammatik, funksional, pragmatik, stilistik, semiotik, fenomenologik va kategorial tavsif hamda tasnif qilinadi.

Kalit so'zlar: Matn, belgi, artikulyatsiya, avtosemantlik, kogeziya, kontinuum, prospektsiya, retrospektsiya, modallik, integratsiya.

Matn lingvistikasiga oid ilmiy tadqiqotlarda "matn" atamasi eng ko'p bahs-munozaralarga sabab bo'lgan va bo'lib kelayotgan birlikdir. Matnning undagi ma'lumotlar nuqtai nazaridan ko'rib chiqish mumkinligini hisobga olsak matn, birinchi navbatda, axborot birligidir; uni yaratish psixologiyasi nuqtai nazaridan, muallifning muayyan maqsaddan kelib chiqqan ijodiy harakati sifatida matn sub'ektning og'zaki va aqliy faoliyati mahsulidir; pragmatik pozitsiyadan matn idrok etish va talqin qilish uchun materialdir; nihoyat, matnning yana tuzilishi, nutqni tashkil etishi va yana uslubiy jihatdan tavsiflash mumkin. An'anaga ko'ra, tilshunoslikda "matn" atamasi nafaqat yozma, yozib olingan matn, balki u yoki bu tarzda, balki har qanday uzunlikdagi odam tomonidan yaratilgan "nutq asari" ni ham anglatadi – bir butun hikoyadan, she'r yoki kitobgacha. Til va ekstralingvistik voqeelik hodisasi sifatida matn juda ko'p turli xil funksiyalarni bajaradigan murakkab hodisadir: u aloqa vositasi, ma'lumotni saqlash va uzatish usuli, shaxsning aqliy hayotini aks ettiruvchi vositadir. Ma'lum bir tarixiy davr, madaniy mavjudlik shakli, muayyan ijtimoiy-madaniy an'analarning aksi hamdir. Har qanday matn yaratishda, albatta, odamlarning amaliy faoliyati asosiy hisoblanadi (muloqotning ma'lum bir sohasiga adekvat bo'lgan lingvistik vositalar to'plamini belgilaydigan ekstralingvistik omillar). Turli xil morfologik-sintaktik va leksik-grammatik tuzilmalarning tabiiy muhitida qo'llanilishini ko'rsatadigan matn nutqning namunasi (monolog va dialogik) bo'lib, mustaqil bayonot qurish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Matnning lingvistik nazariyasi ritorika va filologiyaga asoslanadi. Yuqorida qayd etilganidek, matn - matn tilshunosligi fanining predmeti ekan, matn lingvistikasi - bu tilni harakatda o'rganadigan va umumiy foydalanish shakllarini izlaydigan fandır. Matn tilshunosligining vazifasi shu sohaning mazmuni va shakli birliklari bilan matnning grammatik toifalari tizimini topish va qurishdir. U berilgan material (matnlar korpusi) asosida ro'yxat tuzadigan matnning strukturaviy tahlilidan farq qiladi va matn lingvistlari barcha matnlarga xos bo'lgan matn tatqiqqlarini yaratishga harakat qiladi. Matn lingvistikasida matn deganda odatda "to'liq va to'g'ri tuzilgan izchil ketma-ketlik" tushunilar ekan. Shu bilan birga, matn tadqiqining bir qancha jihatlari yoritiladi. Jumladan, strukturaviy matn tahlili, matnning strukturaviy tashkil etish muammosi, matn birliklari va ularning xususiyatlarini

aniqlash muammosi bilan shug'ullanadi. Funksional yoki pragmatik jihat matn birliklarini nutqda ishlashda ko'rib chiqiladi. Matn grammatikasi grammatik jihatdan to'g'ri birliklarni qurish va kod normalariga rioya qilish shartlarini o'rganishga qaratilgan. Stilistik jihat matn birliklarining uslubga bog'liqligini hisobga oladi, uning xarakterli xususiyatlarini aniqlaydi. Keling, bugungi kunda matnning eng keng tarqalgan ta'riflari va tushunchalarini ko'rib chiqaylik:

1. Matn:
 - ma'lum bir til qoidalariga, berilgan belgi tizimiga muvofiq tuzilgan va xabarni tashkil etuvchi jumlar, so'zlar (semiotikada - belgilar) ketma-ketligi.
 - og'zaki ish; badiiy adabiyotda - tabiiy til belgilari (so'zlari) va murakkab estetik belgilar (poetik tilning tarkibiy qismlari, syujet, kompozitsiya va boshqalar) dan tuzilgan to'liq asar yoki uning parchasi.
 - izohsiz va unga berilgan ilovalarsiz muallif inshosi.
2. Matn:
 - xotirada qolgan, yozilgan yoki bosilgan har qanday bayonot, insho, hujjat va hokazolarni tashkil etuvchi so'zlar, gaplarning ma'lum bir bog'lanish va ketma-ketlikda kelishi.
 - har qanday insho, hujjat va boshqalarning asosiy materiali, unga eslatma yoki sharhdan farqli o'laroq; to'planning asosiy qismi ko'rsatmalar, izohlar, chizmalar va boshqalar[11].
3. Matn:
 - og'zaki amalga oshirishdan farqli o'laroq, nutq yoki xabarning yozma yoki bosma yozuvi.
 - nutqiy asarning lingvistik belgilar orqali ifodalangan va mustahkamlangan hissiy idrok etuvchi tomoni.
 - nisbiy birlik (yaxlitlik) va nisbiy avtonomiya (ajralish)ga ega bo'lgan nutqiy muloqotning minimal birligi[8].
4. Matn:
 - yozma yoki bosma shaklda takrorlangan asl asar yoki hujjat.
 - bir butunlikni tashkil etuvchi belgilar (til yoki boshqa belgilar tizimi) ketma-ketligi[9].
5. Matn birlamchi berilgan, asosiy kategoriyadir[10].
6. Matn - har xil turdagi leksik, mantiqiy va grammatik bog'lanishlar bilan birlashtirilgan, ma'lum bir tarzda uyushtirilgan va yo'naltirilgan ma'lumotni yetkazishga qodir bo'lgan ma'lum

tartibli jumlar to'plami. Matn murakkab bir butunlik bo'lib, tarkibiy-semantik birlik vazifasini bajaradi[12].

7. Matn nutqiy-ijodiy jarayon mahsuli bo'lib, to'liqlikka ega bo'lgan, yozma hujjat g'oyasida ob'yektivlashtirilgan, ushbu hujjat turiga muvofiq adabiy qayta ishlangan, nom (sarlavha) va asardan iborat. leksik, grammatik, mantiqiy, stilistik bog'lanishning har xil turlari bilan birlashtirilgan maxsus birliklar (suprafasal birliklar) soni. Matn - ma'lum bir maqsadga muvofiqlik va pragmatik munosabatga ega bo'lgan asar[4].

8. Matn - bu belgilar ketma-ketligi shaklida mavjud bo'lgan, ularning o'zaro ta'siridan kelib chiqadigan rasmiy izchillik, mazmunli yaxlitlik va rasmiy semantik tuzilishga ega bo'lgan xabardir[5].

9. Matn:

-har qanday to'liq va izchil, mustaqil va grammatik jihatdan to'g'ri bo'lgan og'zaki yoki yozma gapning tuzilishi;

- ikki o'lchovli (sintagmatik va paradigmatic)

o'rinbosarlarning uzluksiz zanjiri orqali hosil bo'lgan til birliklari ketma-ketligi;

- tilning fenomenologik jihatdan berilgan birlamchi mavjudlik uslubi;

- muayyan vaziyatda shaxs tomonidan bajariladigan nutqiy harakat yoki bir-biriga bog'langan nutqiy harakatlar turkumi;

- bayonotlarga bo'lingan birlik;

- voqelikning grafik tasviri, tilning yozma variantini yaratish;

- matn murakkab hodisa bo'lib, uning aloqa aktida paydo bo'lish xususiyatlariga ko'ra u faqat o'ziga xos xususiyatlarga ega: artikulyatsiya, avtosemantiklik, kogeziya, kontinuum, prospektsiya, retrospektsiya, modallik, integratsiya, to'liqlik[6].

10. Matn:

- murakkab ruhiy faoliyat yoki murakkab tafakkurning lingvistik ifodasi;

- ma'lum vaqtdan keyin boshqalarga (muloqot) yoki o'z-o'ziga yetkazish maqsadida yaratilgan narsa;

- ma'lum bir tarixiy davrda ta'lim, ijtimoiy va kasbiy muloqot jarayonida egallangan bilimlar asosida yaratilgan narsa;

- idrok etishning mumkin bo'lgan sharoitlarini hisobga olgan holda ma'lum bir ehtiyoj, turtki, niyat mavjud bo'lganda aqliy va til faoliyati natijasida ma'lum lisoniy vositalar yordamida og'zaki yoki yozma shaklda tuzilgan narsa.

"Matn" tushunchasining ko'pgina ta'riflarini umumlashtirib, kontseptsiya mazmunining tadqiqot jihatiga bog'liqligini ta'kidlash kerak:

- verbal belgilar tizimi sifatida semiotik (R. Jakobson, Yu. M. Lotman, B. Ya. Uspenskiy va boshqalar);

- fanlararo bilim sohalari xususiyatlarida diskursiv (E. Benveniste, T. van Deyk, R. Bart va boshqalar);

-lingvistik jihatdan til birliklarining funksional ahamiyati tizimida (V.V.Vinogradov, G.O.Vinokur, V.P.Grigoryev, G.Ya.Solganik, L.A.Novikov, N.A.Kojevnikov va boshqalar);

- pragmatik vaziyat doirasida og'zaki (J. Ostin, J. Searle, M. M. Baxtin, N. D. Arutyunova va boshqalar);

- falsafiy, adabiy, sotsiologik, tarixiy bilimlar sohalari birligida poststrukturalist (J.Derrida va boshqalar);

- adabiy, lingvistik, falsafiy va antropologik xarakterdagi "madaniy intertekst" nuqtai nazaridan matn tahlili sifatida dekonstruktivistik (J.Deleuz, J.Kristeva, R.Barts va boshqalar);

- yozuvchi va kitobxon o'rtasidagi faol dialogik o'zaro ta'sir sifatida, hikoya qilish nazariyasi doirasida narratologik (V. Propp, V. Shklovskiy, B. Eyxenbaum, M. M. Baxtin, P. Lubok, N. Fridman, E. Laibfrid, V. Fyuger). , va boshqalar.);

- psixolingvistik jihatdan nutq ishlab chiqarish va uni idrok etishning dinamik tizimi sifatida (L. S. Vygotskiy, A. R. Luriya, N. I. Jinkin, T. M. Dridze, A. A. Leontiev va boshqalar);

- psixofiziologik jihatdan muallif psixologiyasini ma'lum bir adabiy shaklda til vositalaridan foydalangan holda amalga

ADABIYOTLAR

1. Москальская О. И. Грамматика текста. – М., 1981.
2. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII. Лингвистика текста. – М., 1978.
3. Маслов П. А. Проблемы лингвистического анализа связного текста. – Таллин, 1975.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
5. Лосева Л. М. К изучению межфразовой связи // Русский язык в школе. – 1967. – № 1.

oshiradigan ko'p qirrali hodisa sifatida (E. I. Dibrova, N. A. Semenova, S. I. Filippova va boshqalar) va boshqalar.

Bundan tashqari, "matn"ni talqin qilishning u ifodalaydigan tushunchalarga ko'ra tasnifi mavjud[3]:

1. Natijaviy-statik tasvirni aks ettiruvchi statik aspekt tushunchalari. Matn jo'natuvchidan begonalashtirilgan ma'lumot sifatida tushuniladi, bu til bizga bevosita kuzatishda beriladigan yagona shakldir.

2. Tilning nutqda jonli faoliyat yuritish qobiliyatini hisobga olgan holda matnning protsessual jihati tushunchalari.

3) jo'natuvchi va qabul qiluvchining mavjudligini nazarda tutuvchi aloqa aktiga qaratilgan aloqa tushunchalari.

4) Matnni til tizimining darajasi deb hisoblaydigan tabaqalanish tushunchalari.

Shunday qilib, matnni tadqiqot vazifasiga qarab, murakkab, to'liq yaxlitlikning o'ziga xos modeli va ushbu modelning o'ziga xos amalga oshirilishi sifatida ko'rib chiqish mumkin. T. M. Nikolayeva shunday ta'kidlaydi: "Matn zamonaviy talqin qilishda asosiy vazifalar - bu yaratilgan matn birliklarining aniq talqinini ta'minlash, aloqa qilishdir". Bunda matn o'z vazifasidagi gaplar to'plami va shunga mos ravishda sotsiokommunikativ birlik sifatida talqin etiladi.

Zamonaviy matn tilshunosligida ikkita asosiy yo'nalish paydo bo'lgan deb hisoblash mumkin:

agar muallif idrok etuvchi ta'sir qilmoqchi bo'lsa, mavjud, nazarda tutilgan yoki yaratgan keng kontekstli kommunikativ muhit matnini tushunish;

bitta yopiq matndagi chuqur ma'nolarni aniqlash; matnning yashirin ma'nosini talqin qilish sifatida germenovika bilan yaqinlashish[1]. Binobarin, to'liq gapni ifodalovchi nutqning asosiy birligi matndir. Muayyan matnlar til tizimi va muallifning lingvistik malakasi bilan bog'liq bo'lgan, ularni qurishning umumiy tamoyillariga asoslanadi. Bundan tashqari, matn nafaqat nutq birligi, balki til birligidir. Asosiy lingvistik belgi - qisman belgilarning cheklangan, tartibli to'plamidan tashkil topgan matn. Matn tabiatan cheklangan, shuning uchun kuzatilishi tizimli va tabiiy. Matn zamonaviy talqin qilishda kommunikativ xarakterdagi masalalar birinchi o'ringa chiqariladi, ya'ni ratsional (asoslangan) aloqa shartlarini tahlil qilish, yaratilgan matn birliklarining bir ma'noli talqinini ta'minlash vazifasi. Hozirgi vaqtda mavjud bo'lgan barcha til xilma-xilligi faqat xotirada saqlanadigan va shaxs ongida aks ettirilgan tasvirlar va obrazli tizimlarning aksidir. Qo'shimcha ravishda axloqiy yoki estetik mazmunga ega bo'lgan tasvir ona tilida so'zlashuvchilar ongida ramziy ma'noga ega bo'ladi. Matn o'z vazifasidagi bayonotlar to'plami va shunga mos ravishda sotsiokommunikativ birlik sifatida talqin etiladi. Har qanday jamiyat madaniyatining eng muhim elementi bo'lib, unda faoliyat ko'rsatadigan til uning "konteksti" dagi ijtimoiy jarayonlarga bevosita ta'sir qiladi. Matnning mohiyatini tavsiflovchi toifalarni aniqlash va matnlarning butun xilma-xilligini chekli, kuzatilishi mumkin bo'lgan asosiy turlar to'plamiga qisqartirish imkonini berish uchun matnlarni tasniflash bo'yicha bir qator shunga o'xshash urinishlar mavjud. Eng muhim tasniflarga quyidagilar kiradi:

1. Qurilish xarakteriga ko'ra (1, 2 yoki 3-shaxsdan).

2. Birovning nutqini uzatish tabiati bo'yicha (to'g'ridan-to'g'ri, bilvosita).

3. Bir, ikki yoki undan ortiq ishtirokchilarning nutqida ishtirok etish orqali (monolog, dialog, polilog).

4. Funksional-semantik maqsadiga ko'ra (nutqning funksional va semantik turlari: tavsif, bayon, fikrlash va boshqalar).

5. Gaplar orasidagi bog'lanish turiga ko'ra (zanjir bog'langan, parallel, bog'lovchili matnlar).

6. Tilning vazifalari asosida va ekstralingvistik asosda funksional uslublar ajratiladi - matnlarning funksional-stilistik tipologiyasi.

6. Лукин В. А. Художественный текст: Основы лингвистической теории и элементы анализа. – М., 1999.
7. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981.
8. Домашнев А. И. и др. Интерпретация художественного текста. – М., 1989.
9. Кожина М. Н. Стилистика текста в аспекте коммуникативной теории языка // Стилистика текста в коммуникативном аспекте. – Пермь, 1987
10. Колшанский Г. В. От предложения к тексту // Сущность, развитие и функции языка. – М., 1987. Левковская Н. А. В чем различие между сверхфразовым единством и абзацем // Филологические науки. – 1980. – №
11. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981.
12. Левковская Н. А. В чем различие между сверхфразовым единством и абзацем // Филологические науки. – 1980. – № 1.

Gulasal ROFIYEVA,

O'zMU strategik rivojlantirish va xalqaro reyting bo'limi boshlig'i, PhD

E-mail: rofiyeva_g@nuu.uz.

Salimaxon RAJABOVA,

O'zMU strategik rivojlantirish va xalqaro reyting bo'limi uslubchisi

E-mail: rajabovasali95@gmail.com

Filologiya fanlari doktori, dotsent G. Qurbonova taqrizi asosida

FRANSUZ TILIDAN O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILINGAN YUMORISTIK MATNLARDA LINGVOKOGNITIV XUSUSIYATLARINING AKS ETTIRILISHI

Аннотация

Mazkur maqolada fhajviy matnlarning milliy-madaniy jihatlarini qiyosiy-chog'ishtirma usulda o'rganilishi borasidagi ilmiy-nazariy qarashlar o'rganiladi. Yumoristik matnlar tarjimasida e'tibor qilinishi kerak bo'lgan jihatlar ilmiy o'rganiladi. Hajviy matnlarni qanday berish, bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilinyotganda tarjima qilinyotgan millat uchun tushunarli qilib tarjima qilish usullari ko'rib chiqiladi. Hajviy matn, asosan, latifa o'zi nima ekanligi to'g'risida olimlar fikrlari o'rganiladi, yumoristik matnlarda lingvokognitiv xususiyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Latifalar, lingvokulturologiya, lingvokognitiv, qiyosiy-chog'ishtirma usuli.

ОТРАЖЕНИЕ ЛИНГВОКОГНИТИВНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК В ЮМОРИСТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ, ПЕРЕВОДЕННЫХ С ФРАНЦУЗСКОГО НА УЗБЕКСКИЙ

Аннотация

В данной статье изучены научно-теоретические взгляды на изучение национально-культурных аспектов юмористических текстов сопоставительным и перекрестным методом. Научно изучены аспекты, которые следует учитывать при переводе юмористических текстов. Будет рассмотрено, как визуализировать комические тексты при переводе с одного языка на другой, чтобы они были понятны целевой нации. Изучены мнения ученых о том, что такое юмористический текст, преимущественно шутка, а также рассмотрены лингвокognитивные особенности юмористических текстов.

Ключевые слова: Анекдоты, лингвокультурология, лингвokognитив, сравнительно-сопоставительный метод.

REFLECTION OF LINGUOCOGNITIVE CHARACTERISTICS IN HUMORISTIC TEXTS TRANSLATED FROM FRENCH INTO UZBEK

Annotation

This article examines scientific and theoretical views on the study of national and cultural aspects of humorous texts using comparative and cross-methods. Aspects that should be taken into account when translating humorous texts have been scientifically studied. It will consider how to visualize comic texts when translating from one language to another so that they are understandable to the target nation. The opinions of scientists on what a humorous text is, primarily a joke, have been studied, and the linguocognitive features of humorous texts have been considered.

Key words: Jokes, linguacultural studies, linguocognitive, comparative-contrastive method.

Har bir xalqning latifalari o'sha xalqning folklor namunalari hisoblanadi. Shu o'rinda folklor so'zining mohiyatiga e'tibor qaratsak. O'TILda folklorga quyidagicha izoh berilgan, folklor (ingl. folklore folk - xalq + lore – bilim, fan) xalq ijodiyoti; xalq tomonidan yaratilgan va xalq orasida keng tarqalgan asarlar (ertak, doston, qo'shiq, lapar, masal, maqol, matal, topishmoq va b). Xalqning ko'p asrli tarixi mobaynida yaratilgan hikmatli so'zlar – milliy folklorning eng yaxshi namunalari [1]. Latifalar ham xalq tomonidan yaratilganligi va xalq ijodiyoti namunlari bo'lganligi bois ularni folklorning ushbu lug'atda keltirilgan asarlari qatoriga qo'shish mumkin. Latifalar har bir xalqning o'z ruhiyati, mentaliteti, madaniyati, dunyoqarashi, e'tiqodi nuqtai nazardan yaratilar ekan, ularni tarjima qilishda har bir tarjimondan tarjimashunoslik va lingvokulturologiya sohalari o'zaro uyg'unlashtirgan holda tarjima amaliyotlarini olib borish talab etiladi.

Latifa tarjimalarida lingvokognitiv xususiyatlarni aniqlashda Gi De Mopassanning "Besh hikoya" turkumidagi "Tuan ota" hajviy hikoyasidan misollarni tahlilga tortdik:

Fransuz tilida:

Les farceurs du pays lui demandaient :

— Pourquoi que tu ne bé point la mé, pé Toine ?

Il répondait :

— Y a deux choses qui m'opposent, primo qu'a l'est salée, et deusio qu'i faudrait la mettre en bouteille, vu que mon abdomen n'est point pliable pour bé à c'te tasse-là [2] !

Tarjimada:

Shunda undan hazillashib:

- Nega dengizni ichib qo'ya qolmaysan, Tuan ota? - deb so'rasha,

- Ikki narsa bunday qilishimga xalal beradi: birinchidan dengiz suvi juda sho'r, ikkinchidan uni oldin shisha idishga quyish lozim, aks holda men bunday tog'oradan icholmamaymanga, - deya javob beradi [3].

Yuqoridagi tarjimada matnning xususiyati va unga hajv berish uslibi, ya'ni yozuvchining ifoda etish masalasi muhim ahamiyatga ega. Matnga yumoristik bo'yoqdorlikni oshirish maqsadida yozivchi avvalo dialektlardan foydalangan va tarjima mazkur dialektlarga xos belgilar tushurib qoldirilgan. Biroq bu hplat tarjimadagi hajv urg'usiga jiddiy ta'sir etmagan. Shuningdek, inson qiyofasini kulgili etib tasvirlashda hayvon nomlaridan foydalanilgan va bu hajviy matnda ko'chimni hosil qilgan. Mazkur nom ko'chish hodisasi tarjima o'xshatish orqali ifodalaniib, mazmun saqlab qolingan.

Fransuz tilida :

Et puis il fallait l'entendre se quereller avec sa femme !

C'était une telle comédie qu'on aurait payé sa place de bon cœur. Depuis trente ans qu'ils étaient mariés, ils se chamaillaient tous les jours. Seulement Toine rigolait, tandis que sa bourgeoise se fâchait. C'était une grande paysanne, marchant à longs pas d'échassier, et portant sur un corps maigre et plat une tête de chat-huant en colère. Elle passait son temps à élever des poules dans

une petite cour, derrière le cabaret, et elle était renommée pour la façon dont elle savait engraisser les volailles [2].

Tarjimada :

Uning xotini bilan bahslashishini ham, albatta, eshitish kerak! Bu tomosha uchun joy haqi to'lasang arziydi. Turmush qurishganiga o'ttiz yil bo'lganiga qaramasdan, ular deyarli har kun tortishib turishadi. Bunday janjallarda Tuan ota odatdagidek kulib tursa, uning ayoli doim asabiy. Bo'yi uzun, ozg'indan kelgan bu ayol qush panjasiga o'xshash oyoqlari bilan katta qadam bosib yurar, boyqushsimon boshi esa g'azabnok ko'rinardi. Sharobchining xotini bo'sh vaqtlari qahvaxonaning orqasidagi kichik hovlichada parranda boqadi. Bu ayol qushlarga yaxshi qaray olishi bilan juda mashhur [3].

Navbatdagi tarjimada tarjimon asliyatdagi hajviy uslubga urg'u berish holatlarini saqlab qolgan va shu orqali yozuvchi uslubini saqlashga erishgan. Misollardan ko'rinadiki, hajvni ifodalashda asosan badiiy stilistik vositalarga murojaat qilinadi. Avvalo bu jarayon yozuvchi ijodkorligi darajasi bilan bog'liq bo'lib, asar tarjimasi ham o'z navbatida kulgu ulasha olishi uchun ushbu vositalar, ya'ni metofora, metanomiya, sinekdoxa, mubolag'a, litota va o'xshatish kabilarni adekvat berilishini ta'minlashi lozim bo'ladi.

Fransuz tilida :

Mais elle était née de mauvaise humeur et elle avait continué à être mécontente de tout. Fâchée contre le monde entier, elle en voulait principalement à son mari. Elle lui en voulait de sa gaieté, de sa renommée, de sa santé et de son embonpoint. Elle le traitait de propre à rien, parce qu'il gagnait de l'argent sans rien faire, de sapes, parce qu'il mangeait et buvait comme dix hommes ordinaires, et il ne se passait point de jour sans qu'elle déclarât d'un air exaspéré :

— Ça serait-il point mieux dans l'étable à cochons un quétou comme ça ? C'est que d'la graisse que ça en fait mal au cœur.

Et elle lui criait dans la figure :

— Espère, espère un brin ; j'verrons c'qu'arrivera, j'verrons ben ! Ça crèvera comme un sac à grain, ce gros bouffi !

Toine riait de tout son cœur en se tapant sur le ventre et répondait :

— Eh ! la mé Poule, ma planche, tâche d'engraisser comme ça d'la volaille. Tâche pour voir.

Et relevant sa manche sur son bras énorme :

— En v'là un aileron, la mé, en v'là un [2].

Tarjimada :

Ammo bu ayolning fe'li tor, doim hamma narsadan norozi. U butun dunyoga qarshidek go'yo, ayniqsa eridan noligani noligan. Erining xushkayfiyati-yu mashhurligi, semizligi-yu sog'lomligi ham unga yoqmasdi. U erini hech ish qilmasdan pul topadigan bekorchi matoh deb atar, ko'p ichib, ko'p ovqat yeganini aytib eriga baland ovozdagi ta'kidlardir:

- Bunday yo'g'on teri bilan cho'chqa bo'lgan yaxshiroqku! Axir semizlikning turgan bitgani yurakka zarar.

Yana istehzo qilib :

- Shoshmaytur hali ko'ramiz! Don solingan teshik qopdek to'kilib ketadi, bu semiz, - derdi.

Tuan ota esa qornini silkitib xandon otib kulganicha javob qaytarardi:

- Eh, ona tovuq, tarashaginam, qani bir parrandalaringni shunday semirtirib ko'rchi, qo'lingdan kelarmikan!

Yo'g'on qo'llari bo'ylib yengini ko'tarib:

- Mana bir qanoti, mana, ko'ryapsanmi [3].

Yuqoridagi misol o'zida kinoya, istehzo va metaforaga boyligi bilan ajralib turadi. Tarjimada ham asliyatda berilgan so'zlarning o'zbek tilida mos keluvchi ma'nolari berib o'tilgan va moslashuvchan-transformatsiya tarjima uslubidan foydalanilgan. Chunki asliyatda personajlar o'rtasidagi dialogda haqorat qiluvchi so'zlardan foydalanilga. Biroq suhbatning davomidagi so'zlar vaziyatni quvnoq holatga olib keluvchi erkalash va kinoya bilan o'zgartirilgan.

Latifa haqida ba'zi olimlarning bergan fikrlarini o'rganamiz. B.Suvonqulovning tadqiqot ishida keltirilgan N.Osmanovning fikriga e'tibor beramiz: "Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida "anekdot" so'zi, albatta, qo'llanilmagan va bu yerda aytilayotgan hikoyalarda esa xar xil, ko'pincha arabcha

nomlarga ega bo'lishgan. Eng ko'p rasm bo'lgani latifa (ko'p. latoyif) – hazil, askiya; zarifa (ko'p. zaroyif) - nozik fikrli hikoya; nodira (ko'p. navodir va ajiba (ko'p. ajoyib) – noyob, mashhur, g'alati narsa. Satira va paskvil hajv termini bilan atalgan, biroq u ko'pincha nazmiy asarlarga nisbatan qo'llanilgan. Bu terminlar qaysi ma'noda turli turkumdagi anekdotlarning har xil xususiyatlarini aks ettirishadi, lekin ularning qo'llanilganligi va qo'llanilayotganligi muntazam mantiqli emas. Qiziqarli shuki, sanalgan terminlarning ikkitasi – nodira va ajiba – ma'no jihatidan anekdot termini bilan o'xshash" [4] Ushbu nuqtai nazardan anekdot terminini latifa terminining fransuzcha ekvivalenti qilib olish mumkin. Chunki anekdotda ham, latifada ham qiziqarli voqea-hodisalarni hikoya qilib aytib berish ko'zda tutiladi.

Keyingi yillarda jahon tilshunosligida lingvokulturologiya, lingvopragmatika, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika, etnolingvistika kabi sohalarida ilmiy tadqiqotlar antropotsentrik paradigma tamoyillari asosida olib borilmoqda. Bunda tilning inson omilini hisobga olgan holda o'rganish bosh mezon hisoblanadi. Tadqiqotimiz o'zbek xalq latifalarini ingliz tiliga tarjima qilish, hajviy matnlarda kulgini yuzaga keltirishda inson omili birinchi o'ringa chiqishi va latifalarni tarjima qilishda o'zbek xalqining madaniyatini tashkil etuvchi urf-odatlar, rasm-rusumlar, xalqning dunyoqarashi, mentaliteti, qadriyatlar, tarixi va geografik joylashuvini ifoda etuvchi til birliklarining milliy-madaniy xususiyatlarini tarjima tilida berish masalalariga bag'ishlanganligi bois, ularni lingvokulturologik aspektida tadqiq qilish maqsad qilingan.

Tilshunoslik tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, XX asrning ikkinchi choragida lingvokulturologiya termini paydo bo'ldi. Lingvokulturologiya fanining paydo bo'lishida nemis olimi V.fon Gumboldtning xizmatlari beqiyosdir. Ushbu fanning yuzaga kelishi rus olimi V.N.Teliya nomi bilan ham bog'liq [5]. Bundan tashqari, bu sohaning rivojlanishiga A.Potebnya, L.Vaysgerber, X.Glins, X.Xols, U. Uitm, D. Pauell, F.Baos, E.Sepir, B. Uorf, G. Brutyan, A.Vejbitskaya, D. Xaymz kabi olimlar ham o'z hissalarini qo'shishgan [6].

O'zbek tilshunosligida ham antropotsentrik paradigma asosiy e'tiborda bo'lgan bir qator tadqiqot ishlari olib borilgan, turli monografiya va maqolalar nashr etilgan. Bu tadqiqotlar aynan lingvokulturologik tadqiqotlar bo'lmasa ham, bunga yaqin sohalar, jumladan, sotsiolingvistika, kognitiv tilshunoslik, lingvopragmatika, psixolingvistika kabilarda olib borilgan. Antropotsentrik paradigma bosh mezon hisoblangan tadqiqotchilar sifatida S.Mo'minov, Sh. Safarov, M. Hakimova, N. Mahmudov, E. Begmatov, A. Nurmonov, D. Xudoyberganova [7] va boshqalarni aytib o'tish mumkin. Ushbu olimlar orasida D. Xudoyberganovning tadqiqot ishida matnning antropotsentrik talqini, o'zbek tilidagi matnlarning kognitiv-semantik, psixolingvistik va lingvokulturologik xususiyatlari tadqiq qilingan. Olima o'z monografiyasida o'zbek tilidagi matnlarning lingvokulturologik xususiyatlari bobida pretsedent birliklar va lingvomadaniy birliklarning matn yaratilishidagi o'rni kabi masalalarga to'xtalib, unda o'xshatish mazmunli matnlar, metaforalarning matn yaratishdagi o'rni, jonlantirish asosidagi matnlarning lingvokulturologik xususiyatlari keng ochib berilgan. Ushbu tadqiqot ishining tadqiqotimizga aloqador jihati shundaki, D. Xudoyberganova matnning antropotsentrik jihatdan tadqiq etgan bo'lsa, bizning ishimiz hajviy matnlarni tarjima qilish va ularda kulgini yuzaga keltiruvchi milliy-madaniy leksik birliklarni fransuz tilida milliy koloritni ifodalagan holda aks ettirish masalalariga bag'ishlanadi.

Shu o'rinda lingvokulturologiya fanining mohiyati, uning tadqiqot obyekt va predmeti haqida fikr yuritish joizdir. A. Abduazizov lingvokulturologiyaga quyidagicha izoh beradi: lingvokulturologiya – til va madaniyat, o'zaro madaniy masalalarini ilmiy tadqiq etadi. Bu soha faqat madaniyat bilan emas, balki u orqali turli milliy urf-odatlar, diniy hodisalar, milliy konseptlar, dunyoning til orqali ongli his qilish vositalarini o'rganadi. Dunyoning til xaritasi, umuman, ularning insonlar ongidagi mantiqiy ifodasi bilan mos keladi. Bu masalani kengroq va chuqur ilmiy o'rganish lingvokulturologiya va lingvokognitologiya bilan bog'liqdir [8].

Shu o'rinda olim V. Maslovaning lingvokulturologiya borasidagi fikriga ham iqtibos keltirib o'tadi, ya'ni "Til madaniyat

bilan uzviy bog'langan, u madaniyatga yetib boradi, unda rivojlanadi va uni ifodalaydi" [9]. Olimlarning fikriga qo'shimcha qilgan holda aytish mumkinki, til va madaniyat bir-biri bilan chambarchas bog'liq, chunki har bir millat tilida o'sha xalqning madaniyati aks etadi.

M.H.Abrams anekdotni qisqa hikoyalar sirasiga kiritib, unga quyidagicha izoh bergan: "Anekdot – xalq og'zaki ijodining boshqa bir turi bo'lib, hazillar to'planmasi hisoblanadi. Kulgili (ba'zida uyatli) anekdot barcha hazillarning eng keng tarqalgani va o'zgaraydigan turi, ya'ni yangi hazillar yoki eski hazillarning yangicha ko'rinishlari, hamda qayerda bo'lsa ham zamonning ijtimoiy jihatdan o'zgarishining barqaror bo'lishini ta'minlaydi, odamlarga yaxshi kayfiyat baxsh etadi" [10].

Demak, yuqorida keltirilgan manbalardan kelib chiqib, latifaga quyidagicha ishchi ta'rif berildi: Latifa – inson hayotida sodir bo'ladigan qiziqarli voqealarga asoslangan kichik hikoya bo'lib, u xar bir xalq tilining o'ziga xos tasviriy ifodalari hamda milliy madaniyatini aks ettiruvchi leksik birliklar yordamida yaratiladi va insonlarga kulgi hadya etish uchun qo'llanadi. Odatda latifalar xalq og'zaki ijodiyoti namunalari hisoblanib, insonlar ulardan kelgusi avlodni ezgulik ruhida tarbiyalash maqsadida foydalanadi. Latifalarning muallifi ma'lum bir shaxs hisoblanmaydi.

Latifalarni tarjima qilish uchun tarjima tushunchasining mohiyatiga ham to'xtalib o'tishimiz kerak. Azal-azaldan dunyo xalqlarining bir-birlari bilan muloqot qilishida ma'lum darajada muammolar kelib chiqqan. Bunga ko'p millat va elatlarning bir-biri uchun tushunarsiz tillarda muloqot qilishi sabab bo'lgan. Mana shunday muloqotdagi qiyinchiliklarni bartaraf etuvchi omil – tarjima va uni amalga oshiruvchi vosita – tarjimon hisoblanadi. Shuning uchun tarjimoni ikki til, tarjimonni ikki millat o'rtasidagi vositachi deb tushunishimiz mumkin. Tarjima haqida ko'plab o'zbek va chet el olimlari ham o'z fikrlarini bildirib o'tishgan.

Sh. Safarovning ta'kidlashicha, har bir shaxsning lisoniy kobilyati va muloqot malakasi ma'lum madaniyat hududida, madaniy muhitda shakllanadi va faollashadi. Shunday ekan, insonning tafakkur va lisoniy faoliyati jarayonida yuzaga keladigan birliklarning strukturaviy va mazmuniy sathlarida madaniy elementlarning aks topishi tabiiydir [11]. Sh.Safarovning fikriga qo'shilgan holda, biz ham inson nutqida qo'llanadigan leksik birliklar uning nutq madaniyatini anglatsa, ana shu nutq

madaniyatiga inson yashab turgan muhitning madaniyati bevosita ta'sir ko'rsatadi, degan fikrni bildirmoqchimiz.

Hajviy matnlarni tarjima qilishning lingvokulturologik xususiyatlarini tadqiq qilishda biz ushbu sohaning maqsadi, obyekt va predmetini aniqlashtirib olishimiz kerak. Shu o'rinda Z. Sabitovanning bu boradagi fikrlariga e'tibor qaratmoqchimiz. Olimaning fikricha, madaniyat, xalq tafakkuri, olamni idrok etishdagi o'ziga xos jihatlarning tilda aks etishini o'rganish lingvokulturologiyaning asosiy maqsadidir. Ushbu sohaning obyekt til va madaniyat, predmeti esa o'zida madaniy semantikani namoyon etuvchi til birliklari hisoblanadi. Binobarin, lingvokulturologiyada madaniy axborot tashuvchi til birliklari tadqiq etiladi. Bunda til birliklari lingvomadaniy birliklar termini ostida birlashadi. Ramz, mifologema, etalon, metafora, paremiologik birliklar, lakunalar, stereotiplar, pretsedent birliklar, nutqiy etiketlar eng asosiy lingvomadaniy birliklar hisoblanadi. Olamning lisoniy manzarasini, madaniyatning asosiy konseptlari mavjud bo'lgan konseptosferani, lisoniy ongni tavsiflash hamda til egalarning milliy - madaniy mentalligini aks ettiruvchi lisoniy birliklarni, insoniyatning qadimiy tasavvurlariga muvofiq keluvchi madaniy arxetiplarni, nutqiy muloqotga xos bo'lgan milliy ijtimoiy-madaniy stereotiplarni aniqlash lingvokulturologiyaning asosiy vazifalari hisoblanadi. Latifalarda ham lingvokulturologiyaning predmeti hisoblangan madaniy axborot tashuvchi til birliklari kulgi keltirib chiqarishda o'ziga xos ahamiyatga ega. O'zbek xalq latifalarini tarjima qilishda mana shunday til birliklarini tarjima qilish va ular orqali yuzaga kelgan kulgi effektini tarjima tiliga ham olib o'tish tarjimaning o'ziga xos muammolarini keltirib chiqaradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkin, o'zbek xalq latifalarining fransuz tiliga tarjima qilingan namunalari tahlil qilishda tarjimonlar o'zbek xalqining madaniyatini anglatuvchi milliy-madaniy leksik birliklarni ba'zida tarjimadan tushirib qoldirishgan, ba'zida fransuz tilida muqobil bo'lmagan leksik birliklar bilan almashtirishgan. Latifalar har bir xalqning og'zaki ijodi namunalari bo'lganligi bois, o'sha xalqning ruhiyati, mentaliteti, madaniyati, dunyoqarashi, e'tiqodi nuqtai nazaridan yaratiladi. Ularni lingvokulturologiya va tarjimashunoslik sohalarini o'zaro integrallashuvi natijasida tarjima qilish muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4-жилд. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. – Б.355.
2. Guy De Maupassant. Toine.. – F.: Marpon Flammorion.1885. – P. 26.
3. Ergashev M., Gaté J. Tuan ota. –T.: Tafakkur bo'stoni. 2010. – B. 10.
4. Сувоқулов Б. Ўзбек халқ латифаларининг жанр хусусиятлари. Филол.фан.ном....дисс.автореф. –Т., 2008. – Б.13.
5. Телия В. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа “Язык русской культуры”, 1996. – С. 288.
6. Маслова В. Лингвокультурология. 2-издание. –М.: Академия, 2004. – С. 6.
7. Мўминов С. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий – лисоний хусусиятлари: Филол.фан.ном....дисс.автореф. – Т.: ЎзРФА ТАИ, 2000. – Б. 47. , Ҳақимова М.Х. Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини: Филол.фан.ном....дисс.автореф. – Т.: ЎзРФА ТАИ, 2001. – Б. 283., Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – Б.92., Махмудов Н. Ўхшатишлар – образли тафаккур махсули //Ўзбек тили ва адабиёти. – Т.: 2011. № 3. – Б. 19-24, Берматов Э. Антропонимлар – антропоцентрик тадқиқ объекти // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т.: 2013. - № 3. – Б. 35-39, Нурмонов А. Лингвистик нисбийлик ва лингвистик детерминизм назариялари ҳақида мулоҳазалар // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т.: 2013. - № 5. –Б.10-29, Худойберганава Д. Ўзбек тилидаги бадиий матнларнинг антропоцентрик талқини. Филол.фан.ном....дисс.автореф. –Т.: 2015. – Б. 36.
8. Абдуазизов А. Тилшунослик назариясига кириш. – Т.: Шарқ, 2010. – Б.144.
9. Маслова В. Лингвокультурология. 2-издание. –М.: Академия, 2004. – С. 9
10. Abrams M.H. A Glossary of Literary terms. The seventh edition. Cornell University. Printed in the USA. 1999. – P.101
11. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. –Жиззах: Сангзор, 2006. – Б.65.
12. Сабитова З. Лингвокультурология: учебник. – М.: Флинта: Наука, 2013. – С. 10.

UDK: 81`42:81`27

Akbar RUZIYEV,
ToshDO`TAU, PhD
E-mail: ruziyevakbar@navoiy-uni.uz

RTU professori, f.f.d L.Raupova taqrizi asosida

PRIVATE DISCOURSE AND ITS CHARACTERISTICS IN PRAGMALINGUISTICS

Annotation

In the article, special importance is given to the concept of discourse, its emergence and popularization in science. As long as language is the primary means of knowing the world, discourse remains alive and important in the same sense. Therefore, it is necessary to pay special attention to the issue of discourse and understand its essence.

Key words: Discourse, discursive analysis, linguistic, sociological, pragmalinguistics, gender, pragmatics.

ЧАСТНЫЙ ДИСКУРС И ЕГО ХАРАКТЕРИСТИКИ В ПРАГМАЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

В статье особое значение уделяется понятию дискурса, его возникновению и популяризации в науке. Пока язык является основным средством познания мира, дискурс остается живым и важным в том же смысле. Поэтому необходимо уделить особое внимание вопросу дискурса и понять его суть.

Ключевые слова: Дискурс, дискурсивный анализ, лингвистический, социологический, прагмалингвистика, гендер, прагматика.

PRAGMALINGVISTIKADA XUSUSIY DISKURS VA UNING XUSUSIYATLARI

Аннотасија

Maqolada diskurs tushunchasi, uning paydo bo'lishi va fanda ommalashuvi masalasiga alohida ahamiyat berilgan. Til dunyoni bilishning birlamchi vositasi sanalar ekan, diskurs ham ayni shu ma'noda yashovchan va e'tibortalab bo'lib qolaveradi. Shunday ekan diskurs masalasiga alohida e'tibor qaratish va uning mohiyatini anglab yetish lozim.

Kalit so'zlar: Diskurs, diskursiv tahlil, lingvistik, sotsiologik, pragmalingvistik, gender, pragmatika.

Diskurs tushunchasi bugungi kunga kelib tilshunoslikda keng iste'molda bo'lgan konsepsiyalar qatoriga kirib ulgurdi. Dunyo olimlari bu borada tadqiqotlar olib borib, unga o'z munosabatlarini bildirib kelmoqda. Ularning tadqiqotlarida diskurs tushunchasi va uning qamrovini sharhlashga, mohiyati va funksiyasini ochib berishga, shu aspektda subyekt hamda obyektlarini aniqlab, izohlashga harakatlar qilinganligini kuzatish mumkin. Tabiiyki, ana shu jarayonda diskurs tabiati masalasiga, diskurs dialog, diskurs-tahlil jarayoniga va uning bugungi kunda ilg'angan, ammo hali oxiriga yetib ulgurilmagan jihatlariga munosabat bildirildi.

Bir qator manbalarda ta'kidlanishicha, zamonaviy tilshunoslikda yangi yo'nalishlar sifatida tan olingan pragmatik va kognitiv tilshunoslikning asosiy muammolaridan biri ham aynan diskurs masalasiga borib taqaladi. Zero, tadqiqotchi M.Xolmurodova ta'biricha, "pragmatikaga oid tadqiqotlarda asosiy tahlil birligi to'liq shakllangan matn yoki boshqa turdagi nutqiy, diskursiv tuzilmalar bo'ladi... lisoniy birliklarning pragmatik imkoniyatlari faqat ularning matn, diskurs sharoitida faollashuvda namoyon bo'ladi" [1].

Keyingi paytlarda kognitiv tilshunoslik yo'nalishiga qiziqish ortmoqda. Shunday ekan kognitizm, uning predmeti, obyekti masalalariga munosabat bildirish zarur. Tilshunos N.Mahmudov "Til tilsimi talqini" monografiyasida antroposentrik paradigmani izohlar ekan, tilning tafakkurga, tafakkurning tilga faol ta'sir qilishi ochiq haqiqatligini qayd etadi. "Milliy ong", "milliy tafakkur", "milliy madaniyat", "milliy ma'naviyat", "milliy mentalitet", "milliy xarakter" kabi bugun keng iste'molda bo'lgan juda ko'p atamalarda ana shu bog'liqlik mavjudligini ta'kidlab o'tadi. Shular bilan bir qatorda, tilshunos S.G.Ter-Minasova qarashlarini yoqlagan holda, tilda nafaqat inson atrofidagi real olam, nafaqat uning turmush tarzi va sharoiti, balki xalqning ijtimoiy o'z-o'zini anglashi, uning mentaliteti, milliy xarakteri, hayot tarzi, an'analari, urf-odatlar, axloqi, qadriyatlar tizimi, dunyoni sezishi va ko'rishi ham aks etishini, til madaniyat quroli sifatida inson shaxsining kamol toptirishini qayd etib o'tadi. Markazida inson turgan antroposentrik paradigma mazkur

muammolar tizimini tadqiq etishga qaratilgan, deb hukm chiqaradi. Olim fikrini davom ettirar ekan "antroposentrik paradigma" terminini ayrim tilshunoslar "kognitiv paradigma" deb nomlash tarafdori ekanligini yoqlamaydi. M.A.Maslovaning "bu fikrga qo'shilib bo'lmaydi, chunki kognitiv lingvistik "til ichidagi inson va insondagi til" muammosining aspektlaridan biri, xolos" [2], degan fikrlarini tasdiqlab, "antroposentrik paradigma" termini maqsadga ko'proq muvofiq keladi, chunki u kognitiv lingvistikaning emas, balki lingvokulturologiyani ham, kommunikativ lingvistikani ham, etnolingvistikani ham o'z ichiga oladi, deya qayd etadi [3].

Sohada XXI asrning dastlabki yillaridan o'zbek tilshunosligida antroposentrik paradigma asosida bajarilgan tadqiqotlar monografik planda namoyon bo'la boshladi. Mazkur tadqiqotlarda aynan antroposentrik paradigmaga munosabat bildirilmagan bo'lsa-da, o'zida ushbu paradigma tamoyillarini aks ettirgan dastlabki g'oyalar o'rta tashlandi. Tilshunos S.M.Mo'minovning "O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari" mavzusidagi izlanishlarida o'zbeklarning o'ziga xos muloqot xulqi ijtimoiy-lisoniy nuqtayi nazardan tahlilga tortilgan [4].

Xuddi shu masala bo'yicha manbalarda turlicha talqinlar beriladi. Ulardan ayrimlariga to'xtalib o'tsak: "Antroposentrik paradigmda inson asosiy o'ringa chiqariladi, til esa inson shaxsini tarkib toptiruvchi bosh unsur hisoblanadi [5]. Shu mavzudagi dastlabki ilmiy tahlillar tilshunos olimi I.Azimova tomonidan olib borilgan. Uning "O'zbek tilidagi gazeta matnlari mazmuniy persepsiyasining psixolingvistik tadqiqi" nomli dissertatsiyasida asosiy e'tibor "matnni tushunishga ta'sir etuvchi lingvistik va ekstralingvistik omillarni psixolingvistik tajribalar asosida aniqlash, matnning mazmuniy persepsiyasidagi birliklarni aniqlash va ularning formal-semantik xususiyatlarini tahlil qilish"ga [6] qaratilgan. Tilshunos Sh.Bojonova tomonidan o'rinli ta'kidlanganidek, I.Azimova tomonidan yo'naltirilgan assotsiativ tajriba usuli yordamida gazeta matnlari persepsiyasi bo'yicha quyidagi darajalarni belgilaydi: assotsiativ daraja, leksik-morfologik daraja, kontekstual daraja, struktural daraja va matn

darajasi [7]. Tadqiqotchi bunda “stimul matndagi lisoniy omillar, matndagi so'zlarning aynan eslab qolinishi, eslab qolingani so'zlarning kontekstual ma'nolarining konkretlashishi, stimul matnga xos mazmuniy strukturaning shakllanishi va yaxlit matn proyeksiyasining hosil bo'lishi”ni matn idrokidagi asosiy jarayonlar sifatida belgilaydi [8]. I.A.Azimovning fikricha, so'z, so'z shakli, so'z birikmasi va sintagma matn mazmuniy persepziyasidagi birliklar hisoblanadi [9].

Tilshunos olim A.Rahimov fikriga ko'ra, “Tilshunoslik fani tarixidagi uchinchi makroparadigma antroposentrik paradigma (kommunikativ yoki nominativ-pragmatik paradigma) deb hisoblanadi. A.Rahimov til va ijtimoiy hayotning turli sohalarini o'rtasidagi aloqani yoritishda inson “oltin ko'prik” vazifasini o'taydi” deb hisoblaydi. Tadqiqotchining fikricha, kognitiv, sotsiolingvistik, etnolingvistik, psixolingvistik, neyrolingvistik, pragmatik va lingvokulturologik paradigmalar antroposentrik paradigma tarkibiga kiruvchi miniparadigmalar hisoblanadi. Ushbu paradigma tilni quruq struktura sifatida emas, balki jonli muloqot va kommunikasiyaga asoslangan ochiq sistema sifatida o'rganuvchi, boshqa sistemalar – jamiyat, inson, madaniyat, ruhияt kabilar bilan uzviy aloqadorlikda tahlil etuvchi, insonni til ichida yoki tilni inson ichida tahlil etishga yo'naltirilgan qarashlar, g'oyalar va ta'limotlar majmuidir [10].

Zamonaviy tilshunoslikda til tizimini antroposentrik nuqtayi nazardan o'rganish, asosan, lingvistik semantika, kognitiv tilshunoslik, psixolingvistik, pragmatik hamda lingvokulturologiyaga oid tadqiqotlarda amalga oshiriladi. Tilshunos N.Mahmudovning tilshunoslikda antroposentrik paradigmanning shakllanishi haqida quyidagi fikrlarni bayon qiladi: “Tilning ana shunday obyektiv xususiyatiga muvofiq ravishda antroposentrik paradigmada inson asosiy o'ringa chiqariladi, til esa inson shaxsini tarkib toptiruvchi bosh unsur hisoblanadi. Mutaxassislar taniqli rus adibi S.Dovlatovning “inson shaxsiyatining 90 foizini til tashkil qiladi” degan hikmatomuz gapini tilga oladilar [11].

Olimning keltirilgan fikrlaridan xulosa chiqaradigan bo'lsak, tilga antroposentrik yondashuv tilshunoslik sohasining eng so'nggi yutuqlarini o'zida mujassam etgan holda, mustaqil paradigma sifatidagi maqomini tobora mustahkamlab borayotganini ta'kidlash o'rinli bo'ladi; kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiya antroposentrik paradigmanning yetakchi yo'nalishlari sifatida haqli ravishda e'tirof etiladi.

V.A. Maslova ta'kidlaganidek, inson aqlini, insonning o'ziday, tildan va nutq yaratish hamda nutqni idrok qilish qobiliyatidan tashqarida tasavvur etib bo'lmaydi” [12]. Ayrim tilshunoslarning fikricha, antroposentrik paradigma o'tgan asrda strukturalizm muvaffaqiyatlari natijasida yuzaga kelgan “o'zida va o'zi uchun” tamoyilini butunlay chetga surib qo'ydi. Bunda asosiy e'tibor nutqiy faoliyat bajaruvchisi, ya'ni nutq tuzuvchi va uni idrok etuvchi til egasiga qaratildi [13]. Ilmiy paradigmaga “til egasi” kategoriyasining kiritilishi tilshunoslikda, shaxs, lisoniy ong, tafakkur, faoliyat, mentallik, madaniyat kabi tushunchalarning yanada faollashuvini taqozo etadi.

Kognitiv tilshunoslik tilni falsafadagi bilish nazariyasi bilan bog'lab, uning hosil bo'lishidagi psixologik, biologik va neyrofiziologik jihatlarining ijtimoiy, madaniy va lisoniy hodisalar bilan uzviy aloqasini ilmiy tadqiq etuvchi soha hisoblanadi. “Kognitiv” termini inglizcha “cognize - bilmoq, anglamoq, tushunmoq” demakdir. Kognitiv tilshunoslik “chegaradosh fan” bo'lib, kognitologiya, kognitiv psixologiya, psixolingvistik, lingvistik kabi sohalar kesimida yuzaga kelgan. “Kognitiv grammatika” termini 1975-yilda J.Lakoff va S.Tompsonning maqolasida birinchi marta ishlatilib, 80-yillarda Yevropaning an'anaviy tilshunosligida “kognitiv tilshunoslik” termini tarzida qaror topdi. Rus tilshunosligiga esa V.I.Gerasimovning “Novoye v zarubejnoy lingvistike” (1988) maqolasi bilan kirib keldi.

Nutqni har xil aspektlarda tadqiq qilishga qaratilgan tadqiqotlar turli fan tarmoqlarining yuzaga kelishiga zamin hozirladi. Nutqning muloqotga uzatishdan boshlab to qayta ishlash va qabul qilish jarayonlari muayyan lingvistikaga oid fan yo'nalishlarida alohida tadqiq qilinadi. Nutqning kommunikantlar tomonidan qabul qilinishi va o'zlashtirilishi har bir muloqot ishtirokchilarida individual xarakter kasb etadi. Ana shu individualliklarni tadqiq etuvchi lingvistik fan sohasi

pragmatik lingvistik sanalsa, uning asosiy masalalaridan biri sifatida diskursni ko'rsatish mumkin.

Fransuz tilidagi discours so'zi (lotincha discursus — harakat, suhbat, muloqot) “diskurs” deb tarjima qilinadi (kamroq — nutq, nutq turi, matn, matn turi). Diskurs mohiyatan ta'rif uchun murakkab tushunchalardan biri hisoblanadi. Ammo, shunga qaramay, bu ko'pincha qo'llaniladigan va funksional jihatdan qulay atama. Dastlab fransuz tilshunosligida “diskurs” so'zi umumiy nutq yoki matnni bildirgan.

E.Benevitse diskurs mohiyatini izohlashda nutq rejasi (nutqqa tayyorgarlik bosqichi) va tinglovchi tomonidan o'zlashtirish jarayonida o'rtadagi masofani diskurs deb izohlaydi [14].

Diskursni matn lingvistikasining predmeti sifatida, nutq tahlilini esa uning usullaridan biri sifatida o'rganib, T.M.Nikolaeva nutqni “bir qator mualliflar tomonidan deyarli bir xil ma'nolarda qo'llaniladigan matn lingvistikasining noaniq atamasi” deb hisoblaydi va asosiy larini ajratib ko'rsatadi:

- 1) dialog;
- 2) matnning og'zaki-so'zlashuv shakli;
- 3) ma'no jihatdan o'zaro bog'langan gaplar guruhi;
- 4) bog'langan matn;
- 5) berilgan, og'zaki yoki yozma nutq ishi [15].

Kelajakda matn lingvistikasining atamasi sifatida “diskurs” ta'rifi matn doirasi bilan cheklanib qolmaydi va “bu matn yangilanadigan shartlar ro'yxatini o'z ichiga oladi” [16]. Bunday holda, Kryuchnikov tomonidan taklif qilingan nutq ta'rifini eslash o'rinli bo'ladi. Zamonaviy tilshunoslikda ushbu hodisani tavsiflashda birinchi o'rinni egallagan T.A. van Deyk “nutq oqimi sifatida, til o'zining doimiy harakatida, tarixiy davrning xilma-xilligini, ham kommunikantning, ham kommunikativ vaziyatning individual va ijtimoiy xususiyatlarini o'zlashtiradi, muloqot sodir bo'ladi” [17].

Diskurs mentalitet va madaniyatni aks ettiradi, ham milliy, ham umumiy, ham individual va xususiy mohiyat kasb etadi. Van Deyk umumiy, xususiy, individual diskurslarni tasniflar ekan, ularni ichki tuzilishiga muvofiq ham guruhlariga ajratib chiqadi. Shunga ko'ra, nutqning turli talqinlarini ko'rib chiqib, van Deyk ushbu atama fanda bir necha ma'nolarda qo'llanilishini ta'kidlaydi:

keng ma'noda diskurs (murakkab kommunikativ hodisa sifatida) nutq, yozma, og'zaki va og'zaki bo'lmagan komponentlarga ega bo'lishi mumkin;

tor ma'nodagi diskurs (matn yoki suhbat sifatida) kommunikativ harakatning yozma yoki og'zaki mahsulotidir;

muayyan suhbat sifatida diskurs har doim muayyan muhitda va muayyan kontekstdagi ba'zi aniq obyektlar bilan bog'lanadi;

diskurs muayyan kommunikativ harakatlar bilan emas, balki og'zaki ishlab chiqarish turlari bilan bog'liq bo'lgan suhbat turi sifatida;

diskurs janr sifatida (masalan: yangiliklar nutqi, siyosiy nutq, ilmiy nutq);

muayyan tarixiy davr, ijtimoiy hamjamiyat yoki butun madaniyatning umumlashtirilgan ifodasi sifatida [18].

H.Ne'matov, B.Mengliev, A.Botirova hammuallifligidagi “Tilshunoslikning falsafiy masalalari” kitobida konsept mohiyati shunday izohlanadi:

“Bilimlar sistema xarakteriga ega bo'lmas ekan, u tasavvurligicha qoladi. Barqaror (sistema)lashgan bilimlar konsept tabiatiga ega bo'ladi. Tushuncha darajasiga ko'tarilish uchun tasavvur munosabatlar tizimiga kirishib, konsept darajasiga, ya'ni sistemalashgan bilim darajasiga, so'ngra bu konsept juz'iyliklardan, manzaraliliklardan xoli bo'lishi, yuksak umumiylikka ko'tarilishi lozim. Tasavvurning yuksak darajasidan konsept hosil bo'ladi” [19].

Shunga ko'ra, turlarning keyingi mazmunan bo'linishi allaqachon aniqlangan umumiy sohalar doirasida, asosan, “diskurs” nomini atributiv kengaytirish orqali amalga oshirilmogda: nutq matni “pragmatik, ijtimoiy-madaniy, psixologik va boshqa omillar” bo'yicha turlarga bo'linadi, nutq “inson mavjudligining turli usullari”ga muvofiq turlarga ajratiladi, “odamlar o'rtasidagi ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan o'zaro ta'sir jarayoni” bilan birga keladigan ijtimoiy omillar tufayli va

boshqalar. Bugungi kunda rus lingvistik adabiyotida nutqning ko'plab turlari mavjud bo'lib, ularning ro'yxati, albatta, ochiqlicha qolmoqda:

– shaxsga yo'naltirilgan diskurs (kundalik va ekzistensial) va maqomga yo'naltirilgan diskurs - institutsional (siyosiy, ma'muriy, huquqiy, harbiy, pedagogik, diniy, sport, ilmiy va boshqalar);

- milliy diskurs (rus, nemis, ingliz va boshqalar);
- diskurs-esseistik, yangiliklar va boshqalar;
- munozarali, polemik va boshqalar;

– ommaviy axborot vositalari diskursi, internet diskursi va boshqalar;

– argumentativ, informatsion, ifodali, reklama, kinoyali nutq va boshqalar;

- fantastik diskurs, detektiv, ksenofobiya va boshqalar.

Agar bu yerga diskursning qo'shimcha, yangidan-yangi semantik mundarijasini (ijtimoiy-marosim, madaniy-tarixiy, tibbiy-pedagogik va boshqalar) ham qo'shsak, u holda nutq turlarining soni, aytish mumkinki, cheksizlikka intiladi.

ADABIYOTLAR

1. Холмуродова М. И. Эркин Аъзам киноқиссалари тилининг соціопрагматик аспекти. -: Filol. fanl. d-ri. diss. –Andijon, 2021. – В. 19.
2. Маҳмудов Н. Тил тилсими тадқиқи. – Т.: Мумтоз сўз, 2017. -Б. 58-59
3. Маслова В.А.Лингвокултурология. –Москва, Akademia, 2001. - С. 5.
4. Мо'aminov S.M. O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari: Filol. fan. d-ri ... dis. avtoref. – Toshkent: O'zR FA TAI, 2000. –В. 47.
5. Xudoyberganova D. Lingvokulturologiya terminlarining qisqacha izohli lug'ati. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2015. –В. 5.
6. Azimova I.A. O'zbek tilidagi gazeta matnlari mazmuniy persepsiyasining psixolingvistik tadqiqi: Filol.fanlari nomzodi diss avtoref. – Toshkent: O'zMU, 2008. – В. 24.
7. Бобожонова Ш.. Ўзбек ва инглиз тилларидаги таълимий дискурсниг когнитив-прагматик тадқиқи. : Filol. fanl. d-ri. diss. – Andijon, 2022. -Б. 15.
- A. Rahimov. N. Turniyazov. O'zbek tili. Toshkent. 2006. – В. 5.
8. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab...// O'zbek tili va adabiyoti. –Toshkent, 2012. -№ 5. – В. 6-7.
9. Маслова В.А. Лингвокультурология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. –М., 2001. –С. 6.
10. Дорофеев Ю. Антропоцентризм в лингвистике и предмет когнитивной грамматики // [http://www.NbuV.Cov.ua/portal/Sog-Gum/Is 2008-17/dorofeev/pdf](http://www.NbuV.Cov.ua/portal/Sog-Gum/Is%2008-17/dorofeev/pdf).
11. Миронова Н.Н. Дискурс-анализ оценочной семантики. Учебное пособие. – М.: НВИ, ТЕЗАУРУС, 1997. –С. 158.
12. Stubbs M. Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language. Oxford Blackwell, 1983. -P. 272.
13. Крючечников Н.В. Роль надписей в драматургии фильма / Николай Васильевич Крючечников. – М.: ВГИК, 1964. –С. 19.
14. Ермоленкина Л.И. Дискурсивная личность в коммуникативном пространстве современного радио // Вестник Томского государственного педагогического университета. 2017. Вып. 2 (179). – С. 37-40.
15. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация [Текст] / Т.А. ван Дейк. – М.: Прогресс, 1989. –С. 312.
16. Неъматов Х, Менглиев Б., Ботирова А. Тилшуносликнинг фалсафий масалалари. Германия: Globe Edit. 2020. – В. 55-59.
17. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1990. - С. 136–137.
18. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – С. 390.

*Komila SAYDJANOVA,
Alfraganus Universiteti o'qituvchisi*

Toshkent menejment va iqtisodiyoti instituti dotsenti, PhD, Sh.Gulyamova taqrizi asosida

TILSHUNOSLIKDA SINONIMLARNI ANIQLASH VA TASNIFLASHNING ASOSIY MEZONI

Аннотация

Ushbu maqolada sinonimiyaga oid asosiy qarashlar va tadqiqot usullari ko'rib chiqilgan. Sinonimlar til tizimining asosiy unsurlaridan biri sifatida tahlil qilinib, sinonimik aloqalarni aniqlash uchun asosiy mezonlar taqdim etilgan: leksik ma'noning umumiyligi, nominatsiyaning umumiyligi, bir-birini almashtira olishlik va tushunchaviy umumiylik. Shuningdek, maqolada sinonimlarning bir qator muhim jihatlari, jumladan, ma'nolar o'xshashligi va farqlanishi, semantik moslik va leksik qo'llanishning nozik tafvutlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Sinonimiya, leksik ma'no, nominatsiya, ma'no o'xshashligi, semantik moslik, sinonimik qator, bir-birini almashtira olishlik.

ОСНОВНЫЕ КРИТЕРИИ ВЫЯВЛЕНИЯ И КЛАССИФИКАЦИИ СИНОНИМОВ В ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

В данной статье рассмотрены основные взгляды и методы исследования синонимии. Проанализированы синонимы как один из основных элементов языковой системы и представлены основные критерии определения синонимических отношений: общность лексического значения, общность наименования, взаимозаменяемость и концептуальная общность. В статье также обсуждается ряд важных аспектов синонимов, включая сходство и различие значений, семантическую совместимость и тонкие различия в лексическом использовании.

Ключевые слова: Синонимия, лексическое значение, наименование, сходство значения, смысловая совместимость, синонимический ряд, взаимозаменяемость.

BASIC CRITERIA OF EXPRESSION AND CLASSIFICATION OF SYNONYMS IN LINGUISTICS

Annotation

The article defines the main views and methods of studying synonyms. Synonyms are analyzed as one of the main elements of the linguistic system and the main criteria for defining synonymous relationships are presented: the generality of lexical meaning, the generality of the noun, the influence of language on conceptual generality. In this paper, a number of important aspects of synonyms are discussed, including their coherence and differences in meaning, semantic compatibility, and subtle differences in lexical use.

Key words: Synonymy, lexical meaning, naming, similarity, meaning, synonymy, meaning.

Kirish. Ma'lumki, so'zlarning sinonimik aloqalari leksikaning tizimli xarakterini eng yorqin aks ettirib, uning izchil va har tomonlama tavsifi hozirgi tilshunoslikning eng muhim vazifalaridan birini tashkil qiladi. Sinonimiya muammosining dolzarbligi eng avvalo bu kategoriyaning yetarli darajada o'rganilmaganligi, umumiy sinonimik kontseptsianing yo'qligi bilan qo'llab-quvvatlanadi. Lingvistlar bir yoqadan bosh chiqarib bir-biriga qo'shilishadigan narsa – bu sinonimlarning til tizimidagi muhim rolini tan olishdir [1]. Vaholanki, muammoning eng ahamiyatli jihatlardan sinonimni, sinonimiklikni, tasnifning printsiplarini, sinonimik qatorning tuzilishini, ma'noning nozik farqi" tushunchasini aniqlash kabi masalalar va boshqalar o'zining yechimini kutib turibdi.

Ko'rsatilgan problematikaning to'la tanqidiy tahlilini berishni o'z oldimizga vazifa qilib qo'ymay, sinonimlarni ajratib ko'rsatishning asosiy prinsiplarini qisqacha ta'riflab berishga va shu tarzda harorat idroki sifatlarining leksik semantil guruhlardagi sinonimik aloqalarini tadqiq qilishning dastlabki pozitsiyalarini aniqlashga harakat qilamiz.

Shu munosabat bilan sinonimiyaning tabiatiga bo'lgan mavjud qarashlarning xilma-xilligi quyidagi mezonlarga olib kelish mumkin.

1. So'z leksik ma'nosining umumiyligi mezoni.
2. Nominatsiyaning umumiyligi mezoni.
3. Bir-birini almashtira olish mezoni.
4. Tushunchaviy umumiylik mezoni.

So'z leksik ma'nosining umumiyligi asosida sinonimiyani aniqlashga intilish mantiqiy va lingvistik kategoriyalarni chegaralash tendensiyasi bilan bog'liq.

Asosiy mezonni tanlashdagi birdamlikka qaramay, uning tarafdorlari o'rtasida leksemalarni sinonimik qatorlarga konkret

birlashtirishda har xil yondashuv kuzatiladi. Sinonimik munosabatlarni sharhlashning ikkita usuli aniq yaqqol ko'rinadi:

1. Ma'nolarning yaqinligi yoki aynan o'xshashligi asosida.

2. Ma'nolarning bir xilligi asosida.

Ularning birinchisi qadimgi yunon va rim falsafiy ta'limotlariga borib taqaladigan sinonimlarni an'anaviy tushunishni aks ettiradi [2]. Bu mezonning shartliligi shunchalik shubhasizki, hatto uni o'zlarining darsliklarida sinonimlarning ta'riflarida foydalanadigan mualliflar ham "noto'g'rili" va "noaniqligi" haqida pisanda qilishga majburdirlar [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Ammo hozirgi fransuz lingvistlari: Benak, Bayi, Bar, De Noter, Grevis va boshqalar sinonimlarning o'z sharhida ma'nolarning yaqinligi yoki aynan o'xshashligidan kelib chiqadilar.

Ma'nolarning umumiyligiga asoslanib, S.Ullman o'z ta'rifini shakllantiradi[4]. Buning ustiga "ma'no" (sens) unda so'zning ham tushunchaviy, ham affektiv ma'nosini qamrab oladi [5].

Sinonimlarning semantik umumiyligini A.Mitteran, uni qo'llanilishning o'ziga xos xususiyatlari bilan to'ldirib, yanada kengroq tushunadi[6]. Masalaning bunday qo'yilishida, N.N. Lopatnikovaning to'g'ri qayd qilishicha, to'g'risini aytganda tilda sinonimlarning mavjudligi fakti yo'qqa chiqariladi[7].

Sinonimiklikning sof lingvistik kategoriyasini – ma'noni eng maqbul mezon deb hisoblab, nomlari keltirilgan lingvistlar qo'llanilayotgan atamalarining va eng avval, aynan ma'noning ishlab chiqilmaganligini hisobga olmaydilar. Shu sababli, V.A. Zvegintsev, sinonimlarning ta'rifini leksik ma'no tushunchasining bazasida, bu leksik ma'no aniqlanmagan paytda qurish foydasizdir deganida, shak-shubhasiz haqdir[8].

“Yaqlinlik”, “o'xshashlik” atamalarining noaniqligini, mujmalligini odilona payqab qolib, ba'zi bir tadqiqotchilar sinonimik munosabatlarni leksik birliklarning qat'iy aynan bir xilligi doiralari bilan cheklaydilar.

Misol uchun, S.G. Berejanning hisoblashicha, “intuitiv tarzda idrok qilingan so'zlarning ma'noviy yaqlinligi sinonimiklikning ishonchli mezoni sifatida chiqishi mumkin emas. Maxsus adabiyotda ilgari surilayotgan sinonim so'zlarni aniqlashning boshqa mezonlari: tushunchaning birligi, nominatsiyaning umumiyliigi va bir-birini o'zaro almashtira olish ham to'g'ri kelmaydigan hisoblanadilar[9].

So'zlarni leksik-semantik variantlarning (semantik ko'paytiruvchilarning, semalarning) to'plami holida tahlil qilib, S.G. Berejan shu haqida xulosaga keladiki, “Sinonimiya deganda ... ma'nolari eng mayda semantik birliklarni namoyon qilmaydigan bir qator so'zlarning ma'noviy mos kelishini emas, chunonchi ular ma'nolarining alohida struktur elementlarining to'la mos kelishini tushunish kerak”[10].

Masalaning bunday qo'yilishida sinonimiya hodisasining mohiyati qashshoqlashadi, u umumiyning va xususiyning, o'xshashning va farqlining dialektik birligini taqozo qiladi.

Yuqorida zikr qilingan yondashuvning subyektiv xarakteri va kam mahsuldorligi bir qator tadqiqotchilarda keskin tanqidni keltirib chiqaradi. Misol uchun, L.A. Cheshkoning fikriga ko'ra, “agar qarab chiqilayotgan nuqtai nazarda turilsa, shubhasiz, unda sinonimik lug'atning tarkibini leksik dubletlar deb ataluvchilarning va ularga yaqin leksik birliklarning juda oz sonli qatlam bilan, bir necha asosiy so'zga (dominantaga) – o'zining stilistik qo'llanilishi yoki ishlatilish sohasi bo'yicha keskin cheklangan so'zlar bilan chegaralash mumkin bo'lar edi”[11].

Ikkinchi mezonning (nominatsiyaning umumiyliigi) asosida sinonimlarni referension talqin, ya'ni referentning yoki voqelik hodisasining umumiyliigi belgisi bo'yicha ajratish yotadi.

So'zlarning sinonimikligini aniqlashning bu usuli yangiligi bilan ajralib turmaydi. Bunday mulohazalar frantsuz lingvisti F.Bryunoda uchraydi. Uning “Tafakkur va til” ishidagi sinonimiya bo'yicha bo'limi “Bitta narsaning har xil nomlari” degan ikki xil tushunishga yo'l qo'ymaydigan sarlavhaga ega”[12].

Sovet tilshunosligida bu orientatsiya F.K. Gujva, M.F. Palevskaya, A.A. Reformatskiy, N.M. Shanskiy va boshqa ayrim lingvistlar tomonidan taqdim qilingan.

Ekstralingvistik omil asosida sinonimiyaning tabiatini talqin qilish haddan tashqari kengaytirilgan tuyiladi, chunki u lingvistikani tilning eng xarakterli va ajralmas xususiyatlarining chegaralaridan tashqariga chiqarib tashlaydi. Bunday yondashuvda “tilning barcha vositalari, bu vositalar yordamida “tafakkurda aks etgan voqelikning xuddi o'sha parchasi” ifodalanishi mumkin bo'lsa, sinonimik xarakterni qo'lga kiritadi”[13].

Tahlil va natijalar. Boshqacha so'zlar bilan aytganda, bunday turdagi ta'rif aslini olganda sinonimiyaning sintagmatik tartibga olib keladi, holbuki u nutqiy emas, balki umumtil xarakteriga ega. Demak, nominatsiyaning umumiyliigi mezoni sinonim so'zlarni aniqlashda ishonchli vosita bo'lib xizmat qila olmaydi.

Uchinchi mezonning xarakteristikasiga o'tar ekanmiz, bir-birini almashtira olish sinonimiklikning ko'rsatkichi sifatida ushbu muammoga bag'ishlangan ishlarning deyarli barchasida tilga olinadi. Biroq uning samaradorligi darajasi lingvistlar tomonidan turlicha baholanadi.

Ayrim mualliflar unda sinonimlarni aniqlashning yagona ishonchli usulini ko'radilar. Bu xususida S.Ullman eng uzil-kesil shaklda o'z fikrini bayon qiladi: “Ne seront tenus pour synonymes authentiques que les mots qui peuvent se substituer les uns aux autres dans nimporte quel contexte, sans quil u ait le moindre changement dans la signification objective et la nuance affective de l'énoncé”[14].

Bu tezisni postulat sifatida aytib, muallif shunday xulosaga keladiki, bitta so'zni hamma jihatdan teng qimmatli boshqasi bilan almashtirish amalda mumkin emas.

Sinonimlarning bir-birini almashtira olish mezonini sovet tilshunoslari A.A. Bulaxovskiy, B.V. Gornung, O.L. Kamenskaya,

V.K. Favorin va boshqalar ishlatadilar. Buning ustiga, agar B.V. Gornung sinonimiklikni aniqlash protsedurasining hal qiluvchi payti faqat kontekst deb hisoblasa, L.A. Bulaxovskiy, O.L. Kamenskaya va boshqa bir qator tadqiqotchilar taqqoslanayotgan so'zlarning semantik yaqlinligini ham hisobga oladilar.

Sinonimlarni ajratib ko'rsatishda bir-birini almashtira olishning muhimligini A.N. Gvozdev va N.M. Shanskiy ta'kidlaydilar.

Sinonimiya bo'yicha ayrim ishlarda qisman semantik almashtira olishlikka yo'llanmalar mavjud. Misol uchun, S.G. Berejan, sinonimik munosabatlarga kirishuvchi so'zlarning ma'noviy teng qimmatli emasliklarini (masalan, bir ma'noli so'zning ko'p ma'noli so'zning ma'nolaridan biri bilan sinonimikligini) hisobga olib, semantik jihatdan faqat qisman yoki bir tomonlama bir-birini almashtira olish haqidagina so'z yuritish mumkin, degan xulosaga keladi (bunga emotsional-baholash va distributiv tartibdagi cheklashlar qo'shiladi).

Tilshunoslarning boshqa qismining fikriga ko'ra, sinonimlarning bir-birini almashtira olishlari “xususiy, ammo ularning ixtiyoriy xususiyatlari hisoblanadi”, ularni ajratib ko'rsatish protsedurasida qo'shimcha usullardan biridir.

Sinonimiklikni aniqlashga funksional yondashuvning tarafdorlarini tanqid qilib, A.P. Yevgeneva til bosqichini hamda nutq bosqichini, asl sinonimlarning va nutqda yuzaga keladigan son-sanoqsiz aynanlik va ma'nolarining yaqlinligini chegaralashning zaruratini to'g'ri ko'rsatib o'tadi, bunda ma'noning aynan bir xilligi kontekst, nutq vaziyati, so'zlarning leksik-frazeologik aloqalari kabi va b. qo'shimcha shartlar bilan oldindan belgilab qo'yiladi.

Bu nuqtai nazarga N.N. Lopatnikova ham qo'shilishadi. Sinonimlarni aniqlashda bir-birini almashtira olishlik printsipi qo'llanilishining bir qator hollarda foydaliligini tan olib, muallif uni absolyutlashtirishdan ogohlantiradi, chunki so'zlarning haqiqiy ishlashi faqat ularning ma'noviy mazmuniga (sens) emas, balki ma'noning qo'shimcha belgilariga (signalement) bog'liqdir.

Bir qator boshqa sovet tadqiqotchilari ko'rsatilgan mezonni qo'llashning istiqbollarga nisbatan vazmin pozitsiyani band qiladilar.

Shu sababdan frantsuz lingvistlarining qarashlari ham bir-biriga to'g'ri kelmaydigan. “Mutatis”, “mutandis” bu yerda sinonimiya bo'yicha vatan ishlarida mulohazalar “gammasi” kuzatiladi – sinonimiklikning asosiy mezoni sifatida bir-birini almashtira olishni tan olishdan boshlab to uni mutlaqo inkor qilishgacha.

Birinchi yo'nalish tarafdorlariga “Hozirgi frantsuz tili lug'ati”ning mualliflaridan biri R. Lagan kiradi. Tahlil qilinayotgan hodisaning kontekstga to'liq tobe'ligini qayd qilib, u sinonimlarni ta'riflaydi: “Deux ou plusieurs noms sont synonymes quand ils peuvent se substituer les uns aux autres dans les mêmes contextes (les mêmes “Environnements”), c.-à-d. entrer dans les mêmes phrases, sans que le sens en soit changé de façon appréciable.

La synonymie donc varie avec le contexte: 2 noms peuvent être synonymes dans une phrase donnée, alors que dans d'autres contextes ils ne sont pas substituables les uns aux autres”[15].

Fikrimizcha, eslatilgan prinsipni sinonimik munosabatlarning tadqiqotidan butunlay chiqarib yuborish maqsadga muvofiq emas, chunki bir-birini almashtirish imkoniyati farqlarni, ammo birinchi navbatda, sinonim so'zlarning o'xshashligini nazarda tutadigan sinonimiya hodisasining o'z dialektik mohiyati bilan bog'liqdir. Ko'rsatilgan prinsipning sinonimiklikni tekshirishning usullaridan biri sifatidagi istiqboli O.Sovajoning qiziqarli eksperimental ma'lumotlari bilan tasdiqlanadi.

Maqsadi ma'lum sinonim so'zlarni farqlash yoki farqlamaslikni aniqlashdan iborat bo'lgan tilshunos bo'lmagan informantlarning so'rovi quyidagi natijani berdi: ishtirokchilarning ko'pchiligi sinonimik juftlikning bitta bo'lagini boshqasi bilan osongina almashtirib, taklif qilingan sinonimlar o'rtasidagi farqni ko'rsata olmasdi.

Bir-birini almashtira olishlik leksemalar sinonimikligining ko'rsatkichi sifatida odatda uning neytralizatsiya tushunchasiga bog'liqligini hamda xarakterlanadi.

Haqiqatda, semantik, aniqrog'i, sinonimlarni qatorda qarama-qarshi qo'yishdagi tushunchaviy farqlarni neytrallash ularning almashtirish imkoniyatini oldindan belgilab beradi, demak, sinonimik leksemalarni o'zaro almashtirish protsedurasida bosh asos hisoblanadi.

Xulosa. Sinonimiyani tahlil qilishda turli mezonlar asosida turlicha yondashuvlar mavjud bo'lsa-da, sinonimlarning

til tizimida muhim o'rni borligi shubhasiz. Sinonimik munosabatlar leksik birliklar o'rtasidagi ma'no yaqinligiga asoslanadi. Biroq sinonimlarning to'liq bir-birini almashtira olish xususiyati amalda har doim ham to'g'ri kelmaydi. Shu sababli, sinonimiyani tadqiq qilishda har xil mezonlarning bir-birini to'ldiruvchi rolini hisobga olish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Dubois J.e.a. Dictionnaire de linguistique. P., Larousse, 1973, p.477. J.Lyons. Linguistique Générale. P., Larousse, 1970, p.345.
2. Масалан, қаранг: Б.Н. Головин. Введение в языкознание. М.,1973, с.99; А.В. Калинин. Лексика русского языка. М.,1971, с.47; В.Н. Цыганова. Синонимический ряд (на материале глаголов современного русского языка). В сб.: "Очерки по синонимике современного русского литературного языка". Под ред. А.П. Евгеньевой. М.-Л.,1966, с.169.
3. Реформатский А.А.. Введение в языкознание. Москва,1967, с.62.
4. On aura donc des synonymes quand deux ou plusieurs mots différents ont le même sens." S.Ullmann. Précis de sémantique française. P.,1959, p.180.
5. Ibid., p.148.
6. Mitterand H.. Les mots français. P.,1965, p.74-75.
7. Lopatnikova N.N., Movchovitch N.A.. Lexicologie du français moderne. M. ,1971, p.182.
8. Звезинцев В.А.. Кўрсатилган асар, 130-131-бетлар. Шу муносабат билан С.Х. Иоффенинг мулоҳазасини қиёсланг: "Лексик синонимия муаммоси фақат маъноларнинг таърифи назарияси яратилгандан кейингина ҳал қилиниши мумкин". Грамматическое значение и лексические синонимы. В сб.: "Лексическая синонимия", М., 1967, с.7.
9. Бережан С.Г.. Теория семантических полей и синонимия. В кн.: "Проблемы языкознания. Доклады и сообщения советских ученых на X Международном конгрессе лингвистов". М.,1967, с.167.
10. Бережан С.Г.. Теория семантических полей и синонимия. В кн.: "Проблемы языкознания. Доклады и сообщения советских ученых на X Международном конгрессе лингвистов". М.,1967, с.168.
11. Чешко Л.А.. Предисловие к "Словарю синонимов русского языка" З.Е. Александровой. М., 1968, с.5. Бу ҳақида Евгеньеванинг А.П. мулоҳазасини қаранг. Проект словаря синонимов. Введение. М., 1964, с.8.
12. Brunot F.. "La pensée et la langue". P.,1922, pp.79-80.
13. Евгеньева А.П.. Основные вопросы лексической синонимии. В сб.: "Очерки по синонимике современного русского литературного языка". Под ред. А.П. Евгеньевой. М.-Л., 1966, с.11.
14. Ullmann S.. Précis de sémantiques française. Berne, 1952, p.180.
15. Livret méthodologique établi sous la direction de R.Lagane. Dictionnaire du français contemporain. P. Larousse, 1971, p.13-14
16. BOBOJONOVA, S. (2024). LINGUOCULTUROLOGY AND CONCEPT. UzMU xabarлари, 1(1.4), 296-300.
17. Kizi, B. S. Y. (2023). DISCOURSE AND ITS INTERPRETATION IN MODERN LINGUISTICS. International Journal of Pedagogics, 3(11), 146-148.
18. Davranovna, S. K. (2022). XORIJIY TILDA LEKSIKO SINONIMIK MEZONLAR. Journal of new century innovations, 18(2), 112-118.
19. Сайджанова, К. Д. (2020). Сравнительный лексикологический анализ французских средств в современном медицинском языке. Вестник науки и образования, (14-3 (92)), 25-27.

Zulfiya SAFAROVA,
Qarshi Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: zulfiya.uz

O'zFinPI dotsenti X. Tojiyeva taqrizi asosida

ONA HAQIDAGI O'ZBEK XALQ MAQOLLARINING MA'NO XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ona obrazi har qanday asar tarkibida uchraydi. Jumladan, o'zbek xalq maqollari tarkibida ham buni ko'ramiz. Maqolada eng buyuk zot - ona obraziga maqollar timsolida to'xtalib o'tilgan va ularning ma'no - mohiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Maqol, so'z, ona, tarbiya, farzand, hurmat.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗНАЧЕНИЯ УЗБЕКСКИХ ПОСЛОВИЙ О МАТЕРИ

Аннотация

Образ матери можно встретить в любом произведении. В частности, мы видим это в узбекских народных пословицах. В статье рассмотрен образ самой великой породы – матери в форме пословиц и раскрыт их смысл - сущность.

Ключевые слова: Пословица, слово, мать, воспитание, ребенок, уважение.

CHARACTERISTICS OF MEANING OF UZBEK PROVERBS ABOUT MOTHER

Annotation

The image of a mother is found in the composition of any work. In particular, we can see this in the composition of Uzbek proverbs. The article touches on the image of the greatest hero – mother in the image of proverbs and explains their meaning and essence.

Key words: Proverb, word, mother, upbringing, child, respect.

Kirish. Maqol - xalq og'zaki ijodi janri; qisqa va lo'nda, obrazli, grammatik va mantiqiy tugal ma'noli hikmatli ibora, chuqur mazmunli janr. Muayyan ritmik shaklga ega. Maqollarda avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, etik va estetik tuy-g'ulari, ijobiy fazilatlarini mujassamlashgan. Asrlar mobaynida xalq orasida sayqallanib, ixcham va sodda poetik shaklga kelgan. Har bir tilimiz ko'rkini, nutqimiz nafosatini, aql-farosat va tafak-kurimiz mantiqini hayratomuz bir qudrat bilan namoyish etgan va eta oladigan bunday badiiyat qatralari xalqimizning ko'p asrluk hayotiy tajribalari va maishiy turmush tarzining bamosoli bir oynasidir [1].

Maqol xalq hayotiy tajribalari xulosasini ifodalovchi hikmatli fikrlar majmuasidir. Maqol arabcha qavlun - gapirmoq, aytmoq so'zidan olingan bo'lib, aytib yuriladigan ifoda va iboralarga nisbatan qo'llaniladi. Maqol og'zaki ijodimizda qo'llaniladigan eng kichik janrlardan biri hisoblanadi [2]. Folklorshunoslikda kichik janrlarni paremiya deb atash ham qabul qilingan. Maqollar hajm jihatdan qisqa bo'lsada, ularda fikr va mazmun keng qamrovli bo'ladi. Dunyoda o'z maqollariga ega bo'lmagan xalqning o'zi yuq. Chunki har bir xalq hayotiy tajribalarini maqollar shaklida avlodlarga meros qilib qoldiradilar. Xalq maqollari tarixi o'nlab asrlar bilan o'lchanadi. O'rxun - Enasoy bitiklarida "Oriq va semiz (birov) tezigidan bilsa, birov oriq va semiz buqani ajrata olmaydi". "Yupqa qalin bo'lsa tor - mor qiladigan bahodir emish, Ingichka yo'g'on bo'lsa, uzadigan bahodir emish" kabi maqollarni eslatuvchi parchalarni o'qiymiz. Maqol janrining o'rganilish tarixi Mahmud Koshg'ariyga borib taqaladi. O'zining ("Devonu lug'ati turk" asarida 400 ga yaqin maqol va matallar o'rin olgan, Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida keltirilgan maqollarning bir qanchasi hozir, ham o'zbek xalqi orasida turli variantlarda ishlatiladi. Masalan: MaqolKoshg'ariy asarida "Kishi olasi ichtin, yilqi olasi tashtin"; "Odam olasi ichida, mol olasi tashida" kabi.

Bundan tashqari so'z mulkining sultoni Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqalarning ijodida ham maqollarga alohida e'tibor berilganligini ko'rishimiz mumkin.

Maqollar xalqimiz hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy, obrazli mulohazalardan iborat hikmatli so'z bo'lgani uchun undan keng foydalaniladi. Xalqning ijtimoiy, tarixiy, madaniy, maishiy, hayotiy tajribasi umumlashgan holda beriladi. Milliy til tarkibida qoplashgan holda namoyon bo'lgani uchun

maqol tarkibidagi so'zlarni boshqasi bilan almashtirib, o'zgartirib bo'lmaydi va buning iloji ham yo'q.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Filologiya fanlari doktori B.M.Jo'rayeva O'z ilmiy tadqiqotlarida o'zbek xalq maqollari intralingvistik birliklar yordamida shakllangan 6 ta guruhga ajratgan. a) iboralar asosida shakllangan maqollar: sanamay sakkiz demaslik - sanamay sakkiz dema. b) Fol'klor janrlari asosida shakllangan maqollar: d) e'tiqodiy tushunchalar asosida shakllangan maqollar, f) xalq umidlari asosida shakllangan maqollar, s) xalq o'yinlari asosida shakllangan maqollar e) hadislar asosida shakllangan maqollar [3]. Yuqorida keltirib o'tilgan yo'nalishlar xalq maqollarining shakllanish jarayonlarimazmun - mohiyatidan kelib chiqib guruhlariga ajratilgan. Xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalarning shakllanishi va rivojlanishining bir bo'laki tarjima asar hisoblanadi. Bu haqida V.G.Beliniskiy "Bir xalqning adabiy asarlarini boshqa xalqning tiliga tarjima qilish, ularning o'zaro yaqinlashishlariga, bir - birlariga g'oya almashishlariga asos bo'ladi, ana shunda yangi adabiy asar kelib chiqadi va aqliy siljish ro'y beradi", demak tarjima asarlar madaniy aloqalardan tashqari, turli millat vakillarini orasida do'stlik aloqalarini ham rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Tahlil va natijalar. O'zbek xalq maqollarida ona obrazi orqali xalqning ushbu tabarruk zotga munosabati ifodalanadi. Misollar orqali ular badiiy tahlil qilinsa, quyida keltirilgan maqolda bir onaning butun bir yurtga tengligi, yurt kabi, vatan kabi o'z farzandlarini quchog'ida asrab-avaylab o'stirishi kabi ma'nolar yashiringan: Ona yurtning - oltin beshiging. Ushbu ikki so'z, "ona yurt" tushunchasi, orqali mamlakatning mehrli onaga qiyosi ko'rinadi. Xo'sh, nega aynan ona vatanga qiyos qilinadi? Yuqoridagi savolga esa shunday javob aytish mumkin: Ona - farzandi tug'ilgan kundan umrining so'nggiga qadar unga beminna mehr beruvchi zotdir. Aynan shu jihatdan vatan kabi bag'rikengligi bilan unga qiyoslanadi.

Bu maqol orqali ifoda etilgan ma'no quyidagicha: Ona - eng avvalo, farzandiga ustoz, tarbiyachi. Ilk tug'ilgandayoq farzandining ehtiyojini o'z tanasidagi ko'krak suti bilan qondiradi. Ertalabgacha beshikda yotgan bolasiga allalar aytib uning kamoloti uchun tilaklar tilaydi, joynamozlar ustida eng ko'p farzandi uchun duoga qo'l ochib unga tole so'raydi. O'zbek oilalarida ota ko'proq oilaning moliyaviy tomonini yaxshilashga

uringani sababdan farzand tarbiyasi ko'proq onaning zimmasiga tushadi.

Yuqorida aytilgan maqol mazmuni ham shunga ishora qiladi. Bu uning bir tomoni bo'lsa, ikkinchi tomoni quyidagicha: "Qon bilan kirgan jon bilan chiqadi", -xalq orasida shunday maqol bor. Ona suti bilan singgagan tarbiya har qanday berilgan tariyadan ko'ra yaxshiroq va a'loroqdir. Ayol – oilada barchaga o'rnak hisoblanadi. U ilk bor bolasiga allalar aytgandayoq uning jon qulog'iga mehr bilan qorishilgan tarbiya uchqunlarini sochadi.

Ota bo'lmay – ota qadrini bilmas,

Ona bo'lmay – ona qadrini.

Aytilishi kerak bo'lgan yana bir masala borki, bu farzandlarning ota-onasi va oilasiga hurmat-e'tibori, ularni qadrlashidir. Ona o'ttiz ikki suyak sindirib bolasini dunyoga keltiradi, tarbiyalaydi, o'z xohish-istaklaridan kechib bo'lsa-da, farzandining istaklarini ijobat qilish uchun yuguradi. Bor umrini farzandiga, oilasiga bag'ishlaydi. Uning bu ta'riflarini davom ettirishga bu qalam kuchi o'zlik qiladi. Ayolga, onaga ta'rif yozishni boshlagan bir ijodkorga butun bir umr kamlilik qiladi.

"Jannat onalar oyog'i ostidadir", -deyilgan. Shuning uchun uning poyini qancha tavof etsa, shuncha kam. Ularning qadrini bilish uchun, albatta, ona bo'lish shart emas. Shunchaki, ona uchun yaxshi farzand oqil va iymonli o'g'il-qiz bo'lib ulg'aysa, unga mehr va sevgisini izhor qilsa, bas. Bolaning qo'li shilinsa, onaning ko'ngli shilinadi. Ona – hamisha farzandim deb yonib yashovchi farishta. O'z jonidan bir parchani yulib farzandiga baxsh etarkan, uni Allohning buyuk ne'mati deb biladi. Jonimning parchasi – bolamning tanasi dard ko'rmasin deya barcha dardlarga o'zni duchor qiluvchi, o'g'il yoki qizi biroq og'risa ham, atrofida girdikapalak bo'lib, kasaldan ko'ra ko'proq bezovta bo'lguvchidir. Bolasining tanasi og'riganini u his qilsa, uning butun qalbi bolam deya qaqshaydi. Chunki bir parcha etligidan tarbiyalagan, umrining mazmuniga aylantirgan farzandi o'z jonidan-da aziz. Fikrni quyidagi maqol ifodasida isbotlash mumkin:

Ona allasi dunyoni tebratadi.

Har qanday insonning qalb ochgichi onasi, hali zabon chiqarmaganda ham tushunib allalab chiqqan mehridaryosidir. Bolasi beshikda yig'laganda ko'krak suti bilan ovutuvchi, bolalikda tizzasi qonab uning oldiga borganida kulchalar, shirinliklar bilan uni yupatuvchi ona emasmidi?! Jahli chiqqanda, asabiy yoki xafa holatlarda ham uning tizzasiga bosh qo'yib taskin topmaydimi?! Boshini qadoq qo'llari bilan silaganda barcha g'amlarni unutadi inson. Uning bag'riga bosh qo'yandagina o'zini yana yosh boladek erkin his qila oladi.

Ona obrazi deyarli barcha asarlar tarkibida, jumladan, folklor asarlarida ham yorqin ifoda etiladi. Maqollarda ona obraziga e'tabor qaratilsa, shu mavzuda yozilgan maqollar ancha ko'p va ularda onalarning xarakter xususiyatlari, jamiyatdagi va oiladagi o'rni, vazifasi kabilar keng yoritilgan [5].

Onalar haqida maqollar tarkibini o'rganar ekanmiz, ularda ko'proq moddiylikdan ko'ra ma'naviy ehtiyoj muhimroq ekanini ta'kidlash joiz. «Ona - olam faxridir». «Onaning allasi dunyoni tebratar» maqollarida ham shu ma'no anglashiladi.

Ona bilan bola - gul bilan lola.

Bolali ona donga to'yimas, bolali g'oz donga.

Bolaning qo'li shilinsa, onaning ko'ngli shilinadi.

Ona - daraxt, bola - meva.

Onali yetim - gul yetim, Otali yetim - shum yetim.

Ona - mehribon, ota - g'amg'uzor

kabi maqollarda ona obrazi bola obrazi bilan chambarchas bog'liq holda ifodalangan va bola hayotidagi onaning o'rni tasvirlangan.

«Onaning ko'ngli bolada, bolaning ko'ngli dalada» kabi maqollarda ona har doim bolasini qo'msash, sog'inish tuyg'ulari bilan yashashi aniq, raso ochib bera olgan.

Umuman, ona haqidagi xalq maqollarda hurmat, e'zozlash, sog'inch ma'nolari yetakchilik qiladi. Xullas, ona haqidagi xalq maqollari qaysi mavzu, hayotning qaysi sohasi bilan bog'lanmasin, fikr yuritilmasin, tanlangan muammolar, ijtimoiy

munosabatlar atroflicha o'rganiladi. Maqollar uchun mazmun va shaklning dialektik birligi, ko'p hollarda qofiyadoshlik, ba'zan ko'pma'nolilik, majoziy ma'nolarga boylik kabi xususiyatlar xarakterli [6].

Otasini og'ritgan El ichida xor bo'lar,

Onasini og'ritgan Parcha nonga zor bo'lar.

Maqollar o'z va ko'chma ma'nolarga ega bo'lishi bilan diqqatga sazovordir.

Onangni quyosh bilsang, otangni oy bil,

Erka tutsa onasi, taltayadi bolasi.

Ona qilsa zo'rlikni, bola tortar xo'rlikni

Onaga o'xshab qiz tug'ilmas,

Otaga o'xshab - o'g'il.

Onali kelin - qarqara, Onasiz kelin - tasqara

Onasi qimizak yesa, Qizining tishi qamashar

kabi maqollar bilan tanishanimizda ko'chma ma'no yashiringanini his qilamiz. Xalqimiz xalq og'zaki ijodida munosib o'rin olgan ushbu maqolni ko'chma ma'noda tushunmasak, qanday maqsad nazarda tutilgani va asl ma'nosini tushunmay qolishimiz mumkin.

Otasi tentakning birisi - tentak, Onasi tentakning barisi - tentak.

Otasini so'rasang - Ahmadi forig', Onasini so'rasang - tovonni yoriq.

Semiz qo'zining go'shti yaxshi, Oqil onaning - qizi.

Charxni buzgan - parrasi, Qizni buzgan - onasi.

Erka tutsa onasi, Taltayadi bolasi.

To'g'ri tutsa onasi, Yurtga ega bolasi.

Eshigi yomonning uyiga borma,

Onasi yomonning qizini olma. Terakka qarab, tol o'sar.

Onaga qarab, qiz o'sar.

Qiz bersang, otasiga qarab ber,

Qiz olsang, onasiga qarab ol.

Qizni onasi tiysin, O'g'ilni - otasi.

Bola - loy, ona - kulol.

Ona suti bilan kirmagan

Tana suti bilan kirmas.

Onadan ko'rgan to'n bichar,

Otdan ko'rgan o'q yo'nar.

Ushbu turkum maqollarda onani farzand tarbiyasidagi, odob-axloqiga javobgarligidagi o'rni tula-tukis ochib berilgan va o'zbek xalqi madaniyatida ota ona farzand tarbiyasidagi hissiy maqollar orqali yetkazilgan. Maqollar tahlili shuni ko'rsatadiki, ayniqsa onalar qiz farzand tarbiyasiga alohida mas'ul sifatida berib o'tilgan. Birinchidan, onalar o'ta mas'uliyatli shaxslar. Ular bola tarbiyasida juda muhim rol o'ynaydi, bolaning kelajakda yaxshi yoki yomon bo'lishi onaga bog'liq. Ona jamiyat farovonligi uchun ham javobgardir. Jamiyatning kelajagi ko'p jihatdan onaning ta'limoti natijasidir. Har bir oilaning tinch-totuv, barqaror, xotirjam bo'lishi, farzandlarining sog'lom va barkamol bo'lishi, oilada sog'lom muhit, sog'lom turmush tarzining mavjudligi har jihatdan bir inson zimmasiga tushadi.

O'zbek maqollarida onaga hurmat va itoat muhimligi ko'pincha ta'kidlanadi. Masalan, "O'z onasini hurmat qilmaganni hech kimni hurmat qilmaydi" kabilar o'zbekcha maqollarda buni yaqol misolini uchratishimiz mumkin. Hikmatlar ota-onalarning farzandlarining hayotini shakllantirishda muhim rol o'ynashini e'tirof etadi. Masalan, Ona nasihati bu – oltin zanjirdir kabi maqoli buni yorqin isbotidir.

Xulosa. Ona obrazi deyarli barcha asarlar tarkibida, jumladan, folklor asarlarida ham yorqin ifoda etiladi. Maqollarda ona obraziga e'tabor qaratilsa, shu mavzuda yozilgan maqollar ancha ko'p va ularda onalarning xarakter xususiyatlari, jamiyatdagi va oiladagi o'rni, vazifasi kabilar keng yoritilgan. Umuman olganda, o'zbek maqollarning lingvistik-madaniy tahliliga doir fikrlari bu ixcham hikmat ifodalarning boyligi va murakkabligini ko'rsatadi. Maqollarni o'rganish orqali biz insoniy qadriyatlar, madaniy istiqbollari va tilning ma'noni etkazish va bilimlarni uzatish kuchi haqida qimmatli tushunchalarga ega bo'lamiz.

ADABIYOTLAR

1. "O'zbek xalq og'zaki ijodi", O. Safarov. Toshkent, 2010 "Musiq" nashriyoti.
2. "O'zbek xalq og'zaki ijodi xrestomatiyasi". T. Mirzayev, O. Safarov, D. O'rayeva. T. 2008.
3. "Folklorshunoslikka kirish". M. Jo'rayev, J. Eshonqulov, T., 2017.

4. Shermamatova S. Karimova D. "XX asr o'zbek yozuvchilari ijodida ona obrazi" maqola.
5. <https://maqollar.uz/>
6. <https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/2019-12-17-06-07-1>

UDK: 81.82

Dilnoza SOBIROVA,
Buxoro davlat universiteti doktoranti, PhD
E-mail: dilnozarasulovna@mail.ru

DSc, professor M.Ahmadova taqrizi asosida

USE OF NEOLOGISMS IN ADVERTISING TEXTS

Annotation

Advertisements have become such an integral part of our daily lives that we encounter them at every step, whether we like it or not. The text, words, image, tone, colors used in them are carefully selected by copywriters in order to attract people's attention and "call" customers. One of its important requirements is that the words used in the advertising texts are understandable for the addressees. At the same time, the representation of the units used by the addressees in everyday life in advertising ensures the effectiveness of advertisements, that is, it brings the advertised product closer to the target audience. This article talks about new words entering our language - neologisms, their assimilation into the language, and at the same time, they are actively used in advertising texts. Neological units used in advertising texts are analyzed.

Key words: Neologism, name-neologism, word acquisition, advertising.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТАХ

Аннотация

Рекламные объявления стали настолько неотъемлемой частью нашей повседневной жизни, что мы сталкиваемся с ними на каждом шагу, нравится нам это или нет. Используемые в них текст, слова, изображение, тон, цвета тщательно подбираются копирайтером, чтобы привлечь внимание людей и «призвать» клиентов. Одним из его важных требований является то, чтобы слова, используемые в рекламных текстах, были понятны адресатам. В то же время представление в рекламе единиц, используемых адресатами в повседневной жизни, обеспечивает эффективность рекламы, то есть приближает рекламируемый продукт к целевой аудитории. В данной статье говорится о новых словах, поступающих в наш язык - неологизмах, их ассимиляции в язык и в то же время они активно используются в рекламных текстах. Анализируются неологические единицы, используемые в рекламных текстах.

Ключевые слова: Неологизм, нейм-неологизм, усвоение слова, реклама.

REKLAMA MATNLARIDA NEOLOGIK BIRLIKLARNING QO'LLANISHI

Аннотация

Reklamalar kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylanib qolganki, istaymizmi, yo'qmi har qadamda ularga duch kelamiz. Ularda qo'llanayotgan matn, so'zlar, tasvir, ohang, ranglar... kishi e'tiborini jalb qilish, xaridorlarni "chaqirish" maqsadida kopirayterlar tomonidan puxta o'ylanib tanlanadi. Reklama matnlarida qo'llanilayotgan so'zlarning adresatlar uchun tushunarli bo'lishi uning muhim talablaridan biridir. Shu bilan birga, reklamada adresatlar kundalik hayotda qo'llab kelayotgan birliklarning ifodalanishi reklamalarning samarali bo'lishini ta'minlaydi, ya'ni reklama qilinayotgan mahsulotni maqsadli auditoriyaga yaqinlashtiradi. Ushbu maqolada tilimizga kirib kelayotgan yangi so'zlar - neologizmlar, ularning tilga o'zlashtirilishi, shu bilan birga, reklama matnlarida faol qo'llanishda ekanligi xususida so'z yuritiladi. Reklama matnlarida qo'llangan neologik birliklar tahlilga tortiladi.

Kalit so'zlar: Neologizm, neym-neologizm, so'z o'zlashtirish, reklama.

Ma'lumki, til (undan foydalanuvchilar bor ekan) doim o'zgarish, taraqqiy etish, boyish jarayonini boshdan kechiradi. Manbalarida qayd etilishicha, tilning boyish imkoniyatlari asosan ikki xil usulda namoyon bo'ladi. Ulardan biri tilning ichki imkoniyatlari asosida (so'z yasash, ma'lum bir narsa-hodisani yangi nom bilan atash), ikkinchisi tilning tashqi omillar asosida boyishi, ya'ni taraqqiyot natijasida boshqa tillardan kirib kelgan so'zlarning o'zlashtirilishidir. Tilshunos Otabek Shukurovning "Zamonaviy o'zlashmalar evolyutsiyasi, transformatsiyasi va leksikografik talqini" deb nomlangan tadqiqotida o'zbek tilida so'z o'zlashtirish quyidagi bosqichlarni bosib o'tganligi xususida so'z yuritiladi:

I. Forscha o'zlashmalar. Forscha so'zlarning o'zlashishi uch bosqichli davr asosida shakllangan:

1) qadimiy davr;

2) o'zbek tilining fors-tojik adabiy tili bilan aloqasi davri (IX-X, XI-XV asrlar);

3) o'zbek tilining mahalliy tojik shevalari va tojik xalq tili bilan aloqasi davri (qadimdan to hozirga qadar);

II. Arabcha o'zlashmalar. Arabcha o'zlashmalarining o'zbek tiliga o'zlashishi ko'proq VII-VIII asrlarda yuz bergan, arab tilining o'zidan bevosita so'z olish XI asrda to'xtagan;

III. Ruscha va rus tili orqali kirgan o'zlashmalar. Ular XIX asrdan mustaqillikkacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi;

IV. Mustaqillik davri o'zlashmalari. Ularning salmoqli qismi istiqloldan so'ng hozirga qadar leksikaga to'g'ridan to'g'ri Yevropa tillaridan olinayotgan o'zlashmalar [1, 23].

Biz tahlilga tortmoqchi bo'lgan reklama matnlarida qo'llanilgan o'zlashmalar olimning tasnifidan o'rin olgan to'rtinchi bosqich - Mustaqillik davri o'zlashmalari bo'lib, ular tilimizga to'g'ridan to'g'ri Yevropa tillaridan o'zlashtirilib, nutqimizda faol qo'llanilayotgan neologizmlardir.

"Neologizm" atamasi dastlab 1772-yilda ingliz tilshunosligida qo'llangan bo'lib, fransuz tilidagi néologisme so'zidan olingan [5]. Merriam Webster luga'ati (Merriam Webster dictionary) manbasiga ko'ra, mazkur so'z fransuz tilida "yangi so'z yasash odati, yangi tuzilgan so'z" kabi ma'nolarda qo'llangan [6]. Fransuz tilidan ingliz tiliga olinib qo'llanilgan mazkur atama, aslida yunoncha néo- néo (= "yangi") va lós / lógos so'zlaridan olingan bo'lib, "nutq, so'z" degan ma'noni anglatadi [5]. Cambridge dictionaryda qayd etilishicha, neologizmlar yangiso'z, ifoda yoki mavjud so'zning yangi ma'nolaridir [7].

Reklama matnlarini kuzatar ekanmiz, ularda ko'plab, neologik birliklarning qo'llanib kelinayotganiga guvoh bo'lamiz:

Fanta va sneklardan lazzatlan. Kel, dam olish vaqti keldi. Fanta va snek. Tamaddi qil! Har bir tanaffusda snek va fanta...

Mazkur reklama matnida birmuncha yangilik bo'yog'iga ega bo'lgan snek birligi qo'llanadi. Snek so'zi ingliz tilidan olingan bo'lib, yengil tamaddi ma'nosini anglatadi. Amerikaliklar

"yo'lda" tez iste'mol qilish uchun mo'ljallangan – shokolad barlari, turli xil chipslar, shishgan makkajo'xori va makkajo'xori tayoqchalari, shakar yoki tuzli yong'oqlar kabi mahsulotlar(sneklar)ni, garchi ularning kaloriyalari yuqori bo'lsa-da, iste'mol qilishadi. Sneklar ochlik tuyg'usini tezda qondirishga imkon beradi, minimal miqdordagi vitaminlar va mikroelementlarni o'z ichiga oladi va, shunga ko'ra, ko'pincha nosog'lom oziq-ovqat hisoblanadi. [8]

Hatto oddiy kunlarni ham yorqin qilsa bo'ladi. Karaokeda vaqtichog'lik qilish yoki yaqin do'sting bilan skeyt uchish... Shunchaki fantani ochib tanla! Yorqin hissiyotlar, yorqin uslub, yorqin ichimliklar... Atrofingda yorqin odamlar ko'payganida zerikish nima ekanligini bilmaysan. Fanta bilan yorqinroq bo'! (Fanta ichimligi reklama matnidan).

Mazkur reklama matnida neologik birliklardan karaoke va skeyt kabilar qo'llangan. Bu birliklar asosan yoshlar nutqida birmuncha faol qo'llanib kelinmoqda. Karaoke (yapon tilidagi ikki so'zning birlashmasidan hosil bo'lgan qo'shma so'z kara – bo'shliq va inglizcha orchestra – orkestr; yapon tilidan tarjima qilinganda "bo'sh orkestr") professional yoki elektron qurilmadan foydalanmasdan turib oldindan yozilgan musiqaga (fonogramma yoki plyus) qo'shiq aytish imkonini beradi. Skeyt – poyabzal tagiga o'rnatilishi mumkin bo'lgan va muz ustida yoki muzdan boshqa sirt ustida sirpanishga mo'ljallangan g'ildiraklar to'plami biriktirilgan metall ramka.

Grillda pishirilgan qovurg'a ta'miga ega Lay's chipslaridan rohatlaning. (Lay's mahsuloti reklama matnidan)

Mazkur reklamada reklama qilinayotgan mahsulot nomi (chips) neologizm sifatida tilimizga kirib kelgan. Chips – kartoshka chiplari bo'lib, ular yaxshilab qovurilgan, pishirilgan yoki havoda qovurilgan kartoshkaning yupqa bo'lagini anglatadi [10].

HUMANS kartasiga xaridlar uchun 2 foizdan keshbek oling va smartfonga almashtiring. (HUMANS aloqa operatori reklamasi matnidan)

Keshbek (ingliz tilidan olingan bo'lib — naqd pulning qaytib berilishi degani) — mijozlarni jalb qilish va sadoqatini oshirishga qaratilgan maxsus bonus dasturlarining bir turi bo'lib, asosan internet-savdolari, bank mahsulotlarida va o'yin biznesida qo'llanadi [9].

Yana bir muhim jihat, yuqorida keltirilgan reklama matnlaridagi "Lay's", "HUMANS" kabi so'zlar ayni kunlarda jamiyat a'zolari tomonidan tez-tez qo'llanilib kelinmoqda. Bu kabi birliklar tadqiqotlarda neym-neologizmlar sifatida baholanadi. Qayd etish lozimki, ayni kunlarda ko'plab xorijiy til neymnarining lug'at boyligimizga o'zlashtirilishi jarayoni ham kechmoqda.

Xulosa. Reklama matnlarida qo'llanib kelinayotgan, ayni damda "iste'mol"da bo'lgan neologizmlar qatorini ko'plab davom ettirish mumkin. Neologizmlar tilga kirib kelayotgan yangilik bo'yog'iga ega bo'lgan so'zlardir. Ularning tilda saqlanib qolishi yoki, aksincha, "iste'mol"dan chiqib ketishi shu tilda muloqot qiluvchilar va vaqt mezoniga bog'liq.

ADABIYOTLAR

1. Шукуров О. Замонавий ўзлашмалар эволюцияси, трансформацияси ва лексикографик талқини. Монография. – Қарши, Интеллект нашриёти, 2022. – 240 б.
2. Rasulovna, S. D. (2023). ABOUT WORD USE IN MODERN MEDICAL ADVERTISING TEXTS. International Journal of Advance Scientific Research, 3(09), 180-182.
3. Asadov T., Mardonova S. Ayrim muallif nutqi neologizmlarining leksikografik talqini xususida. Til va adabiyot.uz 2024-yil, 3-son.
4. Sobirova D.R. Qisqalik-samarali tibbiy reklama yaratishning muhim omili. "Soha lingvistikasi: tilshunoslik va tibbiyot integratsiyasining muammolari, yechimlari hamda istiqbollari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. Buxoro, 2021-yil, 11-noyabr.
5. <https://en.wikipedia.org/wiki/Neologism>
6. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/neologism>
7. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/neologism>
8. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BD%D1%8D%D0%BA>
9. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Keshbek>
10. https://en.wikipedia.org/wiki/Potato_chip

Nilufar SOTVOLDIYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti magistranti
E-mail: sotvoldiyevanilufar0@gmail.com

O'zMU professori, f.f.d N.Abduraxmonova taqrizi asosida

SINONIMLARNI IFODALASHDA TARJIMA QILISH TURLARI

Аннотация

Ushbu maqolada tarjima turlari bilan birgalikda mashina tarjimasida sinonimlarning kelishi va berilishiga oid nazariyalar va tadqiqotlar ko'rib chiqildi. Mashina tarjimasida bog'liq sinonimlarning berilishiga doir misollar keltirilib izohlangan. Shu bilan bir qatorda yuzaga keladigan kamchiliklar va qulayliklar ham ifodalangan.

Kalit so'zlar: Mashina tarjimasida, sinonimlar, elektron lug'at, MATH, CAT, HAMT, FAMT, qoidaga asoslangan mashina tarjimasida, statistik mashina tarjimasida.

TYPES OF TRANSLATION IN REPRESENTING SYNONYMS

Annotation

In this article, the theories and researches related to the arrival and transfer of synonyms in machine translation, together with translation types, were considered. Examples of providing synonyms related to machine translation are given and explained. In addition, the disadvantages and conveniences that arise are also expressed.

Key words: Machine translation, synonyms, electronic dictionary, MATH, CAT, HAMT, FAMT, rule-based machine translation, statistical machine translation.

ВИДЫ ПЕРЕВОДА ПРИ ПРЕДСТАВЛЕНИИ СИНОНИМОВ

Аннотация

В данной статье были рассмотрены теории и исследования, связанные с приходом и переносом синонимов в машинном переводе, а также с видами перевода. Приводятся и поясняются примеры предоставления синонимов, связанных с машинным переводом. Кроме того, выражены и возникающие недостатки и удобства.

Ключевые слова: Ашинный перевод, синонимы, электронный словарь, MATH, CAT, HAMT, FAMT, машинный перевод на основе правил, статистический машинный перевод.

Kirish. Mashina tarjimasida avtomatik tarjima deb ham yuritiladi. Bunda insoniyatning ishtirokisiz sun'iy intellekt yordamida bir tabiiy tildan ikkinchi tabiiy tilga avtomatik tarzda tarjima amalga oshiriladi, albatta, bu vaqt borasida insoniyatga katta yordam beradi. Negaki kunlab vaqt talab qiladigan matnlarni bir zumda kompyuter yordamida tarjima qilish mumkin. Biroq biz bunga kompyuter tarjimasida atamasini ishlata olmaymiz. Chunki mohiyatan to'g'ri kelmaydi. Avtomatik tarjima deganimizda ham xatoga yo'l qo'ygan bo'lamiz. Avtomatik tarjima terminini ishlatganimizda tor ma'no hosil qilib, faqat dasturlar yordamida amalga oshirilgan tarjimaga aylanib qoladi. Shu bois biz bu tarjimaga mashina tarjimasida deb murojaat qilishimiz har tomonlama o'rinni bo'ladi. Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turganidek, mashina tarjimasida keng ma'noda qo'llanilganligi bois bugungi kunda uning to'rtta turi mavjud. Ular:

So'zlarni elektron lug'atlar yordamida tarjima qilish (machine-assisted human translation, qisqacha MATH).

Matnni dasturiy ilovalar yordamida tarjima qilish (computer assisted-translation, qisqacha CAT).

Muharrir yordamidagi mashina tarjimasida (human-assisted machine translation, qisqacha HAMT).

To'liq avtomatik mashina tarjimasida (fully automatic machine translation, qisqacha FAMT).

Elektron lug'atlar yordamida tarjima qilishda inson tomonidan matnni tarjima qilishda kompyuter elektron lug'atlar va unga kiritilgan ko'rsatmalaridan foydalaniladi.

Matnni dasturiy ilovalar yordamida tarjima qilish matnni kompyuter vositasida tarjima qilish va unda anglashilgan asosiy tushunchalarni ajratishga xizmat qiladi.

Muharrir yordamidagi mashina tarjimasida kompyuter dasturiy ta'minoti orqali amalga oshiriladigan tarjimaga inson resursi tomonidan tahrir qilish vazifasini yuklanadi.

To'liq avtomatik mashina tarjimasida tarjimon dasturi orqali matnni ham tarjima, ham tahrir qilish vazifalarini amalga oshiradi.

Hozirgi axborotlar asrida mashina tarjimasiga doir ko'plab tizimlar yaratildi. Bunday tizimlarni muayyan xususiyatlariga ko'ra farqlash mumkin. Masalan: 1) tillarning ishtiroki: a) ikki tili; b) ko'p tili; 2) tanlangan mavzuning miqdori: a) muayyan uslub va sohaga aloqador; b) bir uslub hamda ko'p sohalariga tegishli; 3) turli uslub va bir necha sohalar bilan bog'liq.

Jon Xatchins mashina tarjimasida tizimlarini quyidagicha tavsiflaydi:

1. Qoidaga asoslangan MT- MT-Rule-Based MT:

1) transfer tizim (transfer-based machine translation);

2) interlingval tizim (interlingual machine translation);

3) lug'at asosidagi tizim (dictionary-based machine translation);

2. Korpus asosidagi mashina tarjimasida- Corpus based MT:

1) statistikaga asoslangan MT(statistics-based);

2) namuna asosidagi MT(example-based);

3. Gibrid mashina tarjimasida- Hybrid machine translation (HMT). Bu tarjima tizimi qoidaga hamda statistikaga asoslangan bo'lib, gibrid mashina tarjimasida tizimidan bir nechta tarjima kompaniyalari: Asia Online, LinguaSys, Systran, PangeaMT, UPV, Logos foydalanadi.

Qoidaga asoslangan mashina tarjimasida har bir tilning lingvistik qoidalari hamda bilingval lug'atlarga tayanadi. Bu, asosan, bir-biriga yaqin tillar orasida amalga oshiriladi. Qoidaga asoslangan mashina tarjimasining ishlash texnologiyasiga ko'ra kompyuter dasturiy ta'minoti matnni tahlil qiladi va uzatilayotgan tavsifni tarjima qilinayotgan tildagi matndan to'playdi. Bu, albatta, o'z o'rnida, morfologik, sintaktik, semantik va qoidalardan iborat lug'atga ega bo'lgan ma'lumotlar ba'zasiga ehtiyoj sezadi. Dastur ushbu qoidalardan foydalanib tarjima qilinayotgan ikkinchi til grammatik strukturasi moslaydi. Bunda tarjima katta lug'at va lingvistik qoidalarga asoslanadi.

Qoida asosidagi mashina tarjima tarjima samaradorligini yaxshilashda tijorat kompaniyalaridan uzoq vaqt va katta mablag'ni talab etadi. Yuqoridagi metodlardan

foydalangan holda matnni avtomatik tarjima qilishda erishilgan natijalarni mutaxassislar quyidagi ko'rsatkichlar bo'yicha belgilaydilar:[1]

Tarjima metodlari	Xatolik[%]
Semantik transfer metod	62
Dialog aktga asoslangan metod	60
Namuna asosidagi metod	52
Statistik metod	29

Statistik mashina tarjima texnologiyasi katta hajmli solishtirilgan til juftliklari hamda matn namunalaridan (korpuslar) foydalanuvchi mashina tarjima metodi hisoblanadi. Statistik mashina tarjimasida haqidagi dastlabki g'oya 1949 yili Uorren Uiver tomonidan Klauud Shannoning ma'lumot nazariyasi asosida yaratilgan. Keyinchalik ushbu nazariyaga ko'ra 1991 yilda IBM tadqiqotchisi Tomas J. Vatson tomonidan bu tizim qayta o'rganilib chiqilgan. Statistik tarjima modellari dastlab so'z asosida yaratilgan (Models IBM Hidden dan 1 -5 model, Stefan Vogeldan Markov model 45 hamda Frans Jozef Okdan 6 model46), lekin keyinchalik ibora asosidagi modellar ham paydo bo'ldi47. Statistik mashina tarjima usulidan IBM kompaniyasi foydalanib IBM Model 1 -5 modelini yaratdi. Google kompaniyasi ham bu metoddan foydalana boshladi. Bugungi kunda ayni metod quyidagi tizimlarda unumli qo'llanmoqda: 1) Giza++; 2) Moses; 3) Pharaoh; 4) Rewrite; 5) BLEU scoring tool. Statistik mashina tarjimasida monolingv va bilingv korpusning tahlilidan kelib chiquvchi parametrlarning statistik tarjima modellaridan foydalanadi. Statistik tarjima modelini yaratish qisqa muddatli jarayondir, biroq u mavjud multilingval korpusga tayandir. Maxsus soha uchun kamida ikki million so'z, umumiy til uchun undan ham ko'proq so'z leksikoni bo'lishini talab qiladi. Nazariy jihatdan sifatli tarjimaga erishish mumkin bo'lsa-da, ko'plab kompaniyalarda bunday kerakli tarjima modellarini yaratish uchun katta miqdordagi multilingval korpuslar mavjud emas. Statistik mashina tarjimasining o'rta darajadagi tarjima I-RASM.

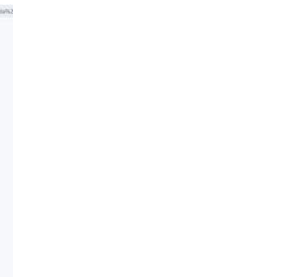
modellaridan foydalanishda kompyuter qismlarining kuchli hamda katta hajmdagi konfiguratsiyasi talab qilinadi[1].

Hozirgi kunda foydalanuvchilar tomonidan keng qo'llanilayotgan tarjimon dasturlar google translate hamda yandex translate bo'lib, har ikkisi 100+ tilda ishlaydi. Google translate 5000 ta so'zli matn, yandex translate esa 10000 ta so'zli matn bir vaqtning o'zida tarjima qila oladi. Bundan tashqari biz bepul foydalana oladigan <https://www.machinetranslation.com> hamda <https://hix.ai.translate.com> saytlari ham mavjud. Bulardagi xato va kamchiliklari va yutuqlarini topish maqsadida quyidagi bir xil matn tarjima qilib ko'ramiz.

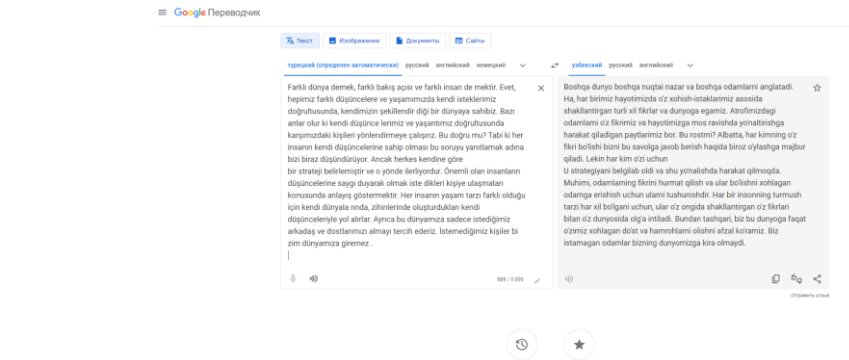
Farkli dunya demek, farkli bakiş açısı ve farkli insan demektir. Evet, hepimiz farkli düşüncelere ve yaşamımızda kendi isteklerimiz doğrultusunda, kendimizin şekillendir diğı bir dünyaya sahibiz. Bazı anlar olur ki kendi düşünce lerimiz ve yaşantımız doğrultusunda karşımızdaki kişileri yönlendirmeye çalışırız. Bu doğru mu? Tabi ki her insanın kendi düşüncelerine sahip olması bu soruyu yanıtlamak adına bizi biraz düşündürüyor. Ancak herkes kendine göre bir strateji belirlemiştir ve o yönde ilerliyordur. Önemli olan insanların düşüncelerine saygı duyarak olmak iste dikleri kişiy e ulaşmaları konusunda anlayış göstermektir. Her insanın yaşam tarzı farkli olduğu için kendi dünyala rında, zihinlerinde oluşturdukları kendi düşünceleriyle yol alırlar. Ayrıca bu dünyamıza sadece istediğimiz arkadaş ve dostlarımızı almayı tercih ederiz. İstemediğimiz kişiler bi zim dünyamıza giremez[2].

Yandex translator

Google translate

Quyidagi esa inson tomonidan amalga oshirilgan tarjima:

“Turlicha dunyo degani, turlicha dunyoqarash va turlicha inson deganidir. Ha, har birimiz hayotimizda o'z xohish-istaklarimiz asosida shakllantirgan dunyoga egamiz. Ba'zida atrofimizdagi insonlarni o'z fikrimiz va hayotimizga mos ravishda yo'naltirishga harakat qilamiz. Bu to'grimi? Albatta, har bir insonning o'ziga xos fikrlarining borligi bizni bu savolga javob berishdan avval bu haqida biroz o'ylashga majbur qiladi. Biroq har kim o'ziga munosib strategiya belgilab, shu yo'nalishda harakat qilayotgan bo'lishi mumkin. Muhimi boshqalarning

fikrini hurmat qilib, ularni o'z'lari xohlagan inson bo'lishi borasida to'g'ri tushunishdir. Har bir insonning turmush tarzi har xil bo'lganligi sababli, ular o'z dunyosida, o'z ongida yaratgan o'z fikrlari bilan oldinga intiladi. Bundan tashqari, biz o'z dunyoyimizga faqat o'zimiz xohlagan do'st va hamrohlarimizni olishni afzal ko'ramiz. Biz istamagan kishilar bizning dunyoyimizga kira olmaydi”.

Ushbu tadqiqot natijalari kompyuter tilshunosligida ta'minot muammosini, xususan, sinonimik birliklar bilan bog'liq

muammolarni hal qilishning muhimligini ta'kidlaydi. Qamrashdagi o'zgarishlar, ma'lumotlarning kamligi va tillararo sinonimiya muammolari NLP tizimini rivojlantirish uchun jiddiy to'siqlarni keltirib chiqaradi. Oldinga qarab, kelajakdagi tadqiqotlar taklif qilingan echimlarni amalga oshirishga va ularning NLP tizimining ish faoliyatini yaxshilashdagi samaradorligini baholashga qaratilishi kerak. Bundan tashqari, lingvistik resurslarni kengaytirish, ma'lumotlar sifatini oshirish va ochiq hamkorlikni rag'batlantirish bo'yicha davom etayotgan sa'y-

harakatlar kompyuter tilshunosligining dinamik sohasida lingvistik ta'minot va hisoblash talabi o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Xulosa. Sinonimlar asosidagi tarjima muammolari bilan bog'liq muammolarni kuzatildi. O'zbek tilidagi sinonimlarning kontekstlar bilan bog'lagan holda muammolar bartaraf etildi. Tadqiqotimiz natijasida har bir mashina tarjimasi ham mukammal bo'la olmasligini kuzatdik.

ADABIYOTLAR

1. Abduraxmonova N.Z. Mashina tarjimasining lingvistik ta'minoti (monografiya).—Toshkent: Muharrir, 2018. – B.28.
2. Ayşe Sözeri. Fark et. Eyobi Yayınları. 77 b.
3. Franz Jozef Och, Hermann Ney. What can machine Translation learn from speech recognition? 2009.
4. Faruqi, M., Dyer, C., & Roth, D. (2016). Towards an Automatic Turing Test: Learning to Evaluate Dialogue Responses. In Proceedings of the 54th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (pp. 1116-1126).
5. Nivre, J., et al. (2016). Universal Dependencies v1: A Multilingual Treebank Collection. In Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2016) (pp. 1659-1666).
6. Snow, R., O'Connor, B., Jurafsky, D., & Ng, A. Y. (2008). Cheap and Fast—but is it Good?: Evaluating Non-Expert Annotations for Natural Language Tasks. In Proceedings of the Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing (pp. 254-263).

Maxfuza TAIROVA,

Termiz davlat universiteti ingliz tili va adabiyoti kafedrasida erkin tadqiqotchisi

E-mail: tairovamaxfuza@mail.ru

DSc.professor S.Jumanov taqrizi asosida

RELATIONSHIP BETWEEN THE ORIGINAL AND THE TRANSLATIONS IN ENGLISH AND UZBEKI

Annotation

This article examines the example of the translation of John Dryden's tragedy "Aurangzeb", examines a number of problems that a translator faces in order to ensure the form, semantic and poetic closeness between the original text and the translated text, as well as to create a unity of form and meaning that ensures the artistic integrity of the translation.

Key words: originality, translation, equivalent, linguistic units, artistic and visual means, adequate, originality, method, re-expression.

СВЯЗЬ МЕЖДУ ОРИГИНАЛОМ И ПЕРЕВОДАМИ НА АНГЛИЙСКИЙ И УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫКИ

Аннотация

В данной статье на примере перевода трагедии Джона Драйдена «Авранзеб» исследуется ряд проблем, с которыми сталкивается переводчик, чтобы обеспечить форму, смысловую и поэтическую близость между оригинальным текстом и переведенным текстом, а также создать единство формы и смысла, обеспечивающее художественную целостность перевода.

Ключевые слова: оригинальность, перевод, эквивалент, языковые единицы, художественно-изобразительные средства, языковые средства, адекватные, оригинальность, метод, перевыражение.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ASLIYAT VA TARJIMALAR O'RTASIDAGI MUNOSABATLAR

Annotatsiya

Mazkur maqolada asliyat va tarjima tilida qayta yaratilgan matn orasida shakliyseantik va poetik yaqinlikni ta'minlash, tarjimada badiiy yaxlitlikni ta'minlovchi shakl va ma'noning birligini yaratishda tarjimon oldida bir qancha muammolar borligini Jon Draydenning «Avrangzeb» tragediyasi tarjimasi orqali o'rganiladi.

Kalit so'zlar: asliyat, tarjima, ekvivalent, lingvistik birliklar, badiiy-tasviriy vositalar, lisoniy vositalar, adekvat, asliyat, usul, qayta ifodalash.

Kirish. Tarjimada badiiy asar uslubini saqlashga harakat qilgan har bir tarjimon original asardagi milliylikni anglatuvchi so'zlar bilan doimiy to'qnash keladi. Bu borada esa realiyalar asar milliy xususiyatlarini ifodalovchi asosiy belgidir. Tarjimada madaniyatlararo tafovutlar mksalasi ingliz va o'zbek tarjimashunosligida u yoki bu darajada o'rganilgan. Jumladan, O.Nensi, H.Feiz, R.Jeani, B.Rainhert kabi ingliz, G.D.Tomaxin, A.P.Babushkin, L.V.Mosiyenko, M.N.Yesakova singari rus, H.Xamroyev, I.Mirzayev, R.Kasimova kabi o'zbek olimlarining tadqiqotlarida o'z ifodasini topgan. Ikki tilli matnlar mazmunining maksimal umumiyliigi, bu matnlar yaratilgan tillardagi farqlar bilan yo'l qo'yilgan potensial erishish mumkin bo'lgan ekvivalentlikni va tarjima ekvivalentining haqiqiy semantik yaqinligini farqlash kerak. tarjimon tarjima jarayonida erishgan asl va tarjima matnlari. Tarjima ekvivalentligining chegarasi – tarjima paytida asl nusxaning mazmunini maksimal darajada saqlab qolish (lingvistik) darajasidir, ammo har bir alohida tarjimada aslga turli darajalarda va har xil yo'llar bilan semantik yaqinlik maksimal darajaga yaqinlashadi [1]. Har qanday matn qandaydir kommunikativ funksiyani bajaradi: ba'zi faktlarni etkazadi, his-tuyg'ularni ifodalaydi, kommunikatorlar o'rtasida aloqa o'rnatadi, retseptordan qandaydir reaksiya yoki harakat talab qiladi va hokazo. Aloqa jarayonida bunday maqsadning mavjudligi uzatiladigan xabarlarining umumiy xususiyatini va ularning til dizaynini belgilaydi. Bunday nutq segmentlarini taqqoslaylik:

I safely can unlade my breast of love

Sekin yulib tashlarmen muxabbatni dilimdan [2]

Your victory, alas, begets my fears.

Sizning g'alabangiz afsus menda qo'rquv uyg'otdi [3].

Ushbu bayonotlarning har birida alohida so'zlar va tuzilmalarning ma'nolari va butun xabarning o'ziga xos mazmunidan tashqari, umumlashtirilgan funksional tarkibini ham topish mumkin:

faktlar bayonoti, ifoda, turtki, aloqa qidirish;

matn ketma-ket yoki bir vaqtning o'zida bir nechta kommunikativ funksiyalarni bajarishi;

yuqoridagi so'zlar bitta yaxlit matnini tashkil qilishi;

tarjima tarkibida kommunikativlikni yo'qotmasdan funksional vazifa (aloqa maqsadi) bo'lishi mumkin emas.

Tarjima jarayonida tarjimon asliyatdagi voqea-hodisalarni kitobxonga tushunarli bo'lgan til vositalari orqali qayta yaratishga intiladi. Bunda u kitobxonning asliyatga nisbatan butunlay boshqa tilga mansub ekanligini, o'zgacha madaniyat va tarix vakili ekanligini unutmazligi kerak. Yuqorida keltirilgan fikrlardan shunday xulosaga kelish mumkinki, tarjimada pragmatik uyg'unlikka erishish uchun tarjimon asliyat matnida ifodalangan har bir holat va narsani yaxshi bilishni, ya'ni chukur ekstralingvistik bilimga ega bo'lish talab qilinadi, zero, ekstralingvistik faktorlarni xisobga olish asliyomonand tarjimaga erishish garovidir.

Adabiyotlar tahlili va metod. Tarjima matnining umumiy nutq funksiyasini ko'rsatadigan matn mazmunining bir qismi (so'zlashuv) uning aloqa maqsadini tashkil etadi. Bu «lotin» («nazarda tutilgan» yoki «majoziy») ma'no bo'lib, unda, xuddi yashirin shaklda, butun so'zlashuvdan semantik bir butun sifatida chiqarilgan. Shaxsiy lingvistik birliklar bunday ma'noni yaratishda endi to'g'ridan to'g'ri o'z ma'nolari orqali emas, balki bilvosita, boshqa birliklar bilan uning yordamida qo'shimcha ma'no ifodalash uchun asos bo'lib xizmat qiladigan ma'no-so'z birligini tashkil qiladi. Qabul qiluvchini bayonotni idrok etib, nafaqat lisoniy birliklarning ma'nosini va ularning bir-biri bilan munosabatlarini tushunibgina qolmay, balki butun tarkibdan ma'lum xulosalar chiqarishi, undan qo'shimcha ma'lumot chiqarishi kerak, bu nafaqat Mamba nima deyishini, balki nima uchun ekanligini ham ma'lum qiladi. u «bu bilan nimani nazarda tutyapti»[4] deydi.

Birinchi turdagi tarjimalarning ekvivalenti, aloqa mazmuni bo'lgan asl tarkibning faqat shu qismini saqlab qolishdan iborat:

Behold these dying eyes, see their submissive awe -
So'nayotgan yulduzlarga boqing, bu itoatkorona nigohlar.

Nay, more, you have forgot who is your own - Bo'ldi
bas! Kimlingizni unutibsiz.

You made me liberty your late request.

Is no return due from a greatfull breast.

So'nggi bor tilab oluvdingiz ozodligimni, Biroq qaytara
olmadim bu yaxshilingizni.

Masalan, birinchi misolida, aloqa maqsadi so'zlashuv mazmunining asosiy qismi bo'lgan majoziy ma'noni etkazish edi. Bu yerda kommunikativ ta'sir kimyoviy elementlarning o'zaro ta'siriga o'xshatilgan odamlar o'rtasidagi munosabatlarni o'ziga xos badiiy tasvirlash orqali erishiladi. Ushbu ma'lumotlarning bilvosita tavsifi tarjimon tomonidan ona tiliga tarjima qilish uchun qabul qilinishi mumkin emas deb topilgan va tarjimada boshqa, biroq kamroq obrazli bayonot bilan almashtirilgan, ammo bu zarur kommunikativ ta'sirni ta'minlaydi. Ikkinchi misolida, muloqotning maqsadi suhbatdoshning oldingi bayonotidan ta'sirlangan ma'ruzachining his-tuyg'ularini ifodalashdir. Ushbu maqsadni tarjimada takrorlash uchun tarjimon ta'sirini ifodalaydigan stereotipik iboralardan biri, garchi uni tashkil etuvchi lingvistik vositalar asl nusxaning birliklariga mos kelmasada, o'zbek tilida ishlatgan. Uchinchi misolda, tarjimon har qanday usul bilan saqlab qolishga intilayotgan asl nusxaning umumiy vazifasi ovozi yozuv, qofiya va metrga asoslangan she'riy ta'sirdir. Ushbu ma'lumotni ko'paytirish uchun asl xabar kerakli she'riy fazilatlariga ega bo'lgan boshqasi bilan almashtiriladi. Ushbu misollardan ko'rinib turibdiki, aloqa maqsadi so'zlashuv mazmunining eng umumiy qismidir, umuman aytishga xos bo'lib, uning kommunikativ aktidagi rolini belgilaydi.

Ushbu turdagi asl nusxalar va tarjimalar o'rtasidagi munosabatlar quyidagicha tavsiflanadi:

leksik tarkibi va sintaktik tashkil etishning taqqoslanmasligi;

semantik parafrazlash yoki sintaktik transformatsiya munosabatlari bilan asl nusxa va tarjimaning so'z boyligini va tuzilishini bog'lay olmaslik;

asliyat va tarjimadagi xabarlar o'rtasida haqiqiy yoki to'g'ridan to'g'ri mantiqiy aloqalarning yo'qligi, bu ikkala holatda ham «bir xil xabar berilgan» deb tasdiqlashga imkon beradi;

ekvivalent deb tan olingan barcha boshqa tarjimalar bilan taqqoslaganda asl nusxa va tarjima tarkibidagi eng kichik umumiylik[5].

Shunday qilib, ekvivalentlikning ushbu turida tarjimada asl nusxada umumiylikning qayta yaratilishi yaqqol namoyon bo'ladi. Asl nusxadagi bir yoki ikkita so'z tarjimada to'g'ridan to'g'ri yoki bilvosita yozishmalarga ega bo'lsa ham, bu xulosa umuman butun xabar uchun to'g'ri keladi.

Muhokama. Ushbu ekvivalentlik darajasidagi tarjimalar tarkibini batafsilroq ko'paytirish mumkin bo'lmagan holatlarda ham amalga oshiriladi va bunday ko'paytirish tarjima retseptorini noto'g'ri xulosalarga olib kelib, uning asl retseptoridan farqli ravishda birlashmalariga olib keladi va shu bilan xalaqit beradi.

Quyidagi misollar orqali ko'rib chiqamiz:

Your pardon, mighty sir,

You seem not high enough your joys to rate; [6]

Bir qoshiq qonimdan o'ting olampanoh,

Bundan siz xursanddek ko'rinmaysiz, oh [7].

Shunday qilib, ingliz maqollari bilan tavsiflangan vaziyat dunyo bo'ylab sayr qilmaslik, aksincha uyda o'tirib, mol saqlash kerak degan xulosani anglatadi. Ekvivalent tarjima xuddi shu emotsional munosabatda bo'lgan va asl nusxadagi stilistik (she'riy) funksiyani (maqol shakli) maksimal darajada takrorlaydigan o'zbekcha ibora bo'ladi. Xuddi shu vaziyatni tavsiflash kerakli natijani bermagani uchun, boshqa vaziyatni tavsiflovchi xabardan foydalanish kerak. Belgilangan talablarni qondirishga urinish taxminiy tarjimini beradi: Kim tinch o'tirmasa, u yaxshilik qilmaydi.

Quyida Jek Londonning «Oq so'yoq» asari o'zbek va nemis tillaridagi tarjimalari orqali frazeologik ekvivalentning yana bir holatini ko'rib chiqamiz: to cast a glance - nigoh tashlamoq.

Then he would cast a glance of fear at the wolf-circle drawn expectantly about him. - Shundan so'ng u bo'rilarga dahshatli nigoh tashladi, olov atrofini tobora yaqinroq yopdi.

Hisoblash ham frazeologik birliklarni tarjima qilish usullaridan biridir. Masalan, oqqush qo'shig'i ifodasida - swan song ushbu uchta tilda tasvir, struktura to'liq mos keladi: «It's my swan song. I am almighty proud of it. I worship it» 8. - «Bu mening oqqushlar qo'shig'im. Men u bilan faxrlanam. Men unga sig'inaman» 9.

Ekvivalentlik masalasi frazeologik birliklarning tarjimasida ham kuzatilishi mumkin to know from A to Z: Oh, he knew it all, and knew them well, from A to Z. - Ha, u bu o'yinni mukammal tushundi; Men bu qizlarni A dan Z gacha tanish edim [10].

Biroq, ingliz tiliga tarjima qilishda o'xshash tasviriy muqobilik yo'qligi sababli, biz analog izlashga murojaat qilishga majbur bo'lmoqdamiz. tarjimada bu kabi ifodalarni so'zma-so'z «ichki va tashqi narsalarni bilish» degan ma'noni anglatadi.

So'zma-so'z tarjima quyidagi frazeologik birliklarga taalluqlidir: to take root - ildiz otmok, to keep oneself in the background - сояда колинг, ас слеп ас дай - кун каби тиник ва х.к.

Frazeologizmlar bir butun sifatida tarjima qilinmaydi, balki so'zma-so'z tarjima qilinadi, bu tarjima transformatsiyalarida kamdan kam qabul qilinadi.

Quyidagi parchani ko'rib chiqamiz:

«Never had he been at such an altitude of living, and he kept himself in the background, listening, observing, and pleasuring, replying in reticent monosyllables, saying, «Yes, miss,» and «No, miss,» to her, and «Yes, ma'am,» and «No, ma'am,» to her mother.» va uning o'zbekcha yozishmalari «Men uni hech qachon bunday baland ko'tarmagan edim va u soyada qolishga harakat qildi, tingladi, tomosha qildi, quvondi va o'zini tutib, bir bo'g'inli javob berdi:»

Ekvivalentlikning ikkinchi turida asl nusxa va tarjima mazmunining umumiy qismi nafaqat muloqotning bir xil maqsadini anglatadi, balki o'sha tildan tashqari holatni ham aks ettiradi. Vaziyat - bu bayonotda tasvirlangan obyektlar va obyektlar orasidagi bog'lanishlar to'plami. Har qanday matn ba'zi bir haqiqiy yoki xayoliy vaziyatlar bilan bog'liq bo'lgan narsalar haqida ma'lumotni o'z ichiga oladi. Matnning kommunikativ funksiyasini vaziyatga yo'naltirilgan xabar orqali amalga oshirish mumkin emas. Fikrlash fikr obyekti bo'lmasdan mavjud bo'lmagani kabi, «hech narsa haqida» bo'ladigan izchil matnni tasavvur qilishning iloji yo'q.

Ekvivalentlikning ikkinchi turi tarjimalar bilan ifodalanadi, ularning asl nusxaga semantik yaqinligi ham ishlatilgan lisoniy vositalar ma'nolarining mushtarakligiga asoslanmaydi. Ushbu turdagi tarjimaning ba'zi bir misollari:

Wished freedom I presage you soon will find,

If Heav'n be to virtue kind [11].

Ozodlik istasangiz tezda bo'lur ijobat,

Gar falak ko'rsatsa mehr va adolat [12].

Ushbu misollarda tenglashtirilgan ko'p tilli so'zlashuvlarda asl nusxadagi so'zlar va sintaktik tuzilmalarning aksariyati tarjima matnida bevosita yozishmalarni topa olmaydi. Shu bilan birga, ushbu guruhning asl nusxalari va tarjimalari orasida birinchi turdagi ekvivalentlikdan ko'ra ko'proq mazmunli umumiylik mavjudligini ta'kidlash mumkin. Masalan, tarjimalarni taqqoslaylik:

1) I will do it! - Men tayyorman!

2) I bring a heart more true than fortunate - Taqdim yetay sizga bor dilim.

Birinchi, biz umuman boshqa hodisalar haqida gaplashamiz, ular orasida biron bir haqiqiy aloqani farqlash mumkin emas. Asl nusxa va tarjimaning mushtarakligi shundan iboratki, har ikkala holatda ham ma'ruzachining suhbatdoshining oldingi so'zlariga nisbatan hissiy munosabati to'g'risida bir xil xulosalar chiqarish mumkin.

Ikkinchi asl nusxa va tarjimaning beqiyos til vositalari aslida xuddi shu harakatni tavsiflaydi, xuddi shu haqiqatga ishora qiladi, chunki siz cuxbatdoshingizga aytayotganingiz malum. Ikkala matn ham turli xil narsalar haqida gapiradi, ammo bir xil narsa». Kundalik hayotda bunday bayonotlar to'g'risida tez-tez aytiladi, ular «bir xil fikrni boshqa so'zlar bilan ifoda etadilar».

Natijalar. Ushbu turdagi asl nusxalar va tarjimalar o'rtasidagi munosabatlar quyidagicha tavsiflanadi:

leksik tarkibi va sintaktik tashkilotining taqqoslanmasligi; asl nusxaning lug'ati va tuzilishini va tarjimini semantik parafrazlash yoki sintaktik o'zgartirish munosabatlari bilan bog'lay olmaslik;

tarjimada aloqa maqsadini saqlab qolish, chunki biz allaqachon o'rnatganimizdek, gapning ustun funksiyasini saqlab qolish ekvivalentlik uchun zaruriy shartdir;

ko'p tilli xabarlar o'rtasida to'g'ridan to'g'ri haqiqiy yoki mantiqiy aloqaning mavjudligi bilan isbotlangan bir xil vaziyat ko'rsatkichini tarjimada saqlab qolish, bu ikkala holatda ham «bir xil xabar berilgan» deb ta'kidlashga imkon beradi.

Ikkinchi turdagi ekvivalentlikning tarjimalarda keng qo'llanilishi har bir tilda muayyan holatlarni tavsiflashning boshqa tillar uchun mutlaqo nomaqbul bo'lib chiqadigan usullari mavjudligi bilan izohlanadi.

Quyidagi satrlar orqali tahlil qilamiz:

Then as in equal balance weigh my deeds, ammo o'zbek tilida bu holatni shunday ta'riflash kulgili bo'lib tuyuladi: "Meni ishlarim (aslida, mening ishlarim bo'lishi kerak yedi) ham har miyerdan teng. O'zi uchun har qanday xatti-harakatlarning mumkin emasligini ta'kidlab, ingliz aytadi: I am the last man to do it. O'zbek tilida bunday xabarni ko'paytirish mumkin emas balki, kimnidir biron bir narsani oxirgi qilgan odam deb atash mumkin.

Ushbu holatni biz tarjimada boshqa yul bilan tasvirlashimiz kerak bo'ladi, masalan: men, har holda, buni qilmayman. Tarjimada vaziyat darajasida ekvivalentlikni o'rnatish zarurati, ko'p holatlarda til hamjamiyati a'zolari doimiy ravishda muayyan vaziyatni tavsiflashning faqat bitta usulidan foydalanishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bu, odatda, nutqning standart formulalarida, ogohlantirish xabarnomalarida, umumiy qabul qilingan itsaklarda, ta'ziya izhorlarida va boshqalarda tez-tez uchraydi.

Agar asl nusxada tasvirlangan vaziyatni faqat bitta aniq belgilangan shaklda ona tiliga o'girish kerak bo'lsa, tarjima variantini tanlash, xuddi ushbu holat asl matnda qanday ta'riflanganligidan qat'iy nazar, va tarjimadagi xabar oldindan belgilangan bo'lib chiqadi. Tabiiyki, bu holda asl nusxadagi va tarjimadagi tegishli xabarlar bir xil tuzilishga ega bo'lishi mumkin, faqat istisno holatlarda, har ikkala tilda ham ushbu vaziyatni tavsiflashning majburiy usullari mos keladi. Ko'pgina hollarda, ona tiliga tarjima qilish vaziyatni tavsiflashning ma'lum bir usuli majburiyati yoki afzalligi uni asl nusxada tasvirlash usulini almashtirish bilan, tarjimada ekvivalentlikning ikkinchi turini o'rnatish bilan bog'liq. Ingliz va amerikalik mualliflarning

kitoblari tarjimasidan bunday almashtirishning ba'zi bir misollari [13]:

Whence can proceed so wonderful a change? – Qachondan beri o'zgarib qoldingiz?

How look the people in this turn of state? - Odamlar o'zini qanday tutmoqda?

Asl nusxada tasvirlangan vaziyatni tarjimada ko'paytirishdan bosh tortish ya'ni, ekvivalentlikdan foydalanish, ikkinchisining emas, balki birinchi turining tarjima paytida tasvirlangan vaziyat tarjima retseptorlari tarkibidagi zaruriy uyushmalar bilan bog'liq bo'lmagan hollarda, aloqa maqsadini saqlab qolish zarurati bilan shartlanadi. Jon Draydenning «Avrangzeb» tragediyasida qahramon «pastdan» bir yig'ning ko'rinishini beparvolik bilan tasvirlab berar ekan, xususan, kuchlar sevimlilaridagi so'rovlar ortida uning yuzi borligini aytadi, ya'ni. harbiy xizmatchilar uchun konsertda yoki radioda ijro etish uchun so'rovlar yuborgan kishining yuzi. Bunday holatni o'zbek tilidagi tarjimini o'quvchi kamsituvchi xususiyat sifatida qabul qilishi ehtimoldan yiroq emas. Shuning uchun tarjimonlar mutlaqo boshqacha vaziyat bilan ekvivalentlikni o'rnatishni afzal ko'rishdi. Muayyan vaziyatning bitta tilshunoslik retseptorlari tarkibida ba'zi bir qo'shimcha uyushmalar paydo bo'lishi, buning asosida ular qat'iy aniq xulosalar va xulosalarga kelish qobiliyati juda muhimdir. Boshqacha qilib aytganda, turli xil vaziyatlar ma'lum bir jamoa madaniyati doirasida ushbu vaziyatlarining boshqa lingvistik jamoalar a'zolari uchun ma'nolaridan farq qiluvchi maxsus ma'noga ega bo'lishi mumkin. Ma'lumki, ba'zi xalqlarda bosh iring'ash tasdiqni, boshqalarda esa inkor qilishni anglatadi. Bundan kelib chiqadiki, bu imo-ishoraning tavsifini turli xalqlar vakillari har xil tushunishlari mumkin.

Xulosa. Ingliz tilidagi asl nusxaning aniqligi nisbatan kamroq kuzatiladi. Odatda, tarjimada ba'zi tafsilotlarning o'tkazib yuborilishi ixtiyoriydir va tarjimon taqdimotni yanada qisqartirishga intilishi bilan izohlanishi mumkin:

Tarjimonlar asl nusxada aniq g'oyani ifodalaydigan qismini tarjima qilmaslik mumkin deb topdilar (qutidan biron bir narsa olish uchun uni ochish kerak).

Xabarda tasvirlangan xususiyatlarni birlashtirish usuli. Vaziyatning tanlangan belgilarini umumlashtiruvchi tushunchalar xabarda uni qurish uchun ma'lum qoidalarga muvofiq birlashtiriladi. Barcha tillarga xos bo'lgan hodisalar bilan bir qatorda, har bir til xabar tarkibida individual tushunchalarni birlashtirish imkoniyatiga o'z cheklovlarini qo'yadi.

ADABIYOTLAR

1. Jon Drayden. Avrangzeb. Tragediya. / Inglizchadan Dilafruz Ochilova tarjimasini. – Toshkent: Navro'z, 2014 – 276 bet.
2. Aurangzeb. A tragedy. John Dryden, –P. 211
3. Avrangzeb. Tragediya. Ingliz tilidan Ochilova Dilafruz tarjimasini -B 212
4. Jek London. White fang. 1906. – P. 124.
5. Jek London. Oq so'yoq. Olim Otaxon tarjimasini. G'ofur G'ulom, 2010. –B. 120.1988. – 318 c.
6. Aurangzeb. A tragedy. John Dryden, –P. 73
7. Avrangzeb. Tragediya. Ingliz tilidan Ochilova Dilafruz tarjimasini -B 74
8. John Dryden. Aurengzebe. A tragedy. London, 1670. (Электрон манзил: <https://www.britannica.com/topic/Aureng-Zebe> (мурожаат санаси: 25.10.2022))
9. Jo'rayev K. Tarjima san'ati. – T.: Fan, 1982. – 60 b.
10. Jo'rayev K., Jo'rayev E. va boshqalar. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. –Andijon, 2008. – 116 byu
11. Aurangzeb. A tragedy. John Dryden, –P. 37
12. Avrangzeb. Tragediya. Ingliz tilidan Ochilova Dilafruz tarjimasini –B 38
13. Javbo'riyev M. Badiiy tarjimada milliy xarakter va tarixiy davr koloritini qayta yaratish (O.Yoqubovning Ulug'bek xazinasi tarixiy romanining nemischa tarjimasini misolida): Filol. fan. nomz. diss. – T., 1991. – 202 b.
14. Isaqova Sh. Badiiy tarjimada milliylik va tarixiylikning aks ettirilishi (Oybekning Navoiy romanining fransuzcha tarjimasini misolida). Filol. fan. nom. diss. Toshkent, 2004. – B.94.
15. Karimov N. Adabiy aloqa va badiiy tarjimaning yangi ufqlari. // O'zbek tili va adabiyoti. – T., 2015. № 3. 4-b.

Dildora TO'RAYEVA,
ToshDO'TAU doktoranti (DSc)
E-mail: dildoratorayeva9@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2595-3516>

Renessans ta'lim universiteti Renessans ta'lim universiteti v.b.dotsenti, PhD F.Saidova taqrizi asosida

MUAMMOLI VA ANONIM YOZISHMALAR LINGVISTIK TAHLILI VA BOSQICHLARI

Annotatsiya

Maqolada sud-huquq tizimida muammoli deb topilgan yozishmalar, anonim xatlarning lingvistik tahlili va bosqichlari xususida nazariy hamda amaliy xulosalar keltirilgan. Yozishmalar turlari, ularning tahlilida lingvistik bilimlarning ahamiyati, o'rni, tadqiq metodlari, metodologik asoslari xususida mulohaza yuritilgan. Og'zaki va yozma nutqqa aloqador lingvistik tahlilda tadqiq metodologiyasining o'ziga xosliklari hamda farqli jihatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: yozishma, mummoli, anonim, lingvistik ekspertiza, metodologiya, nominalistik, dialektik, lingvistik ekspertiza, idoriy bilish, fahmiy bilish.

LINGUISTIC ANALYSIS AND STAGES OF PROBLEMATIC AND ANONYMOUS CORRESPONDENCE

Annotation

The article provides theoretical and practical conclusions on correspondence, linguistic analysis and stages of anonymous letters, which are found to be problematic in the judicial system. The types of correspondence, the importance, place of linguistic knowledge in their analysis, methods of research, methodological foundations are discussed. The linguistic analysis related to oral and written speech reveals the peculiarities and different aspects of the research methodology.

Key words: correspondence, mummoli, anonymous, linguistic examination, methodology, nominalistic, dialectical, linguistic examination, departmental knowledge, understanding.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ЭТАПЫ ПРОБЛЕМНОЙ И АНОНИМНОЙ ПЕРЕПИСКИ

Аннотация

В статье представлены теоретические и практические выводы о лингвистическом анализе и этапах переписки, анонимных писем, которые считаются проблематичными в судебно-правовой системе. Рассматривались виды корреспонденции, значение, место языковых знаний в их анализе, методы исследования, методологические основы. В лингвистическом анализе, относящемся к устной и письменной речи, выявлены особенности и отличительные черты методики исследования.

Ключевые слова: переписка, муммоли, анонимный, лингвистическая экспертиза, методология, номиналистическая, диалектическая, лингвистическая экспертиза, идорическое знание, научное знание.

Kirish. Hozirgi davrda matn tilshunosligi va aloqa nazariyasi, qolaversa, sud-huquq tizimidagi lingvistik ekspertizaning eng asosiy obyektlaridan biri shaxsiy yozishmalar hisoblanadi. Shaxsiy yozuv – biror narsani o'ylash yoki shaxsiy tajribani boshqalar bilan baham ko'rish zarurati tug'ilganda foydalaniladigan vosita[10]. Shaxsiy yozishmalar tushunchasi qay mavzu va yo'nalishda bo'lishidan qat'i nazar insonning individual yondashib amalga oshirgan harakatidir. Shaxsiy yozishmalar bir tomonlama va ikki tomonlama munosabatlarda bo'lishi mumkin. Xabar yo'llovchi va qabul qiluvchisi aniq bo'lgan shaxsiy yozishmalar – ikki tomonlama yozishmalar sanaladi. Shuningdek, xabar yo'llovchi aniq-u, qabul qiluvchi noaniq yoki xabar yo'llovchi noaniq-u, qabul qiluvchi aniq bo'lgan bir tomonlama munosabatdagi shaxsiy yozishmalar ham mavjud. Masalan, biror shaxs boshqa birovning o'limiga sababchi bo'lib qolishi va uning nomidan marhumning o'zi aybdorligi xususida ma'lumot qoldirishi mumkin. Bunda yozishma ijrochisi aniq, ammo qabul qiluvchilar marhumning oilasi, qolaversa, fuqarolar huquqini himoya qiluvchi davlat tashkilotlaridir. Demak, shaxsiy yozishmaning ijro xususiyati bir tomonlama va ikki tomonlama shaxslar asosida amalga oshirilishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadqiqotchi K.Dolinning so'zlariga ko'ra, "shaxsiy yozishma – yozuvchi tomonidan oldindan o'ylangan, qayta semantik jihatdan sintez qilingan va aytmoqchi bo'lgan fikrining eng yaxshi variantlaridan birini bayon etadigan matn". Yozma nutq tilning qayta ishlangan shakli bo'lib, uning eng kichik tafsilotlarigacha qayta tahrir qilish va qayta yaratish undan keyingina aniq bir xulosaga kelish mumkin bo'lgan jarayon mahsulidir. Shuning uchun ham yozma nutq og'zaki nutqqa nisbatan aniq va tushunarliroqdir.

Lingvistik ekspertizaning an'anaviy sud ekspertizaning taraqqiy topgan varianti sanaladi. Ularning o'zaro farqi shundaki, nazariy tilshunoslik bilimlarini amalda tatbiq etish asosida matndagi so'zdan tortib tinish belgilarigacha, xoh dalil matni yozma, xoh og'zaki bo'lsin, tubdan, izchil tahlil qilinadi. Bu matn muallifini aniqlashning eng yaqin taxminlarini berishga yo'l ochadi.

Shaxsiy yozishmalarining qo'lyozma, elektron, audio va video shakldagi turlarining o'ziga xos jihatlari lingvistik ekspertizani fanlar integratsiyalashuvi tarzida amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shaxsiy yozishmalarining shakliy turini aniqlash uning mazmuniy guruhlarini ham o'rganish va tahlilga tortishda asos vazifasini o'taydi. Bu lingvistik ekspertizaning to'laqonli bajarilishiga zamin hozirlaydi.

Shu o'rinda lingvistik ekspertiza xatshunoslik ekspertizasining taraqqiyot bosqichi deyish mumkin. Ya'ni xatshunoslik ekspertizasida muammoli hamda anonim yozishmalarining shakliy xususiyatlari: yozuvning dinamikasi, harflarning katta-kichikligi, shakli (burchaksimon, ovalsimon, yotiq, to'g'ri kabi), yozuv vositasining turi, yozuv uslubi, bosim kuchi (yozuv vositasi kuchli bosimda, kuchsiz bosimda amalga oshirilishi) kabilar o'rganiladi[1]. Lingvistik ekspertizada esa muallifi noma'lum bo'lgan, muammoli deb topilgan yozishmalarining mazmuniy xususiyatlariga ko'proq ahamiyat beriladi. Yozishmadagi so'zlarning ma'no darajalari, inson qadr-qimmatiga ta'sir kuchi kabi xususiyatlari o'rganiladi. Bunda matn tarkibiy qismlarini, avvalo, komponentlarga ajratib leksik, grammatik, sintaktik, punktuatsion tomonlari butun-qism munosabati asosida tahlil qilinadi[4]. Yozishma butun holatda o'rganiladi, ya'ni umumiy mazmuni, nutq yo'nalishi, tahdid, tahqir bor-yo'qligi kabi qabul qiluvchiga nisbatan munosabatlar

umumiy tarzda aniqlab olinadi. So'ng matn qurilishidagi asosiy birliklar farqlanadi, avvalo, ko'zga tashlanadigan jihatlari ajratib olinadi. Masalan, noadabiy leksik, grammatik va fonetik unsurlar bunda muhim belgi vazifasini bajaradi. Saralab olingan birliklarning uslubiy, hududiy, shaxs yoshi va jinsiga ko'ra jihatlari atroflicha tahlil qilinadi. Har ikkala ekspertizaning umumiy tomoni shundan iboratki, tahlil jarayonida dalil sifatida olingan materiallar o'zaro qiyoslash, taqqoslash asosida yakuniy xulosalar hosil qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Muammoli yozishmalar esa anonim xatlardan tubdan farqlanadi. Muammoli yozishmalarda asosiy e'tibor yuqorida keltirilganidek nutqiy hosilalarning semantik, sintaktik, grammatik xususiyatlariga qaratiladi. Ya'ni bunday matnlarda so'zning ma'noviy darajalari muhim rol o'ynaydi. Muammoli yozishma – nutqiy hosilalarning semantik ifodasida haqorat, tazyiq, tahdid, tahqir, tuhmat, kamsitish, obro'sizlantirish kabi inson sha'ni va manfaatlariga putur yetkazuvchi birliklar ask etgan yozuvdir. Bu masalada Kemerovo instituti olimi L.G.Kim xolistik usuldagi lingvistik ekspertizani taklif qiladi. Bu usul matnning butun holati, ya'ni umumiy mazmuni, nutq yo'nalishi, da'vat yoki tahqirning mavjudligi kabilar bilan bir qatorda matnning tarkibini tashkil etuvchi eng kichik qismlarigacha o'rganishdir. Bunda matnning umumiy holatidan matndagi elementlar va ularning chastotasini taqqoslash orqali muallif haqida xulosa chiqariladi [5].

Rus olimi A.N.Baranov esa kvazissinonimik tahlil usulini taklif qiladi. Unda butun va qismlarning sinonimligi yuzasidan leksemalarni tahlil qilish orqali matn muallifi aniqlanadi. Masalan, juda oz, to'satdan, bexosdan, kutilmaganda kabi so'zlar mazmunan boshqa-boshqa tushunchani ifodalasa-da, ular matn tarkibida kontekstual sinonimlikni hosil qiladi[6]. Shaxsiy yozishmalarning tili turli yo'nalishda bo'lishi mumkin. B.Najua matnlarning umumiy tasnifiga asoslanib, xat ko'rinishidagi matnlarning quyidagi subtillarini ta'kidlaydi:

- 1) informatsion ruhdagi xatlar;
- 2) da'vat ruhidagi xatlar;
- 3) kommunikativ ruhdagi xatlar.

Yuqorida muammoli va anonim yozishmalarning o'ziga xos xususiyatlari haqida fikr bildirildi. Bevosita hududga aloqador birliklarning lingvistik ekspertizasini amalga oshirishda anonim yozishmalar muhim obyekt sanaladi. Bunda tadqiqotchi olim

A: Karochchi o'wa kungi tadbir bo'midi g'irt
Qur 102 guruhdan chiqdi
B: Anuvi qiz vashe daxshat o'ynarkanmi
A: hayla ssenariyni yo'qotmaganizda bizzi qizla ham o'ynardi, shuni desam ham ko'nmadizze
B: Eee osha kurttoy o'ziga bino qoygan qizlarizga osha ssenariy hm hayf

Dastavval, yozishmaning umumiy va xususiy jihatlari farqlanadi. Yozishmaning shakli, ma'noviy turi va til xususiyatlari umumiy jihati sanaladi. Yozishmaning xususiy belgilariga quyidagilar kiradi: uning mazmuniy xususiyatlari, mavzu yo'nalishi hamda nutqiy birliklarning o'ziga xos ifoda xarakteri kabilar. Bevosita xususiy belgilarning tahlili lingvistik ekspertizaning aosi bo'la oladi. Bunda matndagi so'zlar adabiy va

S.N.Zeitlin "Nutqiy xatolar va ularning oldini olish" mavzusidagi tadqiqotida nutqiy-me'yoriy buzilishlarni quyidagicha farqlaydi:

- a) so'z shakllanishi – so'zlashuv jarayonida tasodifiy, inson bilmagan holda noadabiy shakllangan so'zlarni qo'llashdan iborat;
- b) morfologik – so'z tarkibining g'ayritabiiy shakllanishi va nutq qismlarini ishlatishdan iborat;
- c) sintaktik – so'z birikmalarini, oddiy va murakkab jummalarni noto'g'ri tuzishdan iborat;
- d) leksik – noadabiy leksik unsurlar, kanselyarizm, parazit so'zlardan iborat;
- e) frazeologik – frazeologik birliklarni noadabiy me'yorda qo'llashdan iborat;
- g) uslubiy – so'zlashuv uslublariga rioya qilmaslikdan iborat [8].

Masalan, har bir inson so'zlayotganda adabiy me'yordan chetga chiqishi mumkin. Ya'ni nutqiy hosilalar areal va sotsial chegaralangan bo'lishi mumkin. Nutqning areal chegaralanishi – adabiy tilga oid birliklarning leksik, semantik, grammatik va sintaktik jihatdan ma'lum bir hududga xoslanishidir. Areal lingvistik terminini XIX asrning 1-yarmida italyan olimi K.Bartol o'z tadqiqotida qo'llagan va, keyinchalik, bu soha Yevropa olimlari e'tiboriga tushgan. Uning fikricha, areal lingvistik til, dialekt, shevalarni hudud doirasiga muvofiq tarzda o'rganuvchi tilshunoslik tarmog'idir. Lingvistik geografiya, areal lingvistik sohalarning huquq tizimi bilan integratsiyalashuvi shaxsiy yozishmalarda til birliklarining hududiy xoslanishini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlil va natijalar. Anonim shaxsiy yozishma tahlilida ikki: sifatli va miqdoriy yondashuv mavjud. Sifatli yondashuvda matn tahlil qilish va izohlash uchun, dastavval, matnning tili, uslubini tavsiflash kerak. Shu orqali matnning xususiyatini aniqlab olish, so'ng ma'lum yozuvchiga xosligini aniqlashdan iborat. Ikkinchi yondashuvda esa matndagi so'zlar, adabiy me'yordan chekinish holatlari va punktuatsion belgilar chastotasini hisoblash orqali miqdoriy yondashuv amalga oshiriladi[10]. Olim A.N.Baranovning fikricha, konsensual tahlil usuli asosida hududiy xoslangan leksik birliklarni aniqlash samarali natija beradi. Quyida Telegram tarmog'idan olingan yozishma misol qilib olindi:

noadabiy turlarga ajratiladi. Matnda noadabiy leksik unsurlardan: karochchi, takoy, uje, vapshе, malades, chotaa, tembole kabi parazit so'zlar qo'llanilgan. Shevaga oid so'zlardan: qur, bo'midi, hayla, anuvi kabilar matnda aks ettirilgan.

Munosabat turini aniqlash uchun har bir birlikning semantik-mohiyati, kontekstual vaziyati tubdan o'rganiladi:[4]

1.2-jadval

Misolalar	Noadabiy leksik, grammatik, fonetik birliklar	Semantik ifodasi	Kontekstual ifodasi
Karochchi o'wa kungi tadbir bo'midi g'irt	Karochchi so'zining qo'llanishi; -ay shakli -iy tarzida berilgan	Karochchi – varvarizm	xullas so'zining ekvivalenti sifatida
Qur 102 guruhdan chiqdi	Qur so'zining ifodasi	Qur – davra, marta, faqat ma'nosida	Davra 102 guruhdan chiqdi; Marta 102 guruhdan chiqdi; Faqat 102 guruhdan chiqdi
Anuvi qiz vashe daxshat o'ynarkanmi	Vashe so'zining ifodasi; a tovushi u tovushi tarzida ifodalangan	Vashe- varvarizm	umuman so'zining ekvivalenti sifatida
hayla ssenariyni yo'qotmaganizda bizzi qizla ham o'ynardi, shuni desam ham ko'nmadizze	Hayla so'zining qo'llanishi; -ingiz II shaxs ko'plikdagi shaxs-son shakli – iz tarzida ifodalangan; ko'plik shaklida r tovushi tushgan; -ni tushum kelishigi -zi tarzida ifodalangan.	Hayla – ana u, o'sha ma'nosida	O'sha ssenariyni yo'qotmaganizda bizzi qizla ham o'ynardi, shuni desam ham ko'nmadizze
Eee osha kurttoy o'ziga bino qoygan qizlarizga osha ssenariy hm hayf	Kurttoy so'zining ifodasi; -ingiz II shaxs egalik shakli –iz tarzida ifodalangan;	Kurttoy –varvarizm	O'ziga bino qoygan so'zining ekvivalenti sifatida

Shevaga oid qur so'zi Surxondaryoning ayrim hududlarida davra ma'nosini anglatsa, Namanganda marta mazmunini ifodalaydi: Bir qur o'qidim. Qashqadaryoning Kitob tumani, Samarqandning Bulung'ur tumanida, Navoiyning Xatirchi tumanlarida bu so'z faqat ma'nosida ishlatiladi. Yozishma

mazmunidan ayon bo'ladiki, bu so'z yozishmada leksik ma'noga ega mustaqil so'z sifatida qo'llanilmayapti. Aynan qur so'zi davra ma'nosida emas, balki yuklama mazmunida qo'llanilgan. Bundan tashqari hayla so'zi Qashqadaryo, Buxoro shevalarida haylo so'zi uzoqdagi narsani ko'rsatish mazmunida ishlatiladi. Aynan hayla

talaffuzi bilan Navoiyning Xatirchi tumanida, heyla yoki hayla shaklida Samarqandning Bulung'ur tumanida qo'llaniladi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi tahlildan ayon bo'ladiki, A ismli shaxs (ismlar sharhi ravishda harflar bilan berildi) O'zbekistonning janubiy hududlariga tegishli sheva vakilidir. To'g'ri, tahlil jarayonida Andijon, Namangan, Surxondaryo hududlarining shevaga oid so'zlarini uchratish mumkin, ammo qur so'zining kontekstual tahlil asosidagi ma'nosi o'zaro farqli

xarakter kasb etadi. Zero, qur davra (Surxondaryo), marta (Namangan) ma'nosida, ayiruv-chegaralov yuklamasi hisoblangan faqat ma'nosida esa Qashqadaryo va Navoiy hududlarida qo'llaniladi. Hayla va qur so'zlarining semantik ifodasi so'zlovchining Qashqadaryo, Navoiy hududiga mansub shaxs ekanligi haqida taxminiy xulosa beradi. Bunday xulosalar sud jarayonida matn avtorizatsiyasi masalasiga aniqlik kiritish uchun, albatta, zarurdir.

ADABIYOTLAR

1. Xolmatova G. Lingvistik ekspertizada grafologiyaning roli // – Scientific Journal Impact Factor ISSN 2181-1784 VOL 1, ISSUE 3, 2021.
2. Антонов О.Ю. Особенности использования специальные знаний в области лингвистики при изучении электронной переписки в ходе расследования половых преступлений в отношении несовершеннолетних // – Москва, 2018. – С. 5-11.
3. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Прогресс, 1993. – С. 656.
4. Ким Л.Г. Холистические принципы проведения идентификационной автороведческой экспертизы разножанровых текстов. Современная теоретическая лингвистика и проблемы судебной экспертизы: сборник научных работ по итогам Международной научной конференции «Современная теоретическая лингвистика и проблемы судебной экспертизы» (Москва, 1–2 октября 2019 г.). – М.: Государственный институт русского языка им. А. С. Пушкина, 2019. – С. 507-509.
5. Баранов А.Н. Авторизация текста: пример экспертизы // Цена слова: Из практики лингвистических экспертиз текстов СМИ в судебных процессах по защите чести, достоинства и деловой репутации. – М., 2002. – С. 356–363.
6. Ярошук И.А., Жукова Н.А., Долженко Н.И. Лингвистическая экспертиза: Учебное пособие / – Белгород: ИД «БелГУ» НИУ «БелГУ», 2020. – 16 с.
7. Цейтлин С.Н. Речевые ошибки и их предупреждение: Пособие для учителей. – Москва: Просвещение, 1982, – 21 с.
8. Milom V.L. Native Language Analysis in Forensic Linguistic Contexts: A Pilot Study Using Four Languages, 2019. – 2 p.
9. Michell C.S. Investigating the use of forensic stylistic and stylometric techniques in the analyses of authorship on a publicly accessible social networking site (FACEBOOK). submitted in accordance with the requirements for the degree of MASTER OF ARTS. University of South Africa, 2013. – 64 pp.
10. Баранов А.Н. Лингвистическая экспертиза текста: теория и практика [Текст]: Учеб. пособие / А. Н. Баранов. – Москва: Флинта: Наука, 2007. – 592 с.
11. <https://koreajob.ru/uz/sekretiy-interesnyh-istoricheskikh-pisem-istoriya-pisem-interesnye-fakty/>

Oysulton TURAQULOVA,
Lecturer of Denau Institute of Entrepreneurship And Pedagogy
E-mail:turaqulovaoyusulton@gmail.com

On based review DSc, associate professor of T.Kuchkarov

SOCIOLINGUISTIC ASPECTS OF MEDICAL LANGUAGE: NAVIGATING COMMUNICATION IN HEALTHCARE

Annotation

This article explores the sociolinguistic dimensions of medical language, shedding light on how these factors affect interactions between healthcare professionals and patients. By examining power dynamics, social identities, health literacy, and technological advancements, we aim to highlight the multifaceted nature of medical discourse and its implications for effective healthcare delivery.

Key words: medical language, sociolinguistics, power dynamics, medical jargon, patient autonomy, health literacy, cultural sensitivity, language barriers.

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МЕДИЦИНСКОГО ЯЗЫКА: НАВИГАЦИЯ В ОБЩЕНИИ В ЗДРАВООХРАНЕНИИ

Аннотация

В этой статье рассматриваются социолингвистические аспекты медицинского языка, проливающие свет на то, как эти факторы влияют на взаимодействие между специалистами здравоохранения и пациентами. Изучая динамику власти, социальные идентичности, грамотность в вопросах здоровья и технологические достижения, мы стремимся подчеркнуть многогранную природу медицинского дискурса и его последствия для эффективного предоставления медицинских услуг.

Ключевые слова: медицинский язык, социолингвистика, динамика власти, медицинский жаргон, автономия пациента, грамотность в вопросах здоровья, культурная чувствительность, языковые барьеры.

TIBBIY TILNING IJTIMOY LINGVISTIK JIHLTLARI: SALOMATLIK SAQLASHDA NAVIGAT MULOQOTI

Аннотация

Ushbu maqola tibbiy tilning sotsiolingvistik o'lhovlarini o'rganadi, bu omillar tibbiyot xodimlari va bemorlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga qanday ta'sir qilishiga oydinlik kiritadi. Quvvat dinamikasini, ijtimoiy o'ziga xosliklarni, sog'liqni saqlash savodxonligini va texnologik yutuqlarni o'rganish orqali biz tibbiy nutqning ko'p qirrali tabiatini va uning samarali tibbiy yordam ko'rsatishga ta'sirini ta'kidlashni maqsad qilganmiz.

Kalit so'zlar: tibbiy til, sotsiolingvistik, kuch dinamikasi, tibbiy jargon, bemor avtonomiyasi, sog'liqni saqlash savodxonligi, madaniy sezgirlik, til to'siqlari.

Introduction. It is known that sociolinguistics studies how language varieties differ between groups separated by certain social variables e.g., ethnicity, religion, status, gender, level of education, age, etc. Furthermore, it focuses on various aspects such as how creation and adherence to these rules is used to categorize individuals in social or socioeconomic classes. Medical language is often considered as a technical and neutral means of communication, designed to convey precise information about health and disease. However, beneath its surface, medical discourse is deeply embedded with sociolinguistic elements that significantly impact how information is shared and understood. From the hierarchical relationships between healthcare providers and patients to the diverse social identities and cultural backgrounds that shape interactions, the language used in medical contexts is far from uniform. It reflects and reinforces power dynamics, influences patient autonomy, and plays a critical role in shaping health literacy.

In a healthcare setting, the stakes of communication are high. Effective communication can enhance patient understanding, improve treatment adherence, and ultimately contribute to better health outcomes. Conversely, miscommunication or language barriers can lead to confusion, dissatisfaction, and suboptimal care. Understanding the sociolinguistic aspects of medical language—such as the impact of medical jargon, the influence of cultural and social factors, and the challenges posed by emerging digital technologies—is crucial for navigating the complexities of healthcare communication.

In the healthcare setting, language plays a crucial role in reinforcing and navigating power dynamics. The traditional hierarchical structure often places physicians at the top of the hierarchy, with specialized knowledge that patients typically lack. This power imbalance can manifest in various ways:

Medical Jargon and Technical Language: Physicians and other healthcare professionals frequently use medical jargon that can be inaccessible to laypersons. While this specialized language ensures precision and efficiency among professionals, it can create barriers for patients who may struggle to understand their diagnoses and treatment options. This language gap can exacerbate feelings of powerlessness among patients and hinder effective communication. For example, pay attention the use of some technical words: Hypertension means as high blood pressure.

In Context: “The patient’s hypertension needs to be managed with medication.”

Patient-Friendly Alternative: “The patient has high blood pressure that needs to be treated with medication.” Another example is “Myocardial Infarction”-description: “A heart attack”. In Context: “The patient was admitted with a myocardial infarction.” Patient-Friendly Alternative: “The patient had a heart attack.” Another example sometimes nurses use “I’m so happy, my patient is “walkie-talkie”, when the patient can speak and walk.

Social Identities and Interpersonal Communication

Medical language also intersects with social identities, including age, gender, ethnicity, and socioeconomic status. These factors can affect how language is used and interpreted in medical contexts:

Age and Communication Styles: Communication strategies often vary depending on the age of the patient. For instance, pediatric patients require language that is developmentally appropriate, while elderly patients may face age-related challenges in comprehension. Healthcare providers must adapt their language to match the patient’s age group to ensure effective communication. Pediatric Patients: for example: When

communicating with children, healthcare providers often use simpler language, visual aids, and engaging methods to explain medical procedures or conditions. For instance, a pediatrician might use a colorful diagram to explain how a vaccine works to a young child.

Adolescent Patients: for example: Adolescents may prefer more direct and respectful communication, valuing privacy and autonomy. For example, a teenager with acne might want a private discussion about treatment options rather than a conversation in front of their parents.

Older Adults: for example: Older adults may require more time for communication, might benefit from a slower pace, and repeated explanations. Additionally, some older adults may have hearing impairments or cognitive decline that affects their ability to process information. In Context: When discussing a new medication regimen with an older adult, a provider might use larger print materials, speak clearly and slowly, and confirm understanding through teach-back methods.

Age and Health Literacy: example: Health literacy can vary with age, influencing how patients understand and act upon health information. For instance, older adults may struggle with complex medical terms and need explanations that are more straightforward. In Context: An elderly patient receiving instructions for managing diabetes might benefit from clear, systematic written instructions with visual aids rather than a lengthy verbal explanation.

Gender and Medical Discourse: Gender dynamics can influence how medical language is used and perceived. Studies have shown that women may experience differences in how their symptoms are communicated and validated compared to men. Gendered communication patterns can affect the quality of care and the level of empathy expressed by healthcare providers. There are also differences between gender diseases, for example:

Prostate Cancer: Prostate cancer is a malignancy that affects the prostate gland, which is specific to males. It is one of the most common cancers in men. Symptoms: Early stages may be asymptomatic, but advanced stages can cause urinary issues, blood in urine, or pelvic pain.

Breast Cancer: Breast cancer is a malignancy that primarily affects the breast tissue. It is much more common in females than males. Symptoms: Lump in the breast, changes in breast shape or size, and discharge from the nipple.

Conclusion. The sociolinguistic aspects of medical language are integral to understanding and improving healthcare communication. By addressing power dynamics, recognizing the influence of social identities, enhancing health literacy, and adapting to technological changes, healthcare professionals can foster more effective and equitable interactions with patients. As the healthcare landscape continues to evolve, an awareness of these sociolinguistic factors will be crucial in advancing patient-centered care and ensuring that all individuals receive the information and support they need to manage their health effectively.

REFERENCES

1. Zhaohui Wu Semantic E-Science for Traditional Chinese Medicine <https://www.sciencedirect.com/science/book/9780123985101>. 2012.
2. Cabré, M. Teresa. 1995a. "On Diversity and Terminology".
3. Terminology 2, 1.p 1–1 Tatsuo Sakai, Historical evolution of anatomical terminology from ancient to modern 2007.7.
4. Oysulton N. Torakulova. (2023). STYLISTIC FEATURES OF MEDICAL TERMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. Oriental Journal of Social Sciences, 3(02), 24–33
5. Oysulton N. Turaqulova. (2022). FEATURES OF LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF MEDICAL TERMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. American Journal of Philological Sciences, 2(11), 107–114.

Xandona TURSUNBOYEVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti tayanch doktranti
E-mail:tursunboyevaxandona@gmail.com

P.f.d, professor Sh. Shodmonova taqrizi asosida

JADIDS – ENLIGHTENERS, WHO LEADED THE NATION ON THE PATH OF SALVATION

Annotation

This article is dedicated to the modernist enlighteners who laid the foundation for the nation's salvation, and modernism is actually a manifestation of the enlightenment movement. That is why we considered it necessary to begin the question by explaining the concepts of enlightenment and enlightenment and its meaning. The views of Jadid's enlightened people on education in their scientific and pedagogical activities are discussed, as well as their ideas for improving education.

Key words: Jadids, spiritual education, pedagogical activity, education, child upbringing, national and universal values.

ДЖАДИДЫ– ПРОСВЕТИТЕЛИ, ПРИБЕДШИЕ НАЦИЮ НА ПУТЬ СПАСЕНИЯ

Аннотация

Данная статья посвящена модернистам-просветителям, которые положили начало нации на пути спасения, а модернизм фактически является проявлением просветительского движения. Вот почему мы сочли необходимым начать постановку вопроса с разъяснения понятий просвещения и просвещения и его значения. Обсуждаются взгляды просвещенных людей Джадидов на образование в их научной и педагогической деятельности, а также их идеи по совершенствованию образования.

Ключевые слова: Джадиды, духовное воспитание, педагогическая деятельность, просвещение, воспитание ребенка, национальные и общечеловеческие ценности.

MILLATNI NAJOT YO'LIGA BOSHLAGAN JADID MA'RIFATPARVARLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada millatni najot yo'lga boshlagan jadid ma'rifatparvarlari haqida to'xtalib o'tilib, Jadidchilik aslida ma'rifatparvarlik harakatining ko'rinishidir. Shuning uchun biz bu o'rinda masala bayonini ma'rifat va ma'rifatparvarlik tushunchalari va uning ahamiyatini izohlashdan boshlashni lozim topdik. Jadid ma'rifatparvarlarining ilmiy pedagogik faoliyatidagi ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari, ta'lim-tarbiyani takomillashtirishga doir g'oyalari to'g'risida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Jadidlar, ma'naviy tarbiya, pedagogik faoliyat, ma'rifat, farzand tarbiyasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar.

Kirish. Bugungi jahonda sodir bo'layotgan globallashuv jarayonida yoshlar ma'naviy-axloqiy qiyofasiga ta'sir ko'rsatayotgan destruktiv omillarni bartaraf etishda o'zlikni anglash, ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarni o'zida aks ettirgan ma'naviy merosni tadqiq etish va xalqqa yetkazish dolzarb ahamiyatga egadir. Ma'naviy hayotdagi tub o'zgarishlar, zamonga mos ravishda sog'lom fikrlaydigan, bugungi kun talablariga to'la javob beradigan inson kapitaliga e'tiborni kuchaytirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Ma'rifatparvarlarning ilgari surgan konseptual g'oyalari bugungi kunda ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyotga to'sqinlik qilayotgan muammolarning yechimi sifatida inson sha'ni va oriyatini himoya qiluvchi insonparvarlik, hurfiylik, diniy bag'rikenglik, millatlararo totuvlik g'oyalari yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, ularni ma'rifatga yetaklashda asosiy nazariy manbadir. Dunyo ilm-fanida buyuk mutafakkirlarning umumjahon taraqqiyotiga xizmat qiluvchi nazariy-fundamental, amaliy-metodologik ahamiyatga ega ma'naviy merosini o'rganish bo'yicha zamonaviy ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Ayniqsa, bunda jamiyatni ma'naviy taraqqiy ettirish, ta'lim tizimini isloh qilishda o'z davrining ilg'or taraqqiyparvar g'oyalari ilgari surgan allomalarning konstruktiv qarashlarini tadqiq etish bo'yicha olib borilayotgan ilmiy izlanishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan olganda ma'rifatparvarlarning konseptual ahamiyatga ega xalqni ma'rifatlilik, siyosiy tashabbuskorlik va harakatchanlik, hurfiylik, diniy bag'rikenglik, murosasozlik, tadbirkorlik kabi g'oyalari ijtimoiy-falsafiy ahamiyatini tadqiq etish bugungi kunda obyektiv zaruriyatdir.

Turkiston ma'rifatchilik maktabi o'zining boy o'tmishi va merosiga ega. Jadid ma'rifatparvarlari XIX asr oxirlarida faoliyat boshlab, mamlakatni, xalqni milliy zulm va qoloqlikdan xalos etishning yagona yo'li ma'rifatda deb bilganlar. Bu fidoyi mutafakkirlar mustabid tuzum va jaholatga, ma'naviy qullik va zulm-zo'rvonlikka qarshi bor kuchlari bilan kurash olib bordilar, dunyo kezib, dunyo xalqlarining ilmi, madaniyati bilan tanishib,

mustamlaka o'lkani, uning kishanlarini ilm chirog'i bilangina ozodlik tomon yetaklamog' mumkin deya hisobladilar. Shu boisdan ham dastlab yurtimizda maktab ta'limiga oid ham nazariy ham amaliy tomonlama maorif ishlarini rivojlantirishda shijoat namunasini ko'rsatib berdilar. Har bir pedagog borki, inson farzandini komillik sari yetaklaydi. Har qanday jamiyatning inqiroziyu tanazzuli, ravnaqiyu istiqboli uning maktabga ta'lim-tarbiyaga va ayniqsa, o'qituvchiga bo'lgan munosabati bilan o'lchanadi. Jadidlar o'z hisoblaridan maktablar ochib, yosh avlodni istiqolga tayyorladilar, she'r va maqolalar, sahna asarlari orqali milliy ongini shakllantirishga, milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini singdirishga urindilar. XIX asr oxirlari va XX asr boshlarida Turkistonda vujudga kelgan jadidchilik harakatlarining tepasida Maxmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdulla Qodiriy, So'fizoda, Xamza, Sadridin Ayniy, Tavallo singari xalqimizning o'nlab fidoyi farzandlari, shoiru adiblari, davlat va siyosat arboblari turgan edilar. Milliylik masalasi ham ularning faoliyatida hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan edi. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalanayotgan yosh kadrlar xususida "Tarixan ma'lum: Vatan va xalq taqdiriga tahdidlar kuchaygan vaziyatda aynan millat fidoyilari- uyg'oq qalbli ziyolilar, shoir va adiblar, san'at namoyondalari, ma'naviyat va ma'rifat sohasi xodimlari jasorat bilan maydonga chiqqanlar. Mamlakatimiz o'z taraqqiyotining yangi, yuksak bosqichiga kirayotgan xozirgi paytda bizga jadid bobolarimiz kabi G'arb ilm-fan yutuqlari bilan birga, milliy qadriyatlar ruhida tarbiya topgan yetuk kadrlar suv va havodek zarur, - deya ta'kidlaydilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jadidchilarning faoliyati negizida mustamlakachilikka qarshi, milliy istiqol g'oyasi maqsadlarini ko'rish mumkin edi, vaholangki, bu g'oyalar Sho'rolar hukumatiga ma'qul kelmagan. Natijada esa jadidlarga qarshi nihoyatda ayanchli ham ruhan, ham ma'nan,

ham jismonan ularni yo'qotish siyosati avj olib borgan edi. Buning natijasida ularning deyarli barchasi qatag'on qurbonlari bo'lgan edilar. Bugunda ma'rifarparvar jadidlarning bebaho asarlari, ilmiy, nazmiy va nasriy meroslari, ijtimoiy-falsafiy va axloqiy g'oyalari o'zbek xalqining ma'naviy ma'rifatini, milliy tarbiya, milliy qadriyatlar va milliy ongni yuksaltirish yo'lida xizmat qilib, yoshlar qalbida vatanga muhabbat va sadoqat tuyg'ularini tarbiyalab kelmoqda.

Turkiston jadidlari otasi, jadidchilikning yorqin bir vakili Mahmudxoja Behbudiy haqida Jadidshunos Begali Qosimovning ta'kidlashicha: "Mahmudxoja Behbudiy XX asr bo'sag'asidagi Turkiston orzu-armonlaridan biri sifatida maydonga keldi. U o'z davrining ijtimoiy-siyosiy harakatlarda faol qatnashgan yirik namoyondasi, yangi zamon o'zbek madaniyatining asoschilaridan edi". Turkiston jadidlarining tan olingan rahnamosi M.Behbudiy o'z uyida ochilgan "usuli jadid" maktabining butun moddiy harajatlarini o'z zimmasiga olgan. "Padarkush" ning sahnaga qo'yilishidan kelgan asosiy daromadni esa Samarqand, Qo'qon, Namangan, Toshkent, Kattaqo'rg'on va boshqa shaharlardagi "usuli jadid" maktablarining rivoji uchun hadya qilgan, bu maktablar uchun Behbudiyning o'zi "Muntaxabi jo'g'rofiya umumiy" (Qisqacha umumiy jo'g'rofiya), "Madxali jo'g'rofiya umro-qiy" (Ahli jo'g'rofiyasiga kirish), "Muxtasari jo'g'rofiyai Rusiy" (Rusiyaning qisqacha jo'g'rofiyasi), "Kitobul aftol" (Bolalar maktubi), "Muxtasari tarixi islom" (Islomning qisqacha tarixi), "Amaliyati islom" va "Yangi hisob" darsliklarini yaratgan hamda o'z mablag'iga matbaa ochib, maktab uchun darslik va qo'llanmalarini tekinga bosib tarqatgan. Samarqanddagi birinchi musulmon kutubxonasi va qiroatxonaning asosiy mablag'i ham Behbudiyning hisobidan chiqarilgan edi.

Tadqiqot metodologiyasi. Munavvar Qori Abdurashidxon o'g'li Turkiston o'lkasidagi aholini qanday ma'naviy-madaniy yashayotganini va undan qutulish choralari faqat maktab ta'lim-tarbiyasidagi keskin islohot bilan bog'liqligini to'g'ri anglagan holda chor hukumatining mustamlakachilik boshqaruv usuliga qarshi kurashda faollik ko'rsatadi: mana shu maqsad yo'lida Toshkentda ilg'or fikrli ziyolilar va turli guruhlardan iborat «Turon» jadidlar jamiyatini tashkil etadi, birgina maktab bilan cheklanmay, yana bir necha xususiy jadid maktabini ochadi. U yanada oldinga qadam tashlab, birinchi bo'lib, ikki yillik "Rushdiya" jadid maktabini ochib, hozirgi milliy dunyoviy o'rta maxsus ta'limga asos soladi. Bu maktab ham juda keng miqyosda boshqa joylarda tez rivojlanadi. Hatto "Lelin maktabi", "Muxtoriyat maktabi" deb ham nom beriladi. Munavvar qorining ikki bosqichli maktabi va boshqa jadid maktablarini ma'rifatga muhtoj xalq, ayniqsa, ilg'or ruhdagi yangi zamonaviy va muruvvatli boylar qo'llab-quvvatlaydi.

Munavvar qori Abdurashidxonovning ikki bosqichli jadid maktablari pulli bo'lgan, har bir bola uchun ota-onasi o'z imkoniyatiga ko'ra, ixtiyoriy ravishda 50 tiyindan bir yarim so'mgacha to'lov qilishi lozim bo'lgan, ya'ni jadid maorifining moddiy asosini xalqning o'zi ta'minlagan. Munavvar qori jadid maktablari uchun dastur va darsliklarni ham ilk bor o'zi ishlab chiqadi. Masalan, "Adibi avval", - Alifbo darsligi (1907), "Adibi soniy" (1907), "O'qish kitobi", "Yer yuzi", 3-4-sinflar uchun "Geografiya" darsligi (1908), "Havojiy diniya", "Til saboqlari"

ADABIYOTLAR

1. SH.M.Mirziyoyev "Ma'naviy hayotimizda yangi islohotlar davri" // Xalq so'zi 2023 yil 23-dekabr, № 274 (8617)
2. Sh.E.Hamroyev Saidrasul Aziziyning "Ustodi avval" darsligining tarbiyaviy imkoniyatlari // "Экономика и социум" №3(106)-1 2023
3. B.Qosimov "Karvonboshi - Mahmudxoja Behbudiy "Tanlangan asarlar". // Toshkent. "Ma'naviyat" 2006-yil
4. M.Abdurashidxonov. Xotiralarimdan (Jadidchilik tarixidan lavhalar). // Sharq 2001
5. M.Behbudiy Muhtaram yoshlarga murojaat. // Oyna-1914
6. Elektron resurslar:
7. <https://president.uz>
8. <https://www.iupr.ru>
9. <http://press.natlib.uz>

(1925) darsliklari, "Tajvid" - Qur'oni karimni o'qish qoidalari va "Sabzavor" adabiy to'plami va boshqa shu kabi asarlari qayta-qayta chop etilib, juda keng tarqaladi. Munavvar qorining asosiy maqsadlaridan biri va eng muhimi, mutaassiblashib, davr talablariga javob bermaydigan xalq maorifini butunlay isloh qilib, yangi zamon talablariga to'g'ri keladigan, xalq va millat manfaatlariga mos diniy va dunyoviylikka asoslangan boshlang'ich, o'rta maxsus va oliy ta'lim tizimini yaratishdan iborat bo'lgan. Bu o'rinda Munavvar qori Abdurashidxonovning ishbilarmonlik, tashabbuskorlik va siyosatdonlik sa'y-harakatlari muhim ahamiyatga ega bo'lib, hozirgi zamondagi uch bosqichli milliy ta'lim tizimiga asos solganiga tarix guvohidir. Shuni ta'kidlash kerakki, Munavvar qori ko'p tarmoqli jadidchilik harakatining barcha sohalarini shakllanib rivoj topishida o'zining salmoqli o'rniga ega bo'lib tarixda qoldi.

Tahlil va natijalar. Toshkentdagi jadidlar harakatining faol vakillaridan yana biri Saidrasul Saidaziziy (1866-1933)ning ham ma'rifatparvarlik faoliyati jadid tarbiyashunosligi taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega. Saidrasul Aziziy o'zbek pedagogikasi tarixida «islohotchi pedagog» nomi bilan shuhrat qozongan. U o'z muallimlik faoliyatini Shayhontohurdagi 1-o'rus-tuzem maktabida, so'ngra Turkiston o'qituvchilar seminariyasida sarta (o'zbek) tilidan dars berishdan boshlagan. Ana shu davrda Gramentitskiy va V.P.Nalivkinlar Saidrasul Saidaziziyga «Musulmoncha sinf»da o'zbekcha xat-savod o'rgatish yuzasidan darslik yozishni topshirganlar, 1900 yili «Ustozi avval» kitobini yozadi va kitobning birinchi nashri 3000 nusxada chiqadi. Bu darslik 1917 yilgacha 17 marta nashr qilinib, Turkiston o'lkasida yuzlab yangi usuldagi «Usuli savtiya (tovush usuli) maktablari»ning ochilishiga sabab bo'ladi. Aziziy o'z ijodini shoir sifatida boshlaydi, u yangi maktablarni (tovush usuli) «usuli savtiya» maktablari deb atadi. Bular o'zbek pedagogikasi va metodikasida reforma yasadi. Aziziy «usuli savtiya»ning asoschilaridan biri sifatida shuhrat topadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkin, jadidchilik harakatlari Turkiston yoshlarining milliy, madaniy ijtimoiy uyg'onishida va ravnaqida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Zamonning dolzarb masalalarini, hayotning muammolarini ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy yo'l bilan yechish yo'llarini jadidlar o'z maqola va asarlarida ko'rsatib berganlar. Bu asarlar yoshlarni o'qishga, bilim olishga va amaliyot bilan bog'liq jarayonlarga jalb etish, madaniy ma'naviy saviyasini yuksaltirishga chorlaydi. Jahon taraqqiyoti yutuqlarini Turkistonga olib kelish istagida ulardan Vatan uchun xizmat qiladigan yetuk olimlar, zamonaviy bilimdon mutaxassislar, madaniyat arboblari yetishib chiqib, ular yurtini obod, farovon etishlariga ishonganlar. Bugungi zaminda jadid ma'rifatparvarlari ozru qilgan ozod va obod diyorimizda ta'lim-tarbiya tizimining milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan hamohang bo'lishligiga katta e'tibor berilmoqda. Darhaqiqat, milliy g'oya, millat tafakkurining eng ilg'or namunalari aks ettirgan darslik va qo'llanmalar tuzish, xorijiy tillarni mukammal bilish, kasb-hunar o'rgatish kabi masalalar o'z vaqtida Jadidlarni o'ylantirib kelgan hamda ularning bu yo'lidagi bevosita harakatlari faoliyatimizning zamonaviy intellektual taraqqiyoti uchun paydevor bo'lishiga zamin yaratadi.

Makhliyo UMAROVA,

Uzbekistan State World Languages University Doctor of philological sciences, professor

E-mail: umarovamakhliyo76@gmail.com

The review is from USWLU professor, DSc D.M.Teshabayeva

THE RELATIONSHIP AMONG THE WRITER, THE READER, AND REALITY

Annotation

This article deals with the significance of relationships among reader, writer and reality in a literary work. The main focus will be on the importance of literary creative writing of a person. Furthermore, it highlights the core difficulties that students encounter with while writing the literary work. There should be connections between a reader and a writer. Some experiments' results are employed to support the given information in the article. All of these features are proved by reliable resources and valid examples.

Key words: Creative writing, reader's attitude, difficulties with writing, writing structure, experiment results, author's view.

ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ПИСАТЕЛЕМ, ЧИТАТЕЛЕМ И РЕАЛЬНОСТЬЮ

Аннотация

В этой статье рассматривается значение отношений между читателем, писателем и реальностью в литературном произведении. Основное внимание будет уделено важности творческого письма человека. Кроме того, в ней подчеркиваются основные трудности, с которыми сталкиваются студенты при написании литературного произведения. Между читателем и писателем должны быть связи. Некоторые результаты экспериментов используются для подтверждения данной информации в статье. Все эти особенности подтверждаются надежными источниками и обоснованными примерами.

Ключевые слова: Творческая литература, отношение читателя, трудности с письмом, структура письма, результаты эксперимента, точка зрения автора.

YOZUVCHI, KITOBXON VA HAQIQAT O'RTASIDAGI MUNOSABAT

Annotatsiya

Ushbu maqolada adabiy asarda oquvchi, yozuvchi va voqelik o'rtasidagi munosabatlarning ahamiyatini tahlil qiladi. Asosiy e'tibor insonning ijodiy yozishining ahamiyatiga qaratiladi. Bundan tashqari, u adabiy asar yozishda talabalar duch keladigan asosiy qiyinchiliklarni ta'kidlaydi. O'quvchi va yozuvchi o'rtasida aloqalar bo'lishi kerak. Maqolada ushbu ma'lumotlarni tasdiqlash uchun ba'zi eksperimental natijalar qo'llaniladi. Bu xususiyatlarning barchasi ishonchli manbalar va misollar bilan tasdiqlangan.

Kalit so'zlar: Badiiy ijod, o'quvchi munosabati, yozishdagi qiyinchiliklar, yozuv tuzilishi, tajriba natijalari, muallifning nuqtai nazari.

Introduction. The relationship among the writer, the reader, and reality is foundational in literature. It can be understood through various theoretical lenses. This triadic interaction shapes how stories are created, interpreted, and understood. Each element influences the others, creating a rich tapestry of meaning and interpretation. You can discover an enormous amount about writing from reading books, novels and stories of all kinds. When you read, think consciously about the way the book is written [4]. Writers communicate ideas, emotions, and narratives through their texts, intending to evoke responses from readers.

Writers craft narratives influenced by their thoughts, emotions, and experiences. They filter reality through their unique lens, shaping characters and plots that reflect their views. The motivations behind writing—whether to entertain, provoke thought, or convey truths—drive the narrative. The writer's personal experiences, beliefs, and cultural context influence their writing. This reality shapes the themes and characters they create. Writers often embed their intentions—whether to challenge societal norms, reflect on personal experiences, or explore universal truths—into their narratives.

Writing is so absorbing and involving that it can make you feel more alive – concentrated yet euphoric. The process focuses at the same time as it distracts; the routine of its absorptions is addictive. It can also recreate in you something you may have lost without noticing or glimpse when you are reading a rewarding book: your sense for wonder. Certainly, the process of writing is often more rewarding than the outcome, although, when you capture something luminous, that sense of discovery and wonder swims through the words and leaps in the page. There is a pleasure in precision; in solving and resolving the riddles of your syntax and voice; and in the choices of what to lose and what to allow [6].

Literature Review. A wide variety of books and scientific articles are employed in this article to prove the accuracy of the given information and to support given discussions. The main one has been “Creative Writing For Dummies” by Maggie Hamand (2009). It is mainly employed to emphasize the main significance of writing and to provide main methods for enhancing the creative writing. Also, the scientific book by Morley D (2007) is also a principal source to discover the main steps of creative writing process. More importantly, the experiments and observations in his book provided very clear examples for my article. Moreover, the book “Creative writing” by Adele Ramet (2001) was is significance in terms of differentiating the stages of process of creative writing and relationships among reader, reality and writer. He gave explanation the nature of writing by stating the importance of thinking, drafting and revising steps that are essential for writing a paragraph. Additionally, “Techniques in teaching writing” by Raimes A. T. (1983) is indispensable to focus on this term and its meaning. He described the term process of creative writing by connections of writers' ability, readers attitude and description of reality.

Research methodology. The analysis of the role of the creative writing in the improvement of writing literary work can be studied employing a variety of methods, such as comparing-contrasting, analyzing the results of experiments and surveys and making conclusions with observations. First of all, the method of comparing and contrasting is implemented by making reasonable comparisons between studied information that assists to find major issues in learning the ability to write novels, short stories or any kind of lyrical works and by doing so practical writing methods. Research methodology in creative writing involves the systematic approach to gathering information, analyzing it, and applying it to enhance the creative process. Creative writing

involves crafting narratives, poetry, scripts, and other forms of artistic expression. Research in this field can explore techniques, influences, and the impact of creative writing on individuals and society. This research methodology aims to provide a comprehensive framework for studying creative writing. By integrating qualitative and quantitative approaches, it seeks to deepen understanding of the creative process and its broader implications. The books «The Writing Life" by Annie Dillard and "Writing Down the Bones: Freeing the Writer Within" by Natalie Goldberg was taken as an example. The purpose was to enhance the quality of teaching methods of creative writing and notice differences. So, Creative writing is any writing that goes outside the bounds of normal professional, journalistic, academic, or technical forms of literature, typically identified by an emphasis on narrative craft, character development, and the use of literary tropes or with various traditions of poetry and poetics. Analyzing these two sources is helpful to see the certain benefits of this teaching method. In this article, reasonable conclusions are made based on observing the statistics, facts and results of experiments.

Analysis and results. It is certainly true that writing skill has been vital in English classroom. Although its significance, many English language teachers know less about teaching methods of writing skill [7]. As a writer, your aim is to create convincing characters to whom readers can relate, and so you need to portray people who inhabit real bodies and live in a believably physical world. After all, the alternative is to write about characters who exist in a vacuum – people readers just can't care about or engage with. Surprisingly often, writers forget that their characters are human and limited by physical constraints. They give a few superficial details – hair colour, eye colour, height – and then for the rest of the story more or less forget them [5].

Whatever your writing interest may be, fiction or nonfiction, literary novels or specialist articles, you should read anything and everything in your chosen genre [1].

Readers bring their own experiences and contexts to the text, shaping their understanding and emotional response. The act of reading is interactive; readers fill in gaps, connect with characters, and derive personal meaning. Each reader's background influences their interpretation, resulting in varied understandings of the same text. The social, cultural, and historical context informs both the writer's creation and the reader's interpretation. Readers engage with the text, interpreting and responding to the writer's message, which creates a dialogue between the two.

Readers approach texts with their backgrounds, experiences, and perspectives, which affects how they understand and connect with the narrative. Reading is an active process where readers create meaning, filling in gaps and interpreting themes based on their realities. Each reader brings their own background, emotions, and experiences, leading to diverse interpretations of the same text. Readers play an active role in meaning-making, filling in gaps and creating connections based on their perspectives. Writers create characters and situations that resonate with readers, fostering empathy and emotional

connections. Literature often reflects universal themes, allowing readers to find common ground with the writer's vision.

The time and place in which a story is written and read provide a shared reality that influences both the writer's creation and the reader's interpretation. Literature often acts as a mirror to society, prompting readers to reflect on their own realities and the world around them. The secret of good writing is to make readers forget that they're looking at words on a page, and to tell your story in a way that enables them to 'see' the scene, the characters, the setting and everything that happens in their mind's eye – as if they're watching a film or, even better, experiencing the scene themselves. One way to help yourself do this is to use objects and images to create a more concrete reality [5].

The rise of creative writing has reinstated a reality to one aspect of higher education and the writer's place within it. Now it needs to synthesise the teaching of 'making' with ensuring that we can do so with the respect – and understanding – of our fellow teachers and fellow students both inside and outside the academy. How we do that depends on how far we want to go, and on the standards we intend to set. It also depends on the seriousness of that intent, and on how serious the writers and poets are who do the teaching [6].

Real-world experiences lend credibility to narratives, allowing readers to relate more deeply. Literature often mirrors societal issues, prompting readers to reflect on their realities. The interplay between the writer, the reader, and reality enriches the literary experience. This dynamic relationship not only shapes narratives but also fosters understanding and connection across diverse perspectives.

Conclusion. This article mainly focuses on the significance of creative writing skill, its impact on overall language skill and analyzes the main difficulties related to the relations among reader, writer and reality. The main feature of the article is the study of the process of writing literary book and the main connections of the writer and the reader and their ability. This paper also shows the benefits of this view in literary process.

Incorporating real-world experiences into creative writing enriches narratives and enhances authenticity. Real-world experiences play a crucial role in creative writing, enhancing authenticity, relatability, and emotional resonance. By weaving these experiences into their narratives, writers can create compelling stories that connect deeply with readers. Everyday life is a rich source of inspiration for storytelling. By observing, engaging, and reflecting on daily experiences, you can uncover unique narratives that resonate with readers and bring authenticity to your writing. Contrasting settings in literature serve to deepen themes, develop characters, and create tension. By examining these examples, readers can appreciate how setting influences narrative dynamics and meaning.

It can be concluded that different genres create distinct relationships between writers and readers, influencing expectations, emotional connections, and interpretative frameworks. Understanding these dynamics enriches the overall reading experience and highlights the varied ways stories can resonate with audiences.

REFERENCES

1. Adele Ramet. Creative writing. Begbroke, Oxford OX5 1RX, United Kingdom. info@howtobooks.co.uk p.9.
2. Belindo H. "Effectiveness of Using the Process Approach to Teach Writing in Six Hong Kong Primary Classrooms". T., Working Papers in English and Communication, 2006.
3. Byrne D. Teaching writing skills. T., Longman Group UK Limited, 1988.
4. Harmer J. "How to Teach Writing". T., England: Pearson Education Limited, 2004.
5. Maggie Hamand. Creative Writing For Dummies. 2009. y John Wiley & Sons, Ltd, Chichester, West Sussex
6. Morley D. The Cambridge Introduction to Creative Writing. - Cambridge University Press, 2007.
7. Natalie Goldberg "The Writing Life" by Annie Dillard and "Writing Down the Bones: Freeing the Writer Within"
8. Raimes A. "Techniques in teaching writing". T., Oxford University Press, 1983.
9. Umarova, Makhliyo Yunusovna. "PAINTING THE PICTURE WITH DESCRIPTION IN LITERARY WORK." Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal 5.03 (2024): 404-411.
10. <https://kulturehub.com/the-unique-relationship-between-writer-and-reader/>
11. <https://nikolascott.com/connection-reader-writer/>

Farruh USMANOV,

Samarkand State Institute of Foreign Languages Senior teacher of the department of English Philology PhD

E-mail: ufarruh16@gmail.com

Based on the review of SamSIFL, PhD. Associate professor, M.M.Oblokulova

THE PROBLEM OF CONCEPTUAL METAPHOR AND LINGUISTIC EXPRESSIONS

Annotation

The article deals the metaphors are considered to be one such type of linguistic deviation that leads to foregrounding and defamiliarization. However, the assumption that these violations are deliberately used for the sake of drawing attention to their status as being violations becomes problematic when considered in light of the findings of Conceptual Metaphor Theory.

Key words: Metaphor, conceptual, concept, structure, phenomenon, linguistic expressions.

ПРОБЛЕМА КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МЕТАФОРЫ И ЯЗЫКОВЫХ ВЫРАЖЕНИЙ

Аннотация

В статье рассматривается, что метафоры рассматриваются как один из видов языковых отклонений, который приводит к выделению на первый план и диффамиларизации. Однако предположение о том, что эти нарушения намеренно используются для привлечения внимания к их статусу как нарушений, становится проблематичным, если рассматривать их в свете выводов теории концептуальной метафоры.

Ключевые слова: Метафора, концепт, концепция, структура, феномен, языковые выражения.

KONTSEPTUAL METAFORA VA LINGVISTIK IBORALAR MUAMMOSI

Annotatsiya

Maqolada metafora lingvistik og'ishlarning turlaridan biri sifatida qaralishi va bu ta'kidlash va demarizatsiyaga olib kelishi haqida keltirilgan. Biroq, bu qoidabuzarliklar ataylab ularning holatiga e'tiborni jalb qilish uchun ishlatilgan degan taxmin, kontseptual metafora nazariyasi nuqtai nazaridan qaralganda, buzilishlar muammoli bo'lib qoladi.

Kalit so'zlar: Metafora, tushuncha, tushuncha, struktura, hodisa, lingvistik iboralar.

Introduction. Cognitive analysis of the literary text involves some cognitive principles of distribution the information in the text. One of the principles is the principle of iconicity which presupposes a correspondence between the picture of the world and representation of it in the language. Iconicity is the conceived similarity between a form of language and its meaning. There are three iconic principles:

1) The principle of sequential order - the sequential order of events described is mirrored in the speech chain. Under the principle of sequential order, we tend to map the order that events occur in a sentence to the order in which they occur in real life. Finally, a classical example of the principle of sequential order comes from Latin, namely the famous sentence spoken by Julius Caesar in 47 BC. If the sentences encode chronologically ordered events, the sequence of sentences corresponds to the chronological order of events.

2) The principle of quantity: A larger chunk of information will be given a larger chunk of code. Less predictable information will be given more coding

material. More important information will be given more coding material.

3) The principle of proximity: conceptual distance tends to match with linguistic distance. "Entities that are closer together functionally, conceptually, or cognitively will be placed closer together at the code level, i.e., temporally or spatially. Functional operators will be placed closest, temporally or spatially at the code level, to the conceptual unit to which they are most relevant".

Another cognitive principle in the selection of information is foregrounding. The notion of foregrounding was first introduced by Prague linguistic circle and now this notion is widely used in constructing literary text. Foregrounding in literary texts strikes reader's interest and captures their attention. It is a device that highlights certain aspects of the text, establishes the hierarchy of meanings, themes, bringing some to the fore, and shifting others to the background [6].

Literature review. According to Lakoff and Johnson [4] metaphor exists at the level of culture, social relations, and individual here-and-now experience. For Lakoff, the locus of metaphor is not in language at all but in the way we conceptualise one mental domain in terms of another. The view that metaphor plays a fundamental structural role in organizing our conceptual systems, rather than serving a deviant rhetorical effect, is now generally accepted. Nonetheless, the traditional assumptions of metaphor would deserve to recall briefly as follows:

- All everyday language is literal, and none is metaphorical.

- All concepts entailing full comprehending can be realised literally, without metaphor.

- Only literal language can be true.

The reason for the distinction of significance between this traditional view and contemporary tenet is based on the discovery of the phenomenon conceptual metaphor. It is the very system of metaphor that our conceptual system employed so in an intensive way in daily life, mostly for the abstract concepts. In any languages there are numerous instances that are necessarily and spontaneously used in everyday life but not for rhetorical purposes.

The past many years have seen a radical reappraisal of the role of metaphor

in both language, and general cognitive processing. Once viewed as a peripheral and somewhat aberrant or deviant phenomenon, metaphor is now recognized to play a central role in the organization and acquisition of conceptual structure. From this perspective, language is viewed as fundamentally metaphorical in nature and metaphor is given a central role in the development of conceptual structure. The idea that the conceptual metaphors systematically structure the way that many domains are understood has subsequently been used to help explain, among other things, the nature of emotion concepts [3, 77] and the meaning of idioms [2]. A conceptual metaphor is a generalization that can be inferred from diverse surface forms of language to inferred system of thoughts [1].

Research Methodology. Conceptual metaphors typically employ a more abstract concept as target and a more concrete or physical concept as their source. For instance, metaphors such as 'the days – the more abstract or target concept- ahead' or 'giving my time' rely on more concrete concepts, thus expressing time as a -more concrete- path into physical space or as a substance -that can be handled and offered as a gift. Different conceptual metaphors tend to be invoked when the speaker is trying to make a case for a certain point of view or course of action. For instance, we associate 'the days ahead' more with leadership, and 'giving my time' more with bargaining – if time is a substance, clearly, it should be treated for things of substance, and this metaphor makes that more obvious than the path metaphor. Selection of such metaphors tends to be directed by a subconscious or implicit purpose, in the mind of him or her who chooses them.

Discussion and results. A conceptual domain is any coherent organization of experience. To see these target domains by making use of such source domains as war, journey, food, it is worth considering some classic examples of each from Lakoff and Johnson. The small capitals for the statement of conceptual metaphors and italics for metaphorical linguistic expressions [4]:

AN ARGUMENT IS WAR.

Your claims are indefensible.

He *a/lacked every weak point in my argument.*

His criticisms were right on lodge.

I demolished his argument.

If you use that strategy, he'll wipe you out.

He shot down all of my arguments.

LOVE IS A JOURNEY.

Look how far we've come.

We're at a crossroads.

We'll just have to go our separate ways.

We can't turn back now.

I don't think this relationship is going anywhere.

Where are we?

This relationship is a dead – end street.

We're just spinning our wheels.

Our marriage is on the rocks.

We've gotten off the track.

THEORIES ARE BUILDINGS.

Is that the foundation for your theory?

The theory needs more support.

We need to construct a strong argument for that.

We need to *blttr*ress the theory with solid arguments.

So far we have put together only the framework of the theory.

IDEAS ARE FOOD.

All this paper has in it are raw facts, half-baked ideas, and warmed-over theories.

There are too many facts here for me to digest them all.

I just can't swallow that claim.

That's food for thought.

She devoured the book.

Let's let that idea simmer on the back burner for a while.

Let me stew over that for a while.

As for the relationship between the conceptual metaphor and the

metaphorical linguistic expression, the linguistic expressions (i.e., ways of talking) make explicit, or are manifestations of, and the conceptual metaphors (i.e., ways of thinking). Kövecses Z. points out this nexus "it is the metaphorical linguistic expressions that reveal the existence a/the conceptual metaphor" [3].

For example, the conceptual metaphor LIFE (target) IS A JOURNEY (source) motivates common linguistic metaphors such as we're on the right (wrong) track (path), we've come too far down this road to turn back now, he's looking for a change of direction, and a great many more typical everyday expressions as well as more elaborate extensions that occur in poetic language. Through these linguistic instances it is strongly possible to hypothesize the existence of a wide range of conceptual forms.

All the expressions above use different words and since it are much more than a linguistic device it becomes possible to talk about them as fundamentally the same metaphor. Lakoff

suggested that metaphors create meaning [4]: Conceptual systems are projected from a familiar concrete or "embodied" domain to a more abstract domain. In contrast, Murphy puts forward that metaphors do not provide new structure for the target domain, but rather display a structural parallelism between these two domains.

Gibbs states that image schemas emerge throughout "sensorimotoractivity" as we use metaphors to group kinds of experience (my consciousness was raised), to orientate ourselves (life is a war), to convey expression through the senses (my head was electrified by her eyes), to describe learning (it had a germ of truth in it), etc. Even ideas are commonly pictured as objects (I just can't swallow that claim), as containers (We couldn't get anything out of that conversation), or as things to be transferred (he got the idea across). Moreover, this schema helps motivate some of the complex ways that people structure single abstract concepts [2]. For instance, the conceptual metaphor ANGER IS HEATED FLUID IN A CONTAINER takes the image schema for CONTAINMENT as part of its source domain and maps this image-schematic structure onto anger. Thus, people know that when the intensity of anger increases, the fluid in the container rises (e.g. The manager's pent-up anger welled lip inside of him), people know that intense heat produces steam and this creates pressure in the container (e.g. He was bursting anger), and people know that when the pressure of the container becomes too high, it explodes (e.g. The boss blew up at me).

If metaphors were merely linguistic expressions, we would expect different linguistic expressions to be different metaphors. Thus, "We've hit a dead-end street" would constitute one metaphor. "We can't turn back now" would constitute another, entirely different metaphor. "Their marriage is on the rocks" would involve still a different metaphor and dozens of examples. Yet we don't seem to have dozens of different metaphors here. We have one metaphor, in which love is conceptualized as a journey.

Considering this case, constituent elements of plants correspond systematically to constituent elements of social organizations, such as companies, and the words that are used about plants are employed systematically in connection with organizations. In the light of this, when we know a conceptual metaphor, we use the linguistic expressions that reflect it in a way that we do not violate the mappings that are set for the linguistic community. As Kövecses Z. points out "not any element of B can be mapped onto any element of A. The linguistic expressions used metaphorically must conform to established mappings, or correspondences, between the source and the target" [3].

Nevertheless, it must be borne in mind that the mappings between A and B, and can be partial. Just one part of concept B is mapped onto target and only a part target A is involved in the mappings from B. In case a source domain is applied to a target domain, not all aspects of the target but some parts of the target are brought into focus. For example, THE MIND IS A BRITTLE OBJECT metaphor the expressions "The incident shattered her", "We have to handle him with a care due to his wife's death" or "he has cracked up" the centre attention is on the aspect that it may be called, as Kövecses illustrates, "psychological strength". That is, when a metaphor focuses on one aspect of a target concept, it highlights that or those aspect (s), and the other aspects of the same concept are hidden that is, it becomes out or focuses. Highlighting and hiding presuppose each other [3].

How a metaphorical concept can hide an aspect of our experience can be seen in what Michael Reddy called the "conduit metaphor. Reddy observes that our language about language is structured roughly by the following complex metaphor [7]:

IDEAS (or MEANINGS) ARE OBJECTS,
LINGUISTIC EXPRESSIONS ARE CONTAINERS,
COMMUNICATION IS SENDING.

Conduit metaphor can precisely be said of any sentence, yet there are some cases that context does matter. As an example, a famous record in an actual conversation by Pamela Downing may be given:

"Please sit in the apple-juice seat"

Independently this sentence is not of meaning at all, since the expression "apple juice seat" is not a conventional way of use. But the sentence makes a good sense in the context where it is

used, Your guest is ready for breakfast. There are four place settings, three with orange juice and just one with apple juice. It is clear what the apple-juice seat is. These examples display that the metaphorical concepts given provide with a partial understanding, and this metaphorical structuring is partial not total; if it were so one concept would actually be the other, not solely be understood in terms of it. On the other hand, metaphorical concepts in the form of figurative, poetic, or ornamental etc. can be extended beyond the literal way of thinking and use. That is why, a concept is structured by a metaphor, the way it IS partially structured and that it can be extended in some ways.

As Kovecses points out the metaphorical expressions are regarded as the linguistic realizations or manifestations of underlying conceptual metaphors. Nevertheless, conceptual metaphors may be realized in diverse ways, not only in language but also in many human experiences such as literature, movies,

symbols, advertisements, and politics or in social institutions etc. [3].

However, the question arises whether all conceptual metaphors are like the ones that have been scrutinized so far. There are different kinds of conceptual metaphor and it is possible to subsume metaphors in different ways. These include classifications according to the conventionality, function, nature and level of generality of metaphor. It is indeed possible to classify metaphors in several other ways but these ways are of a special importance in the cognitive linguistic vi

Conclusion. Summing up of all what has just been said we can conclude that conceptual structure is not merely a matter of the intellect - it involves all the natural dimensions of our experience, including aspects of our sense experiences: colour, shape, texture, sound, etc.

REFERENCES

1. Cameron L. Identifying and describing metaphor in spoken discourse data. In: L. Cameron and G. Low (eds), *Researching and applying metaphor*, Cambridge: Cambridge University Press. 2002. – P. 105-132.
2. Gibbs R. W. Introspection and cognitive linguistics: Should we trust our own intuitions? *Annual Review of Cognitive Linguistics* 4, 2006. – P. 135-152.
3. Kövecses Z. *Metaphors of anger, pride, and love: A lexical approach*. Amsterdam: John Benjamins. 2003. – 197 p.
4. Lakoff G. and Johnson M. *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to western thought*. New York: Basic Books. 1980. – 163 p.
5. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики // *Известия АН. Серия литературы и языка*, том 63, № 3, 2004.
6. <https://sites.google.com/site/derzispit/6-speak-on-the-stylistic-analysis-on-the-graphic-level>
7. <http://www.etymonline.com>

UDK:519.765

Zahridin XAITQULOV,

Uzbekistan State University of World Languages Teacher of the Department of Theoretical,

E-mail: haiikulovzahridin@gmail.com

Based on the review of E. Avezov PhD Head of Foreign languages Department, University of Science and Technologies.

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF AUTOMATIC TEXT TRANSLATION (IN THE EXAMPLE OF ELECTRONIC PROGRAMS IN SOCIAL NETWORKS)

Annotation

Translation theory is the study of the principles of correct translation. Although different languages encode information differently, translation theory provides translators with a solid foundation of linguistic knowledge to determine effective ways of preserving meaning using the most appropriate forms of each language. The practice of translation includes theoretical knowledge in the field of translation and implements its practical translation tasks. Currently, translation automation, machine translation, and electronic corpora are used to provide a wide range of translation possibilities. The prospects for the development of machine translation are related to the further development and in-depth study of the theory and practice of machine and human translation. Currently, the need for translation is provided by several computer-generated translation programs. The quality of translations of daily news and other materials delivered to consumers through the media. Media is one of the urgent issues of today's issues. In addition, translators and linguists should also focus on how bilingual translations on social networks are given correctly or incorrectly. Therefore, this article deals with the analysis of the translated texts in English and Uzbek provided in social networks and the theoretical and practical aspects of the information provided directly to consumers through automated programs.

Key words: Automatic text, machine translation, fundamental system, corpus, social network, bilingual translation, text analysis, electronic program, E-translation programs.

AVTOMATIK MATN TARJIMASINING NAZARIY VA AMALIY ASPEKTLARI (IJTIMOIY TARMOQLARDAGI ELEKTRON DASTURLAR MISOLIDA)

Annotatsiya

Tarjima nazariyasi to'g'ri tarjima tamoyillarini o'rganuvchi fanidir. Turli tillar ma'lumotni turlicha kodlashiga qaramasdan, tarjima nazariyasi tarjimonlarga lingvistik bilimlarning mustahkam poydevorini ta'minlash orqali har bir tilning eng mos shakllaridan foydalangan holda ma'noni saqlab qolishning samarali usullarini aniqlash imkonini beradi. Tarjima amaliyoti esa tarjima sohasidagi nazariy bilimlarni o'zida jamlagan holda uning amaliy jihatdan tarjima qilish vazifalarni amalga oshiradi. Hozirgi vaqtda tarjimani avtomatlashtirish, mashina tarjimasi, elektron korpuslardan foydalangan holda tarjimaning keng imkoniyatlari amalga oshirilib kelinmoqda. Mashina tarjimasining rivojlanish istiqbollari mashina va inson tarjima nazariyasi va amaliyotini yanada rivojlantirish va chuqur o'rganish bilan bog'liq. Hozirda tarjimaga bo'lgan ehtiyojni kompyuterda yaratilgan bir nechta tarjimon dasturlari orqali ta'minlanib kelinmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda kunlik yangrayotgan yangiliklar, media orqali istemolchilarga yetqazib berilayotgan materillarning boshqa tiladagi tarjimalarining sifati ekanligi bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lib kelmoqda. Qolaversa, ijtimoiy tarmoqdagi bilingual tarjimalar qay tarzda to'g'ri yoki noto'g'ri berilayotgani tarjimon olimlarni qolaversa tilshunos olimlarning ham diqqat markazida bo'lishi kerak, bizninghcha. Shunday ekan, ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlarda berilayotgan ingliz va o'zbek tillaridagi tarjima matnlarining tahlili va istemolchilar uchun taqdim etilayotgan avtomatlashtirilgan dasturlar orqali to'g'ridan-to'g'ri yetkazib berilayotgan ma'lumotlarning nazariy va amaliy jihatlari tahlilga tortilgan.

Kirish so'zlar: Avtomatik matn, mashina tarjimasi, fundamental tizim, korpus, ijtimoiy tarmoq, bilingval tarjima, matn tahlili, elektron dastur, e-tarjimon dasturlari.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АВТОМАТИЧЕСКОГО ПЕРЕВОДА ТЕКСТА (НА ПРИМЕРЕ ЭЛЕКТРОННЫХ ПРОГРАММ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ)

Аннотация

Теория перевода это изучение принципов правильного перевода. Хотя разные языки кодируют информацию по-разному, теория перевода дает переводчикам прочную основу лингвистических знаний для определения эффективных способов сохранения смысла с использованием наиболее подходящих форм каждого языка. Практика перевода включает теоретические знания в области перевода и реализует свои практические переводческие задачи. В настоящее время автоматизация перевода, машинный перевод и электронные корпуса используются для предоставления широкого спектра возможностей перевода. Ученые по всему миру предпочли автоматизировать перевод путем его кодирования, и спустя несколько лет мы стали свидетелями того, как это открытие эффективно дает свои результаты. Перспективы развития машинного перевода связаны с дальнейшим развитием и углубленным изучением теории и практики машинного и человеческого перевода. В настоящее время потребность в переводе обеспечивается несколькими программами компьютерного перевода. Качество переводов ежедневных новостей и других материалов, доставляемых потребителям через средства массовой информации. Медиа является одним из актуальных вопросов сегодняшнего дня. Кроме того, переводчики и лингвисты должны также сосредоточиться на том, насколько правильно или неправильно даются двуязычные переводы в социальных сетях. Поэтому в данной статье рассматривается анализ переведенных текстов на английском и узбекском языках, предоставляемых в социальных сетях, а также теоретические и практические аспекты информации, предоставляемой непосредственно потребителям через автоматизированные программы.

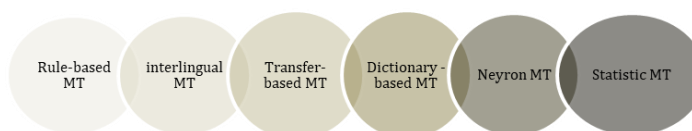
Ключевые слова: Автоматический текст, машинный перевод, фундаментальная система, корпус, социальная сеть, двуязычный перевод, анализ текста, электронная программа, программы электронного перевода.

Introduction. Today, computer technology helps to make people's lives easier in many areas of their activities. It optimizes our work and helps reduce physical and intellectual costs. In addition, the results of the survey show that most users use computers for work and to translate important documents for their professionals. In the present day, the translation of the information needed by the representatives of each field through electronic translation programs has become very popular. As a result, time efficiency, satisfaction with the need for translation, and the ability to translate highly personal documents can be easily translated into electronic translation programs.

It should also be noted that following the development of the Internet, several specialties, fields, and other such professions have their electronic website. In addition, the circulation of information on daily social networks is growing very quickly in pictures. Automatic electronic translator software is the mainstay of information exchange in several languages. These translation programs have several advantages, such as an e-library that includes several databases. In addition, one of the advantages of automatic translation in social networks is that saving time is one of the personal tasks that should be done with the help of the program. When using automatic translation, the task to be performed by consumers is to edit and save the resulting translation data. It follows that one of the main advantages of automatic translation software is that consumers do not pay anything to receive the translation [1]. On the other hand, there are software products and online services that fall into the field of so-called automatic translation. These are all kinds of programs or sites that provide automatic translation services to one degree or another. Automatic translation is an action performed on a computer to transform text in one natural language into text equivalent in content in another language, as well as the result of such an action [2].

Literature review. The invention of machine translation plays an important role in the advantages of automatic translation programs mentioned above. In this regard, from the 1940s to the 20th century, the theory and practice of the invention of natural language processing and machine translation attracted world Diagram 1.

Diagram 1. Methods of automated translation.

It is also vital to note that, the first generation of machine translation systems, based on word-for-word and phrase-by-phrase algorithms, began to be experimented with. The capabilities of these systems are determined by the available size of dictionaries, which directly depends on the size of the computer memory (CM) [6].

Discussions and Results. With automatic translation, the following forms of interaction between a computer and a person are possible: The advantages of such translation are; a) more efficient use of resources compared to other methods, b) as a rule, statistical automatic translation systems are not adapted for any specific pairs of languages, c) it's easy to add new translation directions, d) with the help of post-editing, the source text is translated by a automatic, and a person edits the resulting result, e) with the help of pre-editing: First, a person processes the text for subsequent processing by a automatic [7].

Abovementioned information, the development of automatic translator programs can be considered a huge and very interesting history. Moreover, we have counted several advantages of AT (automated translation) bringing several examples. Along with the advantages of automatic translation, it also has some disadvantages. First of all, the structure, The structure of sentences in English and other languages may be

different (for example in Uzbek language). This is considered to be one of the main structural problems in translation. The culture practiced by the speakers of each language may also be vastly different. In many languages, certain terms may be completely absent. This is one of the most common challenges faced by a translator on its daily basis, also one of the main reasons why translation is difficult. Furthermore, there are words of special importance in the problems of translation of lexical units and such as words cause problems in the translation process. The problem arises when we translate the sentence. For instance, "they both married their cousins" the problem in translation is the verb "to marry" which has to meanings. The first meaning is "uylan(tir)moq", turmushga chiq(ar)moq" [8].

Research methodology. As we mentioned above, As we mentioned above, automatic translation is the process of translating texts from one natural language to another using a special computer program. (Instead of "automatic" the word "automated" is sometimes used, which does not affect the meaning. However, the term automated translation has a completely different meaning - in it, the program simply helps a person translate texts). One of the earliest recorded projects was the Georgetown Experiment in 1954, which involved the successful fully automatic translation of over sixty Russian sentences into English [4]. The Georgetown Experiment researchers believed that automatic translation would be a problem that would be solved within 3-5 years. Consequently, the success of the experiment ushered in an era of massive funding for automatic translation research in the United States. Progress was much slower than expected; In 1966, an ALPAC report found that decades of research had failed to meet the expectations of the Georgetown Experiment, leading to a drastic reduction in funding. Interest in statistical models for automatic translation grew, becoming more common and less expensive as available computing power increased in the 1980s [5].

Thus, the following are examples of the main methods of automated translation. They are as diagram follows:

different (for example in Uzbek language). This is considered to be one of the main structural problems in translation. The culture practiced by the speakers of each language may also be vastly different. In many languages, certain terms may be completely absent. This is one of the most common challenges faced by a translator on its daily basis, also one of the main reasons why translation is difficult. Furthermore, there are words of special importance in the problems of translation of lexical units and such as words cause problems in the translation process. The problem arises when we translate the sentence. For instance, "they both married their cousins" the problem in translation is the verb "to marry" which has to meanings. The first meaning is "uylan(tir)moq", turmushga chiq(ar)moq" [8].

Above we have clarified some advantages functions and disadvantages functions of using automatic translation without taking into account the target language. We decided to test them in practice. To do this, we will evaluate the quality and compare the translation results of the four most popular online translators: Google Translator, Yandex Translator, PROMT Translator, and Microsoft Translator. The interfaces of these translators are simple and similar: we have two fields, in one of which text is entered, and in the other, the result of the translation is displayed, which can be edited directly there. Translation languages are

selected in drop-down lists. Using the above-mentioned services, we will translate some social network (Instagram) sentences the consumer uses a lot of varying complexity from Uzbek into

English. The results are comparable to the translation we made. They are as follows:

Table 1

Suggested text	Bu hafta oxirida teatrga tashrif buyurishni rejalashtirmoqdamiz.	We are planning a visit to the theater this weekend.
Human Translator	Bu hafta oxirida biz teatrga tashrif buyurishni rejalashtirmoqdamiz.	This weekend we are planning a visit to the theater.
Google Translator	Bu hafta oxirida biz teatrga tashrif buyurishni rejalashtirmoqdamiz.	This weekend we are planning to visit the theater.
Yandex Translator	Bu hafta oxirida biz teatrga tashrif buyurishni rejalashtirmoqdamiz.	This weekend we are planning a visit theater.
PROMT Translator	Ushbu hafta oxiri uchun biz teatrga tashrif buyurishni rejalashtirmoqdamiz.	For this weekend we are planning a visit to the theater.
Microsoft Translator	Bu hafta oxirida biz teatrga tashrif buyurishni rejalashtirmoqdamiz.	This weekend we are planning to visit the theater

Table 2. The result of complex sentence translation by TP and HT

The text, which is given in table 1, indicates a different viewpoint. The results of translating a simple declarative sentence from Uzbek into English. When we move to analyze the received translations automatically there are some different translation versions we might see. The translation provided by the Yandex Translator service fully conveyed the meaning of the sentence and did not make any grammatical or lexical errors. Moreover, this translation is fully consistent with the translation made by humans. The Microsoft Translator service differs in only one thing: instead of the noun "visit", which corresponds to the original language, the service uses the verb "visit". The meaning of the sentence is not distorted. Moving to Google Translator, also this translator program conveyed the meaning of the text, but the word "weekend" was replaced by the synonym "weekend", which is less appropriate in this context. PROMT Translator showed worse results than others did. PROMT missed "the" article and preposition "to".

Conclusion. As we can see above automated translation processes work with different styles in social network texts.

Nowadays, numerous people moving to Instagram to advertise their goods, and some of them share their careers that are doing well, as well as some are proud with their family members by visiting some places with a friend who is from other countries. So, here automated translation tools come to give their hands to multilanguage people. Many scientists claim that the main purpose of automated translation programs is to get the meaning of ideas from one language to another. In my point of view, translation programs can develop their qualities if they address to the corpus. Corpus platforms are benefiting many professions and fields. There are numerous corpora have already created in many countries. Uzbek scientists have also created a parallel corpus they are developing its database. Anyway, automated translation and corpus platforms need to collaborate to get good results in any field. Automated translators and corpora systems are created for humanity, and we believe that it is important that these platforms meet the needs of every consumer.

REFERENCES

1. Grinshkun V. Razvitie integrativnyx podkhodov k sozdaniyu sredstv informati zatsii obrazovaniya. 2004.
2. Hutchins J. Automatic translation and human translation: in competition or in complementation? International journal of translation, 13:5-20, 2011 p- 56.
3. Hutchins J. Automatic translation and human translation: in competition or in complementation? International journal of translation, №13, 2001 -p 19.
4. Homiedan A. "Automatic translation", in Journal of King Saud University, Language & Translation, vol. 10, 1998 - p 21.
5. Kuznetsova T., Marchenko A, Kuznetsov I. "Theory and practice of teaching English language and technical VUZe". M. 2014
6. Молошная Г. Алгоритм перевода с английского языка на русский. Сб. "Проблемы кибернетики", вып. 3, М., Физматгиз, 1960.
7. Kudratova S. Premchand's vardaana in uzbekistan. Translation issues of some cultural specific words. "Theoretical & applied science" Учредители. № (12). 2021 - pp 374-377.
8. <https://code.fb.com/mlapplications/expanding-automatic-automatic-translation-to-more-languages/>

Dilnoza XAMROYEVA,
Jizzax davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti
E-mail: ilhomovadilnoza407@gmail.com

DSc S.Zokirova taqrizi asosida

FEATURES OF ANTI-UTOPIA IN UZBEK ADVENTURE LITERATURE

Annotation

This article provides preliminary information about the formation of utopia and anti-utopia. The features of dystopia are analyzed through Ahmad Azam's work "Dream or Journey to Ghuliston".

Key words: Utopia, anti-utopia, propaganda, chain, ghuli.

ОСОБЕННОСТИ АНТИУТОПИИ В УЗБЕКСКОЙ ПРИКЛЮЧЕНЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

В данной статье приводятся предварительные сведения о формировании утопии и антиутопии. Особенности антиутопии анализируются на примере произведения Ахмада Азама «Сон или путешествие в Гулистон».

Ключевые слова: Утопия, антиутопия, пропаганда, цепочка, гули.

O‘ZBEK SARGUZASHT ADABIYOTIDA ANTIUTOPIYANING XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada utopiya va antiutopiyaning shakllanishi haqida dastlabki ma'lumotlar berilgan. Antiutopiyaning xususiyatlari Ahmad A'zamning "Ro'yo yoxud G'ulistonga safar" asari orqali tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Utopiya, antiutopiya, propaganda, zanjir, g'uliy.

Kirish. Utopiya atamasiga ideal jamiyat va davlatni tasvirlab beruvchi janr yoki usul deya ta'rif beriladi. Bu so'zning o'zi Tomas Morning "Utopiya" asaridan [1] olingan, ammo ma'no jihatdan faylasuf Platonning "Respublika" [miloddan avvalgi IV asr] kitobiga to'g'ri keladi. Garchi janr sifatida XIX asrga kelibgina tan olingan bo'lsa-da, utopiya elementlarini Platonning asaridagi g'oyalar orqali bilamiz. "Platon Gesiodning oltin davriga o'xshash davrida faylasuf shohlar tomonidan boshqariladigan, oila, din va she'riyatga e'tibor beriladigan jamiyatni tasvirlab beradi. Ushbu jamiyatda barcha narsa, hatto Xudolar ham omma uchun xizmat qiladi. Mahalliy tub ahola yuqori qatlam tomonidan ezib boshqarilmaydi, shunchaki hamma baxtiyor yashashiga zamin tayyorlangan. [Mumford, 1965]. Shuningdek, Tomas Mor o'zining utopik jamiyatida diniy bag'rikeng bo'lgan, pulning ahamiyati yo'qolgan, barcha yaxshi yashaydigan tuzumni aks ettirgan. Keyinchalik utopiyalarga Tommaso Kampanellaning "Quyosh shahri", Frensis Bekonning "Yangi Atlantika" [1], Edvard Bellaning "O'tmishga nazar", Uilyam Morrisning "Ovloqdan yangiliklar", G.Uellsning "Zamonaviy Utopiya" asarlari yaratildi. Utopik adabiyotning muhim xususiyati shundaki, muallif yashayotgan jamiyat va davlat tanqid ostiga olinadi. U shunday xayoliy ijod mahsuliki, yozuvchi real hayotda ushalmagan orzularini tasvirlaydi. Ularda siyosiy tuzumlar, davlat boshqaruviga alohida urg'u beriladi. Yozuvchi nazarida eng maqbul deya o'ylangan tuzumning xususiyatlari bayon qilinib, baxtga eltishi ishoniladi. Ideal jamiyatga shubha ostida qarash disutopiya [antiutopiya]ning adabiyot maydoniga chiqishiga turki bo'ldi. Utopiya va antiutopiyaning "Shirin tush" va "Qo'rqinchli tush"ga o'xshatish mumkin. Utopiyalar hozirgi jamiyat muammolarini tanqid ostiga olgan holda ideal jamiyat uchun intilib, kitobxonni Shirin xayollarga g'arq qilsa, antiutopiya qo'rqinchli zulmat jariga o'qirmanni itarib yuboradi. Antiutopiya XX asrgacha utopiyaning bir qismi sifatida qaralib kelingan. Falsafa qomusiy lug'atida ushbu atamaga quyidagicha ta'rif beriladi: "XX asr boshlarida yuzga kelgan g'oyaviy oqim, utopiya qarama-qarshi bo'lib, adolatli jamiyatning qaror topishini, porloq kelajak, orzu-umidlarning amalga oshishi imkoniyatlarini rad etuvchi. Unga ko'ra, har qanday jamiyat haqiqatdan yuz o'girishdir. Antiutopiya xos ijtimoiy idellarni tan olmaslik, tarixiy pessimizmga moyillik, aslida global muammolar qarshisida

o'zlik, realikka tan berish mayllari ko'zga tashlanadi" [1]. Adabiyotda bunday jamiyatni aks ettirish keng ommalashdi. Dastavval, distopiyaning ilk elementlari Jonatan Sviftning "Gulliverning sayohatlari" asarida uchrasa, keyinchalik Y.Zamyatin "Biz", Jorj Oruell "1984", "Molxona", Oldos Xakli "Yangi ajib dunyo", Rey Bredberi "Farengy bo'yicha 451 daraja" nomli kitoblari yaratildi. Ushbu usulga xos birinchi xususiyat sifatida propaganda [tashviqot] ko'rsatib o'tiladi. Undan butun xalq ommasini qattiq nazorat ostida olib turish vositasi sifatida foydalaniladi. E'tibor berilsa, har xil axborotni tarqatish, mustaqil fikrlash, erkinlik cheklangan, ular doimo boshqarib turiladi. Biz tahlilga tortayotgan Ahmad A'zamning "Ro'yo yoxud G'ulistonga safar" asarida ham yuqoridagi elementni yaqqol guvohi bo'lamiz. Xususan, G'uliston davlatining ommaviy axborot tizimiga e'tibor qarataylik, u o'ta ilgari ketgan, elektron bo'yoq kashf etilib, gazetani har kuni sotib olishga ehtiyoj ham yo'q. Axborot shunday nazoratga olinganki, qayta o'qib bahsga kirishishning iloji yo'q: "Gazetada biron qitmiroq gap yo nazoratsiz xabar o'tib ketsa, juda onda-sonda shunaqasi ham uchrar ekan, uni ko'shklardan yig'ishtirib olish, odamlarning uyidagilarni terib chiqishga sira hojat yo'q, bu ham bitta tugmani bosish bilan hal. Gazetani shu holicha saqlayman deb, temir sandiqqa solib, ustiga sakkizta qulf ursangiz ham befoida, o'n quloch chuqur quduqqa tashlab, ustidan tuproq tortib tepkilasangiz ham o'sha tubda turgan yerida ichi yangilanib bo'loveradi". Omma ongi shunchalik qattiq bosim ostida saqlab turiladiki, fikrlashga imkon ham berilmaydi. Maqolalar o'zgaraveradi. Mulohaza yuritishga esa vaqt yo'q. Gazetaning bir qismi, yirtib olingan taqdirda ham o'sha qism yangilanaveradi. Bu orqali gazetani biron bir ishonchsiz manbani o'qib, har xil xayolga borib ulgurmaydi hamki, tuzatiladi, o'zgartiriladi. Masalaning mohiyatida xalq mushohada qilish qobiliyatidan mosuvo etilish bilan bir qatorda, kim bilandir muhokama qilish jarayoni ham cheklab qo'yilgan. Qomuslar nuqtayi nazaridan jarayon bundan ham dahshatli tusga kirib boradi. Rovi kitoblari masalasida dastavval o'z olamining holatiga e'tiborni qaratadi: "Bizdagi qomuslar, aytish mumkinki, qotib turadigan nashrlar. Ma'lumotlarning barchasi chig'iriqdan o'tib, kerakli mutaxassislarning oq fothasidan so'ng, qomusda mahkamlanadi ve eng oxirgi ishonchli manbaga aylanadi". Yozuvchi G'ulistonni aksincha tasvirlaydi, uning nashrlari, manbalari qotib

qolmaganligini, muntazam va qat'iy tarzda o'zgarib borishini ta'kidlaydi: "Tez-tez tahrirga uchraydi, yangilanadi, to'ldiriladi, tuzatiladi va, albatta, o'zgarishga uchragan nashrni keyin qaytib ko'rmaysiz, uni eshlashingiz ham shart emas, chunki ishonchli manba sifatida eng so'nggi nashr tan olinadi va, bunda ham, tabiiyki, hayotda orqada qolmasligingiz, ya'ni oxirgi haqiqat shu ekan deb yopishib olmasligingiz kerak". Jarayon muntazam davom etarkan, odamda har qanday ma'lumotga nisbatan ishonch tuyg'usi yo'qolib boradi. Natija esa hammaga ayon, loqaydlik va hech narsaga qiziqmaslik. Davlatga ham aslida shu kerak emasmi?!

Tashviqotlar orqali ongni egallash ko'chalardagi reklamalar vositasida ham olib boriladi. Bosh qahramon nogahon tushib qolgan G'uliston mamlakati yo'l chetida zanjir g'oyasi ilgari surilgan bannerlar yaqqol ko'zga tashlanadi: "Olam tartibi – qalbing in'ikosi", "Ko'ngling jahon muvozanati saroyidir, g'uliy!", "G'ulga sharaflar" So'zning kuchi nihoyatda cheksiz, psixologik jihatdan insonni sehrlab oladi. Har kuni yo'llarda zanjir madh etilgan reklama bannerlarini ko'rgan g'uliy qalbida hech qanday shubha qolmaydi. O'z irodasini butunlay zanjirga topshirib qo'yaveradi.

O'tmish masalasiga davlat tomonidan yondashuv esa o'ta ayanchli. Bugunidan gazetalar orqali kerakli ma'lumotni ololmaydigan, ilm-fanning doimiy o'zgarishi orqali hech narsani anglab ulgurmaydigan g'uliy o'z tarixini ham bilmaslikka, o'rganmaslikka mahkum. Bu orqali ularning ongi shunchalik zanjirlanganligini guvohi bo'lamiz. Aslida, zanjir ularning tanasiga emas, balki ongiga, tafakkuriga mahkamlangan. Tanadagi zanjir olib tashlansa ham, inson aqliga singdirib tashlangan "tafakkur zanjirlari" parchalanmaydi: "ming yil oldin asl o'zi nima bo'lgan deb bosh qotirishning sira hojati yo'q, o'sha oqsoch tarix bugun yaratiladi-qo'yadi, vassalom!" [2] Tuzumning ustomonligi yaqqol ko'rinsa boshlaydi, barcha tarix o'ziga moslab yoziladi, asl haqiqat esa yuzaga chiqmay tuproq tagida qolib ketaveradi. Tarixiy afsona va rivoyatlari ham zanjir bilan shunchalik aloqadorki, bolalarning ilk dunyoqarashi shu orqali shakllanadi. Zanjir taqqan kichikkina g'uliy doimo zanjirsiz ulkan pahlavonlarni yengadi. Bu bolalikdanoq zanjirdan g'ururlanish hissini shakllanishida yordam beradi. G'uliyning dastavval zanjirsiz yurgani haqida tasavvur ham qila olishmaydi. Barcha naqlar zamiriga zanjirning muqaddasligi g'oyasi singdirib yuborilgan. Natijada insonlarning o'y-xayoli zanjirda, asl tarix esa muhim emas. "...haqiqiy tarix bekitilib-bekitilib, xuddi takror-takror ko'milaverib, o'rmi ham to'lib-tekislanib ketgan quduqdek, butkul yo'qolgan, yasama soxta tarix esa azbaroyi o'zgartirilaverganidan tarix deguligi ham qolmagan" [2] Zanjir tarixiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, uning har bir bosqichi batafsil yoritilganiga guvohi bo'lamiz. Ilk bosqich chiqmuvuq o't bilan bog'liqligi qayd etiladi. O'xshashlikni qarang, ushbu o't ham daraxt tanasiga o'ralib oladi, odam ham o'z tanasiga uni o'rab olishni ixtiyor etyapti. E'tiborli jihati, ishton kiyishni o'rganishdan ham oldinroq zanjir etimologiyasi boshlanib ketgan. Har bir davrda insonning o'zi zanjirni takomillashtirib borgan, vaziyat chigallashgandan chigallashavergan: "...shuni tunch davri deylik, undan oldin mis davri, undan ham ilgari chirmovuq davri, undan ham burun esa hech qanday davr yo'q, bo'lgan bo'lsa ham, zanjir taqilmagan davrlar tarixdan o'chirib tashlangan..." [2]. G'uliston bunchalik tartib-intizomga etib kelgunga qadar juda ko'p mashaqqatlarni boshidan kechirgan. Xususan, zanjirning har

xil ko'rinishlari natijasida ijtimoiy tengsizlik vujudga kelgan. Turli xil bahs-munozaralar boshlanib ketadi. Jamiyat esa parokandalikka yuz tuta boshlagan. "...bu xildagi bahs-u munozaralar beiz ketmagan, natijada zanjir borasida qat'iy tamoyillar, o'lchamlar, qarashlar, mulohazalargacha hammasini birdek andazada belgilab qo'yish boshlanadi..." Vaziyat barqarorlasha boshladi. Har qanday holatni maxsus komissiya tekshirar ekan, hech bir xalq vakilida g'uliydan bosh tortishga asos qolmaydi. Hattoki oyog'i yo'q g'uliyning ham haqiqatda nogiron ekanligi har 6 oyda tekshirilib tasdiqlanib turishi shart. Hech bir g'uliy boshboshdoqlik qilib, g'ulni yechib bahona qilishi mumkin emas. Tizim shunday ishlaydi. Chegara belgilangan, undan chiqish imkonsiz. "Xuddi shuningdek, zanjirni jiringlatish yo shiqirlatishning qat'iy tartib-tamoyillari, ta'bir joiz bo'lsa, adabiy zanglari ham ishlab chiqilgan. G'uliyning o'z bilgicha yoki shevasi ohanglarida jiringlatishga tamomila haqqi yo'q, hatto poytaxtda yashaydiganlar ham o'z lahjasida zing etsa, qat'iy jazo mustahiqdir" [2]. Ular zanjirni so'zlatish uchun u bilan bir tan-u bir jon bo'lishi kerak, aks holda yaxshi so'zlata olmay barchaning oldida uyatga qolishadi. Ommaviy madaniyat ham ayni zanjir belgilanadi. Ko'chada zanjir taqmagun odamga hech kim qaramaydi, hattoki bormisan ham demaydi. Bu g'uliyning odati. Hayvonlari ham muqaddas bo'lmish g'ulga loyiq emasligi uchunmi zanjirsiz odamga qiziqish bilan boqadi. Keksa avlod vakillari ham zanjir doimo jiringlab tursin deya yoshlarga tilak bildirishadi. Tillarda tilakka aylanib ulgurgan.

G'uliyot zanjir asosiga qurilgan ekan, undagi hamma narsa o'tmish ham, bugun ham, kelajak ham zanjirdir. Butun boshqaruv tizimi omilikka qurilgan. Aholi ham, rahbariyat ham hech narsani tushunmaydi, tushunsa ham o'zini tushunmaslikka oladi. Go'yoki shu orqali aholi tartibga solinadi. Birona ortiqcha jinoyat sodir bo'lmaydi. Xoldor g'uliyning "Tushunish bu – ixtilolning boshiku!" [2] degan xitobi G'ulistondagi kata jinoyat fikrlash ekanligini ko'rsatib turibdi. "Men tushunmaydiganlarning kattasi bo'lganimdek, menga o'xshagan kattalarni tushunmaydiganlarning ham kattasi bor, u kattalarning ham tushunmaydigan kattalari bor. U kattalarning yana kattalari..." [2] Bu xalq ongiga singdirib yuborilgan. Buni g'uliyilar omilik deb emas, tartib deb talqin qiladilar, buyuk tartibga qurilgan tartibda yashayapmiz deya o'zlaridan faxrlanadilar. Omilik hayotning bir maromda ortiqcha alg'ov-dalg'ovlarsiz kechishini ta'minlaydi. Hech bir xalq vakili miting, namoyishga chiqib o'tirmaydi, bu haqida ularda na fikr bor, na xohish. Buni rahbariyat juda yaxshi bilgani uchun ham omma ongini zanjirlashda davom etaveradi. Hattoki g'uliyning o'y-xayollari, tushlariga ham nazorat o'rnatishgan. Qon-qoniga singdirib yuborilgan g'oya bir dam zanjirdan yiroqlashmaslik, unga xiyonat qilmaslikka undaydi. Hattoki zanjirsiz tush ko'rgan g'uliy o'zini ushbu sharafga loyiq emasligidan vijdoni o'rtanaveradi va o'zini o'zi hukumat idorasiga borib sotadi. Xayoliga nogahon kelgan aksilfikrni g'uliy o'z miyasida saqlamaydi. Undan azoblanib, oshkor etaveradi. G'uliy qizning qahramonga o'z tushini qo'rqa-pisa aytgani va undan o'zi cho'chib yurgani, o'zini tutib berishga tayyor ekanligi fikrimizni isbotlaydi.

Xulosa. Antiutopiyaning muhim elementi bo'lmish tashviqot ishlari tizimli olib borilishi asarda yaqqol o'z aksini topgan. Tuzumning omma ongini nazoratda ushlashi Ahmad A'zam asari orqali yana-da yorqin isbotlangan.

ADABIYOTLAR

1. Falsafa. [qomusiy lug'at]. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. Sharq. – T. 2004.
2. A'zam A. Ro'yo yoxud G'ulistonga safar. Yangi asr avlodi. 2010.
3. A dictionary of literary and thematic Terms. Edward Quinn. Facts on file. USA. – 2006.
4. Dystopias & Utopias: Dystopias. Miami Dade College. <https://libraryguides.mdc.edu/c.php?g=957851&p=6914808>

Baxtiyor XOLMIRZAYEV,
NamMTI dotsenti, filologiya fanlari nomzodi,
E-mail: bahtiyorxolmirzayev1@gmail.com

Namangan davlat chet tillar instituti dotsenti, PhD. A. Tursunov taqrizi asosida

IJTIMOY-SIYOSIY ASARLAR TARJIMASIDA KINOYANI AKS ETTIRISH

Аннотация

Ushbu maqola mustaqillik yillarida o'zbek tilida yaratilgan ijtimoiy-siyosiy asarlarning ingliz tiliga tarjimalari tahliliga bag'ishlangan. Darhaqiqat, mustaqillikdan so'ng o'zbek tilida yozilgan asarlarni xorijiy tillarga bevosita tarjima qilish amaliyoti keng ommalashdi. Ushbu maqolada ijtimoiy-siyosiy asarlarda kinoyaning qo'llanilishi va tarjimada aks ettirish masalasi misollar yordamida tahlil qilinadi. **Kalit so'zlar:** Ijtimoiy-siyosiy, kinoya, adekvat tarjima, muallif uslubi, ta'sir, ilmiy tadqiqot, tarjima, sharh, tahlil.

ВЫРАЖЕНИЕ ИРОНИИ В ПЕРЕВОДЕ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Аннотация

Данная статья посвящена анализу переводов на английский язык общественно-политических произведений, написанных на узбекском языке в годы независимости. Действительно, после обретения независимости практика прямого перевода произведений, написанных на узбекском языке, на иностранные языки стала широко распространенной. В данной статье на примерах анализируется использование иронии в общественно-политических произведениях и проблема отражения в переводе. **Ключевые слова:** Общественно-политический, ирония, адекватный перевод, авторский стиль, влияние, научное исследование, перевод, исследование, анализ.

REFLECTING IRONY IN THE TRANSLATION OF SOCIO-POLITICAL WORKS

Annotation

This article is devoted to the analysis of translations into English of socio-political works written in Uzbek during the years of independence. Indeed, after independence, the practice of directly translating works written in Uzbek into foreign languages became widely popular. This article analyzes the use of irony in socio-political works and the issue of reflection in translation with the help of examples.

Key words: Socio-political, irony, adequate translation, author's style, influence, scientific research, translation, commentary, analysis.

Kirish. Bizga ma'lumki, Kaykovusning "Qobusnoma", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Amir Temurning "Temur tuzuklari", Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma", Abulg'azi Bahodirxonning "Shajarai turk" va "Shajarai tarokima" kabi asarlari hamda buyuk sarkardalar va davlat arboblari to'g'risidagi tarixiy asarlar, zafarnomalar allaqachon xorijiy tillarga o'g'irilgan. Yevropaliklarni bu asarlarning badiiy qimmatini emas, balki davlatni boshqarish, jang qilish san'ati to'g'risidagi fikr-mulohazalar qiziqirganligi ham ayni haqiqat. Taniqli adabiyotshunos Sultonmurod Olim yozganidek: "G'arbliklar bizning yutuq va kamchiliklarimizni, zaif tomonlarimizni, ogohliligimizni o'rganishgan"[2.8].

Ijtimoiy-siyosiy asarlar tarjimalarini ilmiy, asosli tahlil etish bugungi o'zbek tarjimonligining dolzarb vazifalari sirasiga kiradi. Bu borada hozirgacha S. A'zamov, D. Rashidova, F. Saidov hamda M. Jabborovalar maxsus izlanishlar olib borishgan.

Shularni e'tiborga olib, eng avvalo, ijtimoiy-siyosiy asarlarni o'zbek tilidan xorijiy tillarga tarjima qilishning nazariy asoslarini yaratish hamda amaliyotga tadbiq qilishga e'tiborni qaratdik. Shu bilan birga, ijtimoiy-siyosiy asarlardagi siyosatshunoslikka oid atamalarini, kinoyalarni tarjima qilish qoidalarini ilmiy asoslash bugungi kunda dolzarb bo'lib turgan masalalardan biri deb xisoblaymiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. XX asrning 20 – 30 - yillarida ijtimoiy-siyosiy adabiyotlardan asosan marksizm-leninizm klassiklari asarlari o'zbek tiliga tarjima qilindi. O'sha davrlarda siyosiy adabiyotlarni Yevropa tillaridan bevosita tarjima qilish borasida yetarli tajriba yo'qligi bois o'zbek tiliga o'g'irilgan shu sohaga oid asarlar ham faqatgina rus tili orqali amalga oshiriladi edi.

G'. Salomov o'zining "Matn, tarjima va istiloh" kitobida tarjima jarayoni va tarjima san'atini tadqiq etishning tipologik, mantiqiy va lisoniy aspektlarini tahlil qilib bergan [1]. F. Saidovning "Matn va tarjima" mavzuidagi dissertatsiyasi

vorisiylik va istilohot, tarjimada lisoniy me'yor, soddalik va murakkablik mayllari, matn talqini va tarjima, ekvivalentlik va g'ayrimuqobillik, in'ikos va ayniyat qonunining tarjimaga dahldorlik jihatlari, muallif va mutarjim, asliyat bilan tarjimaning o'zaro nisbati va munosabati, badiiy tarjimadan farqli o'laroq, ilmiy va ilmiy-publitsistik tarjimaning o'ziga xosligi, aniqlik va erkinlik, shuningdek, hijjalab o'g'irishning zarari, tahlil va tadqiqotda mantiq va tarjima, qayta yaratish san'atida turli lisoniy qatlamlardan foydalanish zarurati hamda shu singari bir talay masalalarni yoritishga bag'ishlangan.

M. Jabborovning "Marksizm-leninizm klassiklari tarjima haqida" maqolasida siyosiy asarlar tarjimasida mazmun aniqligi birinchi masala ekanligi aytiladi. Shu muallifning "20 – 30-yillarda O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy adabiyotlar tarjimasini" maqolasida ham siyosiy tarjima ishlari tarixi haqida so'z yuritilib, 20 – 30-yillarda ijtimoiy-siyosiy asarlar tarjimasini o'z yo'nalishi bo'yicha bir qadar rivojlangani aytiladi[3].

Ijtimoiy-siyosiy asarlar tarjimalari bo'yicha tadqiqotlar olib borgan M. Botirbekova o'zining "Kapital" tarjimasiga oid ayrim mulohazalar" maqolasida ham "Kapital"ning o'zbek tiliga aynan rus tili orqali o'g'irilganini va buning natijasida rus tilidagi ko'plab so'z va iboralar, garchi tilimizda muqobili mavjud bo'lsa ham, aynan harfma-harf o'g'irilganini ta'kidlaydi.

Dilorom Rashidovaning "K. Marks va F. Engels asarlaridagi falsafiy terminologiya (ruscha va o'zbekcha tarjimalarning nemischa asliyat bilan qiyosiy tahlili asosida)" mavzuidagi nomzodlik dissertatsiyasida, asosan quyidagi masalalarga e'tibor qaratilgan:

1. "K. Marks va F. Engels asarlarida falsafiy terminologiya" deb ataluvchi bobida o'sha davr falsafiy terminologiyasi xususiyatlari, asliyatdagi falsafiy atamalarining shakl va mazmun jihatidan tahlili va mualliflar tomonidan yaratilgan yangi falsafiy terminologiya masalalariga munosabat bildiriladi[4].

2. “O‘zbek falsafiy terminologiyasining sovet davri taraqqiyoti” deb nomlanuvchi bobi uch bo‘limdan iborat bo‘lib, ularda uch masalaga e‘tibor qaratiladi. Birinchi bo‘limda o‘zbek falsafiy terminologiyasining oktyabr to‘ntarilishigacha va 20-yillar boshlaridagi tarixi; ikkinchi bo‘limda o‘zbek falsafiy terminologiyasining 1925 – 1966 yilgacha bo‘lgan davr falsafiy terminologiyasining shakllanishi; uchinchi bo‘limda esa marksizm asoschilari asarlarining o‘zbekcha va ruscha tarjimalari misolida o‘zbek falsafiy terminologiyasining kelib chiqishi, shakl va mazmun jihatlarini tahlil qilindi [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Milliy g‘oya targ‘iboti va mustaqilligimizni mustahkamlashning ustivor yo‘nalishlari borasidagi fikr-mulohazalari, ilg‘or jahon tilshunos olimlarining lisoniy tarjimashunoslik borasida yaratgan ishlari, shuningdek, o‘zbek tarjimashunoslari tomonidan yaratilgan ilmiy tadqiqotlar ilmiy maqolamizning metodologik asosi sifatida olindi. Avvalo: “Ijtimoiy-siyosiy atama nima o‘zi?” – degan savolga javob topishimiz lozim. Bu borada “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”ga murojaat qiladigan bo‘lsak: «Ijtimoiy-siyosiy» iborasi arab tilidan olingan bo‘lib, jamiyat va siyosatga, ijtimoiy va siyosiy hayotga, jamoatchilik o‘rtasida olib boriladigan ijtimoiy va siyosiy ishlarga oid» [5] – degan ma‘lumotni uchratamiz. Ushbu ta‘rifdan kelib chiqib, «ijtimoiy-siyosiy atama» deganda, avvalo, siyosiy, ma‘muriy, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar olamida ijtimoiy borliqni ifodalash uchun sintaktik va lug‘aviy jihatdan ixtisoslashgan, kelib chiqishi nuqtai-nazaridan rang-barang nominativ birliklar tizimi tushuniladi.

Ijtimoiy-siyosiy atamalarni tadqiqotchi B. Sulaymonov quyidagi ikki guruhga ajratadi:

1. Hosil bo‘lishi jihatidan ijtimoiy-siyosiy bo‘lgan so‘zlar;

2. Hozirgi bosqichda qo‘llanishi jihatidan ijtimoiy-siyosiy ma‘noga ega bo‘lgan so‘zlar [6].

Ijtimoiy-siyosiy atamalar, kelib chiqishiga ko‘ra, o‘zlashma va tilning ichki imkoniyatlari asosida hosil bo‘lgan. Chunki:

dastur, nomzod, sarmoya, reja, farmoyish kabi so‘zlar fors-tojik tilidan o‘zlashgan;

adliya, vazir, viloyat, zahira, imtiyoz, madhiya, mahkama, nizom, raqobat, fuqaro, hokim kabi so‘zlar arab tilidan o‘zlashgan;

arendator, bankir, brifing, birja, parlament, deputat, partiya kabi so‘zlar ruscha baynalmilal atamalar hisoblanadi [5].

Tahlil va natijalar. Mustaqillik davri ijtimoiy-siyosiy asarlari leksikasi zamon bilan hamnafas bo‘lgan holda o‘z taraqqiyotiga erishdi. Bu sohaga ko‘plab yangi atamalar kirib keldi. Bu o‘z-o‘zidan bo‘lmadi. Ijtimoiy-siyosiy leksikaning bu qadar rivojlanishida shu davrning siyosatchunosi-olimlari, sharhlovchilari, yozuvchilari, ijodkorlarining xizmatlari beqiyos, albatta. “O‘zbekiston XXI asr bo‘lag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari” asarida ifoda-tasvir vositalaridan biri bo‘lmish kinoyadan ham o‘rinli foydalanilgan. Shu o‘rinda asarda qo‘llanilgan kinoyalarga e‘tibor qaratilgan bo‘lsak, ularning har biri biron bir masalani yoritishga, muallif fikrlarini yanada tushunarliroq qilib ifodalashga xizmat qilgan. Jumladan, diniy masalalarda “din uchun kurashuvchilar”, “yaxshi niyatli kishilar” kabi kinoyaviy birikmalardan foydalanilgan. Shu o‘rinda bir misol:

“Biroq shu o‘rinda bir gapni aytib o‘tmaslik mumkin emas. Aftidan, ana shunday “yaxshi niyatli kishilar”ning ko‘pchiligi tinchlik va tartibni ta‘minlash, mojarolar va ular keltirib chiqaradigan salbiy jarayonlar bizning ona zaminimizga ko‘chib o‘tishiga yo‘l qo‘ymaslik uchun davlatimiz nechog‘li katta kuch-g‘ayrat sarflayotganligi haqida o‘ylab ko‘rmayotganga o‘xshaydi” [7].

Yuqorida keltirilgan matnda g‘araz niyatli kishilarni kinoya bilan “yaxshi niyatli kishilar” deb aytiladi. Bu ham ifoda usulining o‘ziga hos bir jihati bo‘lib, fikrni yanada ta‘sirchan qilib ifodalashga xizmat qiladi. Bularni, bir qaraganda, oddiy so‘zlar yordamida “niyati yomon”, “o‘z manfaati uchun vatanini, qarindosh-urug‘lari, aka-ukalarini ham sotib yuboradigan” kimsalar, deya ifodalash ham mumkin edi. Ammo unda jozibadorlikka, ta‘sirchanlikka erishib bo‘lmas edi. “Yaxshi niyatli kishilar” qo‘shirnoq ichida qo‘llanilib, o‘z ma‘nosiga

qarama-qarshi ma‘noni ifodalamoqda. Shu bilan muallif o‘z ifoda uslubiga xos bo‘lgan tarzda maqsadiga erishgan.

Fikrni bayon qilishda kinoyadan foydalanish hissiy-ekspressivlikni yuzaga keltiradi, ifodalanayotgan fikrning ta‘sirchanligini oshiradi, timsoliy va jozibador ifoda uslubiga erishiladi. Ushbu hissiy-ekspressivlikni o‘z holicha, ta‘sir kuchini yo‘qotmagan holda ikkinchi bir tilda ifodalash mumkinmikan? Muallifning uslubi, uning ifoda usullari tarjima ishida ham saqlanadimi? Ya‘ni, so‘z ta‘sirchanligini, timsoliyligini tarjima tilda ham saqlab qolish imkoni bormi? Asardan olingan matn ingliz tiliga quyidagicha tarjima qilingan:

“In this context, however, I can but insert one remark that most probably few of such “optimists” can not imagine what huge efforts ...” [8].

Matnda keltirilgan kinoya – “yaxshi niyatli kishilar” ingliz tilidagi tarjimasida ham kinoya bilan “optimists” tarzida berilgan. Yuqorida biz “yaxshi niyatli kishilar” iborasining kinoya bilan aytilgani va qanday ma‘no aks ettirib, qanday vazifalarni bajarganligi haqida gapirib o‘tdik. Shu bilan bir qatorda, unga muqobil qilib olingan ikkinchi bir tildagi “optimists” so‘zi qanday ma‘noni anglatgan, aslyatda berilgan kinoyaga teng ma‘no va ta‘sirchanlikni ifodalay olganmi? Ingliz tilidagi “optimists” so‘zi o‘zbek tiliga “har qanday boshlangan ishni yaxshilik bilan yakunlanishiga ishonuvchi kishilar, yaxshi niyatli kishilar” degan ma‘nolarni anglatadi [9]. Demak, ingliz tilidagi “optimist” so‘zi asarda kinoya bilan qo‘shirnoq ichida o‘z ma‘nosiga qarama-qarshi bo‘lgan ma‘noni ifodalayapti. Aslyat matnidagi kinoya tarjima matnida ham unga teng bo‘lgan so‘z yordamida kinoya bilan berilgan. Kinoya – kinoya orqali tarjima qilingan va shu tariqa tarjimada muallif uslubi, asarning ta‘sirchanligi, matnning ifodaliligi, so‘zning jozibadorligi o‘z aksini topa olgan. Tarjimada aslyatdagi “ana shunday “yaxshi niyatli kishilar”ning ko‘pchiligi (tasavvur qila olmaydi)” iborasi ingliz tiliga “few of such “optimists”, ya‘ni “kam sonli “yaxshi niyatli kishilar” (biladilar) tarzida o‘girilgan. To‘g‘ri, bu yerda so‘zlarni alohida holda olganimizda bir-biriga antonim, ya‘ni aslyatda “ko‘pchilik” tarjimada “few” – “ozchilik” deb berilgan. Lekin bu so‘zlar matn ichida kelganda aslyatdagi ma‘no tarjimada to‘la saqlangan. Faqatgina tarjimon quyidagicha antonimik tarjima tamoyilidan foydalanganini ta‘kidlash joiz:

ko‘pchilik ----- ozchilik

tasavvur qila olmaydi ----- biladi.

Muallif tomonidan qo‘llanilgan ushbu kinoyaviy ifoda asarning rus tilidagi nashrida quyidagicha aks etgan:

“Однако в этом контексте не могу не вставить одну ремарку, что, по всей вероятности, мало из такого рода «оптимистов» догадывается о том, каких колоссальных усилий стоит государству обеспечение мира и порядка, недопущение переноса конфликта и сопутствующих ему негативных процессов на нашу землю” [10].

Bu yerda o‘zbek tilidagi “yaxshi niyatli kishilar” iborasi rus tiliga “оптимисты” so‘zi bilan ifodalangan. “Оптимисты” o‘zbek tiliga “yaxshilikni ko‘zlovchi, yaxshi niyatli nekbin kishilar” degan ma‘noni anglatadi [11]. Asarni rus tilidagi nashrida ham “yaxshi niyatli kishilar” kinoyasi shunga teng bo‘lgan kinoya yordamida ifodalangan. Chunki, asarning rus tilidagi matnida ham “оптимисты” so‘zi kinoya bilan qo‘shirnoq ichida ishlatilgan. O‘zbek tilidagi “ana shunday “yaxshi niyatli kishilar”ning ko‘pchiligi (...) davlatning qanchalik katta kuch sarflayotganligini o‘ylab ko‘rmayotganga o‘xshaydilar” so‘zlari rus tiliga “мало из такого рода «оптимистов» догадывается о том”, ya‘ni “bunday kam sonli “yaxshi niyatli kishilar” (...) biladilar” tarzida berilgan. Aslyatda ko‘pchilik tasavvur qila olmayotganligi aytilsa, tarjimada “ozchilik biladi” deyilgan.

Tarixdan ma‘lumki, Markaziy Osiyo xilma-xil dinlar, madaniyatlar bilan tinch-totuvlikka erishgan mintaqadir. Nafaqat barqaror turmush tarziga erishgan, balki mavjud madaniyatlar bir-birini to‘ldirgan, boyitgan. Ommaviy qirg‘inlar va diniy ta‘qiblar kuchaygan bir paytda qo‘shni mamlakatlarda notinchliklar yuzaga kelganda ham O‘zbekiston tinchlik elchisi sifatida o‘zini namoyon eta oldi. Lekin shunday bo‘lsa-da, tinchligimizga, xavfsizligimizga bo‘layotgan tahdidlar mavjudligini tan olish kerak.

Nafaqat mamlakatimiz, balki butun dunyo xavfsizligiga bo'layotgan asosiy tahdidlardan biri – bu diniy ekstremizm va fundamentalizmdir. Islom dini muqaddas dindir. U hech qachon hech kimni yomon ishlari qilishga undamaydi. Nopok yo'ldan qaytaradi. O'zini chin musulmon hisoblagan har bir kishi haqiqiy islom yo'lini tutsa, hech qachon qing'ir ishlarga qo'l urmaydi, hech qachon boshqalar hisobiga o'zini boyitishga harakat qilmaydi. Dinni niqob qilib olgan g'araz niyatli kishilarga va ularning qilmishlariga munosabat bildirib asar muallifi quyidagi fikrlarni ilgari suradi:

“Ana shunday sharoitda turli-tuman "din uchun kurashuvchilar" o'z xatti-harakatlari va niyatlarini oqlash uchun diniy shiorlardan foydalanmoqdalar” [7].

Bu matndan ko'rinib turibdiki, asarda ana shunday diniy niqob qilib olgan, diniy shiorlardan o'z manfaatlarini yo'lida foydalangan g'araz niyatli kishilarni kinoya bilan qo'shtirnoq ichida “din uchun kurashuvchilar” deya nomlanadi. Muallif shunday ifoda usulini tanlaganki, kinoya bilan aytilgan birgina “din uchun kurashuvchilar” iborasi orqali din va diniy shiorlar orqasiga berkinib olib, qora ishlarini amalga oshirayotgan kishilarni va ularga bo'lgan nafratini bayon qilmoqda.

Bunday ifoda usuli qaysi tomonlari bilan ajralib turadi? Bu borada so'z borganda, avvalo, ijtimoiy-siyosiy asar muallifi uslubi publitsistik uslub ekanini qayd etib o'tish kerak. Publitsistik uslub o'ziga xos jihatlari bilan boshqa usulardan ajralib turadi. Aslida, tasviriy ifoda vositalari badiiy asarlarga xos. Badiiy asar muallifi voqea-hodisalarni tasvirlashda tasviriy vositalardan erkinroq foydalanadi. Lekin bu bilan ijtimoiy-siyosiy asarlarda timsoliylik, tasviriylik va bo'yoqdorlikka xizmat qiladigan vositalar qo'llanilmaydi, degan xulosaga kelish – noto'g'ri. Ijtimoiy-siyosiy asarlarda ham hissiy-ekspressivlikni ifodalovchi vositalar ishlatiladi va shu yo'l bilan muallif aytmochi bo'lgan fikrining ta'sirchanligi oshadi. Tahlil etilayotgan asar muallifi ham o'z fikrlarini oddiy ifoda usulidan ko'ra samaraliroq tarzda bayon etish uchun ana shunday bo'yoqdor so'zlarga murojaat qilgan. Ushbu bayon tarzi asarning ingliz tiliga qilingan tarjimasida quyidagicha o'g'irilgan:

“In such conditions heterogeneous “fighters for faith”, to justify their actions and intentions use religious slogans....” [8].

Asar muallifi kinoya bilan qo'llagan “din uchun kurashuvchilar” iborasi ingliz tiliga “fighters for faith” tarzida o'g'irilgan. Bu yerda asarni ingliz tiliga o'g'irgan tarjimon nafaqat har ikki tilni o'zlashtirganini, balki asar predmetini ham mukammal darajada o'rganganini namoyish etgan, ya'ni aslyatda kinoya orqali ifodalangan “din uchun kurashuvchilar” iborasi tarjima tilida ham o'z jozibasini saqlab qolgan holda, kinoya tarzida o'g'irilgan. Ingliz tilidagi “faith” so'zi o'zbek tiliga «ishonch, ya'ni Ollohga ishonch, iymon, e'tiqod, din» ma'nolarini

ifodalaydi[12]. Bu yerda asar tarjimoni so'zma-so'z tarjima yo'ldan borganda «fighters for religion» tarzida berishi ham mumkin edi, chunki ingliz tilidagi «religion» so'zi o'zbek tilida «din, ishonch» degan ma'nolarni anglatadi [13]. Lekin asarning aslyat matnida «din uchun kurashuvchilar» iborasidan din, ya'ni diniy ishonch, Ollohga e'tiqod ma'nolari kuchaytirilgan tarzda anglashilmoqda. Bu ifoda usuli matn ichida yanada yaqqolroq namoyon bo'ladi. Buni to'g'ri anglay olgan tarjimon matn ichida ochilgan ma'noni tarjimada ham ta'sirchan qilib, ma'noni kuchaytirgan holda religion emas, balki faith so'zidan foydalangan. Shu tariqa tarjimon o'z ishida aslyatda qo'llanilgan iboraga tarjima tilida teng so'z topa olgan va shu yo'l orqali muallif uslubini, asar ta'sirchanligi va jozibasini bir vaqning o'zida saqlab qolishga erishgan.

Muallif uslubi, matnning kinoya yordamida yuzaga keltirgan ta'sirchanligi asarning rus tilidagi nashrida quyidagicha berilgan:

“В этих условиях разномастные “борсы за веру” для оправдания своих действий и намерений используют религиозные лозунги” [10].

Bu yerda o'zbek tilida berilgan “din uchun kurashuvchilar” kinoyasi rus tiliga “борсы за веру” tarzida berilgan. Rus tilidagi вера so'zi o'zbek tiliga ishonch, ishonish, Ollohga e'tiqod, iymon ma'nolarini kuchaytirgan shaklda anglatadi[11]. Shu so'zga sinonim bo'lgan религия so'zi esa nisbatan kuchsizroq ma'no, ya'ni din degan oddiy ma'noni ifodalaydi[13]. Demak, bu yerda birinchi o'rinda ma'no ustuvorligi qo'yilgan.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagilardan aslyatdagi kinoyalarni ingliz tiliga o'g'irish borasida quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

kinoyalari ijtimoiy-siyosiy asarlar tilining jozibadorligi, muallif ilgari surgan g'oyani keng kitobxonlarga yetkazish uchun muhim tasvir vositalaridan hisoblanadi;

o'zbekcha ijtimoiy-siyosiy asarlarda qo'llanilgan kinoyalarni ingliz tiliga muqobil tarjima qilish aslyatda ifodalangan voqe'likdan to'la-to'kis xabardor bo'lishlikni talab qiladi;

kinoyalari obrazli vositalar bo'lganligi bois ularni xorijiy tillarga o'g'irish muayyan tayyorgarlikni talab qiladi, ya'ni ularni o'zga tilga shundayligicha o'tkazib qo'yaverish bilan ish bitavermaydi;

o'zbekcha matndagi kinoyalarni xorijiy tillarga o'g'irishda ingliz tarjimonlari qo'llagan: so'zma-so'z tarjima, aslyatdagi kinoyaviy iboraning bir qismini o'zgartirib o'g'irish, tarjimada aslyatdagi kinoyaviy ibora bir qismini tushirib qoldirish kabi tamoyillar tarjima adekvatligini ta'minlashda ijobiy rol o'ynagan.

ADABIYOTLAR

1. Саломов Ф. Матн, таржима ва истилоҳ. Т.: 1989.
2. Олимов С. Оғоҳлик. “Тафаккур” журнали, 1997, 3-сон.
3. Жабборова М. 20-30 - йилларда Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий адабиётлар таржимаси. “Таржима муаммолари”, мақолалар тўплами. Т.: 1991.
4. Рашидова Д. “К. Маркс ва Ф. Энгельс асарларидаги фалсафий терминология” (улар асарларининг русча ва ўзбекча таржималарини немисча аслияти билан қиёсий ўрганиш асосида). Дисс. Т.: 1972.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 томли, “Рус тили” нашриёти, М.: 1981. 1-том.
6. Сулаймонов Б. Нофилологик ўқув юртларида талабаларга ижтимоий-сиёсий атамаларни ўргатиш тажрибасидан. “Тил ва адабиёт таълими”, Т.: 2000, 3-сон.
7. Каримов И. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997.
8. Karimov I. Uzbekistan is on the Threshold of the Twenty-First Century: Threats to Security, Conditions of Stability and Guarantees for Progress, -Т.: “Uzbekistan”, 1997.
9. Active Study Dictionary of English, М.: “Русский язык», 1988.
10. Каримов И. Узбекистан на пороге XXI века: угрозы безопасности, условия и гарантии прогресса. –Москва: Дрофа, 1997.
11. Усмонов О. Ижтимоий-сиёсий терминлар луғати. –Тошкент: ФАН, 1976.
12. Macmillan English Dictionary, for Advanced Learners, United Kingdom, 2004.
13. Сиротина Т. А. Большой современный англо-русский, русско-английский словарь, Донецк, 2003.

UDK:811.521

Jasur KHUDOYBERDIEV,
Westminster International University in Tashkent, Senior Lecturer
E-mail: jhudoyberdiev@wiut.uz

The review is from USWLU professor, DSc M.Y.Umarova

THE PRINCIPLES OF ENLIGHTENMENT IN AMERICAN AND UZBEK JADID LITERATURE

Annotation

This article deals with the role of Enlightenment in American literature and Uzbek jadid literature. Enlightenment or the development of Enlightenment acts as a socio-philosophical and mass-democratic development shaped in resistance to the arrangement of socio-political viciousness set up within the spiritual educational circles of society. Its reason is to liberate the life of a specific community from philosophical-ideological and spiritual-educational violence and obliviousness and to supply all vital fabric and otherworldly perspectives of advancement through a free considering, progressed spiritual-educational framework.

Key words: Enlightenment, educational development cultural identity, foundations, nationalism, uniqueness, individuality, Turkestan, Jadid literature, Jadid schools.

ПРИНЦИПЫ ПРОСВЕЩЕНИЯ В АМЕРИКАНСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ДЖАДИДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

В этой статье рассматривается роль Просвещения в американской литературе эпохи Просвещения и узбекской джадидской литературе. Просвещение или развитие Просвещения выступает как социально-философское и массово-демократическое развитие, сформированное в сопротивлении установлению социально-политической порочности, установленной в духовно-образовательных кругах общества. Его причина - освободить жизнь конкретного общества от философско-идеологического и духовно-образовательного насилия, забвения и предоставить всю жизненную ткань и потусторонние перспективы развития через свободное рассмотрение, прогрессивную духовно-образовательную структуру.

Ключевые слова: Просвещение, образовательное развитие культурная идентичность, основы, национализм, уникальность, индивидуальность, Туркестан, джадидская литература, джадидские школы.

AMERIKA VA O‘ZBEK JADID ADABIYOTIDA MA‘RIFATPARVARLIK TAMOYILLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Amerika ma‘rifatparvar adabiyoti va o‘zbek jadid adabiyotida ma‘rifatparvarlikning o‘rni haqida fikr yuritiladi. Ma‘rifatparvarlik davri taraqqiyoti jamiyatning ma‘naviy-ma‘rifiy doiralarda o‘rnatilgan ijtimoiy-siyosiy zo‘ravonlik o‘rnatilishiga qarshilik ko‘rsatishda shakllangan ijtimoiy-falsafiy va ommaviy-demokratik taraqqiyot vazifasini bajaradi. Uning sababi ma‘lum bir jamiyat hayotini falsafiy-g‘oyaviy va ma‘naviy-ma‘rifiy zo‘ravonlikdan, unutilishdan ozod qilish va hayotning butun tuzilishini va boshqa dunyoviy rivojlanish istiqbollarini erkin ko‘rib chiqish, ilg‘or ma‘naviy-ma‘rifiy tuzilma bilan ta‘minlashdir.

Kalit so‘zlar: Ma‘rifatparvarlik, ma‘rifiy taraqqiyot, madaniy o‘zlik, asoslar, millatchilik, o‘ziga xoslik, individuallik, Turkiston, jadid adabiyoti, jadid maktablari.

Introduction. The term "Enlightenment" is usually analyzed in many ways. In a broad sense, this means educating the people and introducing them to public culture, science, and art. Specifically, this term is usually applied to express the spiritual movement that arose during the struggle against feudalism and aimed at its destruction [7].

In the second half of the 19th century, the result of socio-political changes in the country brought the idea of Enlightenment to foster dramatic changes. The new culture brought to Turkestan fulfilled its mission. Enlightened by the new spiritual leaders, intellectuals became passionate promoters of Enlightenment ideals. In the West, the Enlightenment was perceived as the cultural, ideological, and philosophical movement associated with the period of social thinking in the 17th and 18th centuries, when capital was the priority[8]. The concept of Enlightenment is considered a legitimate stage of every developing country. Basically, Enlightenment has national characteristics as well as general characteristics, such as rationalism to the notion that the human mind has unlimited possibilities, democratization of society's literacy, sticking to history and Historical optimism, as a reaction to the past, has always been considered as an initial stage of development in the development of science and society.

Literature review. The current article uses a wide variety of research and scientific articles to prove the main idea of the Enlightenment and support the given discussions. The main one has been "Encyclopedia of the enlightenment" by Peter Hanns Reill (2004). It is mainly used to emphasize the main significance of the term Enlightenment and its manifestations in literature.

Also, the scientific article by Khudoyorova N "Foundations of Enlightenment Literature Formation"(2020) is a principal source to discover the main steps of Enlightenment literature development. More importantly, the experiments and observations in her article provided obvious examples for my article. Moreover, the book "Outlines of American Literature" by Kathryn Vanspanckeren. (1994) is significant in terms of the stages of the process of Enlightenment literature and the main representatives Of American Enlightenment literature. Ulugbek Saidov explained the development stages of Enlightenment and Uzbek jadid literature: jadid poetry and prose, main works and analysis of jadid dramas in his book "European Enlightenment and National Awakening". Additionally, the book "Uzbek Prose of the Period of national renaissance" by I.Yoqubov (2012) is indispensable to focus on this term and its meaning. He described the development process of jadid literature in Turkistan including formation factors and historical conditions of the new Uzbek literature. Another article, "Freedom of Individuality and Country's Independence in Byron and Chulpon's Works)" by Makhliyo Umarova (2020), is also useful in analyzing the historical novel founders of two different nations, Byron and Chulpon, and identifying the significance of freedom in the lyrics of two poets.

Research methodology. The analysis of the role of the Enlightenment literature and the development of jadid literature can be studied applying a variety of methods, such as compare-contrast, analyzing the results of experiments and surveys and making conclusions with observations. The Enlightenment period

is of great importance in world literature. Enlightenment people put great significance on learning and emphasize that it is possible to change the world with intelligence and thinking. American and Uzbek literature of enlightenment also follows these principles, so in both countries, acquiring knowledge and educating the nation enlightened is considered the main concept.

First of all, the literature of the American Enlightenment corresponds to the period when the country achieved independence, the declaration of independence was announced and the country was fighting for its national liberty, while the literature of the Enlightenment period of Turkestan is called "national awakening" literature, mainly, the focus is driven to the trends of modernization and all the changes that took place in the society found their literary and artistic expression in literature. So, the method of comparing and contrasting is implemented by making reasonable comparisons between studied information that assists to find major issues in learning the American Enlightenment literature and Uzbek jadid literature are suggested as solutions. The Age of Enlightenment in America was not only a time of intelligence but also of self-awareness. People thought more about their feelings, social position, rights and duties, religious status and everything that affected them to a greater extent. Proponents and propagandists of the novel took a great responsibility to renew the literary thinking of the nation as well as to develop the existing literary forms and methods.

Benjamin Franklin is one of the representatives whose advanced ideas of the Enlightenment can be traced as a vivid sample. Moreover, intellectuals such as Thomas Jefferson, James Madison, John Adams, and Thomas Paine made significant contributions to American independence. In the literature of Jadids, we can observe the spiritualist Makhmudhoja Behbudi, Munavarqori Abdurashidkhanov, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cholpon, Abdulla Qadiri and many other selfless Jadids who worked for the nation.

There are many common aspects of American and modern enlightenment literature, and the works of both countries for the sake of the nation's will and nobility have taken a worthy place in the science of literature.

Analyzing these two sources is helpful to see the certain benefits of this literature and jaded representatives. In this article, reasonable conclusions are made based on observing the statistics, facts and results of experiments.

Analysis and results. As in the period of the American Enlightenment, the process of ideological and educational growth can be observed in all genres of modern Uzbek Enlightenment literature. National literary traditions were one of the factors that motivated the improvement of the direction, topics, and content of the literature of the Enlightenment, as well as the system of literary types and genres. These traditions conveyed a new meaning in the literature of the beginning of the 20th century.

A new spirit, a new idea, entered the literature of the early 20th century. The subject range of fiction has expanded, the content has changed, and that is, a unique side of humor has appeared and developed in fiction. The writers of the period not only raised the nation's grief and its problems but also found a solution; in other words, they explained the necessity of reforming the nation's consciousness and thinking and writing works on this topic.

European Enlighteners imagined national customs and traditions as obstacles to true knowledge reflecting the universal laws of nature. The main solution to this situation was deism, or an understanding of the existence of God apart from scriptures, divine grace, revealed religion, prophecy, and miracles. Instead, religious belief was based on reason and natural world observations. Deists valued God as a rational deity. Another idea central to American Enlightenment thought was liberalism, the idea that people have rights and that state power is not absolute but based on the will and consent of the governed. Rather than a radical or revolutionary doctrine, liberalism was a concept based on commercial harmony and tolerant Protestantism adopted by merchants in Northern Europe, particularly Holland and England.

Eighteenth-century America's most memorable writers led the Revolution of 1775-1783, and the founding fathers of

American literature created the Constitution of 1789. None of these creators were fiction writers. On the contrary, they were true philosophers, and their best works were political treatises, whose authors had an Enlightenment belief that they could understand the human mind and human nature. Unlike the Puritans, who saw man as a sinful failure, Enlightenment thinkers believed that man could improve himself. They aim to create a happy society based on justice and freedom. Benjamin Franklin is one of the leading scholar of the Enlightenment period. Thus, the most advanced ideas of the American Enlightenment can be traced in Franklin's work.

The writings of Benjamin Franklin (1706- 1790) show the Enlightenment spirit in America at its best and most optimistic manner. His style is quite modern, and even today, his works enjoy great popularity. Although he strongly disagreed with the opinions of the Puritans, his works show a return to their "plain style". At the same time, there is something "anti-literary" about Franklin. He had no liking for poetry and felt that writing should always have a practical purpose [3]. Due to the geographical position of Central Asia, the possibility of establishing contact with European countries was quite limited, which in turn encouraged Asian countries to act as mediators in Russia, the Near and Middle East regions. In addition, Central Asian intellectuals who went on Hajj and various trips had the opportunity to exchange expertise with intellectuals from Turkey, Afghanistan and other Arab countries. In this way, Uzbek intellectuals got acquainted with European culture indirectly. In Turkestan, the modernist movements, first the founders of Turkey and Arab countries, then the Russian, Tatar, and Azerbaijani modernists, and finally, the Central Asian modernists, began to reform the field of education, to open new schools that teach modern, secular sciences, and foreign languages [5].

As we mentioned above, Jadids were creators of culture and literature as well as imparting enlightenment to the people of Turkestan. In 1914, in the first season of the first Tashkent folk theater in Turkestan, Munavarqori Abdurashidkhanov, in his introduction, recognized the theater artists as "doctors" of the society of the time: "Those who appeared on the stage with flour on their faces or dressed as masqueraders as skilled doctors. "They are similar," he says. So, Abdurashidkhanov emphasizes that the word "theatre" means "place of education", "school of greats".

In the literature of the European Enlightenment, attention is paid to the issues of education. One of the reasons why the 18th century was called the "Age of Enlightenment" in Europe is due to the fact that special attention was paid to the issues of education during this period.

In America, the Enlightenment became a societal achievement or project that never seemed to achieve full success. It was natural for this process to question the past or predict the future. However, people had different views about the past and the future.

Conclusion. This article mainly focuses on the significance of American Enlightenment and Uzbek jadid literature and the main representatives of that period. The main feature of the article is the study of the process of the American Enlightenment movement and Enlightenment in Turkistan at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. This article also shows the benefits of this period and ideas which were proposed in this period. Enlightenment people usually raise ideas that are important for a particular period of time, for the present and the future of society, and they consistently fight to realise these ideas.

It can be concluded that the scope of topics and ideas in the literature of the Enlightenment remain very relevant today. The Enlightenment's emphasis on reason, logic, and empiricism is central to scientific research, academic discourse, and decision-making today. At the same time, debate continues about the limits of pure rationality and the need to balance it with other ways of knowing, such as intuition, emotion, and lived experience.

REFERENCES

1. Kathryn Vanspanckeren. Outlines of American literature. United States Department Of State, 1994. -P.17
2. Peter Hanns Reill. "Encyclopedia of the enlightenment" (2004).
3. Peter B.High. An outline of American literature. -New York: Longman Inc, 2000. -P.15
4. Umarova, M.Y. "Freedom of individuality and country's independence in Byron and Chulpon's works)". Филология масалалари. Илмий методик журнал. –Т.: 2020. №1. Б. 34-42.
5. Саидов У. Европа маърифатчилиги ва миллий уйғониш. –Т.: Академия, 2004. -Б.9
6. Ёқубов И.Миллий уйғониш даври ўзбек насри. –Т.:Фан ва технология, 2012.-Б.12
7. Khudoyorova N. Foundations of Enlightenment Literature Formation. Foundations+of+Enlightenment+Literature file:///C:/Users/HP%20ELITEBOOK/Downloads/13-15+Foundations+of+Enlightenment+Literature+Formation.pdf
8. <http://forum.oyina.uz/uz/teahouse/1942> [Murojaat sanasi: 19.05.2024].

Zumrat XUDOYBERDIYEVA,
Nizomiy nomidagi TDPU Yevropa tillari kafedrasida dotsenti v.b.
E-mail: xudoyberdiyevazumrat@gmail.com

PhD, dotsent F.Ibragimova taqrizi asosida

FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR VA ULARNING TARJIMA MUAMMOLARI

Annotatsiya

Turg'un birikmalar hisoblanadigan frazeologizmlar har bir tilni bo'yoqdorligini oshirib, o'sha tilni sermazmun qilishga xizmat qiladi. Bunday birikmalarni bir tildan boshqa tilga tarjima qilish har doim qiyinchiliklar bilan kechadi. Buning uchun mutarjimalardan ikki tilni mukammal bilish talab etiladi. Frazeologizmlar muhim birliklar hisoblanar ekan, ularning tarjima muammolari tarjimashunoslik va tilshunoslik aspektida doimo dolzarflik kasb etadi. Ushbu tadqiqotimizning maqsadi frazeologizmlarning xususiyatlari va ularning nemis tilidan o'zbek tiliga tarjima muammolari tahlil qilishdir. Buning uchun oldimizga quyidagicha vazifalarni qo'ydik: 1) Frazeologizmlarning umumiy xususiyatlari tavsiflash; 2) nemis tilidan o'zbek tiliga frazeologizmlarning tarjima muammolarini tahlil qilish. Ushbu tadqiqotimizda tavsifiy va qiyosiy tahlil metodlari orqali o'rganilayotgan mavzu tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: frazeologizm, tarjima, adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik, turg'un birlik, sinonim, ifoda, tarjima imkoniyatlari.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ И ПРОБЛЕМЫ ИХ ПЕРЕВОДА

Аннотация

Фраzeологизмы, считающиеся устойчивыми соединениями, увеличивают колорит любого языка и служат его обогащению. Перевод таких сочетаний с одного языка на другой всегда затруднен. Для этого от переводчиков требуется отличное знание двух языков. Поскольку фраzeологизмы считаются важными единицами, проблемы их перевода всегда актуальны в аспекте переводоведения и лингвистики. Целью данного исследования является анализ особенностей фраzeологии и проблем их перевода с немецкого языка на узбекский язык. Для этого мы поставили перед собой следующие задачи: 1) описать общие черты фраzeологизмов; 2) анализ проблем перевода фраzeологии с немецкого на узбекский язык. В данном исследовании изучаемая тема анализируется с помощью методов описательного и сравнительного анализа.

Ключевые слова: Фраzeологизм, перевод, литературоведение, переводоведение, устойчивая единица, синоним, выражение, возможности перевода.

PHRASEOLOGICAL UNITS AND PROBLEMS OF THEIR TRANSLATION

Annotation

Phraseologisms, considered stable compounds, increase the color of any language and serve to enrich it. Translation of such combinations from one language to another is always difficult. This requires translators to have excellent knowledge of two languages. Since phraseologisms are considered important units, the problems of their translation are always relevant in the aspect of translation studies and linguistics. The purpose of this study is to analyze the features of phraseology and the problems of their translation from German into Uzbek. To do this, we set ourselves the following tasks: 1) to describe the common features of phraseologisms; 2) analysis of the problems of translating phraseology from German into Uzbek. In this study, the topic under study is analyzed using descriptive and comparative analysis methods.

Key words: Phraseological unit, translation, literary studies, translation studies, stable unit, synonym, expression, translation possibilities.

Kirish. Tilshunoslikda lug'at zahirasining boyib borishi uchun turli xil imkoniyatlar mavjud. Tilning lug'at boyligi asosan so'zlardan iborat. Leksik birliklar deganda, nafaqat alohida so'zlarni tushunamiz, balki turg'un so'z birikmalarini (faza, turg'un ibora, frazeologizmlar) ham tushunamiz. Frazeologiya (yun. phrasis — ifoda, ibora va ...logiya) — 1) tilshunoslikning tilning frazeologik tarkibini uning hozirgi holatida va tarixiy taraqqiyotida tekshiruvchi bo'limi; 2) muayyan tildagi frazeologizmlar majmui. Frazeologiyani kengroq ta'riflash uchun uning nazariy va amaliy jihatlariga e'tibor berish kerak.

Frazeologiya – bu til hodisalarining frazeologik jihatdan ifodalanishi uchun bugungi kunda turli xil baxs-munozaralarga sabab bo'lmoqda[8].

Frazeologik birliklarni tarjima qilishning o'ta murakkab amaliy jarayon ekanligi asosan mazkur birliklar tabiatiga - ularning leksik, semantik va qurilish jihatlaridan murakkabligiga vobastadir. Boz ustiga, talay frazeologizmlar milliy xususiyatga egadir, bu xol xam tarjimonlar oldiga qator amaliy kiyinchiliklarni kundalang qilib qo'yadi. Asl nusxa va tarjima tillari frazeologizmlarining tabiatini qiyosiy o'rgangan holda, ular orasidagi mazmuniy-uslubiy muvofiqlik holatlarini aniqlash va tarjima jarayonida ularning birini ikkinchisi vositasida talqin etish yo'l va imkoniyatlarini belgilash to'laqonli tarjima yaratish uchun zamin hozirlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Frazeologiya tilshunoslikning mustaqil tarmog'i sifatida 20-asrning 40-yillarida rus tilshunosligida paydo bo'lgan. Uning dastlabki shakllanishiga rus olimlari A. A. Potebnya, I. I. Sreznevskiy, A. A. Shaxmatov asarlarida asos solingan bo'lsa, barqaror (turg'un) so'z birikmalarini alohida tilshunoslik bo'limi — frazeologiyada o'rganish masalasi 20-40-yillardagi o'quv-metodik adabiyotlarda — Ye.D.Polivanov, S. Abakumov, L. A. Bulaxovskiy asarlarida ko'tarib chiqilgan. G'arbiy Yevropa va Amerika tilshunosligida frazeologiya tilshunoslikning alohida bo'limi sifatida ajratilmaydi.

O'zbek tilshunosligida frazeologiya sohasidagi tadqiqotlar o'tgan asrning 50-yillaridan boshlangan. Shu kungacha frazeologizmlar turli jihatlardan o'rganilgan (Sh. Rahmatullayev, B. Yo'ldoshev, A. Mamatov va boshqalar), frazeologiya bo'yicha bir necha lug'atlar tuzilgan (Sh. Rahmatullayev, M. Sodiqova, Sh.Imyaminova), yozuvchilardan Abdulla Qodiriy, Abdulla Qahhor, Hamid Olimjon, Oydin, Said Ahmad asarlarining frazeologik tarkibi tadqiq etilgan. 70-80-yillarda SamDU qoshida frazeologik tadqiqotlarni muvofiqlashtiruvchi va maxsus to'plamlar chiqaruvchi markaz faoliyat ko'rsatgan.

M. Xusainov frazeologizmlar tasnifiga to'rtinchi guruhi — ideomalarni kiritdi. O'zbek frazeologiyasining ilmiy asosda chuqur o'rganilishi va takomillashuvida Sh. Raxmatullaevning

hizmati beqiyos bo'ldi. U o'zining qator tadqiqotlari bilan o'zbek frazeologiyasiga asos soldi. Olim o'zbek frazeologizmlar doirasini ancha toraytirdi va faqat ko'chma ma'noga asoslangan barqoror birliklarinigina frazeologizmlar tarkibiga kiritdi.

O'zbek tilshunos olimlari ham frazeologizmlarni keng talqin qilishda V.V.Vinogradovning qarashlaridan ancha chetga chiqqan boshlandi. Natijada frazeologizmlar tarkibiga faqat ko'chma ma'noli barqoror birliklarni gina emas, balki tilda oldindan birlikma holda mavjud bo'lib, nutqqa tayyor holda olib kiritiladigan barcha barqoror birliklarni kiritila boshlandi. Natijada maqol, matal, hikmatli so'zlar ham frazeologizmlar sifatida qarala boshlandi. Shu tariqa frazeologizmlarni tor hamda keng ma'noda tushunish yuzaga keldi. Shu va shunga o'xshash barcha muammoli masalalar bo'yicha yagona bir fikr mavjud emas. Frazeologiya sohasi ham turli xil qarashlarga ega.

Tilshunosning bu sohasida avvaldan ushbu yuqoridagi "tor" va "keng" tushunchalari mavjud bo'lib, "tor" tushunchasi ma'lum darajada izohli lug'atlarga leksik birlik bilan barovar kirgan. Shubhasiz, eng avvalo, lug'atga frazeologizmlar, so'z ekvivalentlari kiritilgan. Gap modeliga teng turg'un iboralar esa kiritilmagan.

O'zbek frazeologiyasining yanada rivojlanishida va muvaffaqiyatlarga erishuvda B.Yo'ldoshev, A. Mamatov va M.Vafoevalarning xizmatlari ham taxsinga loyiq bo'ldi. Bu tilshunos olimlar o'zbek frazeologiyasini o'ziga xos qirralarini turli xil yondashuvlar asosida yoritib berganlar.

Tahlil va natijalar: Frazeologik birliklarni tarjima qilishda ular asosida mujassamlashgan obrazning barhayot yoki siyqaligini oydinlashtirishning ham tarjima tilida asl nusxadagi lisoniy birliklarga mazmun va uslub jihatlaridan mos til vositalarini tanlashda ahamiyati katta.

Obrazlilik ochiq-oydin ko'zga tashlanib turadigan frazeologizmlarning muqobil lisoniy vositalar yordamida o'girilishi asl nusxa mazmuniy-uslubiy xususiyatining tarjimada qayta yaratilishini ta'minlaydi. Ammo ba'zan obrazlilik ma'lum darajada xiralashib qolgan frazeologizmlarning o'zidek xususiyatiga ega lisoniy vositalar orqali emas, balki obrazlilik to'la barxayot barqoror birlikmalar yordamida yoki, aksincha, obrazlilik ochiq-oydin ko'zga tashlanib turadigan frazeologizmlarning ushbu xususiyati so'nibroq qolgan lisoniy vositalar orqali adekvat talqin etilishining guvohi bo'lamizki, bunday hollarda ikki til birliklari o'rtasidagi pragmatik muvofiqlik moslashtiruvchi vositalar qo'shish yo'li bilan vujudga keltiriladi.

So'z birlikmalarini chuqur tahlil qilishdan avval, so'z birikmasi tushunchasiga alohida to'xtalib o'tsak. So'zlar tilda odatda alohida tarzda emas, balki erkin sintaktik birlikma tarzida mavjud bo'ladi. Erkin sintaktik birlikmalar ikki yoki undan ortiq so'zlarning grammatik birlashuvidir. Bunday sintaktik so'z birlikmalari semantik nuqtai nazardan ham analiz qilinishi mumkin. Chunki bunday so'z birikmasining har bir komponenti o'zining asl ma'nosida va ko'chma ma'noda bo'lishi mumkin. Barcha so'z birlikmalarining umumiy ma'nosi ularning komponentlari ma'nolarining birlashuvidan yuzaga keladi[9].

Masalan, eine kluge Studentin, ein faule Studentin, ein gehorsame Studentin yoki in die Schule gehen, in den Zoo gehen, ins Theater gehen va boshqalar. Bunday so'z birlikmalari so'zlashuv jarayonida yaratiladi. Erkin so'z birikmasi qo'llanish

jarayonida o'z ma'nosini yo'qotishi va ko'chma ma'no hisobiga turg'un birikmaga aylanishi mumkin.

Masalan, Jemandem das Gesicht, die Hande, den Kopf, waschen birlikmalari o'zining asl ma'nosida erkin sintaktik so'z birikmasi sifatida uchraydi va kimnidir yuzini, qo'llarini, boshini yuvmoq deb tarjima qilinadi. Lekin Jemandem den Kopfwaschen birlikmasi esa, ko'chma ma'noda ibora sifatida ishlatiladi va kimnidir koyimoq, tanbeh bermoq tarzida tarjima qilinadi. Yana bir misol: Etwas (jemanden) in der Hand haben yoki halten birlikmasi o'zining asl ma'nosida erkin sintaktik so'z birikmasidir [8].

Masalan, ein Buch in der Hand halten. Ushbu jumla qo'lida kitob ushlab turmoq deb tarjima qilinadi. Ko'chma ma'noda esa u turg'un so'z birikmasi hisoblanadi va kuchga ega bo'lmoq ma'nosini anglatadi. Ushbu turg'un birikmani misol tarkibida ko'rib chiqsak. Er hielt ihm in der Hand, er konnte ihn vernichten! (H. Mann). Bu gapni Uning taqdiri hozir uning qo'lida, hoxlasa yo'q qilib tashlashi mumkin, xoxlasa tirik qoldirishi mumkin, xoxlasa unga yordam qo'lini cho'zishi mumkin deb tarjima qilinadi. Quyidagi so'z birikmasiga Ein Faden ein Band um den Finger wickeln ham alohida tarzda qaralganda, o'zining asl ma'nosida, ya'ni ipni yoki bantikni barmog'iga o'rarmoq tarzida tarjima qilinadi. Lekin ushbu birlikmalar jumalari tarkibida o'z ma'nosini yo'qotib, ko'chma ma'no kasb etadi. Va turg'un ibora sifatida qo'llanadi.

Masalan, jemanden um den Finger wickeln birlikmasi ko'chma ma'noda kelgan bo'lib, kimnidir boshqarmoq, ba'zan esa, aldamoq ma'nosini anglatadi. „Erkin so'z birikmasining rivojlanish jarayoni turg'unlikda tadrijiy usulda amalga oshadi. Ba'zan uning turg'un birlikma yoki erkin so'z birikmasi ekanligini aniq aytish qiyin. Turg'un so'z birlikmalari tilda nutq jarayonida mustaqil ravishda so'z tarkibining leksik elementi sifatida mavjud bo'ladi va qo'llanilishida alohida so'zlar ma'nosiga yaqin turadi. Ular nutq jarayonida yaratilmaydi, balki tasvirlanadi“. Masalan, Das Schwarze Meer, in Bewegung bringen, dicke Luft va boshqalar. So'z birlikmalari ham so'zlar kabi lug'at boyligiga kiritilgan va tilning boyishiga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Hozirda butun dunyoda fan- texnika rivojlanib borar ekan, tillar taraqqiyoti ham bundan mustasno emas. Hatto ayrim tillar kompyuter tili ostida ixchamlashtirilmoqda. Bu jarayonda til xam, lug'at tarkibi ham, uning qismiga kiruvchi juft so'zlar ham boyib, kengayib bormoqda. Tilning lug'at tarkibining boyish manbalaridan biri bo'lmish frazeologizmlar bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilinmaydi, balki o'sha tildagi muqobili topiladi. Frazeologizmlar tarjimasida ularning xususiyatlariga e'tibor berish kerak:

Komponentlarning ikki yoki undan ko'p so'zdan iborat bo'lishi. Albatta bu nomidan ham ma'lumki, frazeologizmlarda komponentlar soni 2 ta yoki ba'zi hollarda 3 ta bo'ladi. Frazeologizmlarda ham xuddi shu holatni ko'rishimiz mumkin.

Turg'unlik. Frazeologizmlarning komponentlarini bir-biridan ayirib bo'lmaydi. Yoki ularning o'rnini almashtirib yoki komponentlardan birining o'rniga boshqa so'z qo'llash imkoniyati mavjud emas. Idomalilik. Ba'zi frazeologizmlar ko'chma ma'noda ham ishlatiladi. Masalan, alte Hase so'zini aqlli odam deb tushunishimiz mumkin.

Yuqoridagi xususiyatlarni inobatga olgan holda, frazeologizmlar tarjimasida ularning muqobil variantlari topiladi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayev A. (1976) Frazeologizmlarning ekspressivlik xususiyati/O'zbek tili va adabiyoti 5-son.
2. Abdurahmonov S. (2015) Nemis tilida frazeologizmlarning ifoda jihati xususida ba'zi mulohazalar. Respublika ilmiy amaliy anjuman materiallari. Samarqand.
3. Allayorova R.R. (2008) Tarjima nazariyasi va amaliyoti. Urganch.
4. Dolimov Z. (2009) Tarjima san'ati va muammolari. Toshkent: O'qituvchi.
5. Федоров, А.В. (1968) Основы общей теории перевода. - М.: Высшая школа.
6. Fleischer W. (1982) Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig.
7. Хожиев А. (1963) Ўзбек тилида кўшма, жуфт ва такрорий сўзлар. Тошкент. Фанлар Академияси.
8. Имянинова Ш. С. (2011) Немис тили фразеологияси. - Т.: Мумтоз сўз.
9. Iskos A., Lenkova A. (1975) Lesestoffe zur deutschen Lexikologie. Leningrad, Procvischinia.

Sherzod SHAVKATOV,
Navoiy davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: sherzodbek.shavkatov.uzb@gmail.com

Toshkent amaliy fanlar universiteti professori J. Ibragimov taqrizi asosida

INGLIZ TILIDA FE'LNI FE'LGA BOG'LOVCHI VOSITA SIFATIDA INFINITIVE VA GERUNDIYNING O'RGANILISHI

Аннотация

Ingliz tilida ikki fe'l o'zaro birikishi uchun ulardan biri muayyan shaklda bo'lishi talab etiladi. Chunki fe'l boshqa so'zlarni o'z atrofida uyushtirishga xoslangan turkum hisoblanadi. Fe'l+fe'l birikuvda tobe maqomdagi fe'l shunday xususiyatga ega turkumlarga yaqinlashadi. Ammo bunday so'zlarda fe'l turkumiga xos xususiyatlar ham saqlanib qoladi. Ingliz tilida fe'lning bunday shakllari o'rganilishi uzoq tarixga ega.

Kalit so'zlar: Gerundiy, infinitive, fe'l, bog'lovchi vosita, gibrid shakl.

ИЗУЧЕНИЕ ИНФИНИТИВА И GERUNDA КАК СРЕДСТВ СВЯЗИ ГЛАГОЛОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В английском языке, чтобы спрягаться два глагола, один из них должен быть в определенной форме. Потому что глагол — это группа, которая организует вокруг себя другие слова. В сочетании [глагол + глагол] глагол в подчинительной позиции приближается к категориям с такими характеристиками. Но в таких словах сохраняются и характеристики глагольной группы. Изучение таких глагольных форм в английском языке имеет долгую историю.

Ключевые слова: Герундий, инфинитив, глагол, союз, гибридная форма.

STUDYING THE INFINITIVE AND GERUND AS MEANS OF CONNECTING VERBS IN THE ENGLISH LANGUAGE

Annotation

In English, in order to conjugate two verbs, one of them must be in a certain form. Because a verb is a group that organizes other words around itself. In the combination [verb + verb], the verb in subordinating position approaches categories with such characteristics. But in such words the characteristics of the verb group are also preserved. The study of such verb forms in English has a long history.

Key words: Gerund, infinitive, verb, conjunction, hybrid form.

Kirish. So'zlarning o'zaro birikishini o'rganish bevosita so'z ma'nosini o'rganish bilan bog'liq hodisa bo'lganligi tufayli ham tilshunoslarning doimiy diqqat markazida bo'lib kelgan masalalardandir. Birn necha yuz yilliklar davomida sintagmatikaga oid to'plangan ma'lumotlar o'tgan asrning boshlarida nazariy sintagmatika, birikuvchanlik va valentlik nazariyasi kabi fan tarmoqlarining shakllanishi va taraqqiy etishi uchun asos vazifasini bajardi. Sanalgan fan tarmoqlariga qiziqish kuchaygandan kuchayib bordi. Chunki tilshunoslikning eng muhim obyekti bo'lgan so'z tadqiqi uning birikuvchanlik xususiyatlarini o'rganmasdan amalga oshmasligi aniq. Masalan, ingliz tilidagi to catch fe'lining "jalb qilmoq" ma'nosi mavjud ekanligi someone's eye so'zlari bilan birikkandagina yuzaga chiqadi. Zero, to catch someone's eye birikmasida fe'l "jalb qilmoq" ma'nosini ifodalaydi. Anglashiladiki, so'z birikmalardagini o'zining barcha leksik-grammatik xususiyatlarini namoyon etadi. Bu esa tilshunoslikda so'zlarning o'zaro birikish usullari, ularni biriktiruvchi vositalarning va birikmaning xususiyatlarini o'rganish dolzarb masala ekanligini ko'rsatadi. "Jahon tilshunosligida ilmiy qarashlar yo'nalishi va aniq maqsadlar oqimining o'zgarishi, zamonaviy tilshunoslikda inson omili yetakchilik qiladigan antroposentrik yo'nalishning shakllanishi va rivojlanishi kognitiv tarmoqlarning taraqqiy etishi sintagmatikaga, so'zlar birikuvchi, shuningdek, valentlik nazariyasiga e'tibor yanada kuchayishi lozimligini ko'rsatmoqda" [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Dunyo tilshunosligida so'zlarni biriktiruvchi vositalarning o'rganilishi bevosita so'zlar birikuvining tadqiqi bilan bog'liq holda amalga oshirilganligi tabiiy holdir. Chunki biriktiruvchi vositalar birikmalarni hosil qilgandagina o'z mohiyatini namoyon qiladi. Ingliz tilidagi so'zlarning birikuvchi masalasi bilan amerikalik olim L.Blumfild birinchilardan bo'lib shug'ullangan edi. Olim so'zlar birikuvchi tushunchasini muayyan so'zlar guruhi bilan chegaralamaslikni taklif etadi. L.Blumfildning fikriga ko'ra birdan ortiq so'zdan iborat sintaktik birliklarni ikki guruhga ajratish mumkin: 1)

endotsentrik birikmalar; 2) ekzotsentrik birikmalar [2]. Bunda endotsentrik birikma sifatida tarkibidagi istalgan so'z boshqa birikmada butun birikmaning o'rnida qo'llana oladigan birikmalar baholanadi. Boshqacha aytganda, birikmadagi istalgan so'z keyingi gap yoki birikma tarkibida endotsentrik birikmaning ma'nosini anglatadi. Masalan, go swimming (suzishga bormoq), enjoy dancing (raqs tushishdan zavqlanmoq) fe'l+fe'l birikmasi endotsentrik birikmalar hisoblanadi. Chunki birinchi birikmadagi go so'zi keyingi gaplarda aynan suzishga borishni anglatadi, ikkinchi gapdagi enjoy so'zi keyingi birikmalarda raqs tushishdan zavqlanishni anglatadi. Ekzotsentrik birikmalarda esa tarkibidagi so'zlardan biri matndagi boshqa birikmalarda butun birikma o'rnida qo'llana olmaydi. Umuman olganda, L.Blumfildning so'z va uning birikuvchanligi tadqiqiga qo'shgan hissasi va erishgan natijalari keyingi tadqiqotlar uchun asos vazifasini bajardi. Olimning so'zlar birikuvchi haqidagi fikrlari, misollarda ko'rib o'tilganidek, fe'l+fe'l shaklidagi birikuvlarga ham taalluqli edi. So'zlarning, xususan fe'llarning o'zaro birikuvini L.Blumfilddan keyin G.Suit, Ch.Xokket kabi olimlar tomonidan taqiq qilindi [3]. Jumladan, G.Suit o'tgan asrning boshida so'z birikmasi ma'nosini beruvchi, ammo ko'p ma'noli atamaga aylangan phrase atamasi o'rniga word group, wourd cluster atamalarini qo'llashni taklif etadi. Ch.Xokket esa L.Blumfildning endotsentrik birikmasi sifatida ajratgan birikmalarini yana ichki guruhlarga ajratdi.

Ingliz tilida fe+fel ko'rinishidagi birikmalarni hosil qilishda bir qancha vositalardan foydalanish mumkin. Masalan: 1) fe'lning bosh shakli (infinitiv); 2) gerundiy (harakat nomi); 3) iboraviy fe'llar; 4) modal fe'llar. Bu vositalarni o'rganish bosqichlarini tahlil qilish fe'l+fe'l shaklidagi birikmalarning mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi. Sanalgan ingliz tilidagi fe'lni fe'lga bog'lovchi vositalarning har biri chuqur o'rganilgan. Masalan, ingliz tilida infinitiv fe'lning shaxs va son ko'rsatmaydigan, ya'ni shaxssiz shakli sifatida o'rganiladi. Shuningdek, infinitiv fe'lning noaniq shakli sifatida lug'atlarda keltiriladi. Ba'zi tillarda fe'lning bu shakli bosh shakl sifatida talqin qilinadi. Infinitiv fe'lni boshqa bir fe'lga biriktirishda zarur

bo'ladigan fe'l shakli hisoblanadi. Infinitivning bizning tadqiqotimiz uchun zarur bo'lgan sintaktik xususiyatlari O.Yespersen, J.Nesfield, E.Sonnenshayn, A.Eshton, D.Bolinger, E.Anderson, P.Dafley kabi olimlar tomonidan tadqiq qilingan [5]. Hatto ingliz tilidagi infinitiv shaklining boshqa tillarga tarjimasini bo'yicha ham tadqiqotlar amalga oshirilgan [10]. Infinitivning semantik xususiyatlari tadqiq qilingan va uning boshqa fe'l shakllaridan farqli xususiyatlari yoritilgan [12]. Infinitivning tashqi belgisi sifatida mustaqil ma'noga ega bo'lmagan va urg'u qabul qilmaydigan to birligi keltiriladi. Masalan, like to swim birikmasida swim so'zining infinitiv ekanligini to birligi bilan qo'llanganligi orqali bilib olish mumkin. Fe'ning infinitiv shaklining leksik va grammatik xususiyatlari ot turkumiga o'xshash bo'lishi tabiiy. Aks holda fe'ning bu shakli boshqa bir fe'lga birikmagan bo'lardi. Masalan, "infinitiv har qanday ot singari gapda to'ldiruvchi (He teaches her to sing), ega (To skate is pleasant), ot kesim (Your duty was to inform me of it immediately) vazifalarini bajara oladi" [13]. Keltirilgan misollar otga xos sintaktik xususiyatlarga, shu jumladan, boshqa fe'lga birikish xususiyatiga fe'l infinitiv shakliga kirgandan keyingina ega bo'lishini ko'rsatadi.

Shu o'rinda infinitiv shakli ingliz tilida to birligisiz ham qo'llanishi mumkinligini ta'kidlab o'tish lozim bo'ladi. Infinitivning bu xususiyati ham ingliz tilshunosligida atroflicha tadqiq qilingan. Masalan, can (could), may (might), must kabi modal fellar, to make, to help, to let kabi fe'llar bilan qo'llanganda infinitiv shakli to birligisiz qo'llanishi bir qancha tadqiqotlarda qayd etilgan. Shuningdek infinitiv shaklining muayyan munosabat ifodalovchi fe'llar bilan (masalan, hissiy va irodali munosabatlarni ifodalovchi fe'llar) birikkandagi sintaktik, struktur va uslubiy xususiyatlari alohida o'rganilgan [14]. Ammo o'zbek tilshunosligida infinitivning fe'lni fe'lga biriktiruvchi vosita sifatidagi tipologik tadqiqotlar nisbatan kamligi bu borada bajarilishi zarur bo'lgan ishlarning dolzarbligini anglatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Fe'ning gerundiy (the Gerund) shakli ham ingliz tilida fe'lni fe'lga bog'lashda xizmat qilishi mumkin. Gerundiy ham infinitiv singari fe'ning shaxssiz shakli hisoblanadi. Bu shakldagi fe'l o'z xususiyatlariga ko'ra ot so'z turkumiga o'xshaydi. Buni gerundiyning gap tarkibidagi sintaktik vazifalarida ko'rishimiz mumkin. Ya'ni gerundiyning gapda ega (Swimming is my favority activity), ot kesim (A beneficial activity for health is walking), to'ldiruvchi (I remember reading this book) vazifasida kelishi uning otga xos sintaktik xususiyati hisoblanadi. Shuni ta'kidlash lozimki, gerundiy infinitivga nisbatan otga yaqinroq fe'l shakli hisoblanadi. Gerundiy shaklidagi fe'ning predloglar bilan birikishi (I am interested in learning new languages), ba'zi olmoshlarni tobe qilib kelishi (Their taking part in the charity event is greatly appreciated) infinitivda mavjud bo'lmagan ot turkumiga xos xususiyatlar ekanligi fikrimizni dalillaydi. Gerundiyning o'rganilishi uning ham ot, ham fe'l turkumi xususiyatlariga egaligi bilan bog'liq. Ingliz tilidagi gerundiylar birikmalar tadqiqi qarama-qarshi fikrlarga boyligi bilan ajralib turadi [1]. Jahon tilshunosligida gerundiyni o'rganish uning morfologik, sintaktik va semantik xususiyatlarini qamrab oladi. Tilshunoslar

gerundiyning kelib chiqishi, turli tillarda qo'llanishi, gapdagi vazifasini qiyoslaydilar. Shuningdek, dunyo tilshunosligida gerundiyning tarixiy taraqqiyoti, diaxronik o'zgarishi ham tadqiq qilingan. Bu tadqiqotlarda fe'ning gerundiy shakli vaqt o'tishi bilan qanday taraqqiy etganligi, unga boshqa lingvistik omillar ta'siri tekshirildi [1]. Umuman olganda, gerundiy amaliy grammatikada ham gapning struktur va semantik qismi sifatida faol o'rganildi.

Tahlil va natijalar. Gerundiy fe'ning otga xoslangan shakli sifatida fe'lni fe'lga bog'lash xususiyati uning tilshunoslar diqqat markazida bo'lishiga asosiy sabablardan biri bo'ldi. Masalan, She started laughing after reading the joke gapida reading fe'li boshqa bir fe'l – started ga birikishi uchun u -ing shaklini, ya'ni gerundiy hosil qiluvchi shaklni qabul qilishi lozim bo'ladi. Anglashiladiki, gerundiy shakli fe'ning boshqa bir harakat bilan bog'liq belgisini bildirish uchun matnlarda qo'llanadi.

Ingliz tilida gerundiy shakli aksariyat o'rinlarda predloglar bilan birga qo'llanadi. Ma'lumki, predloglar, odatda, ot turkumiga oid so'zlar bilan birikmalarda ishtirok etadi. Shu sababli har qanday fe'l predlog bilan birikishi uchun u avval gerundiy shakliga kirishi talab etiladi. Gerundiyning predloglar bilan birga qo'llanishi tadqiqi shuni ko'rsatadiki, bunday fe'l shakli gapda vositali to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol va ot kesim vazifasini bajaradi. Predloglar bilan birikmagan fe'ning gerundiy shakli esa gapda fe'l kesim, ot kesim, vositasiz to'ldiruvchi va ega vazifalarini bajarishi mumkin. Anglashiladiki, predloglarning gerundiya birikishi fe'ning otga xoslangan shakli sintaktik xususiyatlarini boyitadi. Shuningdek, uning semantik xususiyatlarini ham rang-barang qilishga ko'maklashadi. Masalan, There are several beneficial aspects of reading (O'qishning bir qancha foydali jihatlari bor) gapida gerundiy shaklidagi fe'ning qaratqich aniqlovchi vazifasida kelganligining guvohi bo'lishimiz mumkin. Fe'ning gerundiy shakli aniqlovchi vazifasida kelish uchun of predlogi bilan birikishi talab etildi. Xuddi shunday on, before, after, in kabi predloglar yordamida gerundiy shaklidagi fe'l gapda hol vazifasini bajarishi ham mumkin.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, gerundiy shaklidagi fe'ning predloglar bilan qo'llanishi uning sintaktik va semantik jihatlarga ta'sir qilishi tilshunoslarning nazaridan chetda qolgan emas. Gerundiy hosil qiluvchi shakl (-ing) ni boshqa morfologik shakllardan farqlash, ularning grammatik va semantik xususiyatlarini qiyoslash ham tilshunoslarni doimiy qiziqitirib kelgan masalalardan hisoblanadi. Masalan, -ing shakli yordamida gerundiyni tashqari davomiylikni ifodalovchi fe'l (She is singing), hozirgi zamonni ifodalovchi ravish (The running man), harakat tarzi (They left the house, laughing and talking) kabilarni ifodalashi mumkin. Boshqacha aytganda, -ing muayyan harakat nomini (gerundiy) ifodalashdan tashqari payt (zamon), harakat tarzu, holat kabilarni ham ifodalashi mumkin. Ularning grammatik maqomini belgilash, ya'ni shaklning harakat nomi, ravish, sifat, otning fe'lga xoslangan, yoki aksincha, fe'ning otga xoslangan shakli ekanligini aniqlash ham tilshunoslar oldida turgan dolzarb masalalardan hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Ibragimov J. O'zbek tili mustaqil leksemalarining xususiy birikuvchilari va ularning modellari. Filol. fanl. dokt. (DSc) diss. – Qarshi. 2023. – 237 b.
2. Bloomfield L. Language. – Chicago: The University of Chicago Press, 1984. – 565 p.
3. Sweet H. A New English Grammar, Logical and Historical, p.II, Oxford, 1930. – P.18-19.
4. Hockett Ch. A Course in Modern Linguistics, N-Y.: Macmillan, 1958. – P.186.
5. Jespersen O. Essentials of English Grammar. – London: Routledge, 1933. – 387 p.
6. Nesfield J. Outline of English Grammar. – London: Macmillan and Co Limited, 1927. – 168 p.
7. Sonnenschein E. New English Grammar. – Oxford: Oxford University Press, 1945. – 483 p.
8. Ashton A. Mason's New English Grammar. Intermediate. – London: Bell, 1921. – 218 p.
9. Anderson E. On Verb Complementation in Written English // Lund Studies in English. – Lund: CWK Gleeruo, 1985. Vol 71. – 293 p.
10. Рахимов А. Инфинитив в современном таджикском и английском языках. Дисс. канд. филол. наук. – Душанбе. 2013. – 122 с.
11. Гиясова С., Усмонов К. Субстантивные признаки инфинитива в английском и таджикском языках // Вестник ТГУПБ. 2014. №5. – С.237-247.
12. Ефремова О. Модальная семантика инфинитива в английском языке. Дисс. канд. филол. наук. – Москва. 2005. – 134 с.
13. Качалова К., Израилевич Е. Практическая грамматика английского языка. – Киев: Методика, 2003. — 364 с.

14. Лебедева А. Синтаксическая функция инфинитива в сочетаниях с глаголами, выражающими волевые и эмоциональные отношения // Исследования по синтаксису английского языка. МГУ. Ученые записки. – Москва: 1961. – С.13-14.
15. Куклина А. Синтаксические функции инфинитива в составе глагольных инфинитивных конструкций // Вестник Самарского государственного университета. № 10. 2006. – С. 148-153.
16. The Old English Version of Bede's Ecclesiastical History of the English People // edited by Th.Miller, Oxford: EETS, 2003. – 312 p.
17. Bernard A. The Gerund with an Object and Its Equivalent Gerundive in Preparatory Latin // The Classical Journal, 1910. Vol 5, №5, – P.214-219.

Iroda EGAMBERDIYEVA,
Andijon davlat chet tillari instituti katta o'qituvchisi
E-mail: irodaegamberdiyeva@mail.ru

DSc, dotsent F. Jumayeva taqrizi asosida

NATIONAL-CULTURAL CHARACTERISTICS OF WOMEN'S SPEECH IN FAMILY COMMUNICATION

Annotation

This article is devoted to the analysis of national-cultural characteristics of women's speech in family communication. The role of national identities, traditions and cultural values manifested in women's speech is highlighted in the research. The article also examines the peculiarities of women's communication strategies and styles within different nationalities and cultures. The results of the research highlight the importance of taking national-cultural factors into account in family communication and clarify the role and influence of women's speech in society.

Key words: Women's speech, national-cultural characteristics, speech culture, traditions and values, communication strategies, women's role in society.

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЖЕНСКОЙ РЕЧИ В СЕМЕЙНОМ ОБЩЕНИИ

Аннотация

Данная статья посвящена анализу национально-культурных особенностей женской речи в семейном общении. В исследовании подчеркивается роль национального самосознания, традиций и культурных ценностей, проявляющихся в женской речи. В статье также рассматриваются особенности коммуникативных стратегий и стилей женщин внутри разных национальностей и культур. Результаты исследования подчеркивают важность учета национально-культурных факторов в семейном общении и уточняют роль и влияние женской речи в обществе.

Ключевые слова: Женская речь, национально-культурные особенности, речевая культура, традиции и ценности, коммуникативные стратегии, роль женщины в обществе.

OILA MULOQOTIDA AYOLLAR NUTQINING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqola oilaviy muloqotda ayollar nutqining milliy-madaniy belgilarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda ayollar nutqida namoyon bo'ladigan milliy o'ziga xosliklar, an'analar va madaniy qadriyatlarining o'rni yoritilgan. Shuningdek, maqolada turli millat va madaniyatlar doirasida ayollarning muloqot strategiyalari va uslublaridagi o'ziga xosliklar ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari oilaviy muloqotda milliy-madaniy omillarni inobatga olishning ahamiyatini ta'kidlab, ayollar nutqining jamiyatdagi o'rni va ta'sirini oydinlashtiradi.

Kalit so'zlar: Ayollar nutqi, milliy-madaniy xususiyatlar, nutq madaniyati, an'ana va qadriyatlar, muloqot strategiyalari, jamiyatdagi ayollar roli.

Kirish. XX-XXI asrlarda jinsni erkak va ayollarning faqat biologik hamda fiziologik xususiyatlari sifatida an'anaviy tushunish sezilarli o'zgarishlarga duch keldi. Ushbu cheklangan talqin gender – rol xatti-harakatlarining murakkabligini tushunish uchun etarli emasligini isbotladi.

“Gender” tushunchasining ilmiy muomalaga kiritilishi erkak va ayollar bilan bog'liq masalalarni o'rganish uchun yangi imkoniyatlar ochdi. Bu ijtimoiy modellashtirish nazariyasining paydo bo'lishini va ijtimoiy-madaniy amaliyotlar orqali jinsni qurishni belgilab berdi. Genderologiya sohasi paydo bo'ldi, bu erkak va ayollar o'rtasidagi munosabatlarni kulturologiya nuqtai nazaridan har tomonlama o'rganishni talab qildi[1].

Tilshunoslar shaxsning yoshi, tug'ilgan joyi, ma'lumoti va kasbi kabi turli xil ijtimoiy omillarni hisobga olinishiga qaramay, zamonaviy rus tilini tadqiq qilishda jinsga e'tibor berilmaydi. Gender tilshunosligi nisbatan yangi soha bo'lib, jinsning tildan foydalanish va erkaklar hamda ayollar o'rtasidagi muloqot shakllariga qanday ta'sir qilishini o'rganadi[2]. Tarixiy jihatdan ayollar nutqi erkaklaridan boshqacha qabul qilingan va ayollar nutqini erkaklarning go'yoki “to'g'ri” nutqi bilan taqqoslaydigan maqol va matallarda salbiy stereotiplar saqlanib qolgan[1].

Erkak va ayol nutqini idrok etishdagi farqlar erkak mafkurasining inson ongiga keng tarqalgan ta'siridan kelib chiqadi, bu ayollarning mantiqiyliги, ratsionalligi va ob'ektivligiga qaratilgan [4].

Ijtimoiy stereotip erkak va ayollarga xos xulq-atvor hamda nutqning muayyan shakllarini belgilaydi. Erkaklar harbiy va siyosiy tadbirlarda qatnashib, oilasini ta'minlaydi, ayollar esa

uy ishlari, bolalarni parvarish qilish va ta'lim olish uchun javobgardir.

O'z vazifasini bajarayotganda erkak va ayol o'zining gender roliga mos keladigan turli xil xatti-harakatlarni namoyish etadi. Erkaklar amaliy yechimlarga e'tibor qaratib, instrumental rol o'ynashga moyildirlar, ayollar esa ekspressiv rolni qabul qilib, hissiy o'zini namoyon qilish va hamdardlikni afzal ko'rishadi[5].

O'tgan asrda jamiyatda ro'y bergan muhim o'zgarishlarga, jumladan, ayollarning oila va jamiyat hayotidagi roli ortib borayotganiga qaramay, bu tilda to'liq o'z aksini topmayapti. Tadqiqotchi L.G.Smirnovaning ta'kidlashicha, “gender rollarining lingvistik namoyishi, asosan, statik bo'lib, an'anaviy stereotiplarni aks ettiradi”[6].

Bu erkak va ayollar o'rtasidagi an'anaviy mehnat taqsimotini kuchaytiradigan va tildagi gender farqlaridan doimiy foydalanishda aks etadi. Til zamonaviy jamiyatdagi ayollarning o'zgaruvchan ijtimoiy rol va hissasini to'liq aks ettirmaydi. Erkak va ayol nutqi o'rtasidagi farqlar tilning fonetik, leksik, sintaktik hamda stilistik sathlarida namoyon bo'ladi. Talaffuzda ayol erkakdan ovozining tembri, nutq sur'ati, pauzalarning tabiati va unilarning davomiyligi bilan farq qiladi. Ayollarda ko'proq ekspressivlik va his-tuyg'ularini ifoda etish ustuvorlik qiladi. Ular vokal intonatsiyalarining kengroq diapazonidan foydalanadilar, masalan, xohlagan paytda ovoz balandligini o'zgartira oladilar. Yuqori ohang ko'pincha ijobiy, past ohang esa salbiy kayfiyatni bildiradi. Ayollar nutqlarida nafas olish, labializatsiya (lablar ishtirokida tovushlarni talaffuz qilish) va nazalizatsiya (og'iz va burun bilan nafas chiqarishda tovushlarni talaffuz qilish) kabi usullardan ham foydalanadilar. Aksincha, erkaklar o'zlarining his-

tuyg'ularini baland ovozdagi ifoda etishda qiyinaladilar. Ularda balandlik o'zgarishini idrok etish qobiliyati kam rivojlangan, bu ularga ayol intonatsiyasining nozik tomonlarini idrok etishni qiyinlashtiradi. Ayol nutqi, odatda, ko'proq ohangdor va tovush jihatidan xilma-xildir. Bundan tashqari, ayollarning nutqida erkaklarnikiga qaraganda kamroq pauza bo'ladi.

E.A.Zemskaya "ayollar ko'pincha turli xil ma'nolarni yetkazish uchun intonatsiyaga tayanadilar, erkaklar esa shunga o'xshash vaziyatlarda leksika va grammatikadan foydalanadilar", deb ta'kidlaydi. Erkak va ayollar turli tematik guruhlarining lug'atidan foydalanadilar. Jumladan, ayollar bolalar, moda, kulinariya (oshpazlik) haqida, erkaklar esa siyosat, texnologiya, sport, armiya va ish haqida ko'proq gapirishadi.

Ayollar nutqi odatda an'anaviyrog' bo'ladi, chunki ular ko'pincha bolalar tarbiyasi bilan shug'ullanishadi. Ularning nutqiga ko'proq e'tibor beradi va muloqotda to'g'rilikka intiladi. Aksincha, erkaklar muloqotda oddiyrog' so'z birikmalaridan ko'proq foydalanadilar. Erkaklar his-tuyg'ularni ifoda etishda vazminlikni namoyon etishadi va qattiq yoki haddan tashqari hissiy ifodalardan qochishadi.

Ayollar muloqotda yumshoqrog' bo'lib, boshqalarning his-tuyg'ularini ko'proq tinglashadi va o'z xatti-harakatlarini erkaklarnikiga qaraganda samaraliroq boshqaradilar. Boshqa tomondan, erkaklar suhbatlarda qat'iyatlirog' bo'lishadi, ko'pincha munozaralarda ustunlik qilishadi va o'z niyatlarini to'g'ridan-to'g'ri, ba'zan tajovuzkor tarzda ifoda etishadi, shu bilan birga, xatti-harakatlarini kamroq nazorat qilishadi. Shuning uchun erkak va ayollarni turli xil aloqa uslublarining vakillari deb hisoblash mumkin[4].

Erkak va ayol nutqining sintaktik xususiyatlaridan biri erkakning ko'proq ishonchga ega bo'lgan kirish so'zlarni qo'llashi, ayol esa bu konstruksiyalardan ishonchsizlik bilan foydalanishi sanaladi. Nutqdagi gender farqlanishlarini o'rganuvchi tadqiqotchilar erkaklar kommunikativ harakati o'z shaxsini tasdiqlash, ijtimoiy vazifalarni bajarishga va bir maqsadga yo'naltirilgan, degan xulosaga kelishgan. Ayollar kommunikativ xulq-atvori, aksincha, ichki dunyo, aloqa qulayligi, beparvolik va o'z his-tuyg'ularini ifodalashga qaratilgan. Ayollar nutqiy vaziyatga moslashishga intilishsa, erkaklar atrof-muhitga faol ta'sir o'tkazib, rejalarini o'zgartirishga harakat qilishadi[8].

Til va kommunikatsiyaning gender jihatlarini o'rganish zamonaviy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biridir. Oilaviy muloqot sharoitida ayollar nutqini tahlil qilish alohida qiziqish uyg'otadi, chunki aynan shu o'rinda ma'lum bir jamiyatning an'ana, qadriyat va ijtimoiy me'yorlarini aks ettiruvchi milliy hamda madaniy xususiyatlar aniq namoyon bo'ladi[9].

Genderga xos nutq bo'yicha tadqiqotlar uzoq tarixga ega. Ushbu sohada birinchi ishlardan biri R.Lakoffning "Язык и место женщины"[10] ("Ayolning tili va joyi") asari hisoblanadi, unda ayol nutqining ba'zi xarakterli xususiyatlari ta'kidlangan. O'shandan beri turli madaniyatlarda olib borilgan ko'plab tadqiqotlar bu masala haqidagi tushunchani ancha kengaytiradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ayollar nutqining milliy va madaniy xususiyatlari statik emas, u o'zgarishi mumkin. Bunga quyidagilar sabab bo'ladi:

a) globalashuvning ta'siri: globalashuv va madaniy almashinuv jarayonlari ayollar nutqidagi ba'zi an'anaviy farqlarni yumshatishga olib keladi[11];

b) ijtimoiy o'zgarishlar: ayollarning ijtimoiy rollaridagi o'zgarishlar, ta'lim va kasbiy bandlik darajasining oshishi ularning oilaviy kontekstdagi nutq xususiyatlariga ta'sir qiladi [12].

Oilaviy muloqotda ayollar nutqining milliy va madaniy xususiyatlarini o'rganish turli jamiyatlarda madaniy me'yor, gender rollari va ijtimoiy o'zgarishlar to'g'risida qimmatli ma'lumotlarni beradi. Biroq bu mavzuga ehtiyotkorlik bilan yondashish, stereotiplardan qochish va individual farqlarni hisobga olish muhimdir. Zamonaviy tadqiqotlar ma'ruzachilarning ma'lumoti, ijtimoiy mavqei, yoshi va individual xususiyatlari kabi omillarni hisobga olgan holda jinsga xos nutqni keng ijtimoiy-madaniy kontekstda ko'rib chiqish zarurligini ta'kidlaydi.

Oilaviy muloqotda ayollar nutqining milliy va madaniy xususiyatlarini o'rganish fanlararo yondashuvni talab qiladigan murakkab hamda ko'p qirralidir. Tadqiqotchilar lingvistik, sotsiologik, antropologik va psixologik jihatlarini hisobga olishlari kerak. Muayyan umumiy qoidalarni aniqlash mumkin bo'lsa-da, mavjud bo'lgan muhim individual farqlarni hisobga olish muhimdir.

Til amaliyoti davom etayotgan ijtimoiy o'zgarishlar va globalashuv tufayli doimiy ravishda rivojlanib bormoqda, bu esa ushbu tadqiqot sohasini dinamik va dolzarb qiladi. Tadqiqotchilar oilaviy sharoitda ayol nutqining murakkabligini aniqlash uchun ushbu o'zgaruvchan modellarga e'tibor berishlari kerak.

Ayollarning oilaviy muloqotdagi nutqi nafaqat so'zlashuvchilarning individual xususiyatlarini, balki ma'lum bir jamiyatga xos bo'lgan madaniy me'yorlarni, ijtimoiy va gender rollarini ham aks ettiradi. Ushbu mavzuni o'rganish muloqotning ijtimoiy-madaniy jihatlarini va lingvistik xulq-atvorning gender xususiyatlarini chuqurroq tushunishga imkon beradi. Oila muloqotida ayollar nutqiga xos xususiyatlarga quyidagilar kiradi:

1. Hissiy ekspressivlik. Ko'pgina madaniyatlarda ayollarning oilaviy kommunikatsiyadagi nutqi erkaklarnikiga qaraganda hissiy-ekspressivligi bilan ajralib turadi. Bu hissiy-emotsional bo'yoqli leksikadan, yuklama va undovlardan, kichraytirish-erkalash qo'shimchalaridan faol foydalanilganda namoyon bo'ladi.

2. Nutqning "yumshoqligi". Ayollar ko'pincha muloyim nutq shakllaridan foydalanadilar va potentsial ziddiyatli vaziyatlarni yumshatishga intilishadi. Buni quyidagicha ifodalash mumkin: a) muloyim so'zlarni tez-tez ishlatish (iltimos, rahmat); b) bevosita ko'rsatmalar o'rninga bilvosita so'rovlardan foydalanish; c) noaniqlik yoki taxminni ifodalovchi kirish konstruksiyalaridan foydalanish (menimcha, balki).

3. Tematik yo'nalish. Oilaviy muloqotda ayollar ko'proq quyidagi mavzularda gaplashishadi: a) bolalar tarbiyasi va ta'lim; b) oila a'zolarining salomatligi; c) maishiy masalalar va uy xo'jaligini tashkil etish; d) oila a'zolarining shaxslararo munosabatlari va hissiy holati.

4. So'roq konstruksiyalaridan foydalanish. Ayollar savollardan nafaqat ma'lumot olish uchun, balki suhbatni davom ettirish, g'amxo'rlik va e'tiborni ko'rsatish, so'rov yoki istaklarning bilvosita ifodasi sifatida foydalanishadi.

5. Tafsilot va xususiyatlar. Voqea yoki vaziyatlarni tavsiflashda ayollar shaxslararo munosabatlarning kichik tafsilotlariga e'tibor berib, batafsilrog' hamda aniqrog' tavsif berishga moyildirlar.

6. Taqqoslash va metaforalardan foydalanish. Ma'juziy taqqoslash va metafora ayollar nutqida hissiy holat yoki shaxslararo munosabatlarni tasvirlashda uchraydi.

7. O'zaro tushunishga yo'naltirish. Oilaviy muloqotda ayollar ko'pincha o'zaro tushunish va uyg'unlikka erishishga intilishadi. Bu o'zini quyidagi holatlarda namoyon qiladi: a) tilning fatik funksiyasidan faol foydalanish; b) ziddiyatli vaziyatlarda murosaga intilish; c) suhbatdoshni yaxshiroq tushunish uchun aniqlovchi savollardan tez-tez foydalanishda.

8. Til va noverbal muloqot. Garchi bu og'zaki nutq bilan bevosita bog'liq bo'lmasa-da, ayollar ko'pincha noverbal muloqot vositalari (yuz ifodalari, jestikulyatsiya (mimika), taktik aloqa (teginish): qo'l berib so'rash, elkasiga yoki orqasiga qoqib qo'yish)dan foydalanishadi.

9. Bilvosita nutq harakatlaridan foydalanish. Ayollar o'z fikr va istaklarini ifoda etishning bilvosita usullariga ko'proq murojaat qilishadi. Chunki ko'pchilik hollarda fikrni to'g'ridan-to'g'ri ifoda etish qo'pollik sifatida qabul qilinishi mumkin.

10. Nutqni suhbatdoshga moslashtirish. Ayollar ko'pincha o'z nutqlarini oiladagi suhbatdoshning yoshi va holatiga moslashtirishadi, turli xil aloqa registrlarini osongina almashtiradilar.

11. "Biz" olmoshidan foydalanish. Oilaviy masalalarni muhokama qilishda ayollar ko'pincha birlikda "men" o'rnida "biz" olmoshini ishlatib, oila va manfaatlar birligini ta'kidlaydilar.

12. O'zaro munosabatlarni muhokama qilish. Ayollarda oila ichidagi va tashqarisidagi shaxslararo munosabatlar haqida suhbatni boshlash hamda davom ettirish ehtimoli ko'proq.

Ko'rinadiki, oilaviy muloqotda ayollar nutqining milliy va madaniy xususiyatlari gender rollari, madaniy me'yor va so'zlovchilarning individual xususiyatlari o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni aks ettiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, bu xususiyatlar universal emas va ayollarning madaniy kontekstiga, ijtimoiy mavqeiga va shaxsiy xususiyatlariga qarab sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Bundan tashqari, zamonaviy jamiyatda nutqdagi gender farqlarini yumshatish tendentsiyasi mavjud.

Ushbu xususiyatlarni o'rganish turli jamiyatlarda oilaviy munosabatlar dinamikasini, muloqotning madaniy me'yorlari va muloqotning gender jihatlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Ushbu bilim nafaqat lingvistik va sotsiologik tadqiqotlarda, balki oilaviy psixologiya, madaniyatlararo aloqa va

gender tadqiqotlari kabi amaliy sohalarida ham foydali bo'lishi mumkin.

Ushbu maqolada oilaviy muloqotda ayollar nutqining milliy-madaniy belgilarini tahlil qilish natijasida ayollar nutqida namoyon bo'ladigan o'ziga xos xususiyatlar va ular orqali ifodalanadigan milliy an'analar, qadriyatlar hamda madaniy omillar o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ayollar nutqi oilaviy muloqotda milliy o'ziga xosliklarni saqlab qolishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, turli madaniy muhitlarda ayollar muloqot strategiyalari farqlanishi bilan birga, umumiy madaniy merosni uzatish va avlodlar o'rtasida bog'lanishni ta'minlashda katta ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun oilaviy muloqotda milliy-madaniy belgilarni inobatga olish va rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Николаева Г.А. Национально-культурная специфика гендерных отношений: на материалах Республики Бурятия: Автореферат дисс. на соиск. учен. степ. канд. Культурологии. – Санкт-Петербург, 2013. – 24 с
2. Новикова И.Н., Хамидуллина Л. Ю. К вопросу об особенностях мужской и женской речи // Наука и современность. – 2013. – № 25. – С. 78-83.
3. Новикова И.Н., Хамидуллина Л.Ю. К вопросу об особенностях мужской и женской речи // Наука и современность. – 2013. – № 25. – С. 78-83.
4. Попова Е.А. Об особенностях речи мужчин и женщин // Русская речь. – 2007. – № 3. – С. 40-49.
5. Серова И.Г. Роль гендерной интерпретанты в высказывании: параметризация события // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2003. – Вып. 2. – С. 210-227.
6. Смирнова Л.Г. «Ветреная кокетка» и «прожженный делец». Гендерная специфика // Русская речь. – 2012. – № 2. – С. 59-67.
7. Попова Е.А. Об особенностях речи мужчин и женщин // Русская речь. – 2007. – № 3. – С. 40-49.
8. [электрон ресурс]// <https://novainfo.ru/article/2155>
9. Tannen D. You just do not understand: Women and Men in Conversation. – New York: Ballantine Books, 1990. – 330 p.
10. Lakoff R. Language and Woman's Place. New York: Harper & Row. – 1975. – 37 p.
11. Cameron D. Language, gender, and sexuality: Current issues and new directions. Applied Linguistics, - 2005. 26(4), 482-502.
12. Labov W. Principles of Linguistic Change, Volume 2: Social Factors. Blackwell. – 2001. – 592 p.

UDK: 8.17581

Sohiba YANGIBOYEVA,

Urganch davlat universiteti Yoshlar bilan ishlash masalalari bo'yicha dekan muovini, mustaqil tadqiqotchisi

E-mail:sohibayangiboyeva@gmail.uz

PhD. Sarvar Atajonov (UrDU) taqrizi asosida

TOHIR MALIKNING “NOMUS” HIKOYASIDA QUR’ONI KARIM OYATLARI VA HADISLARINING BADIY TAQINI XUSUSIDA BA’ZI MULOHAZALAR

Аннотация

Ushbu maqolada O'zbek adabiyotining o'chmas va yirik vakili hisoblangan Thir malikning “Nomus” hikoyasi chuqur tahlil qilinadi. Bu tahlilda diniy tushunchalar, jumladan, Qur’oni karim oyatlari va hadislarining badiiy talqinlari bo'yicha mulohazalarga katta ahamiyat qaratiladi. Maqola mazmunida mustaqillik davrida yaratilgan diniy-ma'rifiy mavzu takomili, umuminsoniy g'oyalarni o'zida mujassam etgan ijod namunalarini o'rganish, bugungi adabiyotshunoslik sohasining dolzarb masalalaridan biri ekanligi isbotlanadi.

Kalit so'zlar: turli janrlar, Tohir Malikdir, musulmon adabiyoti, Mustaqillik davri, ijobiy va salbiy xislatlar, Qur'on oyatlari, badiiyat, nomus.

SOME VIEWS ON THE ARTISTIC APPEARANCE OF QUR'AN VERSES AND HADITHS IN TAHIR MALIK'S STORY “NOMUS (DIGNITY)”

Annotation

In this article, the story “Nomus (dignity)” by Tohir Malik, who is considered an indelible and great representative of Uzbek literature, is deeply analyzed. In this analysis, great importance is attached to religious concepts, including artistic interpretations of verses and hadiths of the Quran. In the content of the article, it is proved that the study of examples of creations that embody perfect, universal ideas of the religious and educational theme created in the period of independence is one of the urgent issues of today's field of literary studies.

Key words: different genres, Tahir Malik, Muslim literature, Independence period, positive and negative qualities, verses of the Quran, art, honor.

НЕКОТОРЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОБЛИК КОРАНСКИХ СТИХОВ И ХАДИСОВ В РАССКАЗЕ ТАХИРА МАЛИКА «НОМУС (ДОСТОИНСТВО)»

Аннотация

В данной статье глубоко анализируется рассказ «Номус (Достоинство)» Тохира Малика, который считается неизгладимым и великим представителем узбекской литературы. В этом анализе большое значение придается религиозным концепциям, в том числе художественным интерпретациям аятов и хадисов Корана. В содержании статьи доказывается, что изучение примеров творений, воплощающих совершенные, общечеловеческие идеи религиозно-просветительской тематики, созданных в период независимости, является одним из актуальных вопросов современной области литературоведения.

Ключевые слова: разные жанры, Тахир Малик, мусульманская литература, период независимости, положительные и отрицательные качества, аяты Корана, искусство, честь.

Kirish. Adabiy hayotimizda yangi-yangi asarlar paydo bo'lmoqda. Shunday ekan, ushbu asarlar tahlil qilish ehtiyojini keltirib chiqarishi tabiiydir. Keyingi davr o'zbek nasri taraqqiyotiga sezilarli hissa qo'shib kelgan ijodkorlardan biri Tohir Malikdir. Adib asarlarida xarakter yaratish an'anasi, hayot voqeligini aks ettirishdagi o'ziga xos tasvir usuli mavjud. XX asrning 70-80-yillariga kelib adabiyotda yangi bir to'lqin shakllandi. Bu davr yozuvchilari ijodida mumtoz adabiyot an'analari va milliylikka intilish bilan bir qatorda, yangicha adabiy tafakkur shakllanib, badiiy obrazlar silsilasida turmushni tubdan o'zgartirishga harakat qilgan zamonaviy qahramonlar badiiyatda o'z aksini topa boshladi.

Uzoq vaqt taqiqlanib kelingan diniy-tasavvufiy mavzularning adabiyotga qayta yuz ko'rsata borishi masalalari bugungi adabiyotda sifat jihatidan o'zgarishlar qildi. Badiiy adabiyotdagi bunday sifat o'zgarishlarning tug'ilishiga sabab sho'rolar siyosati davrida zararli deb topilgan asarlarning qayta nashr etilishi bo'ldi.

Qur'oni Karimning o'zbek tiliga tarjima qilinishi, Payg'ambarimiz hadislarining chop etilishi, dini islomning at-Termiziy, Ismoil Buxoriy kabi buyuk nazariyotchilari, Ahmad Yassaviy, Sulaymon Boqirg'oni, So'fi Olloyor kabi tasavvuf shoirlari asarlarining chop etilishi so'z san'atiga yangi, toza, qadimiy mavzular shabadasini olib kirdi.

Mustaqillik davrida yaratilgan diniy-ma'rifiy mavzu takomili, umuminsoniy g'oyalarni o'zida mujassam etgan ijod namunalarini o'rganish, bugungi adabiyotshunoslik sohasining dolzarb masalalaridan biridir. Istiqloq davri o'zbek nasri g'oyaviy-

badiiy yangilanishlar, o'zgarishlar bilan harakterlanadi. Ayniqsa badiiy adabiyotda diniy-ma'rifiy motivlarning badiiy sintezi orta bordi.

Jumladan, Tohir Malik asarlarida diniy g'oyalar, tasavvufiy aqidalarga moyillikning ortishi, falsafiylikning kuchayib borayotganligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Diniy-ma'rifiy mavzu mohiyatiga Qur'oni karim oyatlari va hadisi sharif mazmuni singdirilgani Tohir Malikning ko'plab asarlarida o'z ifodasini topganini ko'rishimiz mumkin. Xususan, adibning “Nomus” hikoyasida keltirilgan Qur'oni karim oyatlari, hadislar va islomiy g'oyalarni aks ettiruvchi rivoyatlar asar mohiyatini yanada teranroq anglash uchun zamin yaratgan.

“Poklikka intilganlar ko'ngillarini xayri niyatlar ila boyituvchi, pok yo'ldan adashib yurganlarning so'qir ko'zlarini ochg'uvchi Al-Hodiy, Zul Jalolli val Ikrom, Al-Botin, As-Sabur, Mehribon va rahmli Alloh taborak va taoloning pok nomini dilga jo qilib so'z boshladik [2].” Darhaqiqat, turkiy xalqlar islom dinini qabul qilganidan so'ng, shuningdek, istiqloq bergan imkoniyatlar natijasida ko'plab asarlar basmala bilan boshlangan. Tohir Malik ham “Bismillahsiz boshlangan ishning oxiri kesikdir” degan hadisga amal qilgan holda “Nomus” hikoyasini Alloh nomi ila boshlagan. Asar mohiyatiga kelsak, hikoyani o'qir ekansiz, bu voqealar qachon va qayerda sodir bo'lganini o'ylashning o'zi noto'g'ri.

Ehtimol, ming yil oldin roviylar naql qilishgandir, balki undan yaqinroqda bo'lgandir. Muhimi bu emas. Muhimi – odamlar orasida nomus atalmish bebaho fazilat borligida. Qayerda nomus bo'lsa, uning muqobilida nomussizlik ham mavjud. Fazilat

va illat orasida mangu jang bor ekan, fazilat tarbiyasiga muhtojlik seziladi. Asrlar shamolini yengib o'tib, bizlarga qadar yetib kelgan rivoyatlar asosida yozilgan mazkur hikoyatdan yozuvchining maqsadi ham aynan shu nazarimizda.

Asar qahramoni Ma'suma obrazida yozuvchi butun bir ayollarga nisbatan, umuman jamiyatga nisbatan har qanday holatda nomus atalmish bebaho ne'matni asrash, xirs va nafs yo'lida ikki dunyosini kuydirmaslik kerakligini uqtirgandek go'yo.

Asar qahramoni Ma'suma har qanday holatida Allohdan umidini uzmaydi. Farzandlari uchun bir burda non izlashga chiqqanida ham butun bir islom olamiga ibrat bo'lgan ayol – Robia Adaviyya haqida eslaydi [5]: "...Robianing otasi va onasi o'ldi. Opalari ham tarqalib ketishdi. Basra shahrida qahatchilik bo'ldi. Bir zolim Robiani olti pulga sotdi. Sotib olgan kishi yetim qizga ish buyuradi. Robia ishga borar ekan, yiqildi.

Qo'llarini yerga tirab yuzini tuproqqa bosdi: - Yo Rabbim, Yo Alloh, Yo Rahmon, Yo Rahim! Otam yo'q, onam yo'q, men asira bo'ldim. Xo'jayinimning zulmiga da'vom yo'q. Men yolg'iz Sening rizoligingni istarman. Tilagim uldurki, Sen mendan rozi bo'lgil! – Azobli kunlar o'taverdi, og'ir mehnatdan toliqsa-da, ul o'jiza munojotdan charchamadi va bir kuni eshitdiki: - Yo Robia! Sen shunday martabaga yetgaysankim, barcha senga hafas qilgay [2]..."

Asar davomida Robia-ul Adaviyya bilan bog'liq rivoyatlar va uning nomi bir necha bor zikr qilingan. "Yo Alloh, bu o'jizangni o'z hifzi-himoyangga ol. Ul mahdumai mahzurai xos, ul masturai ixlos, ul so'xtai ishq ishtiyoq, ul oshiftai qurbu ixtirok, maryami soniyi maqbul Robiat ul-Adaviyya, rahmatullohi alayho martabasini bu o'jizangga ham ber [2]..."

Darhaqiqat, vaqti kelganda ba'zi narsalar uchun jonni fido qilish mumkin. Ammo nomusni hech narsaga fido qilish mumkin emas. Chunki nomus jondan ham qimmatlidir. Suvning sofligi unga qiymat bergani kabi, insonning nomusi ham unga qadr keltiradi.

Tohir Malikning "Nomus" asarida ham odamiylik husnining gultoji hisoblangan nomus va hayo fazilati barobarida eng xunuk illatlardan bo'lmish nomussizlik va behayolik illatlari haqida tarixiy rivoyat asosida hayotiy bir haqiqat o'z aksini topgan. Bu asar tarixiy voqealar haqida hikoya qilsada, muallif asar davomida diniy-ma'rifiy motivlarni asar qahramonlariga nihoyatda go'zal tarzda sintez qila olgan. Shuningdek, asarda duo qilish, Allohning yagonaligi haqida, inson hayotida neki sodir bo'lsa behikmat bo'lmasligi haqida ham to'xtalib o'tilgan.

Asarda keltirilgan Mo'mina va Abdulloh suhbatida ham "Yerda o'rimalagan narsa borki, barchasining rizqi Allohning zimmasidadir"(Qur'oni Karim ma'nolarining tarjimasini, Hud surasidan) oyatining asar badiyatida siztezlashgani asardagi islomiy g'oyalar asosida shakllangan ibratomuz holatni aks ettirgan [1]: " – Onasining janozasidan so'ng Abdulloh Haj ibodatiga bormoq tadorigini boshladi. Tayyorgalik nihoyasiga yetgach, safar kuni arafasida xotining istagi bilan qiziqdi:

Men to'rt oylik safarni niyat qildim. Shu to'rt oylik muddatga qancha nafaqa istaysan? Tirik qolishimga yetgulik nafaqa qoldiring, - dedi Mo'mina. Tirikliging va o'liming mening qo'limda emas, Haq taoloning izmidadir. Unday bo'lsa, mening

rizqim ham sizning qo'lingizda emas, janobi Haqning izmidadir [2]..."

Oliy Imron surasining 185-oyatida "Har bir jon o'limni totguvchidir. Va qiyomat kunida, hech shak-shubhasiz, ajr savoblaringizni komil suratda olursiz. Bas, kim do'zaxdan chetlatilib, jannatga kiritilsa, muhaqqaq (baxt-saodatga) erishgay. Bu hayoti dunyo esa aldaguvchi matodir" deyiladi [3]. "Nomus"da ham aynan shu narsa insonlarni turli yo'llarda, turli holatlarda sinovdan o'tirib, aldanchi dunyoda o'z nafsiga qul bo'lganlarning ayanchli holati bilan yakun topadi.

"Nomus"da boshdan oxirigacha to'g'rilik, to'g'ri so'zlash va fikr yuritish, duo qilish, nafsga kishanda bo'lmaslik g'oyalari bir qator ilgari suruladiki, ularning mazmuni diniy manbalarda keltirilgan bir qancha talablar bilan yaqin muvofiqlik kasb etadi. Shuningdek, yolg'on, chaqimchilik, tuhmat, inson sha'nini toptash kabi illatlar bilan bir qatorda bu dunyo adolatlari ekani, kimga ne qilsang, albatta, qaytishi haqida ham bayon qilingan.

Asarda diniy-ma'rifiy, ahloqiy-tarbiyaviy ahamiyatga oid Qur'on oyatlarining mazmunini o'ziga singdirgan voqealar salmoqli topiladi. Yozuvchining "Nomus" hikoyasida diniy-ma'rifiy yondashuvlar doirasida ilohiyot aqidasi haqida Qur'onda o'z aksini topgan bir qator tavsiflari mazmunini ifodalovchi voqealarga duch kelish mumkin. Asardagi Alloh taolo madhida keltirilgan hamdu sanolar, Allohning 99 ta go'zal ismlaridan namunalarning barchasi Qur'oni Karimning muayyan oyatlari mazmunini o'zida aks ettiradi: "Alloh as-Sami, Al-Basir, Al-Hakam, Al-Adl, Al-Karim, At-Tavvob, Al-Muntaqim va Ar-Raufdir [2]".

Qur'oni Karimning Hadid surasi uchinchi oyatida: "U (Alloh taolo) Avval va Oxirdir [4]..." yoki Ar-Rahmon surasi 26-27 oyatlarida "Yer yuzidagi barcha jonot foniidir. Ulug'lik va ikrom egasi Robbingning o'ziga boqiydir...", Qasas surasining 88-oyatida "Undan o'zga har bir narsa halok bo'luvchidir", Fotir surasining 44-oyatida "U o'ta biluvchidir, o'ta qodirdir..." deyiladi. Adibning "Nomus" hikoyasida ham mana shu oyatlarining mazmuni o'z aksini topgan.

Asar haqiqiy ma'noda diniy-tarbiyaviy ahamiyatga ega hadislar va go'zal oyatlar bilan birga, insonning iymon va nafs o'rtasidagi ayovsiz jang holatini o'zida aks ettirgan. Asarda inson ijtimoiy hayotining ma'naviy, tarbiyaviy asoslari, tartib-qoidalari, turmush tarzi, an'ana va urflari bilan bog'liq ko'plab holatlarga duch kelish mumkin. Mazkur holatlarda yaxshilik, sahat, halimlik, poklik, sadoqat, hayo, mehr-muhabbat kabi qator ezguliklar sodda tilda, turli tashbehlar orqali qo'llanib, yuksak mahorat bilan ifodalangan.

Yurish-turish, turli insonlar bilan muomala, munosabat va gunohlardan tiyilish masalalariga xos ijobiy va salbiy xislatlar badiiy ta'riflangan. Ta'kidlash kerakki, mazkur xususiyatlar tavsifida adib ularga diniy tomondan berilgan sharh, izoh, ta'rif va tavsiflarga katta e'tibor qaratgan.

Hikoyadagi Qur'on va hadislarida bayon etilgan diniy-ma'rifiy tamoyillar, matnlardagi syujetlar, nafaqat musulmon ilohiyoti va islom huquqining rivojlanishidan, balki, turli janrlardagi musulmon adabiyotida diniy motivlarning nihoyatda xilma-xil ifodalanish imkoniyatini ham yuzaga keltirgan.

ADABIYOTLAR

1. Qur'oni Karim oyatlarining tarjima va tafsiri (Abdulaziz Mansur tarjimasini) – T.; "Toshkent Islom universiteti nashriyoti", 2009
2. Tohir Malik "Falak" to'plami, "Nomus" hikoyasi, - T., "Hilol nashr", 2017
3. Tohir Malik "Azaliy nasiba" T., "Sano-standart" nashriyoti, 2018
4. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. "Sunnii aqidalar". – T., "Hilol nashr" 2017
5. Robia al-Adaviya(713/714-801) – Zohidlikning ilk vakilasi.
6. Jean-Pierre Colson, "Cross-linguistic phraseological studies: An overview", *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective*, Amsterdam – Philadelphia 2008, 191-206.
7. Anthony Paul Cowie, "Phraseology", *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, Oxford 1994, 3168-3171
8. Elisabeth Piirani, "Figurative phraseology and culture", *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective*, Amsterdam – Philadelphia 2008, 207-228
9. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. - М., 1977.
10. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. -М.: -1972
11. Маматов А. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиш масалалари: Филол.ф.доктр...дисс. – Тошкент, 1999. – 330б.
12. Sabirova S., Ismailova A. FRAZEOLOGIZMLAR VA IDIOMALAR, ULARNING O'ZARO MUNOSABATLARI VA FARQLARI //Science and innovation in the education system. – 2022. – T. 1. – №. 4. – С. 97-100.